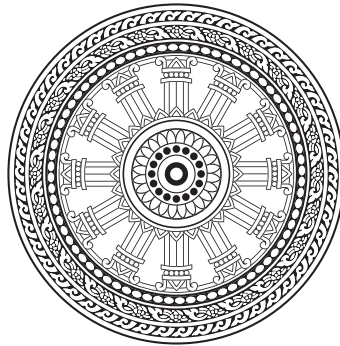

ธรรมธารา

Dhammadhara Journal of Buddhist Studies

ปีที่ 10 ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 18) มกราคม - มิถุนายน พ.ศ. 2567

สำนักการศึกษา วัดพระธรรมกาย

ISSN 2408-1892

ธรรมธารา

Dhammadhara Journal of Buddhist Studies

ISSN 2408-1892 (Print) | ISSN 2651-2262 (Online)

ลิขสิทธิ์

มูลนิธิธรรมะคัมครองโลก

พิมพ์ครั้งที่ 1

กุมภาพันธ์ 2567 จำนวน 400 เล่ม

โรงพิมพ์

สุขุมวิทการพิมพ์ จำกัด

จัดทำโดย

สำนักการศึกษา วัดพระธรรมกาย

วัตถุประสงค์

เพื่อส่งเสริม สนับสนุน และเป็นแหล่งข้อมูลในการเผยแพร่ผลงานวิจัยและบทความวิชาการให้กับคณาจารย์ นักวิชาการ นักวิจัย และผู้สนใจ รวมทั้งเป็นเวทีในการแลกเปลี่ยนความรู้ที่หลากหลาย ช่วยยกระดับผลงานวิชาการที่มีคุณภาพได้มาตรฐานให้เป็นที่ยอมรับในระดับชาติและนานาชาติ ทั้งนี้วารสารเปิดรับบทความด้านพระพุทธศาสนา ศาสนาและปรัชญา วรรณกรรม ประวัติศาสตร์ พุทธบริหารการศึกษา การวิจัยนวัตกรรมการศึกษา รวมทั้งสหวิทยาการเชิงประยุกต์ด้านมนุษยศาสตร์และศิลปศาสตร์เชิงพุทธ

ประเภทบทความที่รับพิจารณาตีพิมพ์

บทความวิจัย บทความวิชาการ การแปลบทความภาษาต่างประเทศ และบทความพิเศษของผู้เชี่ยวชาญหรือบรรณาธิการ

ระยะเวลาตีพิมพ์ ปีละ 2 ฉบับ

ฉบับที่ 1 มกราคม - มิถุนายน

ฉบับที่ 2 กรกฎาคม - ธันวาคม

ศูนย์ดัชนีการอ้างอิงวารสารไทย
Thai-Journal Citation Index Centre

Approved by TCI during 2022 - 2024

ได้รับการประเมินคุณภาพจากศูนย์ดัชนีการอ้างอิงวารสารไทย
ให้เป็น “วารสารวิชาการกลุ่ม 1”

ที่ปรึกษากิตติมศักดิ์

พระพรหมวชิรปัญญาจารย์ (ทองดี สุรเตโช)

พระเผด็จ ทตตชีโว

พระเทพวัชรจารย์ (เทียบ สิริธาโม), รศ. ดร.

พระเมธาวิเชียร (สุเทพ ปวิสิโก), รศ. ดร.

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประพจน์ อัครวิรุฬห์การ

Professor KATSURA Shōryū, Ph.D. (Hiroshima University, Hiroshima, Japan)

Professor SASAKI Shizuka, Ph.D. (Hanazono University, Kyoto, Japan)

Professor WAKAHARA Yūshō (Ryukoku University, Kyoto, Japan)

บรรณาธิการ

พระครูปลัดสุวัฒนโพธิคุณ (สมชาย ฐานวุฑโฒ), พ.บ., ดร.

ผู้อำนวยการศูนย์พุทธศาสตร์ศึกษา DCI

หัวหน้ากองบรรณาธิการ

ดร. ภัทติดา แร่งทน

หัวหน้าศูนย์วิจัยพุทธศาสตร์ DCI

กรรมการที่ปรึกษา

พระมหาธนา เตชธมโม, ดร., พระมหาอภิชาติ ญาณสุโภ, ดร.

พระมหาสมคิด ขยาภิโร, พระมหาวุฒิชัย วุฑฒิชโย, ดร.

พระมหาวรท กิตติปาโล, ดร., พระมหามนต์ชัย อภิชาโน, ดร.

กองบรรณาธิการ

Professor MATSUDA Kazunobu

Bukkyo University, Kyoto, Japan

พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, รศ. ดร.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระมหาพงศ์ศักดิ์ ฐานิโย, ดร.

อาจารย์ทรงคุณวุฒิ มหาวิทยาลัยศรีวิโค ประเทศญี่ปุ่น

ศาสตราจารย์ ดร. สมภาร พรหมทา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

นาวาอากาศเอก ศาสตราจารย์ ดร. ประสงค์ ปรานีตพลกรัง

โรงเรียนนายเรืออากาศนวมินทกษัตริยาธิราช

รองศาสตราจารย์ ดร. ประเวศ อินทองปาน

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

รองศาสตราจารย์ (พิเศษ) ดร. อำนาจ บัวศิริ

อาจารย์ทรงคุณวุฒิ

รองศาสตราจารย์ ดร. จันทิรา โกมาสสิต

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ดวงกมล ขาดประเสริฐ

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อุทัย สติมัน

เกษียณราชการ

ดร. บรรเจิด ขวลิตรเรืองฤทธิ์

มหาวิทยาลัยสวนดุสิต

หัวหน้าศูนย์วิจัยพระไตรปิฎก DCI

คณะผู้ทรงคุณวุฒิประเมินบทความ (Reviewers)

พระเทพวัชรจารย์ (เทียบ สิริธมาโณ), รศ.ดร.

พระมหาพรชัย สิริวิโร, ผศ.ดร.

พระมหาอานนท์ อานนโท, ผศ.ดร.

พระมหาพจน์ สุวโจ, ผศ.ดร.

พระมหาดวงเด่น จิตตภาโณ(ตุนิน), ผศ.ดร.

พระมหาพงศ์ศักดิ์ จานีโย, ดร.

ศาสตราจารย์ ดร. สมภาร พรหมทา

ศาสตราจารย์ ดร. เชษฐ ติงสัญชลี

รองศาสตราจารย์ ดร. สำเนียง เลื่อมใส

รองศาสตราจารย์ (พิเศษ) ดร. อำนาจ บัวศิริ

รองศาสตราจารย์ ดร. ประเวศ อินทองปาน

รองศาสตราจารย์ ดร. โกวิทย์ พิมพวง

รองศาสตราจารย์ ดร. จตฺติย แก้วสุวรรณ

รองศาสตราจารย์ ดร. สุวิญ รักสัตย์

รองศาสตราจารย์ ดร. อำพล บุคคาสาร

รองศาสตราจารย์ ดร. ฉลองเดช คุณานุกาต

รองศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ฐนรา

รองศาสตราจารย์ ดร. ประพันธ์ ศุภษร

รองศาสตราจารย์ ดร. พูนชัย ปันธิยะ

รองศาสตราจารย์ ดร. สานู มหัทธนาคุลย์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประทุม อังกรโรหิต

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชานปวีช ทัตแก้ว

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ณัฏพล ศิริสวัสดิ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมควร นียมวงศ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมบัติ มั่งมีสุขศิริ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อุทัย สติมัน

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. มนตรี สิริโรจนานันท์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ขาตีเมธี หงษา

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. วิสิษฐ คิดคำส่วน

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. วิไลพร สุจริตธรรมกุล

ดร. อุเทน วงศ์สถิตย์

ดร. พิบูลย์ ชุมพลไพศาล

ดร. อุดม จันทิมา

ดร. พิสิษฐ์ โคตรสุโพธิ์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาลัยพุทธศาสตร์นานาชาติ

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

อาจารย์ทรงคุณวุฒิ มหาวิทยาลัยศรีวิโคข ประเทศญี่ปุ่น

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยศิลปากร

มหาวิทยาลัยศิลปากร

อาจารย์ทรงคุณวุฒิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาเขตเชียงใหม่

วิทยาลัยพุทธศาสตร์นานาชาติ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยศิลปากร

มหาวิทยาลัยสวนดุสิต

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร

มหาวิทยาลัยนครพนม

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

มหาวิทยาลัยศิลปากร

มหาวิทยาลัยมหิดล

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาเขตเชียงใหม่

ดร. กรรณิการ์ ขาวเงิน
ดร. สมเกียรติ แก้วเกาะสะบ้า
ดร. ฤทธา นันทเพ็ชร
ดร. เมธี พิทักษ์ธีระธรรม
ดร. ชาศริต แหลมม่วง

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
มหาวิทยาลัยบูรพา
ศูนย์พุทธศาสตร์ศึกษา DCI
ศูนย์พุทธศาสตร์ศึกษา DCI

การประเมินคุณภาพบทความ

การตรวจสอบคุณภาพของบทความ

- บทความทุกบทความ ต้องผ่านการตรวจและประเมินจากกองบรรณาธิการ
- บทความทุกบทความ ได้รับการตรวจและประเมินจากผู้ทรงคุณวุฒิตั้งแต่ 2 ท่านขึ้นไป แบบปกปิดรายชื่อ (Double Blinded)
- บทความภาษาอังกฤษ ได้รับการตรวจจากผู้ทรงคุณวุฒิชาวต่างประเทศ (Native Speaker) 1 ท่าน
- บทความทุกบทความ ได้รับการตรวจและประเมินคุณภาพจากผู้ทรงคุณวุฒิภายในและภายนอก
- บทความจากผู้เขียนภายใน ได้รับการตรวจและประเมินคุณภาพจากผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก
- บทความต้องไม่เคยลงตีพิมพ์ในวารสารอื่นหรือกำลังอยู่ในระหว่างการประเมินจากผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อพิจารณาตีพิมพ์ในวารสารอื่น ยกเว้นบทความแปลภาษาต่างประเทศที่ผู้เขียนและสำนักพิมพ์ยินยอมให้แปลเป็นภาษาไทย
- บทความต้องไม่มีการคัดลอกมาจากผลงานของบุคคลอื่น

คำแนะนำสำหรับผู้เขียน

ผู้เขียนต้องปรับปรุงแบบและการอ้างอิงตามที่วารสารกำหนด คือ หลักเกณฑ์การอ้างอิงของวารสารธรรมธารา (ฉบับปรับปรุงครั้งที่ 2) ก่อนส่งเข้าระบบ Submission ทั้งนี้วารสารกำหนดหลักเกณฑ์การอ้างอิงโดยอาศัยระบบ Chicago เวอร์ชัน 17 อ้างอิงแบบเชิงอรรถ (Footnote)

- บทความมีความยาวรวมทั้งหมดไม่เกิน 20 หน้า กระดาษ A4
- ชื่อบทความเป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษ
- บทความภาษาไทย (ความยาวไม่เกิน 500 คำ) และภาษาอังกฤษ
- ภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ใช้อักษร Cordia New ขนาด 16 และกั้นขอบด้านละ 2.54 ซม.
- ตัวเลข ใช้เลขอารบิก ตลอดทั้งบทความ
- สำหรับเนื้อหาที่ต้องใช้อักษรพิเศษ เช่น บาลี/สันสกฤต-โรมัน, จีน, ญี่ปุ่น ให้ใช้อักษร Calibri Light ขนาด 11 ยกเว้นที่เบตให้ใช้อักษร Microsoft Himalaya ขนาด 16
- บรรณานุกรมและการอ้างอิง ใช้รูปแบบตามหลักการอ้างอิงที่วารสารกำหนด รายละเอียดในภาคผนวก
- แนวประวัติการศึกษาของผู้เขียน สังกัด ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ พร้อมเบอร์ติดต่อท้ายบทความ
- ส่งบทความเข้าระบบออนไลน์ Submission โดยลงทะเบียนได้ที่ <https://so01.tci-thaijo.org/index.php/dhammadhara>

ฝ่ายประชาสัมพันธ์และเผยแพร่

ศูนย์พุทธศาสตร์ศึกษา DCI

ฝ่ายพิสูจน์อักษร

Andreas Johannes Jansen,
Dr. Chatmaporn Tokaranyaset

ฝ่ายศิลปกรรมและระบบออนไลน์

พระมหาธัญสันต์ กิตติสาโร

พระมหาศพล ธมฺมธโร

ฝ่ายสมาชิก

กองวิชาการ DCI, กองสนับสนุนและบริการ DCI, กองบริหาร DCI,
กองกิจการนิสิต DCI, กองพระไตรปิฎก DCI, ศูนย์ภาษา DELC,
สำนักงานเลขานุการ และสมาชิกสำนักการศึกษา

.....

ติดต่อสอบถาม

ศูนย์พุทธศาสตร์ศึกษา DCI แผนกศูนย์วิจัยพุทธศาสตร์ ส่วนงานวารสารธรรมธارا (DJBS)
75 หมู่ที่ 1 ต. ไทรน้อย อ. บางบาล จ. พระนครศรีอยุธยา 13250
โทรศัพท์ 09-5582-1495 หรือ 09-5665-5355

E-mail : dhammadhara072@gmail.com

Website : <https://so01.tci-thaijo.org/index.php/dhammadhara>

Facebook Fanpage : วารสารธรรมธารา - Dhammadhara Journal of Buddhist Studies

บทบรรณาธิการ

บทความวิจัยเรื่อง “พระมหากัจจายนะในเอกสารฉบับต่าง ๆ (3): การเทศน์สอนช่วงแรกและบทบาทต่อเนื่องในคัมภีร์พระพุทธศาสนา” ของ ดร. ชาคริต แหล่มม่วง นี่เป็นตอนที่ 3 แล้ว นอกเหนือจากองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยแล้ว สิ่งที่สำคัญ คือ เป็นตัวอย่างการวิจัยเชิงคัมภีร์ที่มีการศึกษาเปรียบเทียบเนื้อหาของคัมภีร์ในนิยายต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง ซึ่งผู้วิจัยต้องมีความรู้ในภาษาจารีตคัมภีร์ทั้งภาษาบาลี สันสกฤต จีน ทิเบต เป็นอย่างดี และมีการอ้างอิงบทวิจัยของนักวิชาการชั้นนำของโลกจำนวนมาก เป็นตัวอย่างที่ดีของบทความวิจัยที่ได้มาตรฐานสากล ผู้สนใจการศึกษาวิจัยเชิงคัมภีร์ไม่ควรพลาด

บทความวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์แนวคิดในประเด็น พระพุทธศาสนamahayan มีต้นกำเนิดมาจากนิยายมหาสังฆิกะ” ของ พระมหาธัญญ์สัณห์ กิตติสาโร ให้ความกระจ่างว่า ความเชื่อวามหายานมีต้นกำเนิดมาจากนิยายมหาสังฆิกะเพราะต่างเป็นอาจริยวาทและไม่เคร่งครัดพระวินัยเหมือนกัน เป็นความเข้าใจผิด โดยได้แสดงหลักฐานและเหตุผลสนับสนุนจำนวนมาก

ชาวไทยจำนวนมากห้อยพระเครื่อง จำนวนไม่น้อยเชื่อมั่นในความศักดิ์สิทธิ์ อำนาจพุทธคุณ พระเครื่องที่มีชื่อเสียงบางองค์มีมูลค่านับสิบล้านบาท กิตติศัพท์ความขลังของพระเครื่องไทยเลื่องลือไปถึงต่างประเทศ ชาวสิงคโปร์ ชาวมาเลเซีย ชาวจีน จำนวนไม่น้อยก็มีศรัทธามหาเข้าซื้อในประเทศไทย บทความเรื่อง “พัฒนาการกำเนิดพระเครื่องในประเทศไทย: วิเคราะห์จุดเปลี่ยนแนวคิดและความเชื่อการสร้างพระเครื่องในสมัยกรุงศรีอยุธยา” ของ นางสาวศุภสิณี รัตตะคุ และดร. ภัทติดา แรงทน ได้ให้องค์ความรู้ถึงพัฒนาการของการสร้างพระเครื่องอย่างน่าสนใจ ผู้อ่านจะได้ทั้งความเพลิดเพลิน และประเทืองปัญญา

‘ขยะ’ เป็นปัญหาใหญ่ในสังคมไทยและทั่วโลก การกำจัดขยะอย่างถูกวิธีมีส่วนช่วยแก้ปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อม ส่งเสริมคุณภาพชีวิตของผู้คนในพื้นที่นั้น ๆ เป็นอย่างมาก บทความวิจัย เรื่อง “แนวทางจัดการเรียนรู้และปฏิบัติเพื่อกำจัดขยะให้เป็นศูนย์ตามหลักพุทธบริหาร สำหรับวัดในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา” ของ พระมหาอภิเชษฐ มุฑจิติโต และดร. อรทัย มูลคำ ได้ศึกษาเรื่องการจัดขยะของวัดโดยใช้หลักคิดของพุทธ เป็นประโยชน์ในการประยุกต์ใช้ในพื้นที่อื่น ๆ ต่อไป

ปัจจุบันประเทศไทยกำลังมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม ส่งผลให้จำนวนพระภิกษุสามเณรในช่วงปี พ.ศ. 2555-2565 ลดลงถึง 66,953 รูป คือ จาก 355,295 รูป เหลือเพียง 288,342 รูป ซึ่งหากแนวโน้มเป็นเช่นนี้ต่อไปจะส่งผลต่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนาในอนาคตอย่างมาก บทความวิจัยเรื่อง “การกระจายตัวและการเปลี่ยนแปลงของจำนวนวัดและบุคลากรทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย” ของ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ศุภฤกษ์ โออินทร์ และคณะ ได้ให้ข้อมูลสารสนเทศภูมิศาสตร์และสถิติเชิงพื้นที่ เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาและหาแนวทางแก้ไขเรื่องจำนวนบุคลากรทางพระพุทธศาสนา

บทความวิจัยเรื่อง “การพัฒนาพื้นที่เรียนรู้ของชุมชนต้นแบบในสังคมไทย” ของ พระครูพิลาสธรรมากร (ณัฐพล ประชุมหะ “จันทิโก”), ผู้ช่วยศาสตราจารย์, ดร. และคณะ ได้ศึกษาการใช้วัดเป็นศูนย์กลางในการขับเคลื่อนประเทศไทยสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ในยุค 4.0

ปัจจุบัน สังคมไทยและสังคมโลกกำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วในอัตราเร่งจากนวัตกรรมใหม่ ๆ ทางเทคโนโลยี ซึ่งส่งผลกระทบทั่วทุกด้านทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม การศึกษาและนำภูมิปัญญาในพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นแก่น เป็น soft power ที่สำคัญที่สุดของสังคมไทย มาเป็นประโยชน์ในการสร้างความมั่นคงและเจริญก้าวหน้าแก่สังคมไทยและพระพุทธศาสนาจึงมีความสำคัญมาก ขอท่านผู้อ่านได้มาร่วมกันสร้างสรรค์สังคมอุดมปัญญาให้เกิดขึ้นกับชาติบ้านเมืองของเรา

พระครูปลัดสุวัฒนโพธิคุณ

(สมชาย ฐานวุฑโฒ)

19 มกราคม 2567

Editorial

The research article titled “Venerable Mahākaccāyana in Various Documents, Part III: His Early Sermons and Contributions to the Content of Buddhist Scriptures” by Dr. Chakhrith Laemmuang is the much-anticipated third part of his series. Beyond the knowledge gained from the research, the article crucially serves as an exemplary scripture-based study involving a comprehensive examination and comparison of the contents of scriptures across various Buddhist traditions. The researcher must possess proficiency in the languages of the scriptures, including Pāli, Sanskrit, Chinese, Tibetan, among others. Additionally, the study includes references to the research conducted by numerous leading scholars globally, making it a noteworthy example of an internationally standardized research article. Those interested in scripture-based research should not overlook this valuable contribution.

The research article “Analysis of the Issue that Mahāyāna Buddhism has its Origins in the Mahāsāṃghika School” by Phramaha Thunsun Kittisaro makes it explicit that the belief that Mahāyāna Buddhism originated from the Mahāsāṃghika School judging by their similar moral laxity and lack of strict discipline is a misinterpretation. The author has presented a substantial amount of evidence and reasoning to support this assertion.

The majority of Thai people hold sacred amulets in high regard, with a significant number having unwavering faith in the spiritual power of Buddhist amulets. Some renowned amulets are valued in the tens of millions of baht, and the fame of Thai amulets has reached beyond the country's borders, attracting believers from places like Singapore, Malaysia, China, and elsewhere. Many devotees from various countries come to Thailand seeking to purchase or rent these sacred objects. The article "Development of the Origin of Buddha Amulets in Thailand: Analyzing the Turning Point of Ideas and Beliefs in the Creation of Buddha Amulets in the Ayutthaya Period" by Ms. Supasinee Rattacu and Dr. Phatthida Raengthon provides insightful information on the evolution of the creation of Buddhist amulets. Readers will find both enjoyment and enlightenment in understanding the fascinating development of this practice.

'Waste' is a significant issue in Thai society and globally. Proper waste management not only helps address environmental concerns but also greatly enhances the quality of life for people in that area. The research article "Learning and Practice Management Guidelines for Zero Waste Disposal according to Buddhist Administration Principles for Temples in Phra Nakhon Si Ayutthaya Province" by Phramaha Apiched Muducitto and Dr. Orathai Moolkum examines waste management in

temples using Buddhist principles and aims to apply these practices in other areas in the future.

At present, Thailand is undergoing rapid changes across economic, political, and social dimensions. This has resulted in a significant decline in the number of Buddhist monks and novices, from 355,295 in the year 2555 B.E. to 288,342 in the year 2565 B.E. (2012-2022 C.E), marking a decrease of 66,953 individuals. If this trend continues, it could have substantial implications for the stability of Buddhism in the future. The research article “Distribution and Change in the Number of Temples and Buddhist Personnel in Thailand” by Asst. Prof. Dr. Supharerk O-in and Team provides geographic and statistical information. This data is beneficial for studying the situation and finding ways to address the challenges related to the number of Buddhist personnel. Understanding the distribution and changes in temples and personnel can contribute to developing strategies for maintaining the robustness of Buddhism in Thailand.

The research article “Development of Knowledge Centers for Prototype Communities in Thailand” by Phrakhrupiladdhammakorn (Natthaphon Prachunha “Candiko”), Asst. Prof. Ph.D. and Team explores the use of knowledge centers as focal points to propel Thailand into a learning society during the era of Industry 4.0.

Currently, Thai society and the global community are undergoing rapid transformations due to new technological innovations, impacting every aspect, including the economy, politics, society, and education. Harnessing the wisdom of Buddhism, which serves as the most crucial soft power of Thai society, becomes highly beneficial in fostering stability and progress. It holds great importance in advancing both Thai society and Buddhism. Utilizing the benefits of Buddhist wisdom as a significant soft power is crucial for promoting stability and progress in Thai society. The involvement of Buddhist wisdom contributes significantly to the creation of a stable and progressive society in Thailand and holds great importance. Readers are invited to collaborate in creating a society that is wisdom-based, capable of addressing both changes and challenges from the perspective of Buddhism, in order to foster prosperity for our homeland.

Phragrupalad Suvuttanabodhigun
(Somchai Thanavuddho)

19 January 2024

สารบัญ

หน้า

หมวดที่ 1 บทความวิจัย

พระมหากัจจายนะในเอกสารฉบับต่าง ๆ (3): การเทศน์สอนช่วงแรก
และบทบาทต่อเนื้อหาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

Venerable Mahākaccāyana in Various Documents, Part III:
His Early Sermons and Contributions to the Content
of Buddhist Scriptures

ชาคริต แหลมม่วง

2

วิเคราะห์แนวคิดในประเด็น พระพุทธศาสนามหายานมีต้นกำเนิด
มาจากนิกายมหาสังฆิกะ

Analysis of the Issue that Mahāyāna Buddhism has its Origins in
the Mahāsāṃghika School

พระมหาธัญสัณห์ กิตติสาโร

48

แนวทางจัดการเรียนรู้และปฏิบัติเพื่อกำจัดขยะให้เป็นศูนย์
ตามหลักพุทธบริหาร สำหรับวัดในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

Learning and Practice Management Guidelines for Zero Waste
Disposal According to Buddhist Administration Principles for
Temples in Phra Nakhon Si Ayutthaya Province

พระมหาอภิเชษฐ มุฑจิติโต และอรรถัย มูลคำ

94

การกระจายตัวและการเปลี่ยนแปลงของจำนวนวัดและบุคลากรทาง พระพุทธศาสนาในประเทศไทย	
Distribution and Change in the Number of Temples and Buddhist Personnel in Thailand	
ศุภฤกษ์ โออินทร์, อริศา จิระศิริโชติ และกมลพร อุปการแก้ว	128

การพัฒนาพื้นที่เรียนรู้ของชุมชนต้นแบบในสังคมไทย	
Development of Knowledge Centers for Prototype Communities in Thailand	
พระครูพิลาศธรรมากร (ณัฐพล ประชุมหะ), เดชา ตาละนีก และพัลลภ หารุคำจา	154

หน้า

หมวดที่ 2 บทความวิชาการ

พัฒนาการกำเนิดพระเครื่องในประเทศไทย: วิเคราะห์จุดเปลี่ยนแนวคิด และความเชื่อการสร้างพระเครื่องในสมัยกรุงศรีอยุธยา	
Development of the Origin of Buddha Amulets in Thailand: Analyzing the Turning Point of Ideas and Beliefs in the Creation of Buddha Amulets in the Ayutthaya Period	
ศุภสิณี รัตตะคุ และภัททิดา แรงทน	192

ภาคผนวก

หลักการอ้างอิงของวารสารธรรมธารา	232
ประวัติการศึกษาของบรรณาธิการและผู้เขียน	244

หมวดที่ 1

บทความวิจัย

พระมหากัจจายนะในเอกสารฉบับต่าง ๆ (3):
การเทศน์สอนช่วงแรกและบทบาทต่อเนื้อหา
ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

**Venerable Mahākaccāyana in Various
Documents, Part III: His Early Sermons
and Contributions to the Content
of Buddhist Scriptures**

ชาคริต แหลมม่วง

Chakhrít LAEMMUANG

ศูนย์วิจัยพระไตรปิฎก DCI

DCI Tipitaka Research Center, DCI, Thailand

ตอบรับบทความ (Received) : 24 พ.ย. 2566

รับบทความตีพิมพ์ (Accepted) : 21 ม.ค. 2567

เริ่มแก้ไขบทความ (Revised) : 24 ธ.ค. 2566

เผยแพร่ออนไลน์ (Available Online) : 8 ก.พ. 2567

บทคัดย่อ

บทความนี้มีเนื้อหาต่อเนื่องจากภาคที่แล้ว ในภาคนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ (1) นำเสนอเนื้อหาที่พระมหากัจจายนะได้เทศน์สอนในช่วงต้นของการเผยแผ่ (2) ประมวลบทบาทของท่านที่มีต่อเนื้อหาในพระไตรปิฎก และ (3) ศึกษาที่มาของคัมภีร์ซึ่งมีการระบุว่าพระมหากัจจายนะเป็นผู้รจนา ในการศึกษาครั้งนี้ได้ใช้แหล่งข้อมูลจากคัมภีร์ของเถรวาทและนิกายอื่น รวมทั้งอาศัยผลการศึกษาวิจัยของนักวิชาการด้วย

จากการศึกษาพบว่า (1) ตามคัมภีร์ของ(มูล)สรวาสติวาท ในช่วงแรกที่พระมหากัจจายนะกลับไปเผยแผ่ ณ กรุงอุชเชนี ได้เทศน์สอนพระเจ้าจันตปัชโชตโดยให้ข้อคิดเกี่ยวกับการไม่ติดในรสอาหารและการมีสติรักษากิจของตน ทั้งนี้ใจความหลักยังคงมีความสอดคล้องกับหลักคำสอนในคัมภีร์เถรวาท (2) พระมหากัจจายนะมีบทบาทต่อเนื้อหาในพระไตรปิฎก คือ พระวินัยปิฎกทั้งของเถรวาทและต่างนิกายมีปรากฏเนื้อเรื่องการขอแก้ไขข้อบัญญัติ 5 ประการที่ท่านได้ฝากให้พระโสณกุฎทิมณเฑาะไปกราบทูลพระพุทธเจ้า พระสุตตันตปิฎกฝ่ายบาลีมีอย่างน้อย 12 พระสูตรที่ปรากฏเนื้อหาซึ่งพระมหากัจจายนะได้แสดงธรรมหรือกล่าวอธิบายข้อธรรมไว้อย่างสอดคล้องกันกับในพระสูตรหินยานพาทย์จีน นอกจากนี้เอกสารฝ่ายจีนยังระบุว่า พระมหากัจจายนะเป็นผู้หนึ่งที่มีบทบาทต่อการจัดหมวดหมู่เนื้อหาในพระอภิธรรมปิฎกด้วย (3) คัมภีร์ในปัจจุบันที่มีกล่าวถึงว่ารจนาโดยพระมหากัจจายนะ ได้แก่ เนตติปกรณ์ เปฏโปกเทศ และกัจจายนไวยากรณ์ เนื้อหาคัมภีร์เนตติปกรณ์และเปฏโปกเทศน่าจะมีรายละเอียดหรือรูปแบบเนื้อหาแตกต่างจากฉบับดั้งเดิมที่พระมหากัจจายนะรจนาไว้ในครั้งพุทธกาลสำหรับคัมภีร์เปฏโปกเทศยังเป็นที่แพร่หลายในนิกายอื่นอีกด้วยส่วนเนื้อหาในกัจจายนไวยากรณ์ โดยมากไม่มีความเกี่ยวข้องกับพระมหากัจจายนะเลย อาจ

มีความสัมพันธ์กับพระมหากัจจายนะได้เฉพาะกฏวैयाกรณ์ข้อแรก หรือแต่งขึ้นในสำนักที่สืบทอดมาจากพระมหากัจจายนะเพียงเท่านั้น

คำสำคัญ: กัจจายนะ ธรรมเทศนา พระไตรปิฎก เนตติ เปฏโปกเทศ
วैयाกรณ์

Abstract

This article builds upon the preceding section, with three primary objectives in focus: (1) narrating the sermons delivered by Venerable Mahākaccāyana in the early stages of his propagation, (2) compiling Mahākaccāyana's roles in relation to the Canon's content, and (3) examining the origins of the scriptures that attribute their authorship to Mahākaccāyana. The study draws from sources in Theravāda and other traditions, as well as scholarly research.

The study reveals the following: (1) According to (Mūla)Sarvāstivāda scriptures, during Mahākaccāyana's return to the city of Ujjenī in the early period, he expounded teachings, sharing insights with King Caṇḍapajjota on the concepts of non-attachment to food and the cultivation of mindfulness. These teachings align with the doctrine found in the Theravāda Canon. (2) Mahākaccāyana played a significant role in shaping the content of the Tīpiṭaka. In the Vinaya Piṭaka of Theravāda and certain other sects, there is a narrative where he entrusted the

monk Soṇakuṭikaṇṇa with the task of requesting amendments to the five principles from the Buddha. In the Pāli Suttanta Piṭaka, there are at least 12 suttas that correspond with content in the Chinese Āgama, featuring passages that showcase his preaching or explanation of Dhamma. Additionally, documents of Chinese tradition state that Mahākaccāyana played a role in categorizing the contents of the Abhidhamma Piṭaka. (3) Current scriptures specifying Mahākaccāyana's compilation include the *Netti*, *Peṭakopadesa*, and *Kaccāyana's grammar*. The *Netti* and *Peṭakopadesa* may exhibit differences in details or format from the original versions composed by Mahākaccāyana during the Buddhist era. The *Peṭakopadesa*, in particular, is widely disseminated across various sects. The content of *Kaccāyana's grammar*, although largely unrelated to Mahākaccāyana, may be linked to the first grammatical rule or be authored by schools tracing their lineage back to him.

Keywords: Kaccāyana/Kātyāyana, Sermon, Canon, *Netti*,
Peṭakopadesa, Grammar

บทนำ

บทความภาคนี้นำเสนอเนื้อเรื่องตอนที่พระมหากัจจายนะได้เทศน์สอนพระเจ้าจันตปัชโชตในช่วงต้นของการเผยแผ่ ประมวลลบทบาทโดยรวมของท่านที่มีต่อเนื้อหาในพระไตรปิฎก และรวบรวมข้อคัมภีร์ที่มีระบุว่ารจนาโดยพระมหากัจจายนะพร้อมทั้งศึกษาประเด็นเพิ่มเติมเกี่ยวกับที่มาของคัมภีร์เหล่านั้น อนึ่งในการศึกษาครั้งนี้จะใช้แหล่งข้อมูลจากคัมภีร์ของเถรวาทและนิกายอื่น¹ รวมทั้งเอกสารงานค้นคว้าวิจัยในแวดวงวิชาการประกอบไปด้วย

1. การเทศน์สอนพระเจ้าจันตปัชโชตในช่วงแรกของงานเผยแผ่

คัมภีร์บาลีของเถรวาทไม่ปรากฏเนื้อหาที่พระมหากัจจายนะได้แสดงธรรมหรือกล่าวสอนพระเจ้าจันตปัชโชตในช่วงแรกของการกลับไปเผยแผ่พระศาสนา ณ แคว้นอวันตี แต่มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์นิกาย(มูล)สรวาสติวาทจำนวน 2 เล่ม จึงจะนำเสนอข้อมูลส่วนนี้ พร้อมทั้งศึกษาความสัมพันธ์กับเนื้อหาในคัมภีร์บาลี

1.1 สังยุตตรัตนปิฎกสูตร²

¹ กรณีที่บางคัมภีร์มีปรากฏทั้งพากย์จีนโบราณและทิเบต จะอ้างตามข้อมูลพากย์จีนเป็นหลัก ส่วนข้อมูลจากคัมภีร์บาลีส่วนใหญ่อ้างตามฉบับอักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์ (PTS) ทั้งนี้ในกรณีที่ยกข้อความบาลีมาประกอบ จะปริวรรตเป็นอักษรไทยเพื่อความสะดวกของผู้อ่าน

² พบเฉพาะพากย์จีน คือ 雜寶藏經 (*Samyuktaratnapitakasūtra*) เป็นคัมภีร์หนึ่งในหมวดคฤทฺถกปิฎกของนิกายสรวาสติวาท (เทียบได้กับขุททกนิกายของเถรวาท) ดูเพิ่มใน Charles Willemen, “A Chinese Kṣudrakapiṭaka (T. IV. 203),” *Asiatische Studien*, 46, Helf 1: Études Bouddhiques Offertes à Jacques May, (1992): 514-515.; Charles Willemen, “Xuanzang about Avalokiteśvara, Jibin, and Madhyāntika,”

คัมภีร์นี้มีปรากฏเนื้อเรื่องตอนที่พระมหากัจจายนะเพิ่งเดินทางกลับไปถึงกรุงอุชเชนี ขณะนั้นพระเจ้าจันทปัชชิตยังมิได้ทรงมีพระราชศรัทธา ได้ทรงทดลองพระมหากัจจายนะโดยให้ถวายภัตตาหารที่ย่ำแย่มาก่อน และคราวต่อมาก็ให้ถวายภัตตาหารอันประณีต พระราชาได้ส่งราชบุรุษไปถามความเห็นเกี่ยวกับภัตตาหารนั้นทั้งสองคราว พระมหากัจจายนะล้วนตอบเหมือนกันว่า “ได้กำลังเรี่ยวแรงจากการบริโภคอาหาร ก็นับว่าเพียงพอแล้ว” พระเจ้าจันทปัชชิตทรงทราบความแล้วก็เสด็จไปตรัสถามว่า “ภัตตาหารที่เราถวาย พระคุณเจ้ามิได้คำนึงว่าย่ำแย่หรือประณีต ล้วนกล่าวแต่ว่าเพียงพอแล้ว เรื่องนี้จะอธิบายอย่างไร” พระมหากัจจายนะตอบว่า “ร่างกายและปากท้องนั้นเปรียบเหมือนดังเตาเผา แม้ไม้หอมแก่นจันทน์ก็เผาไหม้ แม้ของสกปรกก็เผาไหม้ ร่างกายและปากท้องก็เช่นกัน ไม่แบ่งแยกว่าอาหารย่ำแย่หรือประณีต มุ่งเพียงให้อิ่มท้อง” แล้วได้กล่าวคาถาความว่า

“ร่างกายนี้อุปมาเหมือนดังรถ
ไม่ว่าหยอดน้ำมันหอมหรือไขมันเหม็นหืน
ก็เลือกชนิดที่ดีหรือแย่ไม่ได้
ล้วนแต่ให้ขับเคลื่อนไปได้เช่นเดียวกัน”³

เนื้อความในคาถาข้างต้นนี้ มีการใช้อุปมาโดยเปรียบเทียบ “การไม่ติดในรสอาหาร”⁴ กับ “การหยอดน้ำมันให้ส่วนประกอบของรถ” ใช้อุปมาเช่นนี้

Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute, 94, (2013): 111 (footnote 2).

³ T4.489c14-24 ข้อความต้นฉบับพากย์จีนส่วนที่เป็นคาถา คือ

此身猶如車， 好惡無所擇，
香油及臭脂， 等同於調利。

⁴ Th 52,⁴ มีคาถาที่พระมหากัจจายนะกล่าวให้โอวาทเรื่องการไม่ติดในรสอาหารด้วย แต่ไม่ได้ยกอุปมาประกอบ

มีปรากฏในคัมภีร์บาลีขั้นต้นสุด คือ สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค (รตสูตร หรือ รโถปมสูตร) ความเป็น “เปรียบเทียบนุรุขพึงหยอดน้ำมันเพลาธเพียงเพื่อต้องการขนสิ่งของไปได้” ทั้งยังมีการอุปมาโดยเปรียบกับ “คนหาผลเพียงเพื่อให้ผลหาย” ไว้ในเนื้อหาแห่งเดียวกันอีกด้วย⁵ ส่วนในสังยุตตนิกาย นิทานวรรค (ปุตตมั่งสูตร หรือปุตตมั่งสุปมสูตร) มีการใช้อุปมาโดยเปรียบกับ “การบริโภคนื้อบุตรในทางกัณดาร”⁶ จากนั้นในมหานิทเทศซึ่งเป็นคัมภีร์ชั้นหลังพระสูตรสัณนิกายแรก⁷ ได้มีกล่าวถึงข้ออุปมานี้โดยรวมการเปรียบเทียบทั้งสามแบบข้างต้นเข้ามาไว้เป็นข้อความตอนเดียวกัน⁸ อนึ่ง ข้อความอุปมานี้ในชั้นพระไตรปิฎกล้วนเป็นร้อยแก้ว มิได้ประพันธ์เป็นคาถา

ข้อความอุปมาเรื่องนี้ปรากฏเป็นคาถาในคัมภีร์บาลีขั้นต้นสุด คือ มลิตน-ปัญหา ซึ่งมีคำอุปมาเปรียบเทียบ “การไม่ติดในรสอาหาร” กับ “การหยอดน้ำมันให้ส่วนประกอบของรถ” และ “การบริโภคนื้อบุตรในทางกัณดาร” ดังนี้

บุคคลไม่ติดในรส ย่อมกลืนกินอาหาร
เพื่อต้องการยังอัตภาพให้เป็นไป

⁵ SN IV 177: เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว ปุริโส วณฺโณ อาลิมฺเบยฺย ยาวเทว โรปนตฺถาย, เสยฺยถา วา ปน อุกฺขํ อพฺภณฺนเชยฺย ยาวเทว ภารสฺส นิตฺถรณตฺถาย.

⁶ SN II 98

⁷ ข้อเสนอสนับสนุนว่าคัมภีร์มหานิทเทศเกิดขึ้นภายหลังจากคัมภีร์ 4 นิกายแรกในพระสูตรต้นตปิฎกเสร็จสมบูรณ์แล้ว ดูเพิ่มใน Phramaha Somchai Watcharasiroj (ターナヅ ットー・S.W.), *Shoki Bukkyō ni okeru seiten seiritsu to shugyō taikēi* 初期仏教における聖典成立と修行体系 (กำเนิดพระไตรปิฎกและแนวปฏิบัติสู่การตรัสรู้ธรรมในพระพุทธศาสนายุคดั้งเดิม) (Tokyo: Sankibō Busshorin, 2019), 181-186.

⁸ Nidd I 241; II 368: ยถา วณฺโณ อาลิมฺเบยฺย ยาวเทว โรปนตฺถาย, ยถา วา ปน อุกฺขํ อพฺภณฺนเชยฺย ยาวเทว ภารสฺส นิตฺถรณตฺถาย, ยถา วา ปน ปุตฺตมํสํ อหาเรยฺย ยาวเทว กณฺดารสฺส นิตฺถรณตฺถาย.

เหมือนบริโภคน้ำในหนทางกัณดาร เหมือนหยอดน้ำมันให้เพลิงรณะนั้น⁹

จากการศึกษาในหัวข้อนี้ ทำให้ได้ข้อสังเกตเกี่ยวกับพัฒนาการของข้อความอุปมาเรื่องนี้ที่ปรากฏในคัมภีร์บาลีชั้นก่อน-หลังอีกด้วย สำหรับในคัมภีร์สังยุตตรัตนปิฎกสูตร พระมหากัจจายนะก็ได้ใช้ข้ออุปมาอันมีปรากฏในคัมภีร์สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรคของฝ่ายบาลี ต่างกันที่ได้ประพันธ์ให้เป็นคาถา และก่อนเข้าสู่คาถาก็ยังได้กล่าวอุปมาเปรียบเทียบกับ “เตาเผา” ไว้เพิ่มเติมอีกประการด้วย ทั้งนี้ยังไม่พบการใช้อุปมาว่าด้วยเตาเผาในรูปแบบเช่นนี้ในคัมภีร์บาลี

1.2 พระวินัยมูลสรวาสติวาทกษุทรกัณฐ¹⁰

คัมภีร์นี้ปรากฏเนื้อเรื่องตอนที่พระเจ้าจันทปัชชิตทูลนิมนต์พระมหากัจจายนะและคณะสงฆ์ให้เข้าไปฉันภัตตาหารในพระราชวังครั้งแรก (ภายหลังจากที่ได้ทรงทดลองถวายภัตตาหารที่ย่ำแย่และประณีตแล้ว) พระมหากัจจายนะก็ได้ใช้กุศโลบายในการให้ข้อคิดเตือนสติพระราชา มีใจความของเรื่องราวดังนี้

พระราชาทรงให้เตรียมอาหารอันประณีตและมีการประโคมดนตรีระบำร่าร้อง แต่เหล่าภิกษุต่างนั่งสำรวมอินทรีย์มิได้สนใจการแสดงเหล่านั้น พระเจ้าจันทปัชชิตตรัสถามว่า “ดนตรีเป็นอย่างไรบ้าง พอจะรับชมรับฟังกันได้

⁹ Mil 367_{,8-9}; Vism 45_{,13-14}; Ja II 294_{,6-7} :

กณฺดาเร ปุตุตมํสํ วอฺกฺขสฺสพฺภณฺชนํ ยถา
เอวํ ออาหาริ อาหาริ ยาปนตฺถมฺมุจฺฉิโต.

¹⁰ (คำอ่านบาทท้ายว่า “ยาปนตถมฺมุจฺฉิโต” ใช้ตาม Vism ส่วนอีกสองเล่มเป็น “ยาปนตถายมฺมุจฺฉิโต”)

คัมภีร์นี้พบในพากย์จีน (根本說一切有部毘奈耶雜事) และทิเบต (*‘Dul ba phran tshegs kyi gzhi*) ไม่พบต้นฉบับสันสกฤต (*Vinayakṣudrakavastu*)

หรือไม่” พระมหากัจจายนะตอบว่า “มหาบพิตร ผู้ที่ได้รับชมรับฟัง จึงจะทราบ ว่าดีหรือแย่” พระราชาตรัสต่อไปว่า “หากอายตนะภายในปิดอยู่จึงไม่อาจทราบได้ เมื่อส่งใจไปยังอายตนะภายนอกแล้วทำไมจะไม่เห็นไม่ได้ยินเล่า?”

พระมหากัจจายนะประสงค์จะใช้สถานการณ์นี้เป็นกุศโลบายในการสอน จึงถามพระราชาว่า “มหาบพิตร วันนี้มีนักโทษที่ควรประหารหรือไม่” พระราชา ก็ตรัสถามว่า “ต้องการจะใช้ทำอะไร” พระมหากัจจายนะเสนอว่า “ขอให้พระ ราชานำโถบรรจุน้ำมันเต็มเสมอขอบปากกว้างไว้ที่มือของบุคคลนี้ และรับสั่งให้ มีบุรุษเงื้อมมือตามหลัง ทว่ามีได้ทำร้ายเขาจริง ๆ พร้อมกับข่มขู่ว่า ‘หากน้ำมัน หกลงพื้นเพียงหยดเดียว เราจะตัดศีรษะเจ้า’ ให้บุคคลนั้นเดินไปโดยมีหญิงสาว ร้องขับระบำรำฟ้อนมากมายอยู่เบื้องหน้าเขา แล้วก็ให้เดินมาถึงตรงนี้ จากนั้น พระองค์ตรัสถามผู้ถือโถน้ำมันว่า “สาวสวยแสดงการขับร้องได้งดงามหรือไม่”¹¹

พระเจ้าจันทรปัชโชตได้สั่งการให้ทำตามนั้นทีละขั้น จนถึงการตรัสถาม ผู้นั้นด้วยคำถามดังกล่าว บุคคลผู้ถือโถน้ำมันกราบทูลว่า “ขอเดชะ ผู้ที่ได้รับชม รับฟัง จึงจะทราบว่าดีหรือแย่” พระราชาจึงตรัสถามว่า “เจ้าก็มีตามีหู ทำไมไม่ รับชมรับฟังเล่า” บุคคลนั้นกราบทูลว่า “ขอเดชะ หากว่าโถน้ำมันของข้าพระองค์ มีน้ำมันหกลงมาหยดหนึ่ง บุรุษผู้เงื้อมมือก็จะตัดศีรษะตนให้ขาดตกพื้นเช่นกัน ข้าพระองค์กลัวโถน้ำมันเอียง อีกทั้งกลัวหัวขาดลงพื้น จึงตั้งใจถือโถเดินกลับ มาอย่างยากลำบาก จะมีโอกาสรับรู้โดยพลัดพลินได้อย่างไรว่า สาวสวยแสดง การขับร้องได้ดีหรือแย่”

พระมหากัจจายนะจึงถามพระราชาว่า “มหาบพิตรทรงเห็นแล้วหรือยัง” พระราชาตรัสตอบว่า “เห็นแล้ว” พระมหากัจจายนะกล่าวต่อไปว่า “มหาบพิตร บุคคลผู้นี้ประสงค์ให้ชีวิตอยู่รอด กลัวประสบทุกข์ใหญ่ จึงมีสติหนักแน่นไม่ ประมาท ประคองกายของตนอย่างดี แม้เราและภิกษุสงฆ์ล้วนวางเฉยต่อการ

¹¹ ข้อความพากย์จีนส่วนที่ขีดเส้นใต้ทึบ คือ 王可以鉢平滿盛油置彼手內，令人執刀 隨後驚怖，不應損害，報言：『若油一滲墮于地者當斬汝首。』任其避履，并復於前多置妓女 奏諸音樂，還來至此，問持油人：『美女容儀音樂好不？』(T24.306c1-5)

ขับร้องระบำเต้น ด้วยว่าสิ่งนี้นับเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ฉะนั้นจะต้องการรับชม
รับฟังได้อย่างไร” พระเจ้าจันทปัชโชตพิจารณาตามแล้วก็เคราพลี้อมใส่ อีกทั้ง
พระราชโอรส นางสนมกำนัล และเหล่าข้าราชการบริพารก็อนุโมทนาสาธุการ¹²

เนื้อความข้างต้นส่วนที่ขีดเส้นใต้ มีความสัมพันธ์กับเนื้อหาฝ่ายบาลี อัน
เป็นตอนหนึ่งในชนบทกัลยาณีสสูตร¹³ พระสูตรนี้อยู่ในสังยุตตนิกาย มหาวรรค
ทั้งยังปรากฏในอรรถกถาเตลปัตตชาดกอีกด้วย มีพุทธดำรัสส่วนที่เกี่ยวข้องดังนี้
(ขีดเส้นทึบใต้ส่วนที่มีความสอดคล้องกัน)

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเสมือน พอได้ยินว่า “นางงามในชนบท
นางงามในชนบท” หมู่มหาชนพึงประชุมกัน ยิ่งได้ยินว่า “นางงาม
ในชนบทนี้นั้น เป็นผู้เชี่ยวชาญอย่างยอดเยี่ยมในการฟ้อน เป็นผู้
เชี่ยวชาญอย่างยอดเยี่ยมในการขับ นางงามในชนบทจะฟ้อนจะขับ”
หมู่มหาชนจะประชุมกันอย่างแออัด ขณะนั้น บุรุษผู้ดำรงชีพไฝหา
ความสำเร็จ รังเกียจความทุกข์ ก็จะพึงมา [พระราชชา]¹⁴ พึงรับสั่ง
กะเขาอย่างนี้ว่า “บุรุษผู้เจริญ โภณำมันอันเต็มเปี่ยมนี้ เจ้าจงนำ
ไปในระหว่างหมู่มหาชนและนางงามในชนบท ทั้งจักมีคนเฝ้าดาบ
เดินตามไปข้างหลังเจ้า เจ้าทำนํ้ามันนั้นตกลงแม้หน้อยเดียว ณ ที่ใด

¹² T24.306b21-c18; D10.287b-288b; มีคำแปลเนื้อความตอนนี้อาจพากย์
ทิเบตเป็นเยอรมันใน A. Schiefner, *Mahākâtjâjana und König Tshaṇḍa-Pradjota:
Ein Cyklus buddhistischer Erzählungen* (St. Petersburg: Commissionnaires de
l'Académie Impériale des Science, 1875), 15-16.

¹³ ชื่อของพระสูตรนี้มีระบุไว้ชัดเจนในอรรถกถาเตลปัตตชาดก (Ja I 393,¹⁹) แต่
พระไตรปิฎกตีพิมพ์บางฉบับ (ได้แก่ สยามรัฐ และสมาคมบาลีปกรณ์) มิได้ใช้ชื่อพระสูตร
นี้ในสังยุตตนิกายเป็น “ชนบทกัลยาณีสสูตร”

¹⁴ ตามข้อความต้นฉบับบาลี (ดูเชิงอรรถที่ 15) มิได้ใส่ “ราชา” ไว้ให้เห็นว่าเป็น
ประธานในประโยคนี้ แต่ทราบได้จากเนื้อหาที่ขยายความในอรรถกถาเตลปัตตชาดก
ดังข้อความบาลีที่ยกมาไว้ในเชิงอรรถที่ 16

เขาก็จักตัดศีรษะเจ้าให้ขาดลง ณ ที่นั่นเลย” ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอ
จักสำคัญความข้อนี้นี้เป็นไฉน บุรุษนั้นจะไม่พึงเอาใจใส่ใถ่น้ำมันโน้น
แล้วมามัวประมาทเสียในอารมณ์ภายนอกหรือ”¹⁵

นอกจากนี้ เหตุการณ์ที่พระราชาให้น่านักโทษมาใช้เป็นกรณีศึกษา ยัง
มีกล่าวไว้อีกแห่งในอรรถกถาเตลปตตชาดกดังนี้ (ขีดเส้นประใต้ส่วนที่มีความ
สัมพันธ์กับในพระวินัยมูลสรวาสติวาทกษุทรกัณฑ์)

พระราชาทรงรับสั่งให้เรียกบุรุษคนหนึ่งออกมาจากเรือนจำ
ถอดเชือกออก ประทานใถ่น้ำมันมีน้ำมันเต็มเปี่ยมเสมอขอบไว้ใน
มือของเขา ให้ถือไว้แน่นด้วยมือทั้งสอง ทรงสั่งบังคับบุรุษผู้ถือดาบ
คนหนึ่งว่า “จงพานักโทษผู้นี้ไปสู่สถานที่นางงามในชนบทแสดง
มหรสพ และถ้าบุรุษผู้นี้ถึงความประมาท ทำหยदन้ำมันแม่หยด
เดียวตกลงในที่ใด ก็จงตัดศีรษะเขาเสียในที่นั่นเลย” ... เรื่องนี้เป็น
เรื่องที่เคยมีมาแล้วอย่างนี้¹⁶

¹⁵ SN V 170; Ja I 393: เสยยถาปิ ภิกขเว ชนปทกल्याณิ ชนปทกल्याณิติ
โฆ ภิกขเว มหาชนกาโย สนนิปเตยฺย. สา โข ปนสฺส ชนปทกल्याณิ ปรมปาสาวิณี นจฺเจ
ปรมปาสาวิณี คีเต. ชนปทกल्याณิ นจฺจติ คายตฺติ โฆ ภิกขเว ภิกขโสภา มตฺตตาย มหาชนกาโย
สนนิปเตยฺย. อถ ปุริส อาคจฺเจยฺย ชีวิตฺกาโม อมริตฺกาโม สุขกาโม ทุกขปฏิญฺโโล. ตเมนนฺ เหว
วเทยฺย: อยนฺเต อมโก ปุริส สมตฺตติโก เตลปตฺโต อนฺตเรน จ มหาสมชชมนฺตเรน จ ชนปท-
กल्याณิ ปรีหตพฺโพ. ปุริส จ เต อุกฺขิตตาสีโก* ปิณฺณิโต ปิณฺณิโต อนฺพนฺธิสฺสติ ยตฺเถว น
โลกมปิ ฉทฺเทสฺสสิ* ตตฺเถว เต สีโร ปาเตสฺสตีติ. ตํ กิมมณฺณถ ภิกขเว, อปิ นุ โส ปุริส อมฺ
เตลปตฺตํ อมนสิกริตฺวา พหิทฺธา ปมาทํ อาหเรยฺย. (คำอ่าน “อุกฺขิตตาสีโก” และ “ฉทฺเทสฺสสิ”
ใช้ตาม Ja ส่วน SN เป็น “อุกฺขิตาสีโก” และ “ฉทฺเทสฺสติ”) คำแปลอาศัยสำนวนจาก
ช.ชา.อ. 56/262-263 (ไทย.มมร) ประกอบการเรียบเรียง

¹⁶ Ja I 394,²⁵⁻³²: ราชา พนธนาการโต เอกํ ปุริสํ ปกโกสาเปตฺวา นิคฺพานิ ภินฺทิตฺวา
สมตฺตติกํ สุปฺริณฺณํ เตลปตฺตํ ตสฺส หตฺถे ทตฺวา อุโภหิ หตฺถेหิ ทฬฺหํ คาหาเปตฺวา เอกํ

จะเห็นได้ว่า พระมหากัจจายนะได้นำอุปมานี้ไปใช้ในการเทศน์สอนพระเจ้าจันทรปัชโชตโดยจำลองสถานการณ์ให้เห็นจริงเป็นรูปธรรม พระมหากัจจายนะย่อมพิจารณาเห็นแล้วว่าเป็นวิธีการสอนที่เหมาะสมกับอัธยาศัยของพระราชาองค์นี้ อีกทั้งการจำลองสถานการณ์ครั้งนี้ยังเป็นสิ่งยืนยันข้อความ “เรื่องนี้เป็นเรื่องที่เคยมีมาแล้วอย่างนี้” ที่ได้กล่าวไว้ในอรรถกถาเตลปัตตชาดก ว่าเป็นเรื่องที่เคยมีตัวอย่างเหตุการณ์เกิดขึ้นจริงดังกรณีของพระเจ้าจันทรปัชโชต

2. บทบาทต่อเนื้อหาในพระไตรปิฎก

จากข้อมูลในคัมภีร์ของฝ่ายเถรวาทและต่างนิกาย พระมหากัจจายนะล้วนมีบทบาทต่อเนื้อหาในปิฎกทั้งสามดังนี้

2.1 พระวินัย

ในพระวินัยปิฎกมีปรากฏเนื้อหาตอนที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงปรับแก้พุทธบัญญัติให้ยืดหยุ่นมากขึ้นโดยมีมูลเหตุจากพระมหากัจจายนะ ทั้งนี้พระมหากัจจายนะได้ฝากความให้พระโสณกุฎทิกละทิ้งไปกราบทูลพระพุทธองค์เพื่อขอแก้ไขข้อบัญญัติในพระวินัย 5 ประการซึ่งไม่สะดวกแก่พระสงฆ์ในอันติชนบท เนื้อความตอนนี้นอกจากมีในคัมภีร์เถรวาทแล้ว¹⁷ ยังปรากฏในพระวินัยปิฎกนิกายอื่นด้วย ได้แก่ พระวินัยธรรมคูปต์ (四分律)¹⁸ พระวินัยมหิศาสะกะ (彌沙塞部和醯五分律 ย่อว่า 五分律)¹⁹ พระวินัยสรวาสตีวาท (十誦律)²⁰ และพระวินัย

อสีหตุถุ์ ปุริส อานาเปสิ: เอตัง คเหตุวา ชนปทกฺขยาณียา สมชฺชฎฐานัง คจฺจน, ยตเถว เจส ปมาทํ อาคम्म เอกมปิ เตลพิณฺทํ ฌทฺเทติ, ตตฺเถวสฺส สีสํ ฉินฺทาติ. ... เอวํ ภูตปุพฺพเมเวตํ วตฺถุ์.
คำแปลอาศัยสำนวนจาก ขุ.ชา.อ. 56/264 (ไทย.มมร) ประกอบการเรียบเรียง

¹⁷ Vin I 195-198

¹⁸ T22.845b24- 846a14

¹⁹ T22.144a28-c4

²⁰ T23.181a17-182a21

มูลสรวาสตีวาท จรมวัสตุ (根本說一切有部毘奈耶皮革事 *Ko lpags kyi gzhi*) สำหรับของ 3 นิกายแรกมีสืบทอดมาถึงปัจจุบันเฉพาะฉบับแปลพากย์จีน ส่วนของมูลสรวาสตีวาทยังมีปรากฏฉบับสันสกฤต รวมทั้งมีพากย์จีนและทิเบต²¹

2.2 พระสูตร

ในพระสูตรต้นตปิภูมามีเนื้อความที่พระมหากัจจายนะได้แสดงธรรมหรือกล่าวอธิบายข้อธรรมไว้อยู่ไม่น้อย ทั้งยังมีปรากฏเนื้อหาเช่นนี้ในคัมภีร์ต่างนิกายด้วย

2.2.1 เนื้อหาที่ปรากฏทั้งในคัมภีร์เถรวาทและต่างนิกาย

หัวข้อนี้จะยกชื่อพระสูตรที่มีถ้อยคำกล่าวสอนของพระมหากัจจายนะปรากฏอยู่อย่างสอดคล้องกัน (parallel) ทั้งในพระสูตรบาลีและอาคมพากย์จีน²² จำนวน 12 รายการดังนี้

²¹ MSV IV 186-190; T23.1052b7-1053a14; D1.264b2-266b3; เนื้อหาตอนนี้มีผู้แปลจากฉบับสันสกฤตเป็นไทยไว้ใน พระมหาบุญเกิด เจริญแนว, “การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์มูลสรวาสตีวาทวินยวัสตุ ศึกษาเฉพาะประวัชชาวัสตุ โปชธวัสตุ ประวารณาวัสตุ วรชาวัสตุ จรมวัสตุและสังฆเภทวัสตุ,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาคุชฎบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2556), 283-286.

²² ดูที่มาคัมภีร์อาคมพากย์จีนใน วิไลพร สุจริตธรรมกุล, “การวิเคราะห์เปรียบเทียบสายคัมภีร์พระพุทธศาสนาจีนและบาลีของสังคาลกสูตร,” *วารสารธรรมธารา*, ปีที่ 7, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 13), (กรกฎาคม – ธันวาคม 2564): 62-67.; และดูการเปรียบเทียบภาพรวมระหว่างพระสูตรบาลี 4 นิกายแรกกับคัมภีร์อาคมทั้ง 4 ได้ใน พระมหาสมชัย กุสลจิตโต, *พระพุทธศาสนา: นิกายสรวาสตีวาท* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539), 22-28.

ตารางที่ 1 พระสูตรบาลีและพากย์จีนที่มีปรากฏคำสอนของพระมหากัจจายนะ

ลำดับ	พระสูตรบาลี		พระสูตรทินยานพากย์จีน (อาคม)	
	ชื่อพระสูตร/ใจความหลัก	คัมภีร์	ชื่อพระสูตร/คำสำคัญ	คัมภีร์ สูตรที่
1	มธูปินทิกสูตร (MN I 108)	ม.มู.	蜜丸喻經 (T1.603b11)	MA 115 ²³
			甘露法味 (T2.743a4)	EA 40.10
2	มธูสูตร (MN II 83)	ม.ม.	摩偷羅 (T2.142a18)	SA 548
3	มหากัจจายนกัฏเฐกัตตสูตร (MN III 191)	ม.อุ.	溫泉林天經 (T1.696b28)	MA 165 ²⁴
4	อุทเทสวิงศ์สูตร (MN III 222)	ม.อุ.	分別觀法經 (T1.694b15)	MA 164 ²⁵

²³ พากย์จีนของพระสูตรนี้มีแปลเป็นอังกฤษใน BDK English Tripiṭaka Series, *The Madhyama Āgama (Middle-Length Discourses) Vol. II*, ed. Bhikkhu Anālayo and Roderick S. Bucknell (California: BDK America, Inc., 2020), 324-332.

²⁴ มีบทความวิจัยพากย์จีนของพระสูตรนี้ คือ Bhikkhu Anālayo, “The Verses on an Auspicious Night Explained by Mahākaccāna - A Study and Translation of the Chinese Version,” *Canadian Journal of Buddhist Studies*, 4, (2008): 5-28.; พากย์จีนของพระสูตรนี้มีแปลเป็นอังกฤษใน BDK English Tripiṭaka Series, *The Madhyama Āgama (Middle-Length Discourses) Vol. III*, ed. Bhikkhu Anālayo and Roderick S. Bucknell (California: BDK America, Inc., 2022), 334-344.; และมีพากย์ทิเบตด้วย คือ ‘*Phags pa mtshan mo bzang po zhes bya ba'i mdo* ใน D72.161b-163b; 91.56a-58b; 101.90a-92a.

²⁵ พากย์จีนของพระสูตรนี้มีแปลเป็นอังกฤษใน BDK English Tripiṭaka Series, *The Madhyama Āgama (Middle-Length Discourses) Vol. III*, 324-334.

ตารางที่ 1 พระสูตรบาลีและพากย์จีนที่มีปรากฏคำสอนของพระมหากัจจายนะ (ต่อ)

ลำดับ	พระสูตรบาลี		พระสูตรหिनยานพากย์จีน (อาคม)	
	ชื่อพระสูตร/ใจความหลัก	คัมภีร์	ชื่อพระสูตร/คำสำคัญ	คัมภีร์ สูตรที่
5	หาลิททิกานิสุตระที่ 1 (SN III 9)	ส.ข.	訶梨 (T2.144a28)	SA 551
6	หาลิททิกานิสุตระที่ 2 (SN III 12)	ส.ข.	訶梨 (T2.144c20)	SA 552
7	หาลิททิกานิสุตระ (SN IV 115)	ส.สฬ.	訶梨 (T2.145a8)	SA 553
8	โลหิจจสูตร (SN IV 116)	ส.สฬ.	魯醯遮 (T2.63b19)	SA 255
9	เหตุให้วิวาทกัน (AN I 65)	อง.ทุก.	共諍 (T2.141b22)	SA 546
10	ความเป็นเถระและบัณฑิต (AN I 67)	อง.ทุก.	老宿 (T2.141c16)	SA 547
			老、壯 (T2.595b21)	EA 19.9
11	กัจจายนสูตร (AN III 314)	อง.ฉก.	迦旃延 (T2.143b18)	SA 550
12	กาลีสสูตร (AN V 46)	อง.ทสก.	迦梨 (T2.143a2)	SA 549

จากตารางจะเห็นได้ว่า พระสูตรฝ่ายบาลีเหล่านี้ล้วนอยู่ในพระสุตตันต-ปิฎกนิกายที่ 2-4 คือ มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย และอังคุตตรนิกาย ส่วนพระสูตรพากย์จีนเหล่านี้ก็ล้วนอยู่ในอาคมที่ 2-4 คือ มัชฌยาคัม สังยุกตาคัม และเอโกตตราคัม

2.2.2 เนื้อหาที่ปรากฏเฉพาะในคัมภีร์เถรวาท

ตัวอย่างแรก คือ (1) จูฬรถวิมานใน “วิมานวัตถุ” ซึ่งมีเนื้อความที่พระมหากัจจายนะกล่าวสอนสุชาต कुमार ผู้เป็นโอรสของพระเจ้าอัสสกราช เมื่อ

กุมารนั้นสิ้นพระชนม์ก็ได้บังเกิดเป็นเทวบุตรชั้นดาวดึงส์ แล้วกลับมาบอกเล่าให้พระมหากัจจายนะฟัง²⁶ ตัวอย่างถัดมาคือ (2) คาถาใน “เถรคาถา” ที่พระมหากัจจายนะกล่าวให้โอวาทไว้²⁷ และอีกตัวอย่างคือ (3) คาถาใน “อปทาน” ที่ท่านเล่าถึงประวัติการสั่งสมบุญในอดีตชาติ รวมถึงการบรรลุธรรมในชาติสุดท้าย²⁸

เนื้อหาทั้ง 3 แห่งที่ยกมานี้ไม่พบในคัมภีร์ต่างนิกาย(ที่มีอยู่ในปัจจุบัน) อนึ่ง ตัวอย่างในหัวข้อนี้ล้วนมาจากหมวดขุททกนิกาย คัมภีร์หมวดนี้ในนิกายอื่นใช้ชื่อเรียกว่า “กษุทรกาคม” หรือ “กษุทรกปิฏก” ซึ่งมีโครงสร้างและเนื้อหาแตกต่างกันกับของเถรวาทอยู่ค่อนข้างมาก²⁹

2.2.3 เนื้อหาที่ปรากฏเฉพาะในคัมภีร์ต่างนิกาย

ตัวอย่างแรก คือ พระสูตรในสังยุตตาคมว่าด้วยเรื่องพระมหากัจจายนะไปแสดงธรรมโปรดคฤหบดีที่เจ็บป่วย คือ หาลิหติกานิ (SA 554)³⁰ และทรศกะ (SA 555)³¹ ซึ่งไม่มีปรากฏในสังยุตตนิกายของเถรวาท เนื้อหาหลักที่พระมหากัจจายนะแสดงธรรม คือ อนุสสติ 6 ทั้งยังมีกล่าวถึงว่าคฤหบดีผู้นี้เป็นพระอนาคามี อนึ่ง มีข้อน่าสังเกตประการหนึ่งเกี่ยวกับคัมภีร์บาลีสังยุตตนิกาย คือ อรรถกถาพระวินัยมีระบุไว้ว่า “สังยุตตนิกาย เป็นที่รวบรวมพระสูตร 7,762 สูตร มีโอฆ-

²⁶ Vv 90; Vv-a 259 ในพระสูตรตันตปิฎกมีเฉพาะคาถาบทสนทนาโดยมิได้ระบุผู้พูดว่าเป็นใคร แต่ในอรรถกถาจะอธิบายให้ทราบว่า เป็นการสนทนาโต้ตอบกันระหว่างพระมหากัจจายนะกับสุชาตกุมาร

²⁷ Th 52

²⁸ Ap I 84; II 463

²⁹ ดูเทียบการจัดระบบเนื้อหา “ขุททกนิกาย” กับ “กษุทรกปิฏก” ได้ใน Étienne Lamotte, “Khuddakanikāya and Kṣudrakapiṭaka,” *East and West*, 7, no. 4, (January 1957): 344-348.

³⁰ T2.145a24

³¹ T2.145c12 ชื่อ “ทรศกะ” เป็นคำสันสกฤตที่ผู้เขียนสันนิษฐานเองจากพากย์จีนว่า 陀施

ตรณสูตร เป็นต้น”³² แต่คัมภีร์สังยุตตนิกายที่ใช้ศึกษากันอยู่ในปัจจุบันกลับมีจำนวนพระสูตรอยู่เพียง 2,752 สูตร³³

ตัวอย่างถัดมา คือ เรื่อง “พระมหากัจจายนะกล่าวสอนนางทาสีขราผู้ทุกข์ยาก” เมื่อนางทาสีนั่นสิ้นชีวิตก็บังเกิดเป็นเทวดาชั้นดาวดึงส์ แล้วได้มาฟังธรรมจากพระมหากัจจายนะอีกครั้ง เนื้อเรื่องดังกล่าวนี้อยู่ในคัมภีร์ทโมมูรขสูตร (*Damomūrkhā Sūtra*) ซึ่งเป็นพากย์จีน (賢愚經) และทิเบต (*Mdzangs blun zhes bya ba'i mdo*)³⁴ เทียบเท่าได้กับคัมภีร์ในหมวดขุททกนิกายเช่นกัน แต่ไม่พบเนื้อความส่วนนี้อยู่ในคัมภีร์เถรวาท

2.3 พระอภิธรรม

เอกสารฝ่ายจีนมีข้อมูลที่ระบุถึงบทบาทของพระมหากัจจายนะต่อพระอภิธรรมปิฎกดังนี้

(1) คัดเลือกแก่นคำสอนมาประมวลเป็นพระอภิธรรมปิฎก

คัมภีร์ปุณยวิภาค (อรรถกถาของเอโกตตราคม) ซึ่งพบเฉพาะพากย์จีน คือ 分別功德論³⁵ มีเนื้อความระบุว่า “พระมหากัจจายนะได้ประมวลพระสูตรทั้งหลาย แล้วคัดเลือกแก่นคำสอนว่าด้วยเรื่องทางปัญญา ทูลเสนอให้พระพุทธเจ้า

³² Sp I 18,₉₋₁₀

³³ ส.ส. 15/บทนำ/ [7] (ไทย.มจร)

³⁴ T4.384a1-b19; D74.192b–194a; พากย์ทิเบตคัมภีร์นี้ยังได้รับการแปลเป็นภาษามองโกเลีย (Üliger-Ün Dalai) และมีการแปลจากฉบับมองโกเลียเป็นอังกฤษ ดูเนื้อเรื่องดังกล่าวฉบับแปลอังกฤษนี้ใน Library of Tibetan Works & Archives, *Sutra of the Wise and the Foolish*, trans. Stanley Frye (Dharamsala: Library of Tibetan Works & Archives, 2006), 99-101.

³⁵ ดูเพิ่มเติมเกี่ยวกับคัมภีร์นี้ใน Antonello Palumbo, *An Early Chinese Commentary on the Ekottarika-āgama: The Fenbie gongde lun 分別功德論 and the History of the Translation of the Zengyi ahan jing 增一阿含經* (Taipei: Dharma Drum Publishing Corporation, 2013), 181-185.

ทรงรับรอง เนื้อหาส่วนนี้มีชื่อเรียกว่า พระอภิธรรมปิฎก”³⁶ เนื้อความทำนองเดียวกันนี้ยังปรากฏในเอกสารพากย์จีนอีกแห่ง คือ ประวัติการบันทึกรวบรวมพระไตรปิฎกและกษุทรกปิฎก (撰集三藏及雜藏傳)³⁷

(2) เรียบเรียงคัมภีร์เล่มหนึ่งในพระอภิธรรมปิฎกของสรวาสติวาท

พระอภิธรรมปิฎกของนิกายสรวาสติวาทมีอยู่ในปัจจุบันอย่างค่อนข้างครบถ้วน เกือบทั้งหมดเป็นพากย์จีน และมีบางส่วนอยู่ในพากย์ทิเบต พระอภิธรรมปิฎกนิกายนี้ประกอบด้วย 7 คัมภีร์³⁸ แต่มีชื่อคัมภีร์และรูปแบบเนื้อหาแตกต่างจากของเถรวาทค่อนข้างมาก ข้อมูลในคัมภีร์อรรถาธิบายอภิธรรมโกศภาษยะของจีนสองฉบับ (俱舍論記 และ 俱舍論疏)³⁹ ระบุว่า พระมหากัจจายนะเป็นผู้เรียบเรียงคัมภีร์ “ปรัชญูปติศาสตร์” (施設足論)⁴⁰ ซึ่งเป็นคัมภีร์หนึ่งในพระอภิธรรมปิฎกนิกายสรวาสติวาท แต่ตามข้อมูลในคัมภีร์อภิธรรมโกศวาทยา (Abhidharmakośavyākhyā) ซึ่งเป็นภาษาสันสกฤต

³⁶ T25.32a19-20: 迦旃延子撰集眾經，抄撮要慧呈佛印可，故名大法藏也。และดูการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเนื้อความท่อนนี้ใน Antonello Palumbo, *An Early Chinese Commentary on the Ekottarika-āgama: The Fenbie gongde lun 分別功德論 and the History of the Translation of the Zengyi ahan jing 增一阿含經*, 205-213.

³⁷ T49.3c12-13: 迦旃造竟，持用呈佛，佛言上法，當名上法。

³⁸ ในจำนวน 7 คัมภีร์นี้ มีอยู่ 3 คัมภีร์ที่นิกายนี้ถือว่าได้เรียบเรียงขึ้นตั้งแต่สมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์ชีพอยู่ คือ ธรรมสกัณธะ สังคีติปริยาเย และปรัชญูปติศาสตร์ แม้ว่าคัมภีร์อภิธรรมของเถรวาทและสรวาสติวาทจะแตกต่างกัน แต่ทั้งสองนิกายนี้ล้วนถือว่า เนื้อหาส่วนหนึ่งของพระอภิธรรมปิฎกได้ก่อกำเนิดขึ้นแล้วตั้งแต่สมัยพุทธกาล

³⁹ T41.8b29; 466b12 เล่มแรกรจนาโดยพระธรรมาจารย์ผู้กวง (普光) เล่มหลังรจนาโดยพระธรรมาจารย์ฝ่าเปา (法寶 ธรรมรัตนะ) ทั้งสองท่านนี้เป็นพระภิกษุชาวจีนในสมัยราชวงศ์ถังและได้รับถ่ายทอดความรู้คัมภีร์อภิธรรมโกศศาสตร์จากพระถังซำจั๋ง (玄奘 หรือ 唐三藏)

⁴⁰ คัมภีร์นี้ประกอบด้วย 3 กัณฑ์ คือ โลกปรัชญูปติ การณปรัชญูปติ และกรรมปรัชญูปติ สำหรับพากย์จีนมีแปลไว้เฉพาะการณปรัชญูปติ (T26.514a14-529c2) ส่วนพากย์ทิเบตมีครบทั้ง 3 กัณฑ์ (D241.1b-229a)

และเอกสารทางทิเบต ระบุว่าผู้เรียบเรียงคัมภีร์ดังกล่าวคือ พระโมคคัลลานะ⁴¹

(3) เข้าร่วมสังคายนาพระอภิธรรมปิฎก

เอกสารด้านประวัติศาสตร์พุทธศาสนาที่เรียบเรียงเป็นภาษาจีนสมัยราชวงศ์ซ่งและหยวน มีกล่าวถึงพระมหากัจจายนะว่า ได้ร่วมสังคายนาพระอภิธรรมปิฎกในการทำปฐมสังคายนาด้วย เอกสารนี้ได้แก่ บันทึกการเผยแผ่พระสัทธรรม (傳法正宗記)⁴² ภาพรวมการศึกษาวิจัยประวัติพุทธศาสนาของพระศากยมุนี (釋氏稽古略)⁴³

ข้อมูลที่ระบุชัดเจนว่า พระมหากัจจายนะมีบทบาทต่อการประมวลหลักธรรมคำสอนในพระอภิธรรมปิฎก แม้จะมีปรากฏเฉพาะในเอกสารสายอื่นนอกเหนือของเถรวาท (อรรถกถาบาลี⁴⁴ มีข้อมูลว่า พระมหากัจจายนะได้เข้าร่วมการปฐมสังคายนา แต่มิได้ระบุว่าเข้าร่วมสังคายนาพระอภิธรรมปิฎกด้วยหรือไม่) อย่างไรก็ตาม มีตัวอย่างเนื้อความในพระสูตรที่แสดงให้เห็นว่า พระมหากัจจายนะได้อธิบายสภาวะธรรมหรือเนื้อหาอันเป็นตัวหลักธรรมล้วน ๆ ได้อย่างชัดเจน ดังเช่นในมหากัจจายนกัณฑ์รัตนสูตรและทาลิทิกานิสูตร รวมถึงเนื้อหาในคัมภีร์อธิบายความเป็นผลงานของพระมหากัจจายนะก็ยังมีปรากฏเนื้อหาอันมีความใกล้ชิดกับหัวข้อธรรมในคัมภีร์วิภังค์ด้วย⁴⁵ อีกทั้งในคราวปฐมสังคายนา

⁴¹ Abhidh-k-vy 11,₂₉; Hakuju Ui (宇井伯寿), *Degeban Xizang Dazangjing zongmulu* 德格版西藏大藏經總目錄 (บัญชีรายชื่อคัมภีร์ในพระไตรปิฎกทิเบตฉบับเดเก) (Taipei: Huayu chubanshe, 1988), 621.

⁴² T51.719b20-21 เอกสารนี้เรียบเรียงโดยพระธรรมอาจารย์ซี้ซ่ง (契嵩) ในยุคราชวงศ์ซ่ง ค.ศ. 1055 เป็นบันทึกการสืบทอดคำสอนนิกายเซนฝ่ายใต้

⁴³ T49.754b17-18 เอกสารนี้เรียบเรียงโดยพระธรรมอาจารย์เจี๋ยอัน (覺岸) ในยุคราชวงศ์หยวน ค.ศ. 1354 เป็นหนังสือประวัติศาสตร์พุทธศาสนาที่ดำเนินเนื้อเรื่องเรียงตามลำดับช่วงเวลาก่อนหลัง

⁴⁴ Vv-a 267-270

⁴⁵ นอกจากคัมภีร์วิภังค์ในอภิธรรมปิฎกของเถรวาทแล้ว ยังมีกล่าวถึงความสัมพันธ์กับคัมภีร์อภิธรรมเล่มอื่นอีก ดูเพิ่มใน Stefano Zacchetti, “An Early Chinese Translation

พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ⁴⁶ผู้ชำนาญพระอภิธรรมก็ปรินิพพานแล้ว ดังนั้นจึงมีความเป็นไปได้สูงว่า พระมหากัจจายนะเป็นผู้หนึ่งที่มีบทบาทต่อการจัดหมวดหมู่ประมวลคำสอนในพระอภิธรรมปิฎกด้วยไม่มากนัก

จากบทบาทของพระมหากัจจายนะที่ได้กล่าวมาทั้ง 3 ปิฎก หากมองในแง่ของผลที่มีต่อพระพุทธศาสนาเชิงภาพกว้าง ก็น่าจะได้แก่บทบาทต่อพระวินัยปิฎก อันส่งผลให้พระภิกษุในท้องถิ่นต่าง ๆ (นอกเขตมัธยมประเทศ) สามารถปฏิบัติศาสนกิจได้สะดวกยิ่งขึ้นตั้งแต่บัดนั้นมาจวบจนถึงปัจจุบัน เช่น สามารถสวมรองเท้ามีพื้นหลายชั้นได้ สรงน้ำทุกวันได้ จัดการอุปสมบทโดยมีภิกษุเพียง 5 รูปได้ เป็นต้น

3. ผลงานที่ระบุวารจนาโดยพระมหากัจจายนะ

นอกจากบทบาทของพระมหากัจจายนะที่มีต่อเนื้อหาในพระไตรปิฎกแล้ว ท่านยังได้รจนาคัมภีร์ที่เป็นอุปการะต่อการศึกษาพระไตรปิฎกอีกด้วย ผลงานของท่านบางเล่มไม่มีให้เห็นในปัจจุบัน บางเล่มมีสืบทอดมาถึงปัจจุบัน ในหัวข้อนี้จะประมวลชื่อคัมภีร์อันเป็นผลงานของพระมหากัจจายนะตามที่มีระบุไว้ในคัมภีร์บาลีก่อน จากนั้นจะได้ศึกษาประเด็นเพิ่มเติมโดยมุ่งเน้นตรวจสอบที่มาของผลงานบางเล่มสืบต่อไป

3.1 ประมวลข้อมูลจากคัมภีร์บาลี

พบคัมภีร์บาลี 3 เล่มที่มีกล่าวถึงชื่อผลงานของพระมหากัจจายนะดังนี้

Corresponding to Chapter 6 of the *Peṭakopadesa: An Shigao's Yin Chi Ru Jing* T 603 and Its Indian Original: A Preliminary Survey," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, 65, no. 1 (2002): 89.

⁴⁶ เนื้อความในคัมภีร์บาลีที่แสดงให้เห็นว่า พระโมคคัลลานะสนใจหรือเชี่ยวชาญอภิธรรม เช่น ในมหาโคสัลลสสูตร (MN I 214) และอรรถกถาโปฏฐปาทสูตร (Sv II 379)

3.1.1 อรรถกถาอปทาน

ระบุชื่อคัมภีร์ 3 เล่ม คือ **กัจจายนะ มหานิรุตติ และเนตติปกรณ์** ซึ่งพระมหากัจจายนะได้ประกาศในท่ามกลางสงฆ์ เมื่อคราวที่กลับมาเข้าเฝ้า พระศาสดา ภายหลังจากประดิษฐานพระศาสนาในแคว้นอวันตีได้แล้ว⁴⁷

3.1.2 สัททนีติ

มีระบุถึงชื่อคัมภีร์ที่เป็นผลงานของพระมหากัจจายนะอีกเล่มหนึ่ง คือ **นิรุตติปิฎก**⁴⁸

3.1.3 คันถวงศ์ หรือจุฬคันถวงศ์

แสดงชื่อคัมภีร์ที่พระมหากัจจายนะรจนาไว้เป็นจำนวน 6 เล่ม ในจำนวนนี้มีชื่อคัมภีร์ที่ไม่ซ้ำกับรายการข้างต้นเป็นจำนวน 3 เล่ม คือ **จุฬนิรุตติ เปฏุโกปเทศ และวัณณนีติ**⁴⁹

จากข้อมูลที่ย่างมานี้ พบรายชื่อคัมภีร์ที่มีระบุว่ามีพระมหากัจจายนะได้รจนาไว้รวมเป็นจำนวน 7 เล่ม ในส่วนถัดไปจะได้อภิปรายบางแง่มุมเพิ่มเติมเกี่ยวกับที่มาของคัมภีร์บางเล่ม โดยแบ่งคัมภีร์เหล่านี้ออกเป็น 2 หมวด คือ หมวดการอธิบายความ และหมวดหลักภาษา พร้อมทั้งอาศัยข้อมูลจากคัมภีร์ต่างนิกาย และงานวิจัยของนักวิชาการมาร่วมประกอบในการศึกษาด้วย

3.2 ประเด็นศึกษาเพิ่มเติมคัมภีร์หมวดการอธิบายความ

คัมภีร์หมวดการอธิบายความที่มีปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน คือ **เนตติปกรณ์ และเปฏุโกปเทศ** อนึ่ง เล่มที่ชื่อว่า **วัณณนีติ** เมื่อพิจารณาจากความหมายชื่อคัมภีร์ (คือ หลักการอธิบายความ) ก็ควรจะจัดให้อยู่ในคัมภีร์หมวดนี้ด้วย แต่เนื่องจากไม่มีตัวคัมภีร์นี้ให้เห็นในปัจจุบัน อีกทั้งไม่พบการอ้างถึงชื่อคัมภีร์นี้ใน

⁴⁷ Ap-a 491,19-21

⁴⁸ Sadd I 168,34-169,1

⁴⁹ Gv 59; พระนันทปัญญจารย์, จุฬคันถวงศ์: ประวัติย่อคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิอิทธิธรรมมหาธาตุวิทยาลัย, 2546), 7-8, 71.

เอกสารอื่น ๆ (นอกจากคัมภีร์) จึงไม่สามารถศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับคัมภีร์
วัณณนีติได้

คัมภีร์หมวดการอธิบายความที่รจนาโดยพระมหากัจจายนะ ยังมีกล่าวถึง
ในคัมภีร์ฝ่ายมหายานด้วยคือ มหาปรัชญาปารมิตาสูตร⁵⁰ (พบเฉพาะพากย์จีน
คือ 大智度論) ดังเนื้อความต่อไปนี้

สมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์ชีพอยู่ พระมหากัจ-
จายนะได้อธิบายพระพุทธพจน์โดยเรียบเรียงเป็นคัมภีร์ชื่อว่า
“กรณทะ” (*Karaṇḍa* 蜚勒)⁵¹ อันมีความหมายในภาษาจีนว่า
ตะกร้า (ปิฎก) บัดนี้เป็นที่แพร่หลายกันอยู่ในอินเดียได้ ... เมื่อ
ครั้งที่พระมหากัจจายนะรจนาคัมภีร์นี้ในสมัยพุทธกาล คัมภีร์
กรณทะมีเนื้อหาถึง 3,200,000 คำ แต่ภายหลังจากพระพุทธองค์
ดับขันธปรินิพพาน อายุขัยมนุษย์ลดลง กำลังความทรงจำก็
น้อยลง ไม่สามารถท่องจำได้โดยพิสดาร ผู้ที่สืบทอดเนื้อหา

⁵⁰ รจนาโดยนาคราชุน ราวคริสต์ศตวรรษที่ 3 และแปลเป็นจีนโดยพระกุมารชีพ
(鳩摩罗什) ในช่วง ค.ศ. 402-406

⁵¹ นักวิชาการบางท่านเห็นว่าอักษรจีน 蜚勒 (*Kūn lè*) น่าจะเป็นอักษรที่คัดลอกมา
คลาดเคลื่อน แล้วได้เสนอว่าที่ถูกต้องควรเป็น 毘勒 (*Pí lè*) ซึ่งค่อนข้างเป็นเสียงใกล้เคียง
กับคำว่า “ปิฎก/เปฎก” (*piṭaka/peṭaka*) แต่จากข้อเสนอของพระธรรมจารย์อินชุ่นและ
ผลการศึกษาวิจัยของซาเอ่จี้ สามารถยืนยันได้อย่างหนักแน่นว่า 蜚勒 (*Pí lè*) เป็นอักษรที่
ถูกต้องแล้ว ซึ่งถอดเสียงมาจากสันสกฤต คือ กรณฑ (Karaṇḍa) อยู่ใน *Shi Yin shun* (释印顺),
Yin shun quanji 15: Shuoyiqieyoubu weizhu de lunshu yu lunshi zhi yanjiu 印顺全集
15: 说一切有部为主的论书与论师之研究 (การศึกษาวิจัยว่าด้วยปกรณ์และพระคัมภีร์จนา-
จารย์ โดยมุ่งเน้นของนิกายสรวาสติวาทเป็นหลัก) (Beijing: Zhonghua shuju, 2009),
15.; Sa Er ji (萨尔吉), “Da zhi du lun” zhong de Kunle yu Pitan 《大智度论》中的蜚
勒与毗曇 (“กรณทะ” และ “อภิธรรม” ในคัมภีร์มหาปรัชญาปารมิตาสูตร), *Fa yin* 法音
(The Voice of Dharma), 7, (2003): 17.

มาได้เขียนไว้เพียง 384,000 คำ หากบุคคลศึกษาหลักการในคัมภีร์นี้แล้ว จะจำแนกแจกแจงได้หลากหลายไม่ขัดข้อง เล่มนี้มีลักษณะต่าง ๆ เช่น ลักษณะหาระ อาวัตตหาระ เป็นต้น⁵²

เห็นได้ว่าชื่อคัมภีร์ “กรัณทะ” ที่กล่าวถึงนี้มีความหมายสอดคล้องกับคำว่า “ปิฎก” (ตะกร้า) อันเป็นองค์ประกอบของชื่อคัมภีร์ “เปฏฺโงปเทส” ซึ่งบางครั้งปรากฏเรียกโดยย่อว่า “เปฏฺก”⁵³ ทั้งนี้เนื่องจากคัมภีร์ว่าด้วยหลักการอธิบายความยังมีเนติติปริกณ์อีกเล่มด้วย จึงขอกล่าวถึงผลการศึกษาวิจัยและทัศนะที่เกี่ยวข้องกับคัมภีร์เหล่านี้ก่อน เพื่อเป็นข้อมูลประกอบการพิจารณาในลำดับถัดไป

(1) ในคัมภีร์มหาปรัชญาปารมิตาสูตรส่วนถัดจากเนื้อความที่ยกมาข้างต้น มีแสดงเนื้อหาอธิบายเรื่อง “ลักษณะหาระ” และ “อาวัตตหาระ” พร้อมทั้งยกตัวอย่างประกอบ เนื้อหาส่วนดังกล่าวนี้มีความสอดคล้องกับในคัมภีร์เปฏฺโงปเทส⁵⁴ ทัศนะของนักวิชาการที่มีต่อประเด็นนี้ ได้แก่ (1.1) Oskar von Hinüber เห็นว่า หากข้อความส่วนนี้ไม่ได้ถูกคัดลอกมาจากเปฏฺโงปเทสฉบับบาลี ก็เป็นไปได้ว่ามีคัมภีร์อีกเล่มที่คล้ายคลึงกับเปฏฺโงปเทสและเนติติปริกณ์ (ฉบับบาลี)⁵⁵ ในข้อนี้ ซาเอ่อจี (萨尔吉) ก็เห็นพ้องด้วยและเสนอว่า คัมภีร์อีกเล่ม

⁵² T25.70a20-22, 192b3-7: 摩訶迦旃延，佛在時，解佛語作《蜚勒》（蜚勒秦言 篋藏），乃至今行於南天竺。……《蜚勒》有三百二十萬言，佛在世時，大迦旃延之所造；佛滅度後人壽轉減，憶識力少，不能廣誦，諸得道人撰為三十八萬四千言。若人入蜚勒門，論議則無窮；其中有隨相門、對治門等種種諸門。

⁵³ เช่น Sp I 143

⁵⁴ Stefano Zacchetti, “Some Remarks on the Peṭaka Passages in the Da Zhidu Lun and their Relation to the Pāli Peṭakopadesa,” *Annual Report of the International Research Institute for Advanced Buddhism at Soka University*, 5, (2002): 70, 73.

⁵⁵ HPL 82

นั่นก็คือ กรัณตะ⁵⁶ (1.2) Oskar von Hinüber ได้เสนออีกว่า เปฏโกปเทศและเนตติปกรณ์(ฉบับบาลี)สองเล่มนี้อาจไม่ได้มีความเป็นมาเชื่อมโยงต่อเนื่องกันโดยตรง⁵⁷ แต่เป็นลักษณะที่ต่างฝ่ายต่างสืบสายมาจากเนื้อหาต้นแหล่งเดียวกัน⁵⁸ ในข้อนี้ Stefano Zacchetti ก็ได้อ้างถึงผลการวิจัยของตนสนับสนุนไว้ด้วย⁵⁹

(2) Stefano Zacchetti ยังพบว่า เนื้อหาบทที่ 6 ของเปฏโกปเทศมีความสอดคล้องกับเนื้อหาในคัมภีร์พากย์จีน “อินฉือหฺรฺจิง” (陰持入經)⁶⁰ ซึ่งว่าด้วยเรื่องขันธ อายตนะ ธาตุ แต่เนื้อหาทั้งสองฝ่ายก็มีจุดที่ต่างกันอยู่ ยังมีได้มีความคู่ขนานกันอย่างสมบูรณ์ โดยรวมมีลักษณะเป็นคัมภีร์เดียวกันแต่มาจากต่างฉบับกัน⁶¹

⁵⁶ Sa Er ji (萨尔吉), “Da zhi du lun” zhong de Kunle yu Pitan 《大智度论》中的毘勒与毗曇 (“กรัณตะ” และ “อภิธรรม” ในคัมภีร์มหาปรัชญาปารมิตาสูตร), : 20-21.

⁵⁷ “ความเป็นมาเชื่อมโยงต่อเนื่องกันโดยตรง” หมายถึง กรณีที่ “เปฏโกปเทศ” ได้รับการปรับปรุงเนื้อหาให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นกลายเป็น “เนตติปกรณ์” หรือในทางกลับกันคือ “เนตติปกรณ์” ได้ถูกปรับเปลี่ยนเนื้อหาให้กลายเป็นอีกเล่ม คือ “เปฏโกปเทศ”

⁵⁸ HPL 81

⁵⁹ Stefano Zacchetti, “Some Remarks on the *Peṭaka* Passages in the *Da Zhidu Lun* and their Relation to the *Pāli Peṭakopadesa*,”: 80.

⁶⁰ T15.173b5-180b8; คัมภีร์นี้แปลเป็นจีนโดยพระชาวพาร์เจียนนามว่า อันชื่อเกา (安世高) พระรูปนี้ได้ทำงานแปลคัมภีร์เป็นจีนในช่วง ค.ศ. 148-167 สำหรับการเปรียบเทียบเนื้อหาสองคัมภีร์นี้ ดูใน Stefano Zacchetti, “An Early Chinese Translation Corresponding to Chapter 6 of the *Peṭakopadesa*: An Shigao’s *Yin Chi Ru Jing* T 603 and Its Indian Original: A Preliminary Survey,”: 77-78, 80-88.; นอกจากคัมภีร์พากย์จีนในข้อ (1) และ (2) ที่ปรากฏเนื้อความสอดคล้องกับในเปฏโกปเทศแล้ว คัมภีร์พากย์จีน “ซื่อตี่ลุ่น” (四諦論 *Catuḥsatyanirdeśa*) ซึ่งว่าด้วยคำอธิบายอริยสัจสี่ ก็มีการอ้างถึงเนื้อความจากคัมภีร์ที่เรียกเป็นภาษาจีนว่า “จางลุ่น” (藏論) อันเป็นชื่อคัมภีร์ที่มีความหมายพ้องกับ “เปฏโกปเทศ” โดยมีปรากฏอ้างไว้หลายแห่งเช่น T32.380b18-27; 382a21-22; 394b16-21; 398c12-15

⁶¹ Stefano Zacchetti, “An Early Chinese Translation Corresponding to

(3) Heinz Bechert เห็นว่าเปฏโปกเทศมีที่มาจากภายนอกนิกายเถรวาท คล้ายกับมิลินทปัญหาที่มาจากเนื้อหาตั้งเดิมในคัมภีร์นิกายอื่น⁶² ส่วน Oskar von Hinüber เห็นว่า ทั้งเปฏโปกเทศและเนตติปกรณ์ล้วนน่าจะมีที่มาจากคัมภีร์ภายนอกเถรวาท⁶³ สำหรับประเด็นว่าเปฏโปกเทศหรือเนตติปกรณ์กำเนิดก่อนกัน ยังมีความเห็นต่างกันอยู่ บางท่านเห็นว่าเนตติปกรณ์เกิดก่อน⁶⁴ ส่วนเปฏโปกเทศ ก็มีได้เกิดหลังจากนั้นนานมากนัก⁶⁵ แต่หลายท่านเห็นว่าเปฏโปกเทศเกิดก่อน⁶⁶ โดยพิจารณาจากเนื้อหาเนตติปกรณ์ที่ค่อนข้างสมบูรณ์กว่า รวมทั้งเนื้อหาบางส่วน

Chapter 6 of the *Peṭakopadesa*: An Shigao's *Yin Chi Ru Jing* T 603 and Its Indian Original: A Preliminary Survey,” 76: The relationship between the two scriptures cannot be considered a mere parallelism: a couple of examples, selected at random, will suffice to demonstrate that the sixth chapter of the *Peṭakopadesa* and the YCRJ [= *Yin Chi Ru Jing*] are two versions of the very same text.

⁶² Heinz Bechert, “Zur Geschichte der buddhistischen Sekten in Indien und Ceylon,” *La nouvelle Clio*, 7-9, (1955-1957): 352.; HPL 81; และดูความเป็นมาของ คัมภีร์มิลินทปัญหาใน เนาวรัตน์ พันธวิไล, “คัมภีร์มิลินทปัญหา: ปริศนาเรื่องกำเนิดและ พัฒนาการ,” วารสารธรรมธารา, ปีที่ 5, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 9), (2019): 177-217.

⁶³ HPL 82

⁶⁴ Ludwig Alsdorf, *Les Études Jaina: État Présent et Taches Futures* (Paris: Collège de France, 1965), 72.; Nett xix; *Peṭ* iii; HPL 81

⁶⁵ Maurice Winternitz, *A History of Indian Literature Vol. II*, trans. S. Ketkar and H. Kohn (Calcutta: University of Calcutta, 1933), 183.

⁶⁶ K.R. Norman, *Pāli Literature: Including the Canonical Literature in Prakrit and Sanskrit of all the Hīnayāna Schools of Buddhism* (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1983), 110.; Pali Text Society, *The Guide* (*Nettipakaraṇam*), trans. Bhikkhu Ñāṇamoli (Oxford: Pali Text Society, 2008), xxv-xxvi.; สุภาพรณณ บางช้าง, *ประวัติศาสตร์คัมภีร์ในอินเดียและลังกา* (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), 243.

ในเปฏโปกเทศที่สะท้อนถึงความเป็นเอกลักษณ์ของมุขปาฐะ

(4) คัมภีร์หลักการอธิบายความที่รจนาโดยพระมหากัจจายนะ น่าจะมีการถ่ายทอดสู่ฉบับภาษาอื่นด้วย ดังมีข้อสนับสนุนเช่น (4.1) เนื้อความข้างต้นที่ยกมาจากคัมภีร์มหาปรัญญาปารมิตาสาสตร์ตอนหนึ่งว่า “คัมภีร์ภักตนะ ... แพร่หลายกันอยู่ในอินเดียได้” ท่านอื่นเช่นเห็นว่าเป็นพื้นที่ของนิกายมหาสังฆิกะ⁶⁷ และหลี่เจิงได้ระบุลงไปว่าเป็นนิกายพุทธสุตติกวาทหรือพุทธสุตติยะซึ่งเป็นกิ่งหนึ่งของมหาสังฆิกะ⁶⁸ ทั้งนี้ นิกายนี้มีได้ใช้ภาษาบาลีเป็นภาษาคัมภีร์⁶⁹ (4.2) Stefano Zacchetti ตั้งสมมติฐานว่าต้นฉบับคัมภีร์ที่ใช้แปลสุฟากยจัน “อินฉือหฺรุจิง” (ซึ่งสอดคล้องกับเปฏโปกเทศบทที่ 6) ควรเรียบเรียงขึ้นในอินเดียเหนือ⁷⁰ ทั้งนี้ ภาษาที่ใช้ในถิ่นนั้นก็มีใช้ภาษาบาลีอีกเช่นกัน

(5) ในเปฏโปกเทศมีการใช้คำที่ต่างจากในคัมภีร์บาลีทั่วไป ได้แก่ (5.1) ใช้คำตามแบบสันสกฤต เช่น “ยหฺจุจเต” (สันสกฤต *yad ucyate*) ซึ่งตามแบบบาลีทั่วไปใช้เป็น “ยํ หฺจุจเต” (5.2) พบชื่อเรียกคัมภีร์ตามแบบที่ใช้ในนิกายอื่นคือ “เอกุตตริก”⁷¹ (สันสกฤตใช้เป็น *Ekottarika* และ *Ekottara*) ซึ่งตามแบบ

⁶⁷ Shi Yin shun (释印顺), *Yin shun quanji 15: Shuoyiqieyoubu weizhu de lunshu yu lunshi zhi yanjiu* 印顺全集 15: 说一切有部为主的论书与论师之研究 (การศึกษาวินัยว่าด้วยปรกณและพระคันถรจนจารย์ โดยมุ่งเน้นของนิกายสรวาสติวาทเป็นหลัก), 14.

⁶⁸ Lü Cheng (吕澂), *Lü Cheng Foxue lunzhu xuanji juan si* 吕澂佛学论著选集 卷四 (รวมผลงานทางพุทธศาสตร์ของหลี่เจิง ภาค 4) (Jinan: Qilu shushe, 1991), 2020.

⁶⁹ คัมภีร์ของนิกายมหาสังฆิกะที่มีอยู่ในปัจจุบัน (เช่น มหาสังฆิกปราติโมกขสูตรมหาวิสตุ) เป็นภาษาสันสกฤตพันทาง (Buddhist Hybrid Sanskrit)

⁷⁰ Stefano Zacchetti, “An Early Chinese Translation Corresponding to Chapter 6 of the *Peṭakopadesa*: An Shigao’s Yin Chi Ru Jing T 603 and Its Indian Original: A Preliminary Survey,”: 92.

⁷¹ Peṭ 6,₂₄, 177, นอกจากนี้ ยังพบบางคำที่ใช้ตามแบบสันสกฤตทั้งในเปฏโปกเทศและเนตติปกรณ์ แต่ไม่พบในคัมภีร์บาลีอื่น ๆ คือ “สุตมยิ จินตามยิ ภาวนามยิ” (เช่น

บาลีทั่วไปใช้เป็น “อังกุตตร” (5.3) ชื่อคัมภีร์นี้มีคำว่า “อุปเทศ” (สันสกฤต *Upadeśa*) อันเป็นชื่อคัมภีร์หนึ่งในกษุทรกปิฎกของบางนิกายเช่น ธรรมคูปต์⁷² ซึ่งเป็นคัมภีร์ว่าด้วยการอธิบายตีความหลักคำสอน (5.4) มีการใช้คำเรียกแต่ละบทว่า “ภูมิ”⁷³ ซึ่งไม่พบในคัมภีร์บาลีทั่วไป ทั้งนี้คัมภีร์บาลีหลายเล่มนิยมใช้คำเรียกแต่ละบทว่า “กณฺฑ” หรือ “ปริจฺเณท”

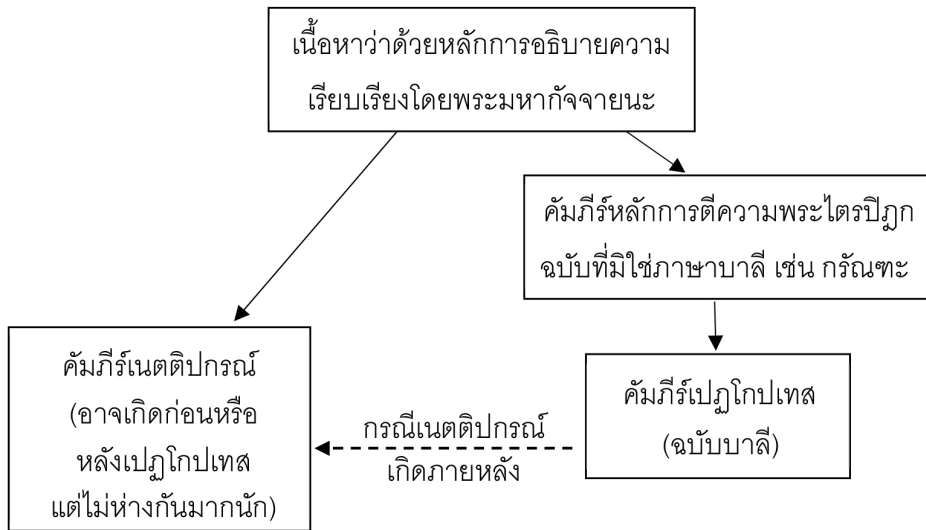
จากข้อมูลและทัศนะทางวิชาการที่ประมวลมา พอจะพิจารณาได้ว่า เปฏโกปเทศและเนตติปกรณ์ที่ปรากฏเป็นภาษาบาลีอยู่ในปัจจุบันนี้ น่าจะมีรายละเอียดหรือรูปแบบเนื้อหาแตกต่างจากฉบับดั้งเดิมที่พระมหากัจจายนะ รจนาไว้ในครั้งพุทธกาล⁷⁴ ข้อมูลข้างต้นยังค่อนข้างสนับสนุนให้ตั้งสมมติฐานกำเนิดคัมภีร์ทั้งสองได้อีกแบบหนึ่งเป็นผังแนวคิดดังภาพที่ 1

Peṭ 72,⁶⁻⁷; Nett 8,⁶⁻¹⁷) ซึ่งขยายคำว่า “ปญฺญา” ส่วนในคัมภีร์บาลีทั่วไปใช้เป็น “สุตฺตมา จินฺตามยา ภาวนามยา”

⁷² T22.968b23-26: 如是生經、本經、善因緣經、方等經、未曾有經、譬喻經、優婆提舍經、句義經、法句經、波羅延經、雜難經、聖偈經、如是集為《雜藏》。

⁷³ คล้ายคำเรียกข้อบทในสองภาคแรกของคัมภีร์โยคาวจรภูมิศาสตร์ (T30.279a7-749c17)

⁷⁴ มีข้อสังเกตเพิ่มเติม คือ คัมภีร์บาลีชั้นนอรรถกถาบางเล่มมีการอ้างถึงเปฏโกปเทศพร้อมทั้งยกข้อความมาแสดงไว้ด้วย แต่ปรากฏว่าข้อความเหล่านั้นซึ่งอ้างว่ามาจากเปฏโกปเทศ บางส่วนกลับไม่ตรงกับเนื้อหาในเปฏโกปเทศที่ใช้กันในปัจจุบัน ดูใน Pali Text Society, *The Piṭaka Disclosure (Peṭakopadesa)*, trans. Bhikkhu Nāṇamoli (Oxford: Pali Text Society, 1979), 399-400.

ภาพที่ 1 ฟังแนวความคิดกำเนิดคัมภีร์เปฏโปกเทสและเนตติปกรณ์

ตามสมมติฐานนี้ เนตติปกรณ์อาจเกิดได้ทั้งก่อนหรือหลังเปฏโปกเทส (ฉบับบาลี)⁷⁵ หากเป็นกรณีที่เนตติปกรณ์เกิดก่อนก็หมายความว่า คัมภีร์นี้เก็บเนื้อหาสาระส่วนใหญ่ได้สมบูรณ์กว่าคัมภีร์ที่เป็นต้นแหล่งของการเรียบเรียงเปฏโปกเทสมาตั้งแต่เดิมแล้ว แต่หากเนตติปกรณ์เกิดขึ้นภายหลังก็เป็นไปได้ว่า อาจอาศัยเปฏโปกเทสมาใช้ประกอบในการเรียบเรียงให้เป็นคัมภีร์ที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

⁷⁵ E. Hardy ให้ความเห็นไว้ใน Nett xx ว่า เนตติปกรณ์ (ฉบับใกล้เคียงเล่มที่ใช้กันอยู่) ควรเกิดขึ้นในช่วงระหว่างก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 3 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 5 ส่วนพระญาณโมลีให้ความเห็นไว้ใน Pali Text Society, *The Guide (Nettipakaraṇam)*, trans. Bhikkhu Ñāṇamoli (Oxford: Pali Text Society, 2008), xxvi. ว่าเปฏโปกเทส (ฉบับใกล้เคียงเล่มที่ใช้กันอยู่) น่าจะเรียบเรียงขึ้นตั้งแต่ก่อนสมัยที่เริ่มจารพระไตรปิฎกลงใบลาน

3.3 ประเด็นศึกษาเพิ่มเติมคัมภีร์หมวดหลักภาษา

คัมภีร์หมวดหลักภาษาที่กล่าวไว้ในหัวข้อ 3.1 ได้แก่ (1) **กัจจายณะ** เป็นคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีที่มีใช้ศึกษากันอยู่ (2) **นiruttiปิฎก** แม้จะไม่มีให้เห็นในปัจจุบัน แต่มีการอ้างอิงถึงเนื้อหาของคัมภีร์นี้ปรากฏอยู่ในคัมภีร์สัททนีติและปทสาธนฎีกา (3) **มหานิรุตติ** ไม่มีปรากฏในปัจจุบัน อีกทั้งไม่พบการอ้างอิงถึงในคัมภีร์อื่น ๆ (นอกจากอรรถกถาอปทานและคันธวงศ์) และอีกเล่ม คือ (4) **จุฬานิรุตติ** ซึ่งมีกล่าวไว้ในคันธวงศ์ว่าเป็นผลงานของพระมหากัจจายณะ ส่วนสัททนีติและปทสาธนฎีกากลับระบุว่ารจนาโดยพระยมก⁷⁶ แต่คัมภีร์นี้ไม่มีปรากฏในปัจจุบัน จึงไม่อาจลงรายละเอียดเพิ่มเติมได้

ในหัวข้อนี้จึงจะกล่าวถึงเฉพาะคัมภีร์**กัจจายณะ**ที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันนี้ ข้อมูลบางเอกสารระบุว่าคัมภีร์นี้รจนาโดยพระมหากัจจายณะเมื่อครั้งพุทธกาล⁷⁷ แต่ผลการศึกษาวิจัยทางวิชาการได้ยืนยันว่า เนื้อหาโดยรวมของคัมภีร์กัจจายณะ (ที่ใช้กันในปัจจุบัน) เรียบเรียงโดยอาศัยสูตร(กฎไวยากรณ์)เป็นจำนวนมากจากคัมภีร์ไวยากรณ์สันสกฤต “กาดันตระ”⁷⁸ เนื่องจากคัมภีร์กาดันตระได้แต่งขึ้นใน

⁷⁶ Sadd I 137,₃₀; Pds-t 6,₄₋₅

⁷⁷ Mmd 5,₁₇₋₂₀ ระบุว่าพระมหากัจจายณะสมัยพุทธกาลรจนาคัมภีร์นี้; Pds-t 6,₅₋₆ ระบุว่าพระมหากัจจายณะ(ครั้งพุทธกาล)รจนาเฉพาะสูตรไวยากรณ์ และพระสังฆนันทิ์เรียบเรียงวุตติ (คำอธิบายสูตร); อีกทั้งมีบางมติเห็นว่าคัมภีร์นี้รจนาโดยพระภิกษุรุ่นหลังซึ่งมีนามว่า “กัจจายณะ” เหมือนกัน พระรูปนี้เป็นชาวศรีลังกาหรือมิฉะนั้นก็เป็นชาวแคว้นโจฬะ ดูใน พระอัครคังสะ, *สัททนีติปิฎก* (สุตตมาลา), ปริวรรตโดย พระมหาประนอม ธมมาลังกาโร (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, 2549), [16].

⁷⁸ O.H. Pind, “Pāli Grammar and Grammarians from Buddhaghosa to Vajirabuddhi: A Survey,” *Journal of the Pali Text Society*, 31, (2012): 79.; พระมหา นิพนธ์ ประสานดี, “อิทธิพลของคัมภีร์กาดันตระที่มีต่อคัมภีร์ไวยากรณ์บาลี,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548), 79-119.; นอกจากนี้ Aleix Ruiz-Falqués, “The Creative Erudition of Chapata Saddhammajotipāla, a 15th-Century Grammarian and Philosopher from Burma,” *Journal of Indian Philosophy*, 43,

ราวคริสต์ศตวรรษที่ 1 ดังนั้นคัมภีร์กัจจายนะจึงเกิดขึ้นภายหลังช่วงเวลาดังกล่าว และควรมีขึ้นก่อนการเรียบเรียงอรรถกถาอปทานเป็นภาษาบาลี เนื่องจากมีอ้างอิงสูตรไวยากรณ์กัจจายนะปรากฏอยู่ในอรรถกถาอปทาน⁷⁹

แม้ว่าเนื้อหาส่วนใหญ่ในกัจจายนะจะมีความชัดเจนว่า มิได้รับมาโดยพระมหากัจจายนะในยุคพุทธกาล แต่การที่อรรถกถาอปทานระบุว่าคัมภีร์กัจจายนะเป็นผลงานของพระมหากัจจายนะในสมัยพุทธกาลนั้น ก็น่าพิจารณาเช่นกันว่า คัมภีร์กัจจายนะอาจมีความเกี่ยวข้องกับท่านได้มากน้อยเพียงใด ในเรื่องนี้พบประเด็นที่อาจสัมพันธ์เชื่อมโยงกับพระมหากัจจายนะได้อย่างน้อย 2 แห่ง คือ

(1) พระสัทธัมมโชติปาละ (ชาวเมียนมา ในคริสต์ศตวรรษที่ 15) แสดงที่มาของสูตรกัจจายนะข้อแรกคือ “อตฺถโถ อกฺขรสญฺญาโต” (เนื้อความหมายรู้ได้ด้วยอักษร) ว่าเป็นข้อความที่พระมหากัจจายนะนำพุทธดำรัสมากำหนดใส่ไว้ในคัมภีร์นี้ โดยเล่าถึงเหตุการณ์ตอนหนึ่งดังนี้

บรรพชิตแก่รูปหนึ่งเรียนกรรมฐานในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วไปนั่งอยู่ใต้โคนต้นสาละ ใกล้ฝั่งสระอนดาต ทำกรรมฐานพิจารณาความเกิดขึ้นและเสื่อมไป (อุทย-วย) ท่านเห็นนกกระยางเดินอยู่ในน้ำก็ได้กำหนดกรรมฐานว่า “น้ำและนกกระยาง” (อุทก-พก) พระผู้มีพระภาคเจ้าทอดพระเนตรเห็นความคลาดเคลื่อนนั้น จึงรับสั่งให้เรียกบรรพชิตรูปนั้นมา แล้วตรัสข้อความว่า “อตฺถโถ อกฺขรสญฺญาโต” พระกัจจายนเถระทราบวัตถุประสงค์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงกำหนดข้อความ “อตฺถโถ

no. 4/5, (November 2015): 390 เห็นว่า แม้วุดติของกัจจายนะก็ดูเหมือนจะอาศัยแนวจากทุรกวุดติ (*Durgavṛtti*) ซึ่งเป็นคัมภีร์อธิบายสูตรไวยากรณ์กาดันตระ

⁷⁹ Ap-a 102: เตสุ วุฑฺฒิลปาคมวิการวิปริตาเทสา จ. คัมภีร์ไวยากรณ์สายกัจจายนะฉบับของไทยและเมียนมาจัดเรียงสูตรนี้ไว้เป็นลำดับที่ 404 ส่วนฉบับสมาคมบาลีปกรณ์ (PTS) และสิงหลจัดไว้เป็นลำดับสูตรที่ 406 (เช่น Kacc 144; Kacc-nidd 198)

อกุขรสญญาโต” ไว้ในข้อแรกแล้วรจนาคัมภีร์นี้ แต่อาจารย์บางท่านกล่าวว่า ข้อความ “อตฺโต อกุขรสญญาโต” นี้เป็นสูตรที่พระกัจจายนะรจนารขึ้น⁸⁰

เนื้อความที่ยกมาข้างต้นนี้ มีส่วนคล้ายกับเนื้อเรื่องในคัมภีร์พระวินัยมูลสรวาสติวาทกษุทรวัดุตความว่า

ครั้งนั้น พระอานนท์พร้อมด้วยภิกษุทั้งหลายพำนักอยู่ ณ อารามเวฬุวัน มีภิกษุรูปหนึ่งกล่าวคาถาว่า

“บุคคลไม่เห็นน้ำและนกระยาง

แม้มีชีวิตอยู่ถึงร้อยปี ก็ไม่ประเสริฐเท่าผู้มีชีวิตวันเดียว

ที่ได้เห็นน้ำและนกระยาง”

เมื่อพระอานนท์ได้ยินแล้วก็บอกภิกษุนั้นว่า “คาถาที่ท่านท่องอยู่นั้น พระบรมศาสดาได้ตรัสเช่นนั้น ที่จริงแล้วพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้

บุคคลไม่เห็นความเกิดขึ้นและเสื่อมไป

แม้มีชีวิตอยู่ถึงร้อยปี ก็ไม่ประเสริฐเท่าผู้มีชีวิตวันเดียว

ที่ได้เห็นความเกิดขึ้นและเสื่อมไป”⁸¹

⁸⁰ Kacc-nidd 3; พระสัทธัมมโชติपालเถระ. กัจจายนสูตรตนิเทศ: คัมภีร์อธิบายสูตรกัจจายนไวยากรณ์ (นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส, 2545), 3.

⁸¹ T24.409c26-410a4; D11.319b คาถาบทหลังในพากย์จีน คือ

若人壽百歲，不了於生滅，

不如一日生，得了於生滅。

สอดคล้องกับคาถาสันสกฤต คือ Udv I 229 (§24.6) และคาถาบาลี คือ Dhp

เนื้อความที่พระสัทธัมมโชติปาละอ้างถึงนี้ นับเป็นสิ่งที่น่าพิจารณาอยู่ เนื่องจากมีปรากฏเหตุการณ์ที่คล้ายกันอยู่บ้างในคัมภีร์พระวินัยของมูลสรวาสติวาท หากเป็นจริงตามนั้นก็หมายความว่า คัมภีร์กัจจายนะยังมีข้อความอย่างน้อยหนึ่งสูตรที่พระมหากัจจายนะได้กำหนดเริ่มต้นไว้ แต่ O.H. Pind และ Yoichiro Watanabe เห็นว่าเรื่องที่พระสัทธัมมโชติปาละอ้างนั้นเป็นการนำข้อมูลมาปรับใช้จากนิกายสรวาสติวาทซึ่งเริ่มเข้าไปในเมียนมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 11⁸² อย่างไรก็ตาม หากเนื้อเรื่องที่พระสัทธัมมโชติปาละกล่าวถึงนี้มีได้เป็นจริง แต่เป็นการหยิบยืมเรื่องราวจากต่างนิกายมาประยุกต์ใช้ ก็นับว่าทำให้เห็นตัวอย่างวิธีการทำให้คัมภีร์กัจจายนะมีความสำคัญและน่าเชื่อถือยิ่งขึ้น เพื่อเพิ่มพูนแรงบันดาลใจและความพากเพียรในการศึกษาคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีสายนี้

(2) คัมภีร์นี้อาจเป็นผลงานที่พัฒนาสร้างขึ้นในสำนักศึกษาสายกัจจายนะแห่งอวันตี ดังที่ Étienne Lamotte เสนอว่า มีความเป็นไปได้สูงที่แคว้นอวันตีจะเป็นสำนักศูนย์กลางด้านการอธิบายความและไวยากรณ์ซึ่งสืบสายมาจากพระมหากัจจายนะครั้งพุทธกาล⁸³ ดังนั้นจึงมิใช่ผลงานของพระมหากัจจายนะโดยตรง แต่เป็นผลงานของสำนักกัจจายนะซึ่งเป็นสำนักที่สืบทอดผลงานด้านการอธิบายความและความหมายของคำ ตลอดจนลักษณะไวยากรณ์ตามแนวทางของพระมหากัจจายนะในสมัยพุทธกาล⁸⁴

⁸² O.H. Pind, “Saddavimala 12.I–II and its Mūlasārvāstivādin origin,” *La pureté par les mots*, ed. F. Bizot and F. Lagirarde (Paris: École française d’Extrême-Orient, 1996), 70, fn.6.; Yoichiro Watanabe, “Is Kacc 1: *attho akkha-rasaññāto a pubbavākyā?*,” *Journal of Indian and Buddhist Studies*, 67, no. 3, (March 2019): 1093-1094.

⁸³ Étienne Lamotte, *History of Indian Buddhism: From the Origins to the Śaka Era*, trans. Sara Webb-Boin (Louvain: Université catholique de Louvain, Institut orientaliste, 1988), 325.

⁸⁴ สุภาพรรณ ญ บางช้าง, *ประวัติศาสตร์คัมภีร์บาลีในอินเดียและลังกา* (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), 428.

4. สรุป

ผลการศึกษาในบทความนี้อาจกล่าวโดยสรุปในเชิงประวัติศาสตร์และปรัชญาคำสอนได้ดังนี้

ในแง่ประวัติศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนา ข้อมูลจากคัมภีร์นิกาย (มูล)สรวาสติวาทน์ว่าได้เติมเต็มประวัติพระมหากัจจายนะตอน “การเทศน์สอนพระเจ้าจันทปัชชิตในการเผยแผ่ช่วงแรก” ให้ครบถ้วนสมบูรณ์ยิ่งขึ้น อันจะเห็นได้ว่าท่านมิได้แสดงธรรมในรูปแบบที่เป็นทางการ แต่ใช้ช่วงจังหวะที่เหมาะสมในระหว่างการสนทนาเพื่อให้ข้อคิดเตือนสติ รวมทั้งเลือกใช้กุศโลบายในการสอนที่เหมาะสมกับอัธยาศัยของพระราชาองค์นี้ จากนั้นพระมหากัจจายนะได้ดำเนินการเผยแผ่พระศาสนาในแคว้นอวันตี เมื่อพบเจออุปสรรคอันเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธบัญญัติบางข้อ จึงฝากความไปกราบทูลขอพุทธานุญาตให้ทรงปรับแก้ อันเป็นผลให้พระภิกษุปฏิบัติศาสนกิจได้สะดวกขึ้น

ในแง่ประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ ข้อมูลจากเอกสารฝ่ายจีนสนับสนุนให้เห็นว่า พระมหากัจจายนะเป็นผู้หนึ่งที่มีบทบาทในการจัดหมวดหมู่เนื้อหา คำสอนส่วนพระอภิธรรมปิฎกด้วย นอกจากนี้ การอาศัยผลงานวิจัยของนักวิชาการหลากหลายท่านโดยเฉพาะของต่างประเทศมาประกอบการศึกษายังทำให้เห็นถึงวิธีการวิจัยและมุมมองต่าง ๆ เพิ่มเติม อันประมวลไปสู่การตั้งสมมติฐานอีกแบบหนึ่งเกี่ยวกับกำเนิดคัมภีร์เปฏโปกเทศและเนตติปกรณ์ ฉบับที่มีเนื้อหาใกล้เคียงกับในปัจจุบัน รวมถึงการพิจารณาระดับความสัมพันธ์เกี่ยวโยงกันระหว่างคัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์กับพระมหากัจจายนะ

ในแง่ปรัชญาคำสอน เนื้อหาที่พระมหากัจจายนะได้เทศน์สอนพระเจ้าจันทปัชชิตซึ่งปรากฏในคัมภีร์นิกาย (มูล)สรวาสติวาท คือ “การไม่ติดในรสอาหาร” และ “การมีสติรักษาจิตของตน” โดยมีใจความหลักสอดคล้องกับหลักคำสอนในคัมภีร์เถรวาท นอกจากนี้ อุปมาเรื่อง “การไม่ติดในรสอาหาร”

อันปรากฏในคัมภีร์บาลีชั้นก่อน-หลังยังมีส่วนที่แตกต่างกันอีกด้วย ภายหลังจากที่พระมหากัจจายนะดำเนินการเผยแผ่พระศาสนาแล้วก็ได้อธิบายพุทธพจน์และหลักธรรมต่าง ๆ ให้พุทธบริษัทเข้าใจแจ่มแจ้งยิ่งขึ้น ดังมีปรากฏเนื้อความการอธิบายธรรมะโดยพระมหากัจจายนะอยู่ในพระสูตรต้นตปิฎกทั้งของเถรวาทและต่างนิกาย ผู้สนใจสามารถคัดเลือกพระสูตรเหล่านี้ไปศึกษาวิจัยเชิงเปรียบเทียบต่ออีกได้ บางพระสูตรยังมีคาถาที่เนื้อความสอดคล้องกันอย่างมากระหว่างฉบับบาลีและพากย์จีน เช่น โลหิจจสูตร อีกทั้งบางพระสูตรก็มีปรากฏในพากย์ทิเบตด้วย ได้แก่ มหากัจจายนภทเทภรตตสูตร

อักษรย่อ

ช.ชา.อ.	อรรถกถาขุททกนิกาย ชาดก
มจร	คัมภีร์ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มมร	คัมภีร์ฉบับมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย (พ.ศ. 2552)
ม.ม.	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสก์
ม.มู	มัชฌิมนิกาย มูลปิณณาสก์
ม.อุ.	มัชฌิมนิกาย อุปริปิณณาสก์
ส.ข.	สังยุตตนิกาย ขันธวรรค
ส.ส.	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค
ส.สพ.	สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค
อง.ฉก.	อังคุตตรนิกาย ฉกนิบาต
อง.ทสก.	อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต
อง.ทุก.	อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต

- Abhidh-k-vy *Sphuṭārthā Abhidharmakośavyākhyā*. 1990.
Edited by Unrai Wogihara. Tokyo: Sankibo Buddhist
Book Store.
- AN *Aṅguttaranikāya* (อังคุตตรนิกาย)
- Ap *Apadāna* (อปทาน)
- Ap-a *Apadāna-aṭṭhakathā* (Commentary on the Apadāna
อรรถกถาอปทาน ชื่อวิสุทธชนวิลาสินี)
- D Derge edition (คัมภีร์ทิเบต ฉบับโรงพิมพ์เดเก)
- Dhp *Dhammapada* (ธรรมบท)
- EA *Ekottarāgama* (增壹阿含經 เอโกตตราคม)
- Gv “*Gandhavaṃsa*.” Edited by J. Minayeff. *Journal of
the Pali Text Society*. (1886): 54-80.
- HPL *A Handbook of Pāli Literature*. 1996. Oskar von Hinüber.
Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Ja *Jātaka-aṭṭhakathā* (Commentary on the Jātaka
อรรถกถาชาดก)
- Kacc *Kaccāyana* and *Kaccāyanavutti* (กัจจายนไวยากรณ์)
- Kacc-nidd *Kaccāyanasuttaniddesa* (กัจจายนสูตรนิตเทศ)
- MA *Madhyamāgama* (中阿含經 มัชฌิมาคม)
- Mil *Milindapañha* / *Milindapañhā* (มิลินทปัญหา)
- MN *Majjhimanikāya* (มัชฌิมนิกาย)
- Mmd *Mukhamattadīpanī* (มุขมัตตทีปนี หรือ นยาสะ)
- MSV *Mūlasarvāsativādinaya* = *The Gilgit Manuscript Vol. III
Part IV*. 1950. Edited by Nalinaksha Dutt. Calcutta:
Calcutta Oriental Press Ltd.

Nett	<i>Nettipakaraṇa</i> (เนตติปกรณ์)
Nidd	<i>Mahāniddesa</i> (มหานิทเทศ)
Pds-t	<i>Padasādhanaṭṭikā</i> (ปทสาธนฏีกา หรือ พุทธิปปสาหนิ)
Peṭ	<i>Peṭakopadesa</i> (เปฏโกปเทศ)
Sadd	<i>Saddanīti</i> (สัททนีติ)
SA	<i>Samyuktāgama</i> (雜阿含經 สังยุตตะกัม)
SN	<i>Samyuttanikāya</i> (สังยุตตนิกาย)
Sp	<i>Samantapāsādikā</i> (Commentary on the Vinaya Piṭaka อรรถกถาพระวินัย ชื่อสมันตปาสาทิกา)
Sv	<i>Sumaṅgalavilāsinī</i> = <i>Dīghanikāya-aṭṭhakathā</i> (Commentary on the Dīghanikāya อรรถกถาทีฆนิกาย ชื่อสุมังคลวิลาสินิ)
T	<i>Taishō Shinshū Daizōkyō</i> 大正新脩大藏經 (คัมภีร์จีน ฉบับไทโชชินชูไดโซเคียว)
Th	<i>Theragāthā</i> (เถรคาถา)
Udv	<i>Udānavarga</i> . Edited by Franz Bernhard and Siglinde Dietz. 1965-1990. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
Vin	<i>Vinayapiṭaka</i> (พระวินัยปิฎก)
Vism	<i>Visuddhimagga</i> (วิสุทธิมรรค)
Vv	<i>Vimānavatthu</i> (วิมานวัตถุ)
Vv-a	<i>Vimānavatthu-aṭṭhakathā</i> (อรรถกถาวิมานวัตถุ ชื่อปรมัตถทีปนิ)

หมายเหตุ: อักษรย่อคัมภีร์บาลีที่ใช้เป็นตัวโรมัน เกือบทั้งหมดใช้ฉบับอักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์ (Pali text Society = PTS) ยกเว้น 3 รายการที่เป็นอักษรสิงหล คือ Kacc-nidd, Mmd และ Pds-t

บรรณานุกรม

• ภาษาไทย

1. คัมภีร์แปล

- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 15.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล เล่ม 56.
นครปฐม: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552.

2. หนังสือ

- พระมหาสมชัย กุศลจิตโต. พระพุทธศาสนา: นิกายสรวาสตสีวาท. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.
สุภาพรณ ฌ บางช้าง. ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา. กรุงเทพมหานคร:
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.

3. บทความ

- เนาวรัตน์ พันธ์วิไล. “คัมภีร์มลินทปัญหา: ปริศนาเรื่องกำเนิดและพัฒนาการ.”
วารสารธรรมธารา, ปีที่ 5, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 9), (กรกฎาคม – ธันวาคม
2019): 177-217.
วิไลพร สุจริตธรรมกุล. “การวิเคราะห์เปรียบเทียบสายคัมภีร์พระพุทธศาสนาจีน
และบาลีของสังคาลสูตร.” วารสารธรรมธารา, ปีที่ 7, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวม
ที่ 13), (กรกฎาคม – ธันวาคม 2564): 55-101.

4. วิทยานิพนธ์

พระมหานิพนธ์ ประสานดี. “อิทธิพลของคัมภีร์กาดันตระที่มีต่อคัมภีร์ไวยากรณ์บาลี.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548.

พระมหาบุญเกิด เจริญแนว. “การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์มูลสรวาสติวาทวินยวัสตุศึกษาเฉพาะประวัชชาวัสตุ โปชธวัสตุ ประวารณาวัสตุ วรชาวัสตุ จรมวัสตุ และสังฆเภทวัสตุ.” วิทยานิพนธ์ปริญญาคุุณบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2556.

● ภาษาต่างประเทศ

1. คัมภีร์ภาษาบาลี

พระนันท์ปัญญาจารย์. *จุฬคันถวงศ์: ประวัติย่อคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิอิทธิธรรมมหาธาตุวิทยาลัย, 2546.

พระสัทธัมมโชติपालเถระ. *กัจจายนสูตรตนิเทศ: คัมภีร์อธิบายสูตรกัจจายน-ไวยากรณ์*. นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาศีศึกษาพุทธโฆส, 2545.

พระอัครคังสมหาเถระ. *สัททนีติปุปกรณ์ (สูตรตมาลา)*. ปรีวรรตโดย พระมหาประนอม ธมฺมาลงฺกาโร. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, 2549.

Cchappada Maha Thera [= Chapaṭa Saddhammajotipāla]. *The Kachchayanasuttaniddesa* [= *Kaccāyanasuttaniddesa*]. Edited by Mabopitiye Medhankara. Colombo: Vidyabhusana Press, 1915.

Pali Text Society. *Aṅguttara-nikāya Part I*. Edited by Richard Morris. London: Pali Text Society, 1961.

- _____. *Aṅguttara-nikāya Part III*. Edited by E. Hardy. London: Pali Text Society, 1976.
- _____. *Aṅguttara-nikāya Part V*. Edited by E. Hardy. London: Pali Text Society, 1958.
- _____. *Apadāna* Vol. I, II. Edited by Mary E. Lilley. Oxford: Pali Text Society, 2000.
- _____. *Dhammapada*. Edited by O. von Hinüber and K.R. Norman. Oxford: Pali Text Society, 1995.
- _____. *Jātaka together with Its Commentary Vol. I, II*. Edited by V. Fausbøll. London: Pali Text Society, 1962-1963.
- _____. *Kaccāyana and Kaccāyanavutti*. Edited by Ole Holten Pind. Bristol: Pali Text Society, 2013.
- _____. *Mahāniddeśa Parts I, II*. Edited by L. de La Vallée Poussin and E.J. Thomas. London: Pali Text Society, 1978.
- _____. *Majjhimanikāya Vol. I*. Edited by V. Trenckner. London: Pali Text Society, 1979.
- _____. *Majjhimanikāya Vol. II, III*. Edited by Robert Chalmers. London: Pali Text Society, 1977.
- _____. *Milindapañho*. Edited by V. Trenckner. London: Pali Text Society, 1986.
- _____. *Nettipakaraṇa*. Edited by E. Hardy. Lancaster: Pali Text Society, 2006.
- _____. *Paramatthadīpanī Part IV: Being the Commentary on the Vimānavatthu*. Edited by E. Hardy. London: Pali Text Society, 1901.

- _____. *Peṭakopadesa*. Edited by Arabinda Barua. London: Pali Text Society, 1982.
- _____. *Saddanīti Vol. I: Padamālā*. Edited by Helmer Smith. Oxford: Pali Text Society, 2001.
- _____. *Samantapāsādikā Vol. I*. Edited by J. Takakusu and M. Nagai. London: Pali Text Society, 1975.
- _____. *Samyuttanikāya Part II: Nidānavagga*. Edited by M. Leon Feer. London: Pali Text Society, 1989.
- _____. *Samyuttanikāya Part III: Khandhavagga*. Edited by M. Leon Feer. London: Pali Text Society, 1975.
- _____. *Samyuttanikāya Part IV: Saḷāyatanavagga*. Edited by M. Leon Feer. Oxford: Pali Text Society, 1990.
- _____. *Samyuttanikāya Part V: Mahāvagga*. Edited by M. Leon Feer. Oxford: Pali Text Society, 1976.
- _____. *Sumaṅgalavilāsinī: Buddhaghosa's Commentary on the Dīghanikāya Part II*. Edited by W. Stede. London: Pali Text Society, 1971.
- _____. *Thera- and Therī-Gāthā*. Edited by Hermann Oldenberg and Richard Pischel. London: Pali Text Society, 1966.
- _____. *Vimānavatthu and Petavatthu*. Edited by N.A. Jayawickrama. London: Pali Text Society, 1977.
- _____. *Vinayapiṭakam Vol. I*. Edited by Hermann Oldenberg. Oxford: Pali Text Society, 1997.
- _____. *Visuddhajanavilāsinī nāma Apadānaṭṭhakathā*. Edited by C.E. Godakumbura. Oxford: Pali Text Society, 1988.

_____. *Visuddhimagga of Buddhaghosa*. Edited by C.A.F. Rhys Davids. London: Pali Text Society, 1975.

Sangharāja Śrī Rāhula. *Buddhippasādanī: A Commentary on Padasādhana*. Edited by Sthavīra Śrī Dhīrananda and Sthavīra Vācissara. Colombo: The Vidyānagara Printing Works, 1908.

Vimalabuddhi. *The Mukhamattadīpanī, with the Kaccāyana Vutti*. Edited by Weliwiṭṭiyē Dhammaratana. Colombo: H.C. Cottle, Acting Government Printer, 1898.

2. คัมภีร์ภาษาทิเบต

Derge Edition. *sDe dge Tibetan Tripiṭaka* Vol. 1, 10-11, 72, 74, 91, 101, 241. Tibet: sDe dge Par khang, 1733-1744.

3. คัมภีร์ภาษาจีน

Taishō Issaikyō Kankōkai 大正一切經刊行會 (Taisho Tripitaka Publication Association). *Taishō Shinshū Daizōkyō* 大正新脩大藏經 (Taishō Revised Tripiṭaka) Vol. 1-2, 4, 15, 22-26, 32, 41, 49, 51. Tokyo: Daizo shuppan Kabushiki Gaisha, 1988.

4. คัมภีร์แปลภาษาอังกฤษ

BDK English Tripiṭaka Series. *The Madhyama Āgama (Middle-Length Discourses) Vol. II, III*. Edited by Bhikkhu Anālayo and Roderick S. Bucknell. California: BDK America, Inc., 2020-2022.

Library of Tibetan Works & Archives. *Sutra of the wise and the Foolish*. Translated by Stanley Frye. New Delhi: Library of Tibetan Works & Archives, 2006.

Pali Text Society. *The Guide (Nettipakaraṇaṃ)*. Translated by Bhikkhu Ñāṇamoli. Oxford: Pali Text Society, 2008.

_____. *The Piṭaka Disclosure (Peṭakopadesa)*. Translated by Bhikkhu Ñāṇamoli. Oxford: Pali Text Society, 1979.

5. หนังสือภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส และเยอรมัน

ALSDORF, Ludwig. *Les Études Jaina: État Présent et Taches Futures*. Paris: Collège de France, 1965.

LAMOTTE, Étienne. *History of Indian Buddhism: From the Origins to the Śaka Era*. Translated by Sara Webb-Boin. Louvain: Université catholique de Louvain, Institut orientaliste, 1988.

NORMAN, K.R.. *Pāli Literature: Including the Canonical Literature in Prakrit and Sanskrit of all the Hīnayāna Schools of Buddhism*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1983.

PALUMBO, Antonello. *An Early Chinese Commentary on the Ekottarika-āgama: The Fenbie gongde lun 分別功德論 and the History of the Translation of the Zengyi ahan jing 增一阿含經*. Taipei: Dharma Drum Publishing Corporation, 2013.

SCHIEFNER, A.. *Mahākātjājana und König Tshaṇḍa-Pradjota: Ein Cyklus buddhistischer Erzählungen*. St. Petersburg: Commissionnaires de l'Académie Impériale des Science, 1875.

WINTERNITZ, Maurice. *A History of Indian Literature Vol. II*. Translated by S. Ketkar and H. Kohn. Calcutta: University of Calcutta, 1933.

6. หนังสือภาษาจีนและญี่ปุ่น

Lü Cheng (呂澂). *Lü Cheng Foxue lunzhu xuanji juan si* 呂澂佛學論著選集卷四 (รวมผลงานทางพุทธศาสตร์ของหลี่เจิ้ง ภาค 4). Jinan: Qilu shushe, 1991.

Phramaha Somchai Watcharasriroj (ターナヴァット • S.W.). *Shoki Bukkyō ni okeru seiten seiritsu to shugyō taikai* 初期仏教における聖典成立と修行体系 (กำเนิดพระไตรปิฎกและแนวปฏิบัติสู่การตรัสรู้ธรรมในพระพุทธศาสนายุคดั้งเดิม). Tokyo: Sankibō Busshorin, 2019.

SHI, Yin shun (释印顺). *Shuoyiqieyoubu weizhu de lunshu yu lunshi zhi yanjiu* 说一切有部为主的论书与论师之研究 (การศึกษาวิจัยว่าด้วยปกรณ์และพระคัมภีร์จนอาจารย์ โดยมุ่งเน้นของนิกายสรวาสตีวาทเป็นหลัก). Beijing: Zhonghua shuju, 2009.

Ui, Hakuju (宇井伯寿). *Degeban Xizang Dazangjing zongmulu* 德格版西藏大藏經總目錄 (บัญชีรายชื่อคัมภีร์ในพระไตรปิฎกทิเบตฉบับเดเก). Taipei: Huayu chubanshe, 1988.

7. บทความภาษาอังกฤษและเยอรมัน

BECHERT, Heinz. "Zur Geschichte der buddhistischen Sekten in Indien und Ceylon." *La nouvelle Clio*, 7-9, (1955-1957): 311-360.

Bhikkhu Anālayo. "The Verses on an Auspicious Night Explained by Mahākaccāna - A Study and Translation of the Chinese Version." *Canadian Journal of Buddhist Studies*, 4, (2008): 5-28.

LAMOTTE, Étienne. "Khuddakanikāya and Kṣudrakapiṭaka." *East and West*, 7, no. 4, (January 1957): 341-348.

- PIND, O.H.. “Pāli Grammar and Grammarians from Buddhaghosa to Vajirabuddhi: A Survey.” *Journal of the Pali Text Society*, 31, (2012): 57–124.
- _____. “Saddavimāla 12.I–II and its Mūlasārvāstivādin origin.” *La pureté par les mots*. Edited by F. Bizot and F. Lagirarde. Paris: École française d’Extrême-Orient, 1996: 67–72.
- RUIZ FALQUÉS, Aleix. “The Creative Erudition of Chapaṭa Saddhammajotipāla, a 15th-Century Grammarian and Philosopher from Burma.” *Journal of Indian Philosophy*, 43, no.4/5, (November 2015): 389–426.
- WATANABE, Yoichiro. “Is Kacc 1: *attho akkharasaññāto a pubbavākya?*.” *Journal of Indian and Buddhist Studies*, 67, no. 3, (March 2019): 1091–1095.
- WILLEMEN, Charles. “A Chinese *Kṣudrakapiṭaka* (T. IV. 203).” *Asiatische Studien*, 46, Helf 1: Études Bouddhiques Offertes à Jacques May, (1992): 507–515.
- _____. “Xuanzang about Avalokiteśvara, Jibin, and Madhyāntika.” *Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute*, 94, (2013): 111–123.
- ZACCHETTI, Stefano. “An Early Chinese Translation Corresponding to Chapter 6 of the *Peṭakopadesa*: An Shigao’s *Yin Chi Ru Jing* T 603 and Its Indian Original: A Preliminary Survey.” *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, 65, no. 1 (2002): 74–98.

_____. “Some Remarks on the *Peṭaka* Passages in the *Da Zhidu Lun* and their Relation to the *Pāli Peṭakopadesa*.” *Annual Report of the International Research Institute for Advanced Buddhology at Soka University*, 5, (2002): 67-85.

8. บทความภาษาจีน

SA Er ji (萨尔吉). “Da zhi du lun” zhong de Kunle yu Pitan 《大智度论》中的毘勒与毗曇 (“กรัณตะ” และ “อภิธรรม” ในคัมภีร์มหาปรัชญาปารมิตาสาสตร์). *Fa yin* 法音 (The Voice of Dharma), 7, (2003): 17-22.

วิเคราะห์แนวคิดในประเด็น
พระพุทธศาสนามหายานมีต้นกำเนิด
มาจากนิกายมหาสังฆิกะ

**Analysis of the Issue that Mahāyāna Buddhism has its
Origins in the Mahāsāṃghika School**

พระมหาธัญสัณห์ กิตติสารโ

Phramaha Thunsun KITTISARO

นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Doctoral Student of Buddhist Studies, Graduate School,
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

ตอบรับบทความ (Received) : 18 ต.ค. 2566

รับบทความตีพิมพ์ (Accepted) : 21 ม.ค. 2567

เริ่มแก้ไขบทความ (Revised) : 5 ธ.ค. 2566

เผยแพร่ออนไลน์ (Available Online) : 8 ก.พ. 2567

บทคัดย่อ

ในประเทศไทยมีความเชื่อว่า มหายานมีต้นกำเนิดมาจากนิกายมหาสังฆิกะ และเมื่อถามถึงที่มาของแนวคิดนี้มักอ้างว่าเพราะทั้งนิกายมหาสังฆิกะและมหายานต่างเป็นอจาริยวาทและไม่เคร่งครัดพระวินัยเหมือนกันโดยไม่มีหลักฐานชั้นปฐมภูมิรับรอง ดังนั้นบทความนี้จึงมุ่งศึกษาประเด็นปัญหาเหล่านี้โดยมีวัตถุประสงค์ 2 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาแนวคิดวามหายานมีต้นกำเนิดมาจากนิกายมหาสังฆิกะมาจากสาเหตุอะไร 2) เพื่อศึกษาว่ามหายานมีต้นกำเนิดมาจากนิกายมหาสังฆิกะเพราะเป็นอจาริยวาทและไม่เคร่งครัดพระวินัยเหมือนกันจริงหรือไม่ โดยวิเคราะห์ข้อมูลที่รวบรวมจากหลักฐานชั้นปฐมภูมิ อาทิ พระไตรปิฎกบาลีเถรวาทและนิกายอื่น ๆ ที่เป็นภาษาสันสกฤตและจีนโบราณ รวมถึงคัมภีร์ต่าง ๆ ที่สำคัญ และจากหลักฐานชั้นทุติยภูมิ เช่น งานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งภายในและต่างประเทศ

ผลการศึกษาพบว่า 1) สมมุติฐานเรื่องมหายานมีต้นกำเนิดมาจากนิกายมหาสังฆิกะมาจากสาเหตุหลัก 2 ประการ คือ (1) ความสอดคล้องกันของแนวคิดเรื่องคุณลักษณะของพระพุทธเจ้าและเรื่องพระโพธิสัตว์ (2) ความเชื่อมโยงกันระหว่างคัมภีร์มหายานยุคต้นและคัมภีร์นิกายมหาสังฆิกะ 2) ทั้งมหายานยุคต้นและนิกายมหาสังฆิกะไม่ได้มีลักษณะของอจาริยวาทและไม่เคร่งครัดพระวินัย ดังนั้นแนวคิดเรื่องมหายานมีต้นกำเนิดมาจากนิกายมหาสังฆิกะไม่ได้มาจากสาเหตุว่าเป็นอจาริยวาทและไม่เคร่งครัดพระวินัยเหมือนกัน

คำสำคัญ: กำเนิดมหายาน นิกายเถรวาท นิกายมหาสังฆิกะ พระโพธิสัตว์
พระพุทธเจ้า

Abstract

In Thailand, there is a belief that Mahāyāna Buddhism originated from the Mahāsāṃghika school. However, when questioned about the origin of this concept, arguments often lack substantial empirical evidence, relying on perceived similarities between the Mahāsāṃghika school and Mahāyāna, such as non-canonical speech and a lax adherence to monastic discipline. This article aims to investigate these issues, with two primary objectives: 1) To study the idea that Mahāyāna Buddhism originated from the Mahāsāṃghika school and explore the reasons behind this notion. 2) To examine whether Mahāyāna Buddhism emerged from the Mahāsāṃghika school based on their similarities in non-canonical speech and lax adherence to monastic discipline, by analyzing data collected from primary evidence such as the Pāli Tipiṭaka of Theravāda, and other schools in Sanskrit and ancient Chinese. This includes various important scriptures and from secondary evidence such as related studies both locally and abroad.

The present study's findings reveal firstly that the assumption that Mahāyāna Buddhism originated from the Mahāsāṃghika school is due to two main reasons: (1) the congruence of ideas regarding the characteristics of the Buddha and the notion of the Bodhisattva, and (2) the interconnection between early Mahāyāna sutras and Mahāsāṃghika texts. Secondly, analysis shows that neither early Mahāyāna Buddhism nor the Mahāsāṃghika school exhibited characteristics of non-canonical speech and lax adherence to monastic

discipline. Thus, the notion that Mahāyāna Buddhism originated from the Mahāsāṃghika school based on the commonality of non-canonical speech and a lax adherence to monastic discipline lacks substantial support.

Keywords: Birth of Mahāyāna, Theravāda School, Mahāsāṃghika School, Bodhisattva, Buddha

1. บทนำ

การเกิดขึ้นของพระพุทธศาสนามหายานไม่ได้มีผู้นำที่ชัดเจน แต่เป็นกระแสธรรมเคลื่อนไหวที่ค่อย ๆ ก่อตัวขึ้นจนกลายเป็นมหายานในที่สุด¹ โดยได้มีการค้นพบคัมภีร์ไบบลานของพระพุทธศาสนานิกายมหายานชื่อ อชฏสาหสริกาปารมิตา (Aṣṭasāhasrikā Prajñāpāramitā) เมื่อตรวจอายุของไบบลานแล้วพบว่า มีอายุอยู่ในช่วง 100–200 ปีก่อนคริสต์ศักราช (100–200 BCE)² จากหลักฐานนี้แสดงให้เห็นว่า มหายานน่าจะเกิดก่อนช่วง พ.ศ. 300–400 และมีความเจริญรุ่งเรืองขึ้นตามลำดับเรื่อยมา คัมภีร์ที่เกิดในยุคนี้ คือ คัมภีร์มหายานยุคต้น³ เช่น ปรัชญาปารมิตาสูตร สัทธัมมปุณทริกสูตร เป็นต้น มหายานได้ปรากฏเป็นนิกายชัดเจนเมื่อเกิดนิกายมาธยมิกะ (นิกายศูนย์ตา) ก่อตั้งโดยท่านนาครชุน⁴ (≈พ.ศ. 700)⁵ คัมภีร์ที่เกิดในยุคนี้ เช่น มาธยมิกศาสตร์ ทวาทศนิกายศาสตร์ ปราชญา-

¹ ชาซากิ ชิซูกะ, “แนวโน้มและพัฒนาการทฤษฎีการกำเนิดของพระพุทธศาสนา มหายาน (2),” แปลโดย พระมหาพงศ์ศักดิ์ จาณีโย, วารสารธรรมธารา, ปีที่ 5, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 9), (กรกฎาคม – ธันวาคม 2562): 7.

² พระมหาพงศ์ศักดิ์ จาณีโย, “หัวข้อที่ 1 : การจัดทำพระไตรปิฎกฉบับวิชาการ | “พุทธศาสตร์เข้าใจอย่างเข้าถึง,” เผยแพร่เมื่อ 27 พฤศจิกายน 2564, เฟซบุ๊ก พุทธศาสตร์ เข้าใจอย่างเข้าถึง: เวทีบริการวิชาการ, สื่อวิดีโอ, 1:03:22, <https://web.facebook.com/DCIBS/videos/725118032213678>.

³ มหายานยุคต้น หมายถึง ช่วงมหายานยุคแรกเริ่มที่เกิดขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. 300–400 ถึงช่วงที่มหายานแตกออกมาเป็นนิกายมาธยมิกโดยท่านนาครชุนเมื่อประมาณ พ.ศ. 700 ที่ไม่ได้ใช้คำว่านิกายมหายาน เพราะช่วงเวลาดังกล่าวนี้นิยายังไม่สามารถบอกได้อย่างแน่ชัดว่ามหายานเป็นเพียงแนวคิดหรือแนวทางปฏิบัติที่แทรกอยู่ในพุทธศาสนาแต่นิกาย หรือเป็นนิกายที่ได้แยกออกมาชัดเจนเป็นเอกเทศแล้ว

⁴ ท่านนาครชุนเป็นผู้สร้างความรู้สึกร่วมแก่ผู้นับถือแนวคิดแบบมหายานว่า ตน คือ พระพุทธศาสนามหายาน

⁵ สุมาลี มหณรงค์ชัย, พุทธศาสนามหายาน (ฉบับปรับปรุงแก้ไข) (กรุงเทพมหานคร:

ปารมิตาสาสตร์ ศตสาสตร์ของท่านเทวะ กรกาลรัตน์สาสตร์ของท่านภาววิเวก เป็นต้น ต่อมาได้เกิดนิกายโยคอาจารย์ (นิกายวิญญูณวาทหรือนิกายวิชฌาณวาท) ก่อตั้งโดยท่านเมตตรัยนาค (≈พ.ศ. 800)⁶ แล้วสืบทอดต่อโดยพระองค์และพระวสุพันธ์ุ พระทินนาคะและพระธรรมปาละ เป็นต้น คัมภีร์ที่เกิดในยุคนี้ เช่น อวตังสกสูตร สันธินิรโมจนสูตร ลังกาวตารสูตร คันธวายุหสูตร อภิธรรมสูตร เป็นต้น

นักวิชาการทางพระพุทธศาสนาได้แสดงแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องการกำเนิดมหายานไว้ ดังนี้ 1) มหายานกำเนิดมาจากนิกายมหาสังฆิกะ ทฤษฎีนี้เห็นว่า เป็นทฤษฎียุคแรก ๆ ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์สมัยเกโทปรจนจักร⁷ 2) มหายานเกิดจากกลุ่มฆราวาสที่บูชาพระสฤป คือ กลุ่มของคฤหัสถ์ผู้มีศรัทธาในคำสอนของพระพุทธเจ้ามีแนวคิดว่ามีแต่คฤหัสถ์ผู้ครองเรือนก็สามารถปฏิบัติธรรมเพื่อความหลุดพ้นได้ และสามารถพัฒนาไปสู่สภาวะที่สูงกว่าความเป็นพระอรหันต์ คือ เป็นพระพุทธเจ้าได้ จึงได้มีการสร้างสฤปเพื่อบูชาและเป็นการเข้าเฝ้าและฟังธรรมต่อหน้าพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า เมื่อมาถึงจุดหนึ่งจึงได้เกิดเป็นคัมภีร์พระพุทธศาสนามหายานขึ้น⁸ ทฤษฎีนี้ได้ล้มทฤษฎีที่ว่ามหายานเกิดจากมหาสังฆิกะลง และมีอิทธิพลต่อการวิจัยเรื่องมหายานมาก เมื่อจะกล่าวถึงมหายานต้องเริ่มต้นด้วย “ทฤษฎีของ Hirakawa”⁹ แต่ปัจจุบันทฤษฎีนี้ได้รับการยอมรับแล้วว่ายังขาดความสมบูรณ์ทำให้ความนิยมเริ่มน้อยลง

ศยาม, 2550), 60.

⁶ เรื่องเดียวกัน, 95.

⁷ ซาซากิ ชิซุกะ, “แนวโน้มและพัฒนาการทฤษฎีการกำเนิดของพระพุทธศาสนามหายาน (1),” แปลโดย พระมหาพงศ์ศักดิ์ จาณิโย, *วารสารธรรมธारा*, ปีที่ 5, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 8), (มกราคม – มิถุนายน 2562): 13–14.

⁸ Akira Hirakawa, *A History of Indian Buddhism: From Śākyamuni to Early Mahāyāna*, Trans. Paul Groner, (Delhi: Shrijainendra, 2007), 270–274.

⁹ ซาซากิ ชิซุกะ, “แนวโน้มและพัฒนาการทฤษฎีการกำเนิดของพระพุทธศาสนามหายาน (1),”: 14–15.

3) **มหายานค่อย ๆ พัฒนาจากคณะสงฆ์หินยาน** เมื่อนักวิชาการศึกษาเรื่องกำเนิดของมหายานมากเข้า ยิ่งพบว่ามหายานมีความไม่ชัดเจนอยู่หลายประการ และมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาหินยานในหลายแง่มุม ทำให้แนวคิดที่ว่า “มหายานเกิดมาจากแหล่งกำเนิดเดียว” ถูกเปลี่ยนมาเป็น “มหายานเกิดมาจากแหล่งกำเนิดที่หลากหลาย”¹⁰ ปัจจุบันทฤษฎีนี้ได้รับการยอมรับมากที่สุด และได้มีการศึกษาความเชื่อมโยงระหว่างพระพุทธศาสนา มหายานกับหินยานในประเด็นต่าง ๆ มากมาย

แต่สำหรับในประเทศไทยเมื่อก้าวถึงมหายาน นักวิชาการทางพระพุทธศาสนาโดยส่วนใหญ่มักมองจากมุมมองของนิกายเถรวาท โดยเหตุผลหนึ่งที่มีจะนำมากล่าวอ้างเสมอ คือ มหายานมีต้นกำเนิดมาจากนิกายมหาสังฆิกะเพราะเป็น

¹⁰ พระมหาคณาจารย์จีนธรรมสมาธิวัตรฯ (โพธิ์แจ้ง), *สารัตถธรรมมหายาน*, (กรุงเทพมหานคร: วัดโพธิ์แมนคุณาราม, 2529), 34–35.; ชาซากิ ชิซูกะ, “แนวโน้มและพัฒนาการทฤษฎีการกำเนิดของพระพุทธศาสนา มหายาน (2)”, 8–9.

อจาริยวาท¹¹และไม่เคร่งครัดพระวินัยเหมือนกัน¹² โดยไม่ได้แสดงอรรถาธิบายว่า แท้จริงแล้วแนวคิดนี้เกิดมาจากหลักฐานใด ดังนั้นในบทความนี้จึงต้องการศึกษา ปัญหา 2 ประเด็น คือ 1) แนวคิดวามหายานมีต้นกำเนิดมาจากนิกายมหาสังฆิกะ มาจากสาเหตุอะไร 2) มหายานมีต้นกำเนิดมาจากนิกายมหาสังฆิกะเพราะเป็น อจาริยวาทและไม่เคร่งครัดพระวินัยเหมือนกันจริงหรือไม่

2. วิเคราะห์แนวคิดวามหายานมีต้นกำเนิดมาจากนิกายมหาสังฆิกะ

¹¹ คำว่า “อจาริยวาท” มาคู่กับ “เถรวาท” ทั้ง 2 คำมีความหมาย ดังนี้

เถรวาท เป็นชื่อนิกายทางศาสนาพุทธนิกายหนึ่ง เรียกเต็มว่า นิกายเถรวาท ๆ เป็นนิกายที่ถือพระธรรมวินัยตามมติที่พระเถระอรหันต์สาวกได้ตกลงกันและวางเป็นหลักไว้เมื่อครั้งทำสังคายนาครั้งแรก โดยรักษาพระพุทธพจน์ไว้ไม่เปลี่ยนแปลง นิกายเถรวาทได้แก่ พระพุทธศาสนาที่นับถือในประเทศไทย ลังกา พม่า เขมร ลาว นิกายเถรวาท มีชื่อเรียกอย่างอื่นอีก คือ หินยานและทักษิณนิกาย (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด, พิมพ์ครั้งที่ 1. อ้างคำว่า “เถรวาท.”)

อจาริยวาท เป็นชื่อนิกายทางพระพุทธศาสนานิกายหนึ่ง เรียกว่า นิกายอจาริยวาท ๆ เป็นนิกายที่ถือพระธรรมวินัยตามที่อาจารย์แนะนำ คือมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงข้อปฏิบัติบางอย่างเพื่อให้เหมาะสมแก่เหตุการณ์หรือสถานที่ รวมถึงเปลี่ยนแปลงพระธรรมวินัยบางประการตามที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้เปลี่ยนแปลงได้ นิกายอจาริยวาทได้แก่ พระพุทธศาสนาที่นับถือกันในประเทศทางตอนเหนือของอินเดียคือทิเบต จีน เกาหลี ญี่ปุ่น เป็นต้น นิกายอจาริยวาทมีชื่อเรียกอย่างอื่นอีก คือ มหายานและอุตตรนิกาย (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด, พิมพ์ครั้งที่ 1. อ้างคำว่า “อจาริยวาท.”)

¹² พระเทพดิลก (ระแบบ จิตฺตาโณ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551), 221–223.; สุมาลี มหณรงค์ชัย, พุทธศาสนามหายาน (ฉบับปรับปรุงแก้ไข), 12–13.; อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, พระพุทธศาสนามหายาน (กรุงเทพมหานคร: สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย, 2527), 83.

แม้แนวคิดที่ว่ามหายานเกิดจากนิกายมหาสังฆิกะจะเป็นแนวคิดที่เก่าและถูกล้มไปแล้ว แต่ไม่ได้หมายความว่ามหายานและมหาสังฆิกะไม่ได้มีความเกี่ยวข้องกัน ดังนั้นเมื่อจะศึกษาเรื่องการกำเนิดมหายานจึงจำเป็นต้องศึกษาวิเคราะห์ถึงแนวคิดนี้ด้วย ประกอบกับแนวคิดนี้เมื่อมีปรากฏในเอกสารภาษาไทยก็มักจะไม่ได้แสดงว่าอ้างอิงมาจากหลักฐานอะไร ส่วนใหญ่เป็นเพียงการอ้างอิงกันไปมาจากหนังสือยุคหลังที่มีจำนวนอยู่น้อยมาก ทำให้ผู้ศึกษาที่ขาดความรู้และไม่ได้ให้ความสำคัญในการศึกษาเพิ่มเติมเรื่องเหล่านี้มากนักอาจตีความแตกต่างกันไปตามพื้นฐานความรู้ของแต่ละคน เช่น มหายานมีต้นกำเนิดมาจากนิกายมหาสังฆิกะเพราะว่าเป็นอาจารย์วาทและไม่เคร่งครัดพระวินัยเหมือนกัน เป็นต้น ดังนั้นผู้เขียนจึงได้ศึกษาถึงที่มาของแนวคิดนี้และนำเสนอเป็นอันดับแรก

2.1 แนวคิดพื้นฐานของพระพุทธศาสนามหายาน

แนวคิดพื้นฐานของพระพุทธศาสนามหายาน มีประเด็นที่สำคัญ ดังนี้

2.1.1 คัมภีร์ของมหายาน

พระไตรปิฎกของมหายานใช้พระไตรปิฎกที่สืบทอดมาจากบรรดาพระพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ ดังนั้นมหายานจึงไม่มีพระไตรปิฎกเป็นของตนเอง แต่มีคัมภีร์ของฝ่ายมหายานที่เกิดในยุคหลัง เช่น ปรัชญาปารมิตาสูตร สัทธัมมปุณฑริกสูตร เป็นต้น ทั้งนี้อาจเป็นเพราะมหายานยุคต้นเป็นเพียงแนวคิดที่ปรากฏอยู่ในหมู่พระภิกษุนิกายต่าง ๆ มิได้เป็นนิกายที่แตกแยกออกมาเป็นเอกเทศอย่างในปัจจุบัน ดังนั้นพระภิกษุที่นับถือแนวคิดแบบมหายานที่บวชมาจากพระพุทธศาสนานิกายใดก็จะยึดถือและศึกษาพระไตรปิฎกจากนิกายนั้นควบคู่ไปกับคัมภีร์มหายาน เรื่องนี้มีหลักฐานเป็นเหตุการณ์ก่อนที่พระภิกษุมหายานทั้งหมดจะใช้พระวินัยจากนิกายธรรมคุปต์ว่า เมื่อมหายานเข้าไปในจีนช่วงแรกพระภิกษุมหายานต่างถือพระวินัยของนิกายที่ตนบวชมา ทำให้มีข้อ

ปฏิบัติและการอุปสมบทจากพระวินัยที่ต่างกัน ในรัชสมัยจักรพรรดิถังจงจง (唐中宗) ≈ พ.ศ. 1252 ทางจางจิงได้ประกาศให้คณะสงฆ์ทั้งหมดใช้พระวินัยจากนิกายธรรมคุปต์เพียงฉบับเดียว¹³ และด้วยอิทธิพลของมหายานในจีนทำให้พระพุทธศาสนาหายนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ถือแนวปฏิบัตินี้ไปด้วย แสดงให้เห็นว่าแม้ในช่วง พ.ศ. 1200 เวลานั้นนิกายมาธยมิกะ (≈ พ.ศ. 700) และนิกายโยคอาจารย์ (≈ พ.ศ. 800) ซึ่งเป็นนิกายมหายานเกิดขึ้นมาอย่างชัดเจนแล้วก็ตาม แต่ถึงอย่างนั้นยังมีพระภิกษุมหายานที่มาจากนิกายหินยานอื่น ๆ อยู่อีก เป็นเหตุให้พระภิกษุมหายานเหล่านี้ต่างยึดถือคัมภีร์และพระวินัยของนิกายตนเอง ควบคู่กับการศึกษาพระสูตรมหายานดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

2.1.2 แนวคิดการสร้างบารมีแบบพระโพธิสัตว์

พระพุทธศาสนาหายนมีแนวคิดที่ว่าแม้พุทธธรรมจะมีรสเดียว คือ วิมุตติรส แต่วิมุตติรสนี้แบ่งได้เป็น 2 ชนิด ได้แก่ 1) เพื่อตนเอง 2) เพื่อตนเองและผู้อื่น ดังนั้นแนวคิดมหายานจึงแบ่งยานเป็น 3 ประเภท ได้แก่ 1) **สาวกยาน** คือ ยานของพระสาวกที่มุ่งอรหังตภูมิ 2) **ปัจเจกยาน** คือ ยานของพระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้รู้แจ้งด้วยตนเอง 3) **พุทธยาน** คือ ยานของพระโพธิสัตว์ผู้ปรารถนาพุทธภูมิ มุ่งโปรดสรรพสัตว์ให้กว้างขวาง ท่านนาครชุนอธิบายไว้ในมหาปรัชญาปารมิตา

¹³ ดังข้อความใน 宋高僧傳 (Song Biographies of Eminent Monks) ว่า “岸” 請帝“墨勒執行南山律宗。伊宗盛于江淮間者，岸之力也。” (พระภิกษุ[เต๋า]อันได้ทูลขอให้จักรพรรดิ[ถังจงจง]ทรงมีโองการเป็นพระราชสาส์นว่า พึงยึดถือข้อปฏิบัติตามแบบสำนักพระวินัย[ธรรมคุปต์]นามว่าหนานซาน หลักปฏิบัติของสำนักนี้ก็ได้แพร่หลายในแถบกลุ่มแม่น้ำแยงซีเกียงและหวยเหอ อันเป็นผลมาจากพระภิกษุ[เต๋า]อัน) (T50.793c26–27)

หมายเหตุ: 岸 หมายถึง พระภิกษุเต๋าอัน (道岸), 帝 หมายถึง ฮ่องเต๋ในตอนที่นั้น คือ จักรพรรดิถังจงจง (唐中宗) (แปลและให้ข้อสังเกตโดย ดร.ชาคริต แผลมม่วง)

ดูเพิ่มเติมใน Ann Heirman, “Vinaya: from India to China,” *The Spread of Buddhism* (Boston: Koninklijke Brill NV, 2007): 195.; “วินัยปิฎกฝ่ายธรรมคุปต์เทียบวินัยปิฎกฝ่ายเถรวาท,” *Thai-Sanscript*, 11 มิถุนายน 2564, <https://blog.thai-sanscript.com/dharmaguptavinaya/>.

อรรถกถาและทวาทศกายศาสตร์ว่า ที่ชื่อว่ามหายาน เพราะเป็นยานที่ประเสริฐกว่ายานทั้ง 2 (สาวกยานและปัจเจกยาน) หรือเพราะพระพุทธรูปเจ้าผู้ยิ่งใหญ่เป็นมหาบุรุษทั้งหลายอาศัยยานนี้ หรือเพราะสามารถดับทุกข์ของสรรพสัตว์และประกอบคุณประโยชน์อันยิ่งใหญ่ให้ถึงพร้อม หรือเพราะพระโพธิสัตว์ผู้เป็นมหาบุรุษได้อาศัยยานนี้ หรือเพราะเมื่ออาศัยยานนี้แล้วย่อมเข้าถึงที่สุดแห่งธรรมทั้งปวง¹⁴ ดังนั้นผู้ใดที่ปรารถนาพุทธภูมิ มุ่งสร้างบารมีแบบพระโพธิสัตว์ ผู้นั้นก็อาจนับได้ว่าเป็นฝ่ายมหายาน

2.1.3 แนวคิดเรื่องคุณลักษณะของพระพุทธรูปเจ้า

พระพุทธศาสนามหายานมีแนวคิดที่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีฐานะพิเศษอย่างอื่นนอกจากความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในฐานะมนุษย์ธรรมดาที่เป็นเจ้าชายสิทธัตถะ คือ พระพุทธรูปเจ้ามี 3 กาย ได้แก่ 1) **นิรมานกาย** คือ กายที่เป็นเนื้อหนัง เป็นมนุษย์ในประวัติศาสตร์ อันหมายถึงเจ้าชายสิทธัตถะซึ่งมีความเจ็บป่วย แก่ชราและตายได้เหมือนคนทั่วไป ทำหน้าที่โปรดสรรพสัตว์ในโลก 2) **สัมโภคกาย** คือ กายทิพย์ที่ปรากฏอยู่ในพุทธเกษตรและอวตารลงมาเป็นนิรมานกาย 3) **ธรรมกาย** คือ กายที่ดำรงอยู่ชั่วนิรันดร์ ไม่มีเบื้องต้น เบื้องปลาย เป็นที่พึ่งอันสูงสุด เป็นเนื้อแท้ของนิรมานกายและสัมโภคกาย ท่านอสังคะอาจารย์ในนิกายโยคจาร กล่าวไว้ในลังกาตารสูตรว่า ธรรมกาย สัมโภคกาย นิรมานกาย คือ กายของพระพุทธรูปเจ้า ธรรมกายเป็นมูลฐานของสัมโภคกาย และนิรมานกาย สัมโภคกายในโลกในจักรวาลนั้นแตกต่างกันไปตามภูมิภาค แต่ธรรมกายเป็นเอกรูปและสุขุมมีอยู่ในสัมโภคกาย¹⁵

¹⁴ เสถียร โพธิ์นันทะ, *ปรัชญามหายาน*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2541), 1–3.

¹⁵ สมภาร พรหมทา, *พุทธศาสนามหายาน : นิกายหลัก* (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), 2–9.

2.2 หลักฐานที่เชื่อมโยงระหว่างมหายานและนิกายมหาสังฆิกะ

มีนักวิชาการหลายท่านได้แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างมหายานและนิกายมหาสังฆิกะไว้หลายแห่ง โดยอ้างอิงจากหลักฐานต่าง ๆ ดังนี้

2.2.1 คัมภีร์สมยเภโทปรจนจักร (Samayabhedoparacanacakra)¹⁶

เมื่อกล่าวถึงแนวคิดมหายานมีต้นกำเนิดมาจากนิกายมหาสังฆิกะแล้ว หลักฐานที่นักวิชาการมักจะหยิบยกมาอ้างเป็นอันดับแรก คือ คัมภีร์สมยเภโทปรจนจักร ถึงแม้ในคัมภีร์นี้จะมีได้มีการกล่าวถึงมหายานโดยตรงแต่ในคัมภีร์ 三論玄義檢幽集 (Sān Lùn Xuán Yì Jiǎn Yōu Jí) รจนาโดยพระปรมารุธ (Paramārtha)¹⁷ ที่อธิบายคัมภีร์สมยเภโทปรจนจักรมีบันทึกไว้ว่า “นิกายมหาสังฆิกะท่องจำ ... สูตรมหายาน สาวกบางคนเชื่อถือพระสูตรเหล่านั้นแต่บางคนไม่เชื่อ เพราะคิดว่าไม่ใช่พุทธพจน์ ... สาวกของนิกายหินยานเชื่อในพระไตรปิฎกเท่านั้นเพราะพวกเขาเหล่านั้นไม่เคยได้ยินพระพุทธเจ้าตรัสถึงมหายาน บรรดาผู้ที่เชื่อถือพระสูตรเหล่านั้น บ้างเชื่อเพราะเคยได้ยินพระพุทธเจ้าตรัสถึงมหายาน บ้างเชื่อเพราะได้พิจารณาแล้วเห็นว่าหลักการ (มหายาน) นี้มี บ้างเชื่อเพราะเป็นอาจารย์ของตน

¹⁶ รจนาโดยพระวสุมิตร (ประมาณ พ.ศ. 400) ผู้เป็นพระเถระในนิกายสรวาสตีวาทีน ในปัจจุบันไม่พบต้นฉบับภาษาสันสกฤตหลงเหลือเพียงฉบับแปลภาษาทิเบต 3 ฉบับ ได้แก่ 1) ฉบับ Teramoto, Enga, and Tomotsugu Hiramatsu 2) ฉบับ Peking no. 5639 3) ฉบับ Derge no.4138 และแปลภาษาจีน 3 ฉบับ ได้แก่ 1) 異部宗輪論 ฉบับพระถังซำจั๋ง แปล T49.15a–17a 2) 部執異論 ฉบับพระปรมารุธแปล T49.20a–22c 3) 十八部論 ยังระบุผู้แปลไม่ได้ T49.17b–19c (เมธี พิทักษ์ธีระธรรม, “Samayabhedoparacanacakra: คำแปลพร้อมเชิงอรรถวิเคราะห์ (1),” วารสารธรรมธारा, ปีที่ 2, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 2), (มกราคม – มิถุนายน 2559): 86–87.)

ในบรรดาฉบับแปลจีนทั้ง 3 ฉบับนี้ ฉบับ 異部宗輪論 ซึ่งแปลโดยพระถังซำจั๋งนั้นว่า มีความสมบูรณ์ที่สุด (Jiryo Masuda, *Origin and Doctrines of Early Indian Buddhist Schools: A Translation of the Hsuan-Chwang version of Vasumitra's treatise 異部宗輪論 translated with annotations* (Leipzig: Verlag der Asia Major, 1925), 6.)

¹⁷ T70.460c2–22

สำหรับผู้ที่ไม่เชื่อเพราะคิดว่าพระสูตรเหล่านี้ถูกเขียนขึ้นเองและไม่อยู่ในคัมภีร์
อาคม (นิกาย) 5”¹⁸ ซาซากิ ชิซูกะ (Sasaki Shizuka) ได้ให้ความเห็นว่า หลัง
จากพระพุทธศาสนาแยกเป็น 2 นิกาย ได้แก่ นิกายสรวีระ (คัมภีร์ทีปวงค์: นิกาย
เถรวาท) และนิกายมหาสังฆิกะแล้ว ต่อมานิกายมหาสังฆิกะได้แตกเป็นนิกาย
ย่อยออกไปอีก รวมถึงมหายานก็เกิดจากนิกายย่อยทางฝั่งของนิกายมหาสังฆิกะ
นี้ด้วยเช่นกัน แต่ก็ไม่ได้กล่าวถึงอย่างเป็นรูปธรรมว่ามหายานเกิดจากนิกายย่อย
ใดหรือมหายานมีความสัมพันธ์กับนิกายมหาสังฆิกะอย่างไร¹⁹ ในเรื่องนี้ อากิระ
ฮิราคาว่า (Akira Hirakawa) ให้ความเห็นว่า ในคัมภีร์สมยเกโทปรจนจักรแสดง
ให้เห็นถึงมติธรรมของนิกายมหาสังฆิกะที่คล้ายคลึงกันกับแนวคิดของมหายาน
หลายเรื่อง²⁰ ได้แก่ 1) พระพุทธเจ้าทรงพ้นจากธรรมแห่งสังสาร มีกายและชีวิต
ที่เป็นอมตะ ซึ่งตรงกับแนวคิดสัมโภคกายของมหายาน 2) เชื่อว่าพระพุทธเจ้า
สามารถตรัสธรรมทั้งหลายด้วยเสียงเพียง 1 เสียง²¹ ซึ่งนี้เป็นแนวคิดที่มีอิทธิพล
ต่อคัมภีร์มหายาน “วิมลกิริตินิรเทศ” (Vimalakīrtinirdeśa) 3) แนวคิดเรื่องพระ
โพธิสัตว์ 4) แนวคิดเรื่องทศภูมิ ในมหาวิสตุ ของนิกายโลโกตตรวาท และเมื่อนำ
คำสอนของแต่ละนิกายมาเปรียบเทียบกันแล้วพบว่าคำสอนของมหาสังฆิกะมี

¹⁸ ดูเพิ่มเติมใน Bart Dessein, “The Mahāsāṃghikas and the Origin of Mahāyāna Buddhism: Evidence Provided in the Abhidharmamahāvibhāṣāśāstra,” *The Eastern Buddhist*, 40, no. 1/2, (2009): 30–31.

¹⁹ ซาซากิ ชิซูกะ, “แนวโน้มนและพัฒนากการกำเนิดของพระพุทธศาสนา มหายาน (1),” : 13–14.

²⁰ Akira Hirakawa, “The rise of mahāyāna buddhism and its relationship to the worship of stūpas,” *Buddhism Critical Concepts in Religious Studies. Edited by Paul Williams Vol. III The Origins and Nature of Mahāyāna Buddhism; Some Mahāyāna Religious Topics* (New York: Routledge, 2005), 181–182.

²¹ เมธี พิทักษ์ธีระธรรม, “Samayabhedoparacanacakra คำแปลพร้อมเชิงอรรถ วิเคราะห์ (2),” *วารสารธรรมธารา*, ปีที่ 2, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 3), (กรกฎาคม – ธันวาคม 2559): 78.

ความใกล้เคียงหมยานยุคต้นมากที่สุด²² แต่คำสอนของนิกายย่อยในสายมหาสังฆิกะก็มีคำสอนของมหาสังฆิกะอยู่โดยทั่วไปด้วยเช่นกัน

2.2.2 คัมภีร์อภิธรรมมหาวิภาษาศาสตร์

(*Abhidharmamahāvibhāṣāśāstra*)

บาร์ท เดสเสียน (Bart Dessein) ให้ความเห็นว่าเนื่องจาก (ยัง) ไม่พบคัมภีร์อภิธรรมของนิกายมหาสังฆิกะ ดังนั้นเมื่อจะศึกษาแนวคิดของหมยานในพุทธปรัชญาของมหาสังฆิกะ จำเป็นต้องอาศัยหลักฐานชั้นทุติยภูมิ โดยศึกษาจากคัมภีร์อภิธรรมมหาวิภาษาศาสตร์ของนิกายสรวาสติวาท ในคัมภีร์นี้มีการกล่าวถึงนิกายมหาสังฆิกะไว้ 9 แห่ง แบ่งเป็น 2 ประเด็น ดังนี้

1) ประเด็นเรื่องโลกุตตรธรรมของพระพุทธเจ้า มีบันทึกว่า (1) “มหาสังฆิกะอ้างว่า พุทธพจน์ทั้งหมดเป็นธรรมจักร แต่สรวาสติวาทไม่เห็นด้วย”²³ แนวคิดนี้เชื่อมโยงไปถึงคำสอนของนิกายมหาสังฆิกะอีก 2 ประการ คือ ‘พระพุทธเจ้าตรัสถึงเรื่องราวต่าง ๆ ได้อย่างแจ่มแจ้ง’ และ ‘เรื่องราวต่าง ๆ ถูกตรัสตามความเป็นเช่นนั้น (ยถาภูตตะ)’ (2) “มหาสังฆิกะอ้างว่ากายของพระพุทธเจ้าบริสุทธิ์ เมื่อพระองค์เจริญวัยและดำรงอยู่ในโลกก็ไม่ทุกข์เพราะเหตุแห่งโลกียธรรม แต่สรวาสติวาทเห็นว่ากายของพระพุทธเจ้าไม่บริสุทธิ์”²⁴ (3) “วิฆขชาวาทและมหาสังฆิกะอ้างว่ากายของพระพุทธเจ้าปราศจากอาสวธรรม เพราะในคัมภีร์ว่า ‘ตถาคตไม่ทุกข์เพราะโลกียธรรม ไม่ว่าจะบังเกิดหรือดำรงอยู่หรือสำแดงตนในโลก’ แต่สรวาสติวาทเห็นว่ากายของพระพุทธเจ้าไม่บริสุทธิ์และยังเป็นไปกับอาสวะ”²⁵

2) ประเด็นเรื่องลักษณะของจิต มีบันทึกว่า (4–5) “มหาสังฆิกะอ้างว่า

²² Akira Hirakawa, *A History of Indian Buddhism: From Śākyamuni to Early Mahāyāna*, 261.

²³ T27.912b7–9

²⁴ T27.239a16–20

²⁵ T27.871c2–8

ในหนึ่งขณะเวลา จิต 2 ดวงเกิดขึ้นพร้อมกัน แต่สรวสตีวาทไม่เห็นด้วย”²⁶ (6) “มหาสังฆิกะบางพวกถือความเห็นว่ จิตและเจตสิกเท่านั้นที่มีวิปากเหตุและวิปากผล”²⁷ (7) “มหาสังฆิกะอ้างว่ โลกียธรรมสูงสุดมีอยู่ในกามธาตุและรูปธาตุ”²⁸ (8) “ถามว่ ‘มีชญาณที่รู้ธรรมทั้งปวง?’ ตอบว่ ‘ไม่ (คัดค้าน), เพราะธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เมื่อความรู้ (แห่งธรรมทั้งปวง) เกิดขึ้น ย่อมไม่มีสิ่งใดที่ไม่รู้’ แก้วว่ ‘ชญาณไม่รู้สภาวะและธรรมทั้งปวงที่เป็นสัมปยุตตธรรม’ การไม่รู้จักสภาวะแห่งชญาณ นี้เป็นสัจจธรรมเพื่อกัดค้านมหาสังฆิกะ”²⁹ (9) “ถามว่ ‘ทำไมกล่าวเช่นนั้น?’ ตอบว่ ‘เพื่อกัดค้านนิกายอื่นและชี้แจงทัศนะของตน กล่าวคือ มหาสังฆิกะผู้ถือมั่นว่ จิตและเจตสิกสามารถรู้สภาวะของตนได้ พวกเขาอ้างว่ชญาณสามารถรู้สภาวะของตนได้ การที่สามารถรู้จักตนเองและสิ่งอื่นได้เปรียบเหมือนคบไฟที่สามารถส่องตัวมันเองและสิ่งอื่นได้”³⁰

แนวคิดของมหาสังฆิกะที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์อภิธรรมมหาวิภาษาศาสตร์ สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องสัจจะ 2 และแนวคิดเรื่องกายพระพุทธเจ้าที่เป็นโลกุตตรอันเป็นแนวคิดของมหายาน จึงทำให้อาจสันนิษฐานได้ว่า แนวคิดของมหายานเหล่านี้ได้รับอิทธิพลมาจากแนวคำสอนของนิกายมหาสังฆิกะ³¹

2.2.3 กำเนิดของคัมภีร์มหายานยุคต้นมีความเชื่อมโยงกับนิกายมหาสังฆิกะ

เซชิ คาราชิมะ (Seishi Karashima) ให้ความเห็นในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับพระภิกษุอชิตะและพระภิกษุเมตเตยยว่ มีหลักฐานในคัมภีร์บาลีว่ พระอชิตะ

²⁶ T27.47b1–3, 47b26–27

²⁷ T27.96a27–29

²⁸ T27.14a5–8

²⁹ T27.42c24–29

³⁰ T27.42c10–14

³¹ ดูเพิ่มเติมใน Bart Dessein, “The Mahāsāṃghikas and the Origin of Mahāyāna Buddhism: Evidence Provided in the Abhidharmamahāvibhāṣāśāstra,” : 25–53.

และพระติสสเมตเตยย เป็นศิษย์ของพราหมณ์พาวรี ไม่ใช่พระโพธิสัตว์ผู้ที่จะตรัสรู้เป็นพระศรีอาริยมุตไตรย³² บางแห่งบันทึกว่าติสสเมตเตยย หมายถึงพระติสสะและพระเมตเตยย³³ และถึงแม้ในคัมภีร์บาลีมีการกล่าวถึงพระศรีอาริยมุตไตรยพุทธเจ้าก็จริง แต่ไม่ได้กล่าวว่าในชาติปัจจุบันนี้เป็นพระภิกษุหรือเป็นพระโพธิสัตว์ท่านใด ในข้อนี้มีประวัติเรื่องพระนางมหาปชาบดีโคตรมีทรงถวายผ้าห่มคู่หนึ่งแด่พระพุทธเจ้าและพระอชิตะพระโพธิสัตว์ผู้จะอุบัติเป็นพระศรีอาริยมุตไตรยพุทธเจ้าในอนาคต ถูกบันทึกในคัมภีร์ยุคหลัง เช่น อนาคตวงศ์³⁴ พระปฐมสมโพธิกถา³⁵ เป็นต้น ซึ่งคัมภีร์ยุคหลังเหล่านี้มักจะมีคติของหมยานและหินยานปะปนกัน³⁶ ขณะที่เหตุการณ์นี้ในคัมภีร์พระบาลีมีกล่าวเพียงอานิสงส์ของการทำทานเท่านั้น³⁷ ส่วนในคัมภีร์ของนิกายสรวาสติวาทซึ่งเป็นสายนิกายย่อยของเถรวาท เช่น คัมภีร์อภิธรรมนุายานสูตรศาสตร์ (Abhidharmaṇyāyānusāraśāstra)³⁸ คัมภีร์มัธยมมาคม (Madhyamaāgama)³⁹ เป็นต้น บันทึกว่า ในอนาคตพระภิกษุอชิตะจะบังเกิดเป็นพระราชาชื่อสังขะ ในขณะที่พระภิกษุเมตไตรยจะบังเกิดเป็นพระเมตไตรยพุทธเจ้า

ในขณะที่หลักฐานทางฝั่งนิกายมหาสังฆิกะกลับแสดงว่าพระภิกษุอชิตะกับพระภิกษุเมตไตรยนั้นคือคนเดียวกันและจะได้ตรัสรู้เป็นพระศรีอาริยมุตไตรยในอนาคต เช่น ในคัมภีร์มหาวิสตุอันเป็นคัมภีร์ของนิกายมหาสังฆิกะ

³² ขุ.สุ. 25/425–426/396–397 (บาลี.มมร); ขุ.เถร. 26/157/209 (บาลี.มมร)

³³ ขุ.สุ. 25/414/367 (บาลี.มมร)

³⁴ พระกัศสปเถระ, พระคัมภีร์อนาคตวงศ์, แปลโดย ประภาส สุระเสน (กรุงเทพมหานคร: สุรวัฒน์, 2540), 76.

³⁵ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ปฐมสมโพธิกถา (กรุงเทพมหานคร: โสภณพิพรรณนากร, 2478), 352–368.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, 10.

³⁷ ทักขิณาวิภังคสูตร, ม.อ. 14/706–719/378–392 (บาลี.มมร)

³⁸ 阿毘達磨順正理論 แปลโดย พระถังซำจั๋ง (T29.330a25–330b6)

³⁹ T1.509c29–511a15

และโลโกตตรวาท บันทึกว่า “โดยการล่องไปแห่งเรา พระโพธิสัตว์ชื่อว่าอชิตะนี้จักเป็นพระพุทธเจ้าในโลกเหมือนกับเราในกาลบัดนี้ โดยมีชื่อเรียกว่าอชิตะและมีโคตรเรียกว่าไมเตรยะ”⁴⁰ นอกจากนี้ยังมีหลักฐานที่สลูป ณ กนะคนะหัลลิก (Kanaganahalli) ในเมืองการนาตกะ (Karnataka) ประเทศอินเดีย มีอายุราว พ.ศ. 443–843 (100 BCE–300 CE) อันเป็นสลูปของนิกายมหาสังฆิกะหรือของนิกายย่อยของมหาสังฆิกะมีจารึกว่า “สีธ, ภควา โพธิสโต อยิโต อนาคโต พุโร, อุปาสเกนวากาพ(ห)อิจาน[อ] วิสาเขณ สปุตเกณ การิโต สวโลกส หิตสุฆา จ (สำเร็จ, พระโพธิสัตว์อชิตะ (อชิตะ) พระพุทธเจ้าในอนาคต, อันอุบาสกวิสาขะพร้อมด้วยบุตรแห่งตระกูลวากาพิจจะให้ทำแล้วเพื่อประโยชน์สุขแห่งชาวโลก)” เมื่อเปรียบเทียบกับเนื้อหาในคัมภีร์มหายานยุคต้น เช่น คัมภีร์อชฏสาหสริกา ปรัชยาปารมิตา (*Aṣṭasāhasrikā Prajñāpāramitā*) คัมภีร์สัทธรรมปุณฑริก (*Saddharma-puṇḍarīka*) คัมภีร์สมาธิราชสูตร (*Samādhirājasūtra*) เป็นต้น พบว่ามีเนื้อหาที่แสดงว่า พระภิกษุอชิตะกับพระภิกษุเมตไตรยนั้นคือ คนเดียวกันและจะได้ตรัสรู้เป็นพระศรีอาริยเมตไตรยในอนาคต⁴¹

บาร์ท เดสเสียน (Bart Dessein) ให้ความเห็นว่า คัมภีร์มหาวัสดุของนิกายโลโกตตรวาทซึ่งเป็นนิกายย่อยของมหาสังฆิกะมีเนื้อหาเกี่ยวกับพุทธประวัติและพระโพธิสัตว์ซึ่งมีเนื้อหาสอดคล้องกับแนวคิดของมหายานที่ว่า การบำเพ็ญบารมีแบบพระโพธิสัตว์ประเสริฐกว่าความเป็นพระอรหันต์⁴²

⁴⁰ มหาวัสดุอวทาน เล่ม 1, แปลโดย สำเนียง เลื่อมใส (นนทบุรี: นิติธรรมการพิมพ์, 2553), ข้อ 1.51, 32.

⁴¹ ดูเพิ่มเติมใน Seishi Karashima, “Ajita and Maitreya: More evidence of the early Mahāyāna scriptures’ origins from the Mahāsāṃghikas and a clue as to the school-affiliation of the Kanaganahalli-stūpa,” *Annual Report of The International Research Institute for Advanced Buddhology (ARIRIAB) at Soka University for the Academic Year 2017*, Vol. XXI, (2018): 181–196.

⁴² ดูเพิ่มเติมใน Bart Dessein, “The Mahāsāṃghikas and the Origin of Mahāyāna Buddhism: Evidence Provided in the Abhidharmamahāvibhāṣāśāstra,”:

จากหลักฐานเหล่านี้จึงทำให้อาจสันนิษฐานได้ว่า คัมภีร์ของมหายานยุคต้นได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์ของนิกายมหาสังฆิกะหรือนิกายย่อยของมหาสังฆิกะ⁴³

2.2.4 คัมภีร์วินัยของนิกายมหาสังฆิกะ

เซชิ คาราชิมะ (Seishi Karashima) ให้ความเห็นจากข้อมูลของคำนำ (Colophon) คัมภีร์พระวินัยของนิกายมหาสังฆิกะฉบับแปลจีนโดยพระภิกษุฟาเหียนหรือหลวงจีนฟาเหียน (Faxian) ว่า “ครั้งหนึ่ง ณ เมืองปาตลีบุตร มีพระภิกษุ 500 รูป ต้องการตัดสินใจความแตกต่างพระวินัย จึงส่งตัวแทนไปที่วิหารเซตวันเพื่อคัดลอกคัมภีร์พระวินัย ซึ่งคัมภีร์วินัยนั้นยังคงอยู่ถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 948) และ(ตน)ได้คัดลอกคัมภีร์นี้ ณ วัดเทวราชา ทางใต้ของสถูปพระเจ้าอโศกในเมืองปาตลีบุตรแห่งแคว้นมคธ”⁴⁴ ในบันทึกการเดินทางไปอินเดียของหลวงจีนฟาเหียน ได้มีการกล่าวถึงสังฆารามของมหายานแห่งหนึ่ง ณ เมืองปาฏลีบุตรว่า “ณ ข้างสถูปพระเจ้าอโศกราช สร้างมหายานสังฆารามไว้ ... ทั้งสิ้นมีภิกษุสงฆ์ 600–700 ... สมณอุตมะคุณในจาคูทิศและบัณฑิตใคร่ทราบบรรดธรรมต่างมาสู่วิหารนั้นๆ อาจารย์คือบุตรพราหมณ์ชื่อมัญชุศรีฯ มหาสมณะในประเทศนี้ทั้งหมดและภิกษุลัทธิมหายานทั้งหลายต่างใคร่แลกเปลี่ยนตามสงฆ์แห่งสังฆารามนี้สิ้น”⁴⁵ และ “เมื่ออยู่ที่สังฆารามมหายาน ได้หนังสือวินัยหมวดแรกชื่อ มหาสังคีติ เป็นวินัยภิกษุสงฆ์ครั้งพระพุทธเจ้าประทับอยู่ฯ เป็นบัญญัติฉบับแรก ให้มหาสงฆ์ปฏิบัติ สำหรับอาศรมบทพระเซตวันฯ นอกจากนี้อีก 17 หมวด

40–41.

⁴³ ศึกษาเรื่องการแตกนิกายเพิ่มเติมใน ซาซากิ ชิซูกะ, “วิธีเขียนแผนภาพการแตก 18 นิกาย,” แปลและเรียบเรียงโดย เมธี พิทักษ์ธีระธรรม, *วารสารธรรมธारा*, ปีที่ 3, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 4), (มกราคม–มิถุนายน 2562): 127–162.

⁴⁴ T22.548a29–b25

⁴⁵ พระภิกษุฟาเหียน, *อุตตมสงฆ์ ฟาเหียน บันทึกการเดินทาง สืบพระศาสนาในประเทศอินเดีย พ.ศ. 942–957*, แปลโดย โกษากร ประภาศิริ (กรุงเทพมหานคร: องค์การศาสนาประทีป, 2490), 75–76.

ทุก ๆ หมวดมีมติอาจารย์ปณอยู่ หลักปฏิบัติส่วนใหญ่ไม่ต่างฯ แต่ข้อปฏิบัติส่วนย่อยผิดกัน บ้างผ่อนผัน บ้างเคร่งครัดฯ เป็นฉบับที่ได้มานับว่าสมบูรณ์ที่สุดและมีอรรถาธิบายพร้อมฯ”⁴⁶ เนื้อความเหล่านี้ทำให้อาจสันนิษฐานได้ว่า วัดเทวราชาที่หลวงจีนฟาเหียนอาศัยเพื่อคัดลอกพระวินัยปิฎกของนิกายมหาสังฆิกะก็คือ มหายานสังฆารามนี้นั่นเอง⁴⁷ ทำให้มีความเชื่อมโยงกันระหว่างนิกายมหาสังฆิกะและมหายาน อาจนำไปสู่ข้อสันนิษฐานของแนวคิดวามหายานเกิดจากนิกายมหาสังฆิกะ

จากทัศนะของนักวิชาการแต่ละท่านที่กล่าวมาเราอาจสรุปได้ว่า เหตุผลที่ทำให้เกิดแนวคิดวามหายานเกิดจากนิกายมหาสังฆิกะมาจาก 2 ประการหลัก คือ 1) ความสอดคล้องของแนวคิดเรื่องคุณลักษณะของพระพุทธเจ้าและเรื่องพระโพธิสัตว์ 2) ความเชื่อมโยงกันระหว่างคัมภีร์มหายานยุคต้นและคัมภีร์นิกายมหาสังฆิกะ

2.3 แนวคิดเรื่องคุณลักษณะพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์

ลักษณะเด่นที่เห็นได้อย่างชัดเจนของมหายานยุคต้น คือ แนวคิดเรื่องคุณลักษณะของพระพุทธเจ้าและแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ ซึ่งแนวคิดทั้ง 2 อย่างนี้ของมหายานมีความใกล้เคียงกับหลักธรรมในนิกายมหาสังฆิกะดังที่กล่าวมาแล้ว ดังนั้นจะได้อภิปรายใน 2 ประเด็นนี้ต่อไป

2.3.1 แนวคิดเรื่องคุณลักษณะของพระพุทธเจ้า

มติธรรมที่กล่าวถึงคุณลักษณะของพระพุทธเจ้าในนิกายมหาสังฆิกะ

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, 103–104.

⁴⁷ ดูเพิ่มเติมใน Seishi Karashima, “The relationship between Mahāsāṃghikas and Mahāyāna Buddhism indicated in the colophon of the Chinese translation of the Vinaya of the Mahāsāṃghikas,” *Annual Report of The International Research Institute for Advanced Buddhism (ARIRIAB) at Soka University for the Academic Year 2017*, Vol.XXI, (2018), 197–207.

ดังนี้⁴⁸

- 1) สมเด็จพระพุทธเจ้าผู้ภควันต์เป็นผู้พ้นโลก (lokottara)
- 2) พระ “ตถาคต” ไม่มีธรรม (ที่เป็นโลกียะ)
- 3) คำสอนทั้งหมดของพระตถาคตหมุนธรรมจักร
- 4) (พระพุทธเจ้า) ตรัสถึงเรื่องราวต่าง ๆ ได้อย่างแจ่มแจ้ง⁴⁹
- 5) เรื่องราวต่าง ๆ ถูกตรัสตามความเป็นเช่นนั้น (ยถาภูตะ)
- 6) พระตถาคตทั้งหลายไม่มีประมาณของรูป (กาย)
- 7) ประภาสของสมเด็จพระพุทธเจ้าผู้ภควันต์ทั้งหลายไม่มีข้อจำกัด
- 8) อายุไม่มีประมาณ
- 9) พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนสรรพสัตว์ ยังให้ (สรรพสัตว์มี) ศรัทธา
อย่างไม่มีความอึม
- 10) ไม่มีการบรรพตและพระสุบิน
- 11) เมื่อตรัสตอบคำถาม ไม่ (ต้องรอเวลาที่จะ) คิด
- 12) เพราะว่าดำรงอยู่ในสมาธิตลอดเวลาแม้กระทั่งคำพูด (พระพุทธองค์)
ก็ไม่ได้ตรัสออกมา แต่อย่างไรก็ตาม สำหรับสรรพสัตว์ทั้งหลาย
(ก็ยังคงคิดว่าพระพุทธองค์) ตรัสด้วยคำพูด นิรุกติ ตามความเป็นจริง
(และชื่นชมภาสิตเหล่านั้น)
- 13) รู้ธรรมทั้งหลายด้วยจิตเดียว
- 14) รู้ธรรมทั้งหลายโดยรอบด้วยปัญญาที่สัมประยุกต์ในหนึ่งขณะจิต
- 15) สมเด็จพระพุทธเจ้าผู้ภควันต์ทั้งหลายอยู่ในอนุปาทาชญาณะและ
การดับอย่างตลอดต่อเนื่องจนกระทั่งปรินิพพาน

⁴⁸ เมธี พัทธกัษิระธรรม, “Samayabhedoparacanacakra: คำแปลพร้อมเชิงอรรถ
วิเคราะห์ (2),”: 77–82.

⁴⁹ ฉบับ 異部宗輪論: 佛以一音說一切法, ฉบับ 部執異論: 如來一音能說一切法, ฉบับ 十八
部論: 盡說一切事一切相. แปล: ด้วยเพียงแค่หนึ่งเสียง พระพุทธเจ้าสามารถตรัสธรรม
ทั้งหลายได้.

มติธรรมที่อธิบายถึงคุณลักษณะของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์บาลี มีอยู่หลายแห่งที่แสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ที่มีลักษณะพิเศษกว่าบุคคลทั่วไป เช่น เป็นผู้ที่มีกายมหาบรูษ มีรัศมีออกจากกาย 1 วาเป็นปกติ เป็นต้น หรือเป็นผู้ที่มีคุณวิเศษสามารถแสดงปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ได้ สามารถไปนรกสวรรค์ได้ เป็นต้น สำหรับเรื่องกายของพระพุทธเจ้านั้นมีหลักฐานปรากฏในคัมภีร์บาลีหลาย ๆ ที่ เช่น “ตถาคตสฺส เหนฺตฺวาเสฏฺฐา อธิวจนํ ธมฺมกาโย อติปิ พุรฺหมกาโย อติปิ ธมฺมกุโธ อติปิ พุรฺหมกุโธ อติปิฯ เพราะคำว่า ธรรมกายก็ดี พรหมกายก็ดี ธรรมภูตก็ดี ว่า พรหมภูตก็ดี เป็นชื่อของตถาคตฯ”⁵⁰ “ภวนติ ปจฺเจกชินา สยมฺภู มหุตฺตมา พุทฺธมฺมกายาฯ พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ผู้สยมภู ทรงเป็นผู้มีธรรมอันใหญ่ มี ‘ธรรมกาย’ มาก”⁵¹ “ธมฺมกายญจ ทีเปนติ เกวลํ รตนากํ วิโกเปตฺตุน สกฺโกณติ โก ทิสฺวา นปฺปสึหติฯ อนึ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรงแสดงธรรมกาย อันเป็นบ่อเกิดแห่งรัตนะทั้งสิ้น กิเลสทั้งหลายไม่สามารถทำให้ทรงอ่อนกำลังได้ ใครเห็นแล้วจะไม่เลื่อมใสเล่า”⁵² “ส่วทฺธิโตยํ สุกต รูปกาโย มยา ตว อานนฺทียो ธมฺมกาโย มม ส่วทฺธิโต ตยาฯ ข้าแต่พระสุคตเจ้า รูปกายของพระองค์นี้ อันหม่อมฉันทำให้เจริญเติบโต ธรรมกาย อันน่าเพลิดเพลินของหม่อมฉัน อันพระองค์ทำให้เจริญเติบโตแล้ว”⁵³ เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า เรื่องคุณลักษณะของพระพุทธเจ้าก็ดี คำว่า ธรรมกาย (กายคือ ธรรม) ก็ดี คำว่า นิรมาณกาย (กายที่เป็นเนื้อหนัง) ก็ดี ไม่ใช่เรื่องใหม่ เป็นสิ่งที่มีตั้งแต่ในพระพุทธศาสนายุคดั้งเดิม แต่สิ่งที่เป็นประเด็นถกเถียงกันคือ เรื่องการตีความคุณลักษณะของพระพุทธเจ้าตลอดจนถึงแนวคิดเรื่องอภิปรัชญา เช่น สภาพของพระพุทธเจ้าหลังการดับขันธปรินิพพานหรือสภาวะของพระนิพพาน เป็นต้น ธรรมเหล่านี้ล้วนเป็นปฏิวะธธรรม (ธรรมอันเป็นผลที่เกิดจาก

⁵⁰ ที.ปา. 11/55/92 (บาลี.มมร)

⁵¹ ขุ.อป. 32/2/20 (บาลี.มมร)

⁵² ขุ.อป. 32/139/243 (บาลี.มมร)

⁵³ ขุ.อป. 33/157/284 (บาลี.มมร)

การปฏิบัติ) ย่อมต้องใช้ภาวนามยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการเจริญภาวนา) ในการศึกษาทำความเข้าใจ แต่เมื่อใดเจ้านิกายผู้เป็นนักคิดทั้งหลายใช้จินตมยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการคิด) มาตีความปฏิจจธรรมย่อมทำให้ยิ่งตีความก็ยิ่งเสียความ นี่จึงเป็นสาเหตุให้คณะสงฆ์แต่ละนิกายถกเถียงกันมานับพันปี จนกระทั่งแม้ปัจจุบันก็ยังไม่มีที่ท่าว่าจะยุติ ซึ่งเรื่องนี้ก็เป็นสาเหตุหลักอย่างหนึ่งที่ทำให้พระพุทธศาสนาเกิดการแตกนิกายมาจนถึงปัจจุบัน ดังนั้นในประเด็นนี้ ผู้เขียนจึงไม่ได้ตีความ เพียงรวบรวมหลักฐานจากคัมภีร์ปฐมภูมิมาแสดงให้ท่านผู้อ่านพิจารณาไตร่ตรองเท่านั้น

2.3.2 แนวคิดเรื่องคุณลักษณะของพระโพธิสัตว์

มติธรรมที่อธิบายถึงคุณลักษณะของพระโพธิสัตว์ในนิกายมหาสังฆิกะ
ดังนี้⁵⁴

- 1) พระโพธิสัตว์ทั้งหลายไม่อยู่ในภาวะของ กลละ อรพุทะ เปตีและ ฆนะ ในพระครรรค์ของมารดา (ขณะอยู่ในพระครรรค์)
- 2) พระโพธิสัตว์ทั้งหลายเข้าสู่พระครรรค์ของพระ (พุทธ) มารดาด้วยการ (เนรมิต) เป็นช้าง (เผือก) พระโพธิสัตว์ทั้งหลายกระทำการออกมาจากพระครรรค์ (พระปรีศว์ด้านขวา) ของพระ (พุทธ) มารดา
- 3) พระโพธิสัตว์ทั้งหลายไม่มีกามสัญญา พยาบาทสัญญา วิหิงสาสัญญา
- 4) ด้วยความปรารถนา พระโพธิสัตว์ทั้งหลายสามารถไปเกิดในอบายทั้งหลายเพื่อกระทำความบริสุทธิ์ให้กับสรรพสัตว์

มติธรรมที่อธิบายถึงคุณลักษณะของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์บาลีมีอยู่หลายแห่งเพราะในยุคพุทธกาลพระพุทธเจ้าทรงเทศนาสั่งสอนโดยนำเอาอดีตชาติของพระองค์ตอนสร้างบารมีมาแสดง เรียกว่า “ชาดก” ซึ่งในชาดกก็มีอยู่ในนวัคส์ตฤศาสน์อันเป็นหมวดหมู่ธรรมที่ปรากฏอยู่ในศาสนาของพระพุทธเจ้า

⁵⁴ เมธี พิทักษ์ธีระธรรม, “Samayabhedoparacanacakra: คำแปลพร้อมเชิงอรรถวิเคราะห์ (2),”: 82–83.

ทุก ๆ พระองค์ด้วย ดังที่ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าทรงตรัสกับพระสารีบุตรว่า “การที่พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ได้นาน เพราะพระผู้มีพระภาคทั้งสาม มิได้ทรงท้อพระทัย เพื่อจะทรงแสดงพระธรรมโดยพิสดารแก่สาวกทั้งหลาย อนึ่ง สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาลา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัมภุตธรรม เวทลสะ ของพระผู้มีพระภาคทั้งสามพระองค์นั้นมีมาก”⁵⁵ และยังได้แสดงเทศนาเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าทั้งในอดีตและในอนาคตด้วย พระพุทธเจ้าทรงแสดงเส้นทางการหมดกิเลสเป็นพระอรหันต์เข้าสู่พระนิพพานโดย 3 วิธี ได้แก่ 1) อนุพุทธะ 2) ปัจเจกพุทธะ 3) สัมมาสัมพุทธะ ซึ่งพระองค์มิได้ตรัสว่าวิธีใดดีที่สุด แต่ทรงแสดงธรรมโดยคำนึงถึงจริตของแต่ละบุคคลเป็นสำคัญ

จะเห็นได้ว่า เรื่องการบำเพ็ญบารมีเป็นพระอรหันต์ก็ดี เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าก็ดี เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ดี (การบำเพ็ญบารมีแบบพระโพธิสัตว์) เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้านำมาแสดงทั้งสิ้น สาวกแต่ละคนไม่ว่าจะเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ ใครมีจริตอย่างไรพระองค์ก็ทรงเทศนาสั่งสอนไปตามจิตนั้น หวังเพียงให้สาวกทุกคนหมดกิเลสได้ไปนิพพานในที่สุด ซึ่งแนวทางการสร้างบารมีของแต่ละวิธีไม่ว่าจะเป็นแบบอนุพุทธะ ปัจเจกพุทธะ หรือ สัมมาสัมพุทธะ ก็เป็นไปในทิศทางเดียวกัน เพียงแต่ถ้าเป็นวิธีแบบสัมมาสัมพุทธะก็ต้องบำเพ็ญบารมีมากกว่านานกว่าแบบอนุพุทธะเท่านั้นเอง

ด้วยแนวคิดของมหายานต่อเรื่องพระพุทธเจ้าที่พระองค์มีความวิเศษเหนือปุถุชนคนธรรมดา ทำให้มีความรู้สึกอยากเป็นอย่างพระองค์ ประกอบกับแนวคิดเรื่องพระอรหันต์คือผู้ที่หมดกิเลสแต่ยังไม่ใช่ผู้สมบูรณ์ที่สุด (จากมติธรรม 5 ประการของพระมหาเถระ⁵⁶) ย่อมทำให้มีผู้อยากบำเพ็ญบารมีแบบพระโพธิสัตว์

⁵⁵ วิ.มหา. 1/7/14 (บาลี.มมร)

⁵⁶ มติธรรม 5 ประการของพระมหาเถระ ได้แก่ 1) ถูกทำให้โดยผู้อื่น คือ พระอรหันต์สามารถถูกยั่ววนโดยผู้อื่นได้ 2) ความไม่รู้ คือ พระอรหันต์มีความไม่รู้บางสิ่งบางอย่างได้ 3) ความกังขา คือ พระอรหันต์ต้องอาศัยคำพยากรณ์จากคนอื่นว่าตนบรรลุมรรคผล 4) พิจารณาโดยผู้อื่น คือ พระอรหันต์อาจมีความสงสัยในบางสิ่ง 5) มรรคต้องสัมประยุक्त

เพื่อปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคตบ้างเป็นธรรมดา จะเห็นว่าแนวคิดเรื่องพระพุทธเจ้าที่ดีแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ที่ดี ไม่ใช่แนวคิดใหม่แต่อย่างใดเลย แนวคิดเหล่านี้มีปรากฏอยู่ทั่วไปในคำสอนของพระพุทธศาสนายุคดั้งเดิม เพียงแต่คำสอนที่คณะสงฆ์แต่ละนิกายมุ่งเน้นเลือกนำมาสั่งสอนปฏิบัตินั้นไม่เหมือนกัน เมื่อความต่างนี้มีมากเข้าจึงนำมาสู่การแบ่งแยกแตกนิกายในที่สุด

3. วิเคราะห์แนวคิดว่า มหายานมีต้นกำเนิดมาจากนิกายมหาสังฆิกะเพราะเป็นอาจารย์วาทและไม่เคร่งครัดพระวินัยเหมือนกัน

จารีตการศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทยเรื่องนิกายมหาสังฆิกะรวมถึงนิกายอื่น ๆ ที่ไม่ใช่เถรวาทได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์ที่ปวงศัมาภักดิ์ สังกัดได้จากคัมภีร์บาลีในยุคหลัง ๆ เช่น คัมภีร์มหายาน คัมภีร์อรรถกถา เป็นต้น เมื่อมีเนื้อหาที่เกี่ยวกับการแตกนิกายตลอดจนการเกิดขึ้นของนิกายต่าง ๆ ส่วนมากมักจะอ้างอิงมาจากคัมภีร์ที่ปวงศัมาภักดิ์ทั้งสิ้นว่า นิกายอื่นนอกจากนิกายเถรวาทล้วนเป็นอาจารย์วาทและไม่เคร่งครัดพระวินัย ประกอบกับการรับรู้พระพุทธศาสนา มหายานในยุคปัจจุบันที่มีภาพจำว่าพระมหายานเป็นนักสู้หรือนักรบ สามารถฆ่าคนได้ มีครอบครัว ประกอบอาชีพได้ เป็นต้น ถ้าเราไม่ได้ศึกษาที่มาของแนวคิดนี้ได้ฟังเพียงว่ามหายานมีต้นกำเนิดมาจากนิกายมหาสังฆิกะ จากพื้นฐานความรู้เดิมโดยเฉพาะผู้ที่ได้รับการศึกษามาจากฝั่งของจารีตเถรวาทเพียงอย่างเดียวอาจคิดไปเองว่า เป็นเพราะทั้งมหายานและนิกายมหาสังฆิกะเป็นอาจารย์วาทและไม่เคร่งครัดพระวินัยเหมือนกัน ดังนั้นผู้เขียนจึงนำไปสู่การอภิปรายในประเด็นเหล่านี้

ด้วยการเปล่งเสียง คือ พระอรหันต์จะปรากฏแก่ผู้เปล่งวาจาว่า โอโหทุกโข (ทุกข์หนอ ๆ) (เมธี พัทธกัณฐะธรรม, “Samayabhedoparacanacakra: คำแปลพร้อมเชิงอรรถวิเคราะห์ (2),”: 82–83.)

3.1 นิกายมหาสังฆิกะและมหายานเป็นอาจริยวาทเหมือนกัน

คำว่า เถรวาท หมายถึง คำสอนของพระอรหันต์ 500 รูปผู้ทำสังคายนาครั้งที่ 1 มาคู่กับคำว่า อาจริยวาท หมายถึง คำสอนของอาจารย์ในนิกายหรือสำนักตนเอง ในคัมภีร์ทีปวงศ์ได้บันทึกว่า “หลังการทำสังคายนาครั้งที่ 2 ภิกษุชาววัชชีบุตรเป็นอธรรมวาทที่มีอยู่ประมาณ 10,000 รูป ได้พร้อมกันทำสังคายนาเรียกว่า มหาสังคิตี ทำให้เกิดการแตกเป็นนิกายมหาสังฆิกะออกมา จากนั้นได้มีนิกายแตกออกมาอีกจากทั้งเถรวาทเดิมและจากมหาสังฆิกะ รวมเป็น 18 นิกายเถรวาทเป็นนิกายสูงสุดเหมือนกับต้นไทรใหญ่ นิกายทั้ง 17 เป็นอาจริยวาทเปรียบเหมือนหนามอันเกิดที่ต้นไม้นั้น”⁵⁷ หมายความว่า มีเพียงนิกายเถรวาทเท่านั้นที่ยอมรับมติของการทำสังคายนาครั้งที่ 1-2 ส่วนนิกายอื่น ๆ ที่เป็นอาจริยวาทไม่ยอมรับมติของพระอรหันต์ผู้ทำสังคายนาครั้งที่ 1-2 ภายหลังการทำสังคายนาครั้งที่ 2 จึงแยกตัวออกมาทำสังคายนาเองจนเป็นเหตุให้แตกนิกายในที่สุด จากนั้นไปจะทำการพิจารณาประเด็นนี้จากหลักฐานต่าง ๆ

หลักฐานเรื่องการทำสังคายนาครั้งที่ 2 ที่เก่าแก่ที่สุด ได้แก่ พระวินัยปิฎก จุลวรรค สัตตสติกะขันธกะ บันทึกว่าการทำสังคายนาครั้งที่ 2 มีสาเหตุจากวัตถุ 10 ประการ โดยไม่ได้กล่าวถึงเรื่องการแตกนิกายเลย แต่มีบันทึกว่า หลังจากทำสังคายนานั้น อธิกรณ์ถูกชำระแล้ว สงบระงับแล้ว เรียบร้อยดีแล้ว (อธิกรณ์ สนฺตฺ รูปสนฺตฺ สุรูปสนฺตฺ)⁵⁸ แสดงให้เห็นว่า นอกจากจะไม่กล่าวถึงการแตกนิกายแล้ว กลับมีแนวโน้มว่าการแตกนิกายอาจไม่ได้เกิดจากการทำสังคายนาเสียด้วย เพราะถ้าการแตกนิกายเกิดจากการทำสังคายนาครั้งที่ 2 จริง ในสัตตสติกะขันธกะคงไม่บันทึกไว้ว่าอธิกรณ์ถูกระงับด้วยดีโดยใช้ศัพทไขความถึง 2 ตัว (สนฺตฺ รูปสนฺตฺ สุรูปสนฺตฺ: เป็นการเน้นย้ำว่า อธิกรณ์สงบระงับแล้วจริง ๆ) และเมื่อพิจารณาหลักฐานจากคัมภีร์ของนิกายอื่น ๆ กลับพบว่ามีเรื่องราวการทำสังคายนาครั้งที่

⁵⁷ พระคัมภีร์ทีปวงศ์: ตำนานว่าด้วยการประดิษฐานพระพุทธศาสนาในลังกาทวิป (กรุงเทพมหานคร: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2557), 28-29.

⁵⁸ วิ.จ. 7/663/422 (บาลี.มมร)

1-2 บันทึกอยู่ในคัมภีร์วินัยของนิกายตนเองทั้งสิ้น เปรียบเทียบเป็นตารางดังนี้

ตารางที่ 1 แสดงหลักฐานเรื่องการทำสังคายนาครั้งที่ 1-2
ของพระพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ

นิกาย	สังคายนาครั้งที่ 1	สังคายนาครั้งที่ 2
เถรวาท (สันสกฤต: สลวรีระ)	ปัญจสตักขันธกะ วิ.จุ. 7/641-629/246-258	สัตตสตักขันธกะ วิ.จุ. 7/630-664/259-279
สรวาสติวาท (Sarvāstivāda)	五百比丘結集三藏法品第一. T23.445c8-450a26	七百比丘集滅惡法品第二. T23.450a27-456b8
มูลสรวาสติวาท (Mūlasarvāstivāda)	卷第四十. T24.407c24-408b25	卷第四十. T24.408b26-414b11
นิกายธรรมคุปตกะ (Dharmaguptaka)	集法毘尼五百人. T22.966a12-968c17	七百集法毘尼. T22.968c18-971c3
นิกายมหีสาสกะ (Mahīśāsaka)	五百集法. T22.190b10-192a25	七百集法. T22.192a26-194b21
นิกายมหาสังฆิกะ (Mahāsāṃghika)	五百比丘集法藏者. T22.489c26-493a19	七百集法藏者. T22.493a21-493c26

นอกจากนี้ยังมีหลักฐานการยอมรับทำสังคายนาครั้งที่ 1-2 อยู่ในนิกายอื่น ๆ
อีก เช่น นิกายสามมุตติยะมีการทำสังคายนา 5 ครั้ง ได้แก่

- ครั้งที่ 1 หลังพุทธปรินิพพาน 2 เดือน โดยพระอรหันต์ 500 รูป
- ครั้งที่ 2 พ.ศ. 100 โดยพระอรหันต์ 700 รูป
- ครั้งที่ 3 พ.ศ. 400 โดยวาตสีปุตระ
- ครั้งที่ 4 พ.ศ. 700 โดยสัมมตะ (สัมมิตะ)
- ครั้งที่ 5 พ.ศ. 800 โดยภูติกะและพุทธมิตระ⁵⁹

⁵⁹ เมธี พัทธกะธีระธรรม และคณะ, “พระสูตรที่นิกายวาตสีปุตริยะไม่ยอมรับว่าเป็น

จากหลักฐานต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้เห็นว่านิกายต่าง ๆ รวมถึงนิกายมหาสังฆิกะนั้นต่างยอมรับพระธรรมวินัยที่ถูกสังคายนาขึ้นเมื่อครั้งที่ 1-2 ไม่เช่นนั้นคงไม่บันทึกเหตุการณ์เหล่านี้ไว้ในคัมภีร์ของนิกายตนเอง นั่นแสดงให้เห็นว่าถ้าคำว่า เกรวาท หมายถึง วาทของพระเถระ (ผู้เป็นอรหันต์ 500, 700 รูป) ผู้ทำสังคายนาครั้งที่ 1-2 เสียแล้ว ทุก ๆ นิกายต่างนับว่าเป็นเกรวาทได้ทั้งสิ้น

พิจารณาความหมายของคำว่า เกรวาท จากหลักฐานในคัมภีร์สาริปุตระ-ปริปถจณา (*Sariputraparipṛcchā*)⁶⁰ ซึ่งเป็นคัมภีร์ของนิกายมหาสังฆิกะ บันทึกเรื่องการแตกนิกายไว้ว่า เกิดจากมีพระภิกษุกลุ่มหนึ่งได้เพิ่มเติมและขยายความพระวินัยจนสงฆ์แตกเป็น 2 กลุ่ม กษัตริย์จึงให้จับสลาก กลุ่มที่เห็นด้วยกับพระวินัยใหม่นี้มีประมาณ 1,000 รูป ส่วนกลุ่มที่ไม่เห็นด้วยมีประมาณ 10,000 รูป กษัตริย์เห็นว่าสงฆ์ทั้ง 2 กลุ่มไม่ควรอยู่ร่วมกัน ด้วยสงฆ์กลุ่มที่ถือพระวินัยบัญญัติดั้งเดิมเป็นสงฆ์กลุ่มใหญ่จึงควรเรียกว่า “มหาสังฆิกะ” ส่วนสงฆ์กลุ่มที่ถือพระวินัยที่เรียบเรียงและเพิ่มเติมใหม่มีจำนวนน้อยแต่ทั้งหมดเป็นพระเถระจึงควรเรียกว่า “สถวีระ (บาลี: เกรวาท)” จากข้อความนี้ทำให้เราทราบว่า คำว่า เกรวาท ยังหมายถึง วาทะ (นิกาย) ของพระเถระ (ที่ต้องการเพิ่มเติมพระวินัย) ได้อีกด้วย⁶¹

พระพุทธพจน์: ศึกษาในคัมภีร์อภิธรรมโกศภาษยะและกถาวัตถุ,” วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ 26, ฉบับที่ 2, (พฤษภาคม – สิงหาคม, 2562): 163.

⁶⁰ T24.899c-903a

⁶¹ เนื่องจากในคัมภีร์สาริปุตระปริปถจณาไม่มีบันทึกว่า “พระวินัยที่คณะสงฆ์กลุ่มสถวีระต้องการเพิ่มเข้ามาคืออะไร?” ประเด็นปัญหานี้สามารถพิจารณาได้หลายกรณี เช่น

1) พิจารณาจากจำนวนข้อพระปาฏิโมกข์ของพระพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ ที่สืบทอดมาถึงปัจจุบัน จะพบว่าพระปาฏิโมกข์ของนิกายเกรวาทและมหาสังฆิกะมีส่วนที่แตกต่างกัน คือ เสขียวัตร จำนวน 8-9 ข้อ (นิกายเกรวาทมี 75 ข้อ นิกายมหาสังฆิกะมี 66-67 ข้อ ดูในตารางที่ 3 ถัดไป) แต่ด้วยความแตกต่างของเสขียวัตรจำนวนเท่านี้เพียงพอที่จะทำให้คณะสงฆ์แตกนิกายหรือไม่

2) เมื่อดูจากคัมภีร์พระวินัยปิฎกของนิกายมหาสังฆิกะที่เหลือสืบทอดถึงปัจจุบันพบว่าเนื้อหาในส่วนสุตตวิภังค์ (วินัยสงฆ์ 227 ข้อ) และชั้นธกะ สอดคล้องกับของเกรวาท

พิจารณาการทำสังคายนาของนิกายมหาสังฆิกะ นอกจากจะมีบันทึกใน คัมภีร์ที่ปวงค์แล้วยังมีปรากฏในบันทึกการเดินทางของพระภิกษุเสวียนจั้งหรือ พระถังซำจั๋งด้วยว่า “ณ สลุปที่พระเจ้าอโศกสร้างไว้ เวลานั้นสงฆ์ที่ไม่ได้เข้าร่วม สังคายนามาชุมนุมและร่วมกันทำสังคายนาแบ่งเป็น พระสูตรตันตปิฎก พระวินัย ปิฎก พระอภิธรรมปิฎก พระสังยุตต์ปิฎก⁶²และหมวดธารณี รวมเป็นปัญจปิฎก การสังคายนาเรียกว่า ฝ่ายมหาสังฆิกะ”⁶³ เมื่อพิจารณาแล้วการสังคายนาของ นิกายมหาสังฆิกะที่ปรากฏในที่ปวงค์และในบันทึกของพระถังซำจั๋งน่าจะเป็น เหตุการณ์เดียวกัน แต่สิ่งที่ยังคงเป็นปัญหาในการศึกษาประวัติศาสตร์อินเดีย คือ เรื่องเวลาที่ไม่ตรงกัน แต่ถ้าตัดเรื่องเวลาซึ่งเอาแน่เอานอนไม่ได้ออกไป คง ยึดเอาแต่ลำดับเหตุการณ์ การสังคายนาครั้งนี้อาจสันนิษฐานได้ว่า น่าจะเกิดขึ้น หลังจากทำสังคายนาครั้งที่ 2 ไปแล้ว โดยเป็นการสังคายนาย่อยในนิกายตนเอง เหมือนอย่างตติยสังคายนาของนิกายเถรวาท หรือการสังคายนาที่เมืองชลันธร ของนิกายสรวาสติวาท หรือการสังคายนาครั้งที่ 3-5 ของนิกายสามมัตติยะ

พิจารณาหลักฐานในคัมภีร์ที่ปวงค์ ช่วงการทำสังคายนาครั้งที่ 2 มีการ บันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ เอาไว้มากมาย ได้แก่ การทำสังคายนาครั้งที่ 2 พวกภิกษุ

เกือบทั้งหมด ต่างกันที่คัมภีร์ปริวาร วินัยสงฆ์ที่ทางนิกายมหาสังฆิกะกล่าวว่าทางเถรวาท เพิ่มเติมเข้ามาในพระวินัยปิฎกอาจจะหมายถึงคัมภีร์ปริวารนี้ได้ แต่คัมภีร์ปริวารเป็น คัมภีร์ถาม-ตอบเพื่อทบทวนพระวินัย มิใช่เป็นข้อบัญญัติพระวินัยที่กำหนดให้สงฆ์ปฏิบัติตาม คัมภีร์ประเภทนี้จะเป็เหตุเพียงพอที่จะทำให้คณะสงฆ์แตกนิกายหรือไม่

สำหรับประเด็นปัญหาเรื่องพระวินัยที่คณะสงฆ์กลุ่มสเถวีระต้องการเพิ่มเข้ามาจน ทำให้คณะสงฆ์แตกนิกายคืออะไร เป็นเรื่องที่ต้องศึกษาวิจัยต่อไป

⁶² พระภิกษุสุยลิลูกศิษย์ของพระถังซำจั๋งใช้คำว่า “ปริกรณก” (พระภิกษุสุยลิล, ประวัติพระถังซำจั๋ง, แปลโดย เคงเหลียง สิบญูเรื่อง, พิมพ์เป็นที่ระลึกในการฉาปนกิจศพ นายคงเหลียง สิบญูเรื่อง ณ วัดเทพศิรินทราวาส วันอาทิตย์ที่ 27 เมษายน พุทธศักราช 2484 (กรุงเทพมหานคร: บริษัทการพิมพ์ไทย จำกัด, 2484), 169.)

⁶³ พระภิกษุเสวียนจั้ง, ถังซำจั๋ง จดหมายเหตุการเดินทางสู่ดินแดนตะวันตกของ มหาราชวงศ์ถัง, พิมพ์ครั้งที่ 2, แปลโดย ชิว ซูหลุน (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2549), 377.

วัชชีบุตรประมาณ 10,000 รูปแยกตัวออกไปทำมหาสังคิติ ทำลายอรรณและธรรมในพระวินัยและนิกายทั้ง 5 เกิดการแตกนิกายเป็น 18+6 นิกาย⁶⁴ การไม่ยอมรับคัมภีร์ปริวาร พระอภิธรรม 6 คัมภีร์ ปฏิสัมภิทา นิทเทส ชาดกบางส่วน เป็นต้น ปัญหาของการบันทึกประวัติศาสตร์ในคัมภีร์ที่ปวงศอย่างหนึ่ง คือ การไม่ระบุช่วงเวลาของเหตุการณ์ต่าง ๆ กำกับไว้ ซึ่งเป็นปัญหาปกติของการศึกษาประวัติศาสตร์อินเดีย นั้นทำให้เกิดความเข้าใจผิดคิดว่าเหตุการณ์เหล่านี้เกิดขึ้นในช่วงเวลาเดียวกัน เมื่อนำหลักฐานจากแหล่งอื่น ๆ มาพิจารณาเปรียบเทียบร่วมกันจึงทำให้หลักฐานดูขัดแย้งกันและเหตุการณ์ดูไม่สอดคล้องกัน แต่หากเรานำเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงนี้มาใส่สมมุติฐานเรื่องลำดับเวลาเข้าไปก็อาจทำให้หลักฐานต่าง ๆ ขัดแย้งน้อยลงและเหตุการณ์ต่าง ๆ ดูเข้ารูปเข้ารอยมากขึ้น ดังนี้⁶⁵

1) การทำสังคายนาครั้งที่ 2 มีสาเหตุจากวัตถุ 10 ประการ หลังจากทำสังคายนาแล้วอิทธิพลสงฆ์ยังคงด้วยดี คณะสงฆ์ยังคงเป็นหนึ่งเดียวกัน

2) ในคราวทำสังคายนาครั้งที่ 2 นี้ มีคัมภีร์ที่ถูกยกขึ้นสู่สังคายนาเพิ่มเติมเข้ามาก็จริง แต่คัมภีร์หลักในยุคนุติยสังคายนา ยังคงเป็นพระวินัยและพระสูตรเหมือนยุคลงสังคายนา เพราะการทำสังคายนาครั้งที่ 2 เน้นการชำระวัตถุ 10 ประการ ไม่ได้เน้นการเรียบเรียงรวบรวมพระธรรมวินัยเหมือนการสังคายนาครั้งที่ 1

3) คณะสงฆ์เกิดความขัดแย้งเรื่องพระธรรมวินัย⁶⁶ สงฆ์จึงแตกเป็นสอง

⁶⁴ “ต่อมาเมื่อนิกายเกิดขึ้นอีก 6 นิกาย คือ นิกายเหมวิตกะ นิกายราชคิลิกะ นิกายสีหัตถะ นิกายบุพพลเสลิกะ นิกายอปรเสลิกะ นิกายราชคริกะ” (พระคัมภีร์ที่ปวงศ: ตำนานว่าด้วยการประดิษฐานพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป, 29.)

⁶⁵ นี่เป็นเพียงสมมุติฐานเพื่อให้หลักฐานต่าง ๆ เข้ากันได้ดีขึ้นและทำให้เหตุการณ์ต่าง ๆ ดูมีเหตุผลขึ้นเท่านั้น ยังมีข้อสรุปทางวิชาการใด ๆ ทั้งสิ้น

⁶⁶ สาเหตุการแตกนิกายยังคงเป็นประเด็นทางประวัติศาสตร์ที่ยังหาข้อสรุปชัดเจนไม่ได้: **ทีปวงศ**) ขัดแย้งเรื่องพระวินัย – วัตถุ 10 ประการ, **ศาริบุตรปริปจฉา**) ขัดแย้งเรื่องพระวินัย – มีกลุ่มพระเถระที่ต้องการเพิ่มเติมพระวินัย, **สมยเกโทปรจนจักร**) ขัดแย้งเรื่องหลักธรรม – มติธรรม 5 ประการของพระมหาเวส

นิกาย 1) สงฆ์กลุ่มน้อยแต่เป็นพระเถระ เรียกว่า “เถรวาท” (สันสกฤต: สถวีระ)

2) สงฆ์กลุ่มใหญ่ เรียกว่า “มหาสังฆิกะ” (สันสกฤต: มหาสงฆิกะ)

4) คณะสงฆ์แต่ละนิกายได้ยึดถือคัมภีร์ที่เกิดจากการทำสังคายนาครั้งที่ 1-2 (พระวินัยและพระสูตร) เป็นหลัก พร้อมทั้งเพิ่มเนื้อหาอื่น ๆ เข้าไปในคัมภีร์ประจำนิกายตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เห็นชัดเจน คือ คัมภีร์อภิธรรมของนิกายเถรวาท

5) แต่ละนิกายมีการทำสังคายนาย่อยเพื่อชำระคัมภีร์ภายในนิกายตนเอง เช่น นิกายเถรวาททำการสังคายนาครั้งที่ 3 ที่เมืองปาฏลิบุตร ในขณะที่นิกายมหาสังฆิกะก็ได้ทำ มหาสังคีติ เช่นกัน หรือนิกายสามมัตติยะมีการทำสังคายนาย่อยภายในนิกายตนเองรวม 5 ครั้ง ดังที่ได้ยกมาแสดงแล้ว เป็นต้น

6) แต่ละนิกายต่างไม่ยอมรับเนื้อหาในคัมภีร์ที่เพิ่มเติมกันเข้ามาเองของแต่ละนิกาย ที่เห็นได้อย่างชัดเจน คือ คัมภีร์อภิธรรมของแต่ละนิกายมีความแตกต่างกันมาก บางนิกายไม่มีคัมภีร์อภิธรรมเสียด้วยซ้ำ ดังนั้นมหาสังฆิกะจึงไม่ยอมรับคัมภีร์ปวิวาร พระอภิธรรม 6 คัมภีร์ ปฏิสัมภิตา นิทเทส ชาดกบางส่วน ของนิกายเถรวาท

7) เมื่อรจนาคัมภีร์ที่ปวงศัขึ้นมาจึงกำหนดความหมายของคำว่า “เถรวาท” เสียใหม่ เพื่อใช้เรียกนิกายตนเอง และสร้างคำว่า “อากิริยวาท” ขึ้นมาเพื่อใช้เรียกนิกายอื่น ๆ

จะเห็นได้ว่า แต่ละนิกายต่างอ้างว่าคำสอนในนิกายตนเองต่างสืบทอดมาจากพระพุทธพจน์หรือพระธรรมวินัยสมัยสังคายนาครั้งที่ 1-2 โดยตรงทั้งสิ้น ต่างกันตรงคำสอนยุคหลังที่เพิ่มเข้ามามากันเองของแต่ละนิกายซึ่งตีความเหมือนกันบ้างไม่เหมือนกันบ้าง การที่จะกำหนดถือเอาแต่เพียงความคิดของนิกายตนเองเป็นหลัก แล้วตัดสินว่าคำสอนในนิกายตนเท่านั้นที่เป็นเถรวาท (คล้อยตามมติของพระอรหันต์ผู้ทำสังคายนาครั้งที่ 1-2) ส่วนคำสอนในนิกายอื่นที่ตีความไม่เหมือนตนเป็นอากิริยวาท คงไม่เป็นธรรมกับนิกายอื่นนัก

3.2 นิกายมหาสังฆิกะและมหายานไม่เคร่งครัดพระวินัยเหมือนกัน

มุมมองของเถรวาทต่อมหาสังฆิกะว่าไม่เคร่งครัดพระวินัยได้รับอิทธิพลจากที่ปวงศ์ว่า “ภิกษุวัชชีบุตรละเมิดวัตร 10 ประการ เมื่อทำสังคายนาครั้งที่ 2 แล้ว ภิกษุชาววัชชีบุตรไม่เห็นด้วยจึงแยกตัวออกไปทำสังคายนาของตนเอง เรียกว่า มหาสังคีติ และเรียกตนเองว่านิกายมหาสังฆิกะ”⁶⁷ จากนั้นไปจะทำการพิจารณาประเด็นนี้จากหลักฐานต่าง ๆ

ปัจจุบันพระวินัยปิฎกของหินยานนิกายต่าง ๆ ที่ตกทอดมาถึงปัจจุบันมี 6 ฉบับ ได้แก่ นิกายเถรวาท นิกายธรรมคุปต์ นิกายมหิงสาสะกะ นิกายสัพพัต-ถิกวาท นิกายมูลสัพพัตถิกวาท นิกายมหาสังฆิกะ นอกจากนี้ยังมีปาฏิโมกข์ของนิกายต่าง ๆ ที่ตกทอดมาถึงปัจจุบันอีก 10 กว่าฉบับ⁶⁸ ดังนั้นถ้ายกหลักฐานในที่ปวงศ์เป็นเหตุแล้ว ผลที่น่าจะเกิดขึ้น คือ วินัยของนิกายมหาสังฆิกะในส่วนของวัตร 10 ประการย่อมต้องมีความแตกต่างจากคัมภีร์บาลีของนิกายเถรวาทแน่นอน แต่เมื่อนำวินัยของมหาสังฆิกะมาศึกษาเปรียบเทียบแล้วปรากฏว่าวินัยในส่วนของวัตร 10 ประการกลับมีความใกล้เคียงกันมาก โดยเฉพาะในประเด็นสำคัญเรื่องการรับเงินทอง ทั้ง 2 นิกายต่างก็มีความเห็นเหมือนกัน คือ ปฏิเสธการรับเงินทอง แต่หากรับมาแล้วต้องสละเสีย มีบันทึกในคัมภีร์ศาริปุตรปริปจฉานของนิกายมหาสังฆิกะว่า

พระพุทธเจ้าตรัส[ตอบพระสารีบุตร]ว่า: “เนื่องจาก[ภิกษุนั้น] ละเมิดข้อวัตร เมื่อรับอาหาร ไข่แต่ตาเหลือบมองโดยไม่ใช้มือรับ เหล่านักบวชเดียรฉัตรยังรู้จักการรับ[ที่สมควร] ไฉนเล่าสาวกของ

⁶⁷ พระคัมภีร์ที่ปวงศ์: ตำนานว่าด้วยการประดิษฐานพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป, 25-29.

⁶⁸ ดูเพิ่มเติมใน พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ, “สิกขาบทในพระปาฏิโมกข์เกิดขึ้นเมื่อใด,” วารสารธรรมธารา, ปีที่ 1, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 1), (มกราคม – ธันวาคม 2558): 13-54.

เรากลับไม่รู้จักรับอาหาร? มิใช่เฉพาะแต่เพียงอาหาร แม้สิ่งอื่น
ทั้งหลายก็ต้องรับ[โดยวิธีที่สมควร] เว้นไว้แต่รัตนะของมีค่าและ
สตรี ทั้งนี้หากเป็นภิกษุที่ทำวินัยกรรม [ทานบติ]ก็ยังสามารถถวาย
ผ้าอันสวมใส่อยู่ที่กายให้ได้ แต่หากเขาถวายวัตถุทำด้วยทองคำ ก็
จะต้องนำไปสละให้แก่ผู้อื่น”⁶⁹

นัตเทียร์และพรีบิช (Nattier and Prebish) ได้ทำการเปรียบเทียบเรื่อง
วัตถุ 10 ประการจากคัมภีร์วินัยของ 2 นิกาย สรุปเป็นตารางดังนี้⁷⁰

ตารางที่ 2 แสดงการเปรียบเทียบวัตถุ 10 ประการในพระวินัย
ของนิกายเถรวาทและนิกายมหาสังฆิกะ

วัตถุ 10 ประการ	เถรวาท	มหาสังฆิกะ
1. สิงคิโลณกบโป เก็บเกลือไว้ในแขนงฉั่น	ปาจิตตีย์ 38 เป็นอาบัติ	ปาจิตติกะ 37 เป็นอาบัติ
2. ทวงคุลกบโป ฉั่นอาหารในเวลาบ่ายล่วง 2 องคุลี	ปาจิตตีย์ 37 เป็นอาบัติ	ปาจิตติกะ 36 เป็นอาบัติ

⁶⁹ 佛言：以破壞威儀，行食之時，但以眼視，不以手受。外道梵志尚知受取，況我弟子而不受食？何況於食，一切諸物不得不受，唯除生寶及施女人。若作法者，猶應授與體上之衣。若貯金器，受則判施。(T24.901a14–901a19)

หมายเหตุ: อักษร 判 (Pàn แปลว่า พิพากษา) ในฉบับหมิง【明】ใช้เป็น 別 (Bié แปลว่า อื่น) ซึ่งมีความหมายสอดคล้องกับบริบทมากกว่า (แปลและให้ข้อสังเกตโดย ดร.ชาคริต แหลมม่วง)

⁷⁰ ดูเพิ่มเติมใน Janice J. Nattier, and Charles S. Prebish, “Mahāsāṃghika Origins: The Beginnings of Buddhist Sectarianism,” *History of Religions*, 16, no. 3, (February 1977): 242–244.

ตารางที่ 2 แสดงการเปรียบเทียบวัตถุ 10 ประการในพระวินัย
ของนิกายเถรวาทและนิกายมหาสังฆิกะ (ต่อ)

วัตถุ 10 ประการ	เถรวาท	มหาสังฆิกะ
3. คามนุตรกบโป เข้าบ้านฉันอาหารที่ไม่เป็นเดน	ปาจิตติย 35 เป็นอาบัติ	ปาจิตติกะ 33 เป็นอาบัติ
4. อาวาสกบโป* อาวาสมีสีมาเดียวกันทำอุโบสถแยกกัน	เป็นอาบัติ	เป็นอาบัติ
5. อนุตติกบโป* เวลาทำสังฆกรรม ภิกษุมาไม่พร้อมกันทำ ก่อนได้ ภิกษุมานทีหลังจึงบอกขออนุมติ	เป็นอาบัติ	เป็นอาบัติ
6. อาจิณณกบโป* การประพฤติตามอย่างที่อยู่ปชฌาย์และ อาจารย์ประพฤติมาแล้ว	เป็นอาบัติ	เป็นอาบัติ
7. อมถิตกบโป ฉันนมสดที่เปรแล้วแต่ยังไม่เป็นนมส้ม	ปาจิตติย 37, 39 เป็นอาบัติ	ปาจิตติกะ 36, 39 เป็นอาบัติ
8. ขโลคิปาตุ ดื่มสุราอ่อน	ปาจิตติย 51 เป็นอาบัติ	ปาจิตติกะ 76 เป็นอาบัติ
9. อทสกํ นิสีหนํ ใช้ผ้านีสีหนะไม่มีชาย	ปาจิตติย 89 นิสสัคคียปาจิตติย 15 เป็นอาบัติ	ปาจิตติกะ 86 นิสสัคคิกะปาจิตติกะ 15 เป็นอาบัติ
10. ชาตรุปรชตํ รับทองและเงิน	นิสสัคคียปาจิตติย 18 เป็นอาบัติ	นิสสัคคิกะปาจิตติกะ 18 เป็นอาบัติ

* ข้อ 4-5-6 ไม่ใช่สิกขาบทในภิกขุปาฏิโมกข์ แต่ในประเด็นนี้ของนิกายเถรวาทมีอยู่ในคัมภีร์ชั้นธกะ ส่วนนิกายมหาสังฆิกะมีอยู่ในคัมภีร์ฉบับแปลจีนชื่อภิกขุสุปรกิรณกะ (*bhikṣuprakīraṇaka*)

นอกจากนี้เมื่อเรานำสิกขาบทส่วนภิกขุปาฏิโมกข์ของแต่ละนิกายมาเปรียบเทียบกันจะพบว่ามีความใกล้เคียงกันมากเช่นกัน ต่างกันที่สิกขาบทหมวดเสขยวัตรมีจำนวนข้อต่างกันและวินัยหมวดปาจิตตีย์มีจำนวนข้อต่างกัน 1-2 ข้อ นอกนั้นมีจำนวนข้อเท่ากันหมด ดังตาราง

ตารางที่ 3 แสดงการเปรียบเทียบพระปาฏิโมกข์ของพระพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ⁷¹

นิกาย	ปา.	สัง.	อนิ.	นิส.	ปาจิ.	ปาฏิ.	เส.	อธิ.	รวม
เถรวาท (บาลี)	4	13	2	30	92	4	75	7	227
มหาสังฆิกะ (จีน)	4	13	2	30	92	4	66	7	218
มหาสังฆิกะ (สันสกฤต)	4	13	2	30	92	4	67	7	219
กาศยปิยะ (จีน)	4	13	2	30	90	4	96	7	246
ธรรมคุปตกะ (จีน)	4	13	2	30	90	4	100	7	250
มเหสีตาสกะ (จีน)	4	13	2	30	90	4	100	7	250
มูลสรวาสติวาทิน (จีน)	4	13	2	30	90	4	98	7	248
มูลสรวาสติวาทิน (ทิเบต)	4	13	2	30	90	4	108	7	258
มูลสรวาสติวาทิน (สันสกฤต)	4	13	2	30	90	4	108	7	258
สรวาสติวาทิน (จีน)	4	13	2	30	90	4	113	7	263
สรวาสติวาทิน (สันสกฤต)	4	13	2	30	90	4	113	7	236
มหายุติปุตติ	4	13	2	30	90	4	105	7	255

⁷¹ ดูเพิ่มเติมใน Ibid., 268.

การที่เนื้อหาของวินัยในส่วนของวัตถุ 10 ประการของทั้ง 2 นิกายมีความคล้ายคลึงกันมากรวมถึงสิกขาบทส่วนของภิกษุปาฏิโมกข์ของแต่ละนิกายก็มีความเหมือนกันจนสามารถนำมาเทียบเคียงกันได้แบบข้อต่อข้อ นี่มีความสอดคล้องกับสันนิษฐานที่ว่า ทุกนิกายต่างยอมรับพระธรรมวินัยที่เกิดจากการทำสังคายนาครั้งที่ 1-2 เหมือนกัน และสอดคล้องกับหลักฐานในสาริปุตระปริยจนาที่ว่า การแตกนิกายครั้งแรกเกิดจากการที่มีพระเถระกลุ่มหนึ่งต้องการเพิ่มเติมวินัย มากกว่าหลักฐานในทีปวงศ์ที่ว่า คณะสงฆ์นิคายมหาสังฆกะไม่ยอมรับวินัจฉัยของกลุ่มพระเถระผู้ทำสังคายนาครั้งที่ 2

เมื่อพิจารณาจากหลักฐานอื่นเพิ่มเติมพบว่า วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของพระภิกษุสงฆ์แต่ละนิกายในอดีตสามารถอยู่ร่วมกันได้ เช่น ในบันทึกของหลวงจีนฟาเหียน (≈พ.ศ. 943) ที่อินเดียพบเห็นหมู่สงฆ์หลากหลายทั้งหินยานและมหายาน มีความว่า “ประเทศอยู่เถียน...ภิกษุสงฆ์มีจำนวน 10,000 โดยมากเป็นลัทธิมหายาน และกระทำภักตกิจร่วมกันหมดๆ ... ณ โคมาตีสังฆาราม เป็นวิหารมหายานฯ อารามนี้มีสงฆ์ 3,000 เศษฯ ฉันทเพลร่วมกันฯ ภิกษุสงฆ์เวลาเข้าหอนัน มีมรรยาทงดงาม นั่งตามลำดับอาวุโส อริยาบถสงบเสงี่ยม ไม่มีเสียงบาตรภาชนะกระทบกันฯ ผู้บริสุทธ์กินเพื่อประโยชน์ ต่างไม่ออกเสียงเรียกขาน หากใช้มือชี้เป็นสัญญาณฯ”⁷²

ในบันทึกของพระถังซำจั๋ง (≈พ.ศ. 1173) มีความว่า “เวลานั้น ในหมู่สงฆ์ที่มาชุมนุมที่ศึกษาในฝ่ายมหายานมีพระวิสุทธิตกกับพระชินพันธ์ ฝ่ายคณะสรวาสติวาทมีพระสุคตมิตรกับพระวสุมิตร ฝ่ายคณะมหาสังฆิกะมีพระสุรยเทพกับพระชินตราด ในประเทศนี้นิยมการศึกษากันมาตั้งแต่เดิมและสงฆ์เหล่านี้ก็เคร่งครัดในพระศาสนา ทั้งมีความรู้ความเห็นกว้างขวาง”⁷³

⁷² พระภิกษุฟาเหียน, อดตมสงฆ์ ฟาเหียน บันทึกการเดินทาง สืบพระศาสนาในประเทศอินเดีย พ.ศ. 942-957, 5-6.

⁷³ พระภิกษุฮุยถิง, ประวัติพระถังซำจั๋ง, 115.

ในบันทึกของพระฮุยโจ (~พ.ศ. 1266) ความว่า “สวนป่ามฤคทายวันนี้ ... ตั้งอยู่ในเขตแคว้นมคธ คณะสงฆ์ที่นี่ศึกษาทั้งนิกายมหายานและหินยานควบคู่กัน”⁷⁴ “... พระราชา อำมาตย์ ประชาชนทั่วไป ต่างนับถือพระรัตนตรัย ที่มีสังฆาราม และพระสงฆ์จำนวนมาก ทั้งมหายานและหินยานได้รับการนับถือควบคู่กันไป”⁷⁵

หลักฐานทำนองนี้มีพบเห็นหลายที่ในบันทึกของนักเดินทางผู้แสวงบุญทั้งหลาย และถึงแม้หลักฐานเหล่านี้จะอยู่ในยุคหลัง (~พ.ศ. 900–1200) ก็ตาม แต่ก็แสดงให้เห็นว่าในช่วงมหายานยุคต้น (~พ.ศ. 300–700) น่าจะมีแนวโน้มไปในทางที่คณะสงฆ์แต่ละนิกายจะมีศีลและข้อวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัดใกล้เคียงกัน มิเช่นนั้นคงไม่สามารถอยู่ร่วมกันมาได้จนถึงปัจจุบัน (ณ ช่วงเวลาที่ได้รับ การจดบันทึก)

นอกจากนี้หลักฐานจากบันทึกบางแห่งยังสื่อไปถึงคัมภีร์วินัยของมหาสังฆิกะว่ามีความสมบูรณ์ที่สุด เช่น ในบันทึกของหลวงจีนฟาเหียนว่า “เมื่ออยู่ที่สังฆารามมหายาน ได้หนังสือวินัยหมวดแรกชื่อ มหาสังคิติ เป็นวินัยภิกษุสงฆ์ ครั้งพระพุทธเจ้าประทับอยู่ๆ เป็นบัญญัติฉบับแรก ให้มหาสงฆ์ปฏิบัติ สำหรับอาศรมบพพระเชตวันฯ นอกจากนี้อีก 17 หมวด ทุก ๆ หมวดมีมติอาจารย์ปณอยู่ หลักปฏิบัติส่วนใหญ่ไม่ต่างฯ แต่ข้อปฏิบัติส่วนย่อยผิดกัน บ้างผ่อนผัน บ้างเคร่งครัดฯ เป็นฉบับที่ได้มานับว่าสมบูรณ์ที่สุดและมีอัตราอธิบายพร้อมฯ”⁷⁶ ซึ่งสอดคล้องกับความคิดเห็นของนักวิชาการหลายท่านที่แสดงความคิดเห็นว่าคัมภีร์วินัยของนิกายมหาสังฆิกะมีความเก่าแก่และสมบูรณ์ที่สุด เช่น นัตเทียร์และพริบิสฮ์ให้ความเห็นว่า “ปัจจุบันได้รับการยอมรับจากนักวิชาการหลายคน เช่น Bareau, Pachow, Hofinger, Frauwallner และ Roth ว่าคัมภีร์วินัยของนิกายมหาสังฆิกะ

⁷⁴ พระภิกษุฮุยโจ, อินเดีย พ.ศ. 1266, แปลโดย พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ (กรุงเทพมหานคร: หจก.โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, 2562), 31.

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, 44, 47, 49, 54, 57, 63, 74, 87.

⁷⁶ พระภิกษุฟาเหียน, อุตตมสงฆ์ ฟาเหียน บันทึกการเดินทาง สืบพระศาสนาในประเทศอินเดีย พ.ศ. 942-957, 103-104.

มีแนวโน้มสูงที่จะเป็นคัมภีร์ที่มีความเก่าแก่ที่สุด”⁷⁷

จากหลักฐานที่กล่าวมาทำให้เห็นภาพของวินัยของพระภิกษุสงฆ์แต่ละนิกายในสมัยมหายานยุคต้น ไม่ว่าจะด้านประวัติศาสตร์ก็ดี ด้านข้อวัตรปฏิบัติความเป็นอยู่ก็ดี ด้านคัมภีร์ก็ดี ไม่ได้แสดงให้เห็นว่าคณะสงฆ์นิกายเถรวาทเคร่งครัดวินัยกว่าคณะสงฆ์นิกายอื่นหรือนิกายอื่นย่อหย่อนพระวินัยกว่านิกายเถรวาทอย่างมีนัยยะสำคัญเลย ในทางตรงกันข้ามกลับให้ภาพของพระภิกษุสงฆ์แต่ละนิกายมีข้อวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัดใกล้เคียงกัน ดังนั้นอาจสันนิษฐานได้ว่าความเคร่งครัดหรือย่อหย่อนพระวินัยเป็นเรื่องของแต่ละบุคคลมากกว่าที่จะเป็นเรื่องของนิกายใดนิกายหนึ่ง

3.3 มหาสังฆิกะและมหายานเป็นคณะสงฆ์กลุ่มใหญ่เหมือนกัน

หลักฐานเรื่องจำนวนคณะสงฆ์นิกายมหาสังฆิกะในที่ปวงค์และในสาริปุตร-ปจฉาให้ข้อมูลตรงกันว่ามีประมาณ 10,000 รูป เพราะฉะนั้นข้อมูลนี้จึงถือว่ามีน้ำหนักแน่นหนาเชื่อถือ และเพราะเป็นคณะสงฆ์ที่มีจำนวนมากนี้เองจึงได้ชื่อว่ามหาสังฆิกะ ในขณะที่คำว่า มหายาน ไม่ได้ชื่อนี้มาเพราะจำนวนของคณะสงฆ์ แต่ได้ชื่อนี้มาเพราะแนวคิดของการบำเพ็ญบารมีเป็นพระโพธิสัตว์ ในช่วงมหายานยุคต้นที่อาจสันนิษฐานได้ว่ายังเป็นแนวคิดพระโพธิสัตว์ที่แทรกไปกับคณะสงฆ์หินยานนิกายต่าง ๆ นั้นยังไม่มีหลักฐานที่แสดงอย่างชัดเจนว่าคณะสงฆ์มหายาน

⁷⁷ Janice J. Nattier, and Charles S. Prebish, “Mahāsāṃghika Origins: The Beginnings of Buddhist Sectarianism”: 245. อ้างถึง André Bareau, “La Construction et le culte des stūpa d’après les Vinayapitaka,” *Bulletin de l’Ecole Française d’Extrême-Orient*, 50, no. 2, (1962): 273.; Pachow, “A Comparative Study of the Pratimoksa,” *Sino-Indian Studies*, 4, no. 2, (1951): 61-62.; Hofinger, *Etude sur le concile de Vaigald* (Louvain: Bureaux du Museon, 1946), 237; Erich Frauwallner, *The Earliest Vinaya and the Beginnings of Buddhist Literature* (Rome: Instituto per il Medio ed Estremo Oriente, 1956), 61; Roth, p.vii, where Roth refers to Fa-hien’s claim that the Mahāsāṃghika Vinaya is the original.

มีจำนวนมาน้อยเท่าใด ถึงแม้เมื่อมหายานได้แตกนิกายย่อยออกมาเป็นนิกายมารยมิกและนิกายโยคจารแล้ว นับว่าเป็นยุครุ่งเรืองของมหายานและสามารถเรียกว่านิกายมหายานได้อย่างเต็มปาก คณะสงฆ์ในยุคนั้นก็ยังประกอบด้วยสำนักอภิปรัชญาใหญ่ 4 สำนักได้แก่ 1) ไวภาชิกะ (สัพพัตติกาท) 2) เสตรานติกะ (สุตตวาท) 3) มารยมิกะ 4) โยคจาร คือ มีทั้งนิกายฝ่ายหินยานและฝ่ายมหายานควบคู่กันไป มิได้ส่อให้เห็นว่า พระภิกษุมหายานมีจำนวนมากกว่าหินยานแต่อย่างใด แต่หากพิจารณาถึงเหตุผลที่ทำให้มหายานได้รับความนิยมขึ้นมา อาจเป็นเพราะคำสอนของมหายานยุคต้นเป็นแนวคิดเชิงมนุษยนิยม ในขณะที่คำสอนของเหล่านิกายหินยานมักจะเป็นแนวคิดเชิงเหตุผลนิยมหรือเชิงอภิปรัชญา ซึ่งยากที่คนทั่วไปจะทำความเข้าใจได้ จึงทำให้อาจได้รับความนิยมน้อยกว่า นี่จึงเป็นเหตุผลที่ทำให้อาจสันนิษฐานได้ว่า คณะสงฆ์มหายานยุคต้นมีจำนวนมากกว่าคณะสงฆ์นิกายหินยาน สำหรับความคิดที่ว่ามหายานเกิดจากมหาสังฆิกะเพราะเป็นคณะสงฆ์กลุ่มใหญ่เหมือนกัน หรือเพราะมีคำว่า “มหา” นำหน้าเหมือนกัน อาจนับได้ว่า มีน้ำหนักอ่อนที่สุด

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบระหว่างพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทกับนิกายมหาสังฆิกะและมหายานยุคต้น ในแง่ความเป็นอาจริยวาทและความไม่เคร่งครัดพระวินัยแล้วพบว่า ไม่ได้มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยยะสำคัญเลย การมองว่านิกายมหาสังฆิกะและมหายานเป็นอาจริยวาทและไม่เคร่งครัดพระวินัยอาจเกิดมาจาก 2 ประเด็น คือ 1) อิทธิพลของคัมภีร์ที่ปวงศัที่กล่าวถึงนิกายมหาสังฆิกะว่าเป็นอาจริยวาทและไม่เคร่งครัดพระวินัย 2) ภาพจำในปัจจุบันของคณะสงฆ์นิกายมหายานที่บางนิกายมีครอบครัวได้ ประกอบอาชีพได้ ครอบครองที่ดินได้ เป็นต้น ชาญณรงค์ บุญหนุน ให้ความเห็นว่า “ภาพลักษณ์เกี่ยวกับความสูงส่งของนิกายเถรวาทเหนือนิกายอื่น ๆ นั้นอาจกลายเป็นเพียงมายาคติ ความเข้าใจใหม่ที่เป็นไปได้ คือ ไม่มีข้อแตกต่างระหว่างพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ ที่แยกตัวกันออกไป ในประวัติศาสตร์ยุคต้นของพุทธศาสนา”⁷⁸

⁷⁸ ชาญณรงค์ บุญหนุน, “การถอดรื้อประวัติศาสตร์การแตกนิกายของพุทธศาสนา

4. บทสรุป

1) แนวคิดความหมายานมีต้นกำเนิดมาจากนิกายมหาสังฆิกะ มาจากสาเหตุหลัก 2 ประการ คือ 1) ความสอดคล้องกันของแนวคิดเรื่องคุณลักษณะของพระพุทธเจ้าและเรื่องพระโพธิสัตว์ 2) ความสัมพันธ์ระหว่างคัมภีร์มหายานยุคต้นและคัมภีร์นิกายมหาสังฆิกะ

ในช่วงมหายานยุคต้นไม่มีปรากฏการณ์ของความเป็นนิกายเลย เราไม่สามารถหาสาเหตุที่ชัดเจนของการเกิดนิกายมหายานได้ ไม่ว่าจะเป็นสาเหตุหรือเหตุการณ์ที่ทำให้เกิดนิกาย ไม่มีอาจารย์เจ้านิกาย ไม่มีคัมภีร์หรือคำสอนที่เป็นรูปธรรมชัดเจน ฯลฯ แต่มหายานพัฒนาเป็นนิกายอย่างชัดเจนเมื่อเกิดนิกายมาธยมิกโดยท่านนาคารชุนเมื่อประมาณ พ.ศ. 700 โดยในมหายานยุคต้น มีเพียงแนวคิดเรื่องพระพุทธเจ้าและแนวคิดเรื่องการบำเพ็ญบารมีแบบพระโพธิสัตว์เท่านั้น ซึ่งเป็นแนวคิดแบบมนุษยนิยมที่มีปรากฏแรกในคำสอนของพระพุทธศาสนาตั้งแต่ยุคพุทธกาลไม่ใช่แนวคิดทางอภิปรัชญา จึงอาจทำให้แนวคิดของมหายานยุคต้นสามารถสอดแทรกเข้าไปอยู่กับทุก ๆ นิกายได้ คือ วัชรยานของแต่นิกายก็สามารถตั้งความปรารถนาที่จะบำเพ็ญบารมีแบบพระโพธิสัตว์เพื่อเป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งในอนาคตได้โดยไม่กระทบกับข้อวัตรปฏิบัติหรือแนวคิดด้านอภิปรัชญาของนิกายตนเอง จึงไม่จำเป็นต้องเปลี่ยนนิกาย

จากการศึกษาในปัจจุบันพบว่า มหายานไม่ได้เกิดจากสาเหตุเดียวหรือแหล่งเดียวหรือนิกายเดียว แต่มหายานยุคต้นมีความเชื่อมโยงกับพระพุทธศาสนาดั้งเดิมในหลาย ๆ มิติ เช่น ประเด็นเรื่องพระสฤป ประเด็นเรื่องสถานที่อยู่ของพระโพธิสัตว์มหายาน ประเด็นเรื่องคัมภีร์มหายาน ประเด็นเรื่องคำสอนที่เป็นพระพุทธพจน์และไม่ใช้พระพุทธพจน์ ประเด็นเรื่องเอกสารหลักฐานที่เกิดในยุคมหายานยุคต้น ประเด็นเรื่องวิภังขาทและสรวาสติวาทในยุคก่อนนิกายธรรม

ยุคแรกและความเข้าใจเกี่ยวกับนิกายเถรวาทและมหาสังฆิกะ,” วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ 27, ฉบับที่ 2, (พฤษภาคม – สิงหาคม 2563): 47.

มหาวิทยาลัย ประเด็นเรื่องชื่่อมหายาน เป็นต้น⁷⁹ ดังนั้นการจะศึกษาเรื่องกำเนิดของมหายานให้ครบทุกแง่มุมยังมีประเด็นทางวิชาการที่ต้องศึกษาค้นคว้าอีกมาก

2) แนวคิดวามหายานมีต้นกำเนิดมาจากนิกายมหาสังฆิกะ ไม่ใช่เพราะเป็นอาจารย์วาทและไม่เคร่งครัดพระวินัยเหมือนกัน เพราะมหายานยุคต้นก็ดี นิกายมหาสังฆิกะก็ดี พบว่า ไม่ได้มีความเป็นอาจารย์วาทและไม่เคร่งครัดพระวินัยอย่างมีนัยยะสำคัญตามที่นักวิชาการบางส่วนเข้าใจ ที่นักวิชาการพระพุทธศาสนาบางส่วนเข้าใจเช่นนี้อาจเป็นเพราะมุ่งศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์บาลีเพียงอย่างเดียวโดยไม่ได้นำข้อมูลจากคัมภีร์นิกายอื่นมาร่วมศึกษาเปรียบเทียบ

ดังนั้นการศึกษาประเด็นปัญหาทางพระพุทธศาสนาไม่ควรใช้ข้อมูลจากคัมภีร์ของนิกายใดนิกายหนึ่งโดยฝ่ายเดียว เพราะจะเป็นการศึกษาจากมุมมองของนิกายเดียวเรียกว่า ศึกษาแบบอัตตวิสัย แต่ควรศึกษาเปรียบเทียบจากข้อมูลคัมภีร์ทุกแหล่ง จะทำให้ได้ข้อมูลครบถ้วน เห็นมุมมองจากรอบด้าน เรียกว่า ศึกษาแบบภววิสัย แต่การบันทึกข้อมูลทางประวัติศาสตร์โดยเฉพาะทางฝั่งอินเดีย มักจะไม่ได้ลงรายละเอียดด้านเวลามากนัก ส่วนเรื่องอื่น ๆ เช่น บุคคล สถานที่ เหตุการณ์ ฯลฯ มีรายละเอียดครบถ้วนดี จึงทำให้การศึกษาประวัติศาสตร์จากเอกสารฝั่งอินเดียมีปัญหาเรื่องลำดับเวลาอยู่มาก มักจะสับสนว่าแต่ละเหตุการณ์เกิดช่วงไหน มีลำดับการเกิดขึ้นอย่างไร ฯลฯ ถ้าศึกษาโดยไม่พิจารณาเรื่องเวลาอย่างละเอียดแล้วมองทุกอย่างเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นพร้อมกันหมด อาจทำให้หลักฐานและเหตุการณ์ต่าง ๆ ขัดแย้งไม่สอดคล้องกัน ดังนั้นการศึกษาหลักฐานเชิงประวัติศาสตร์พึงนำมิติด้านเวลามาร่วมพิจารณาด้วยเสมอ

⁷⁹ ดูเพิ่มเติมใน ซาซากิ ชิซูกะ, “แนวโน้มนิยมและพัฒนาการทฤษฎีการกำเนิดของพระพุทธศาสนามหายาน (2)”, 11–18.

บรรณานุกรม

• ภาษาไทย

1. คัมภีร์

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่ม 1, 7, 11, 14, 25, 26, 32, 33. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2552.

พระคัมภีร์ที่ปวงศ์: ตำนานว่าด้วยการประดิษฐานพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป. กรุงเทพมหานคร: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2557.

พระคัมภีร์อนาคตวงศ์. แปลโดย ประภาส สุระเสน. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สุรวัดน์, 2540.

มหาวิสตุอวทาน เล่ม 1. แปลโดย สำเนียง เลื่อมใส. นนทบุรี: นิติธรรมการพิมพ์, 2553.

2. หนังสือ

พระภิกษุฟาเหียน. อุตตมสงฆ์ ฟาเหียน บันทึกการเดินทาง สืบพระศาสนา ในประเทศอินเดีย พ.ศ. 942-957. แปลโดย โกษากร ประภาศิริ. กรุงเทพมหานคร: องค์การศาสนาประทีป, 2490.

พระภิกษุเสวียนจั้ง. ถังขำจั้ง จดหมายเหตุการเดินทางสู่ดินแดนตะวันตกของ มหาราชวงศ์ถัง. พิมพ์ครั้งที่ 2. แปลโดย ชิว ซูหลุน. กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2549.

พระภิกษุฮุยลิบ. ประวัติพระถังซำจั๋ง. แปลโดย เค่งเหลียง สิบบุญเรือง. พิมพ์เป็นที่ระลึกในการฉาปนกิจศพ นายเค่งเหลียง สิบบุญเรือง ณ วัดเทพสิริน-ทราวาส วันอาทิตย์ที่ 27 เมษายน พุทธศักราช 2484. กรุงเทพมหานคร: บริษัทการพิมพ์ไทย จำกัด, 2484.

- พระภิกษุอยู่โจ. อินเดีย พ.ศ. 1266. แปลโดย พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ.
กรุงเทพมหานคร: หจก.โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, 2562.
- พระมหาคณาจารย์จีนธรรมสมาธิวัตรฯ (โพธิ์แจ้ง). สารัตถธรรมมหายาน.
กรุงเทพมหานคร: วัดโพธิ์แมนคุณาราม, 2529.
- พระเทพดิลก (ระแบบ จิตภาโณ). ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551.
- สมภาร พรหมทา. พุทธศาสนาหายาน : นิกายหลัก. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์
ราชวิทยาลัย, 2540.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ปฐมสมโพธิกถา.
กรุงเทพมหานคร: โสภณพิพรรณธนากร, 2478.
- สุมาลี มหณรงค์ชัย. พุทธศาสนาหายาน (ฉบับปรับปรุงแก้ไข). กรุงเทพมหานคร:
สยาม, 2550.
- เสถียร โพธิ์นันทะ. ปรัชญาหายาน. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏ
ราชวิทยาลัย, 2541.
- อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์. พุทธศาสนาหายาน. กรุงเทพมหานคร: สภาการ
ศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพระพุทธรักษา, 2527.

3. พจนานุกรม

- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด
คำวัด. กรุงเทพมหานคร: เลียงเชียง, 2548.

4. บทความ

- ชาญณรงค์ บุญหนุน. “การถอดรื้อประวัติศาสตร์การแตกนิกายของพุทธศาสนา
ยุคแรกและความเข้าใจเกี่ยวกับนิกายเถรวาทและมหาสังฆิกะ.” วารสาร
พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ปีที่ 27, ฉบับที่ 2, (พฤษภาคม –
สิงหาคม 2563): 1-51.

ชาซากิ ชิซูกะ. “แนวโน้มนำและการพัฒนาการทฤษฎีการกำเนิดของพระพุทธศาสนา
มหายาน (1).” แปลโดย พระมหาพงศ์ศักดิ์ จาณีโย. *วารสารธรรมธารา*,
ปีที่ 5, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 8), (มกราคม – มิถุนายน 2562): 1-35.

_____. “แนวโน้มนำและการพัฒนาการทฤษฎีการกำเนิดของพระพุทธศาสนา
มหายาน (2).” แปลโดย พระมหาพงศ์ศักดิ์ จาณีโย. *วารสารธรรมธารา*,
ปีที่ 5, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 9), (กรกฎาคม – ธันวาคม, 2562): 1-34.

_____. “วิธีเขียนแผนภาพการแตก 18 นิกาย.” แปลและเรียบเรียงโดย เมธี
พิทักษ์ธีระธรรม. *วารสารธรรมธารา*, ปีที่ 3, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 4),
(มกราคม-มิถุนายน 2562): 127-162.

พระมหาสมชาย ฐานวุฑฺโฒ, “สิกขาบทในพระปาฏิโมกข์เกิดขึ้นเมื่อใด.” *วารสาร
ธรรมธารา*, ปีที่ 1, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 1), (มกราคม – ธันวาคม 2558):
13-54.

เมธี พิทักษ์ธีระธรรม. “Samayabhedoparacanacakra: คำแปลพร้อมเชิงอรรถ
วิเคราะห์ (1).” *วารสารธรรมธารา*, ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 2),
(มกราคม-ธันวาคม 2559): 67-103.

_____. “Samayabhedoparacanacakra: คำแปลพร้อมเชิงอรรถวิเคราะห์ (2).”
วารสารธรรมธารา, ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 3), (กรกฎาคม – ธันวาคม
2559): 57-104.

เมธี พิทักษ์ธีระธรรม, ปิยาภรณ์ ว่องวรารังกูร และพรพิมล ศรีหมอก. “พระสูตร
ที่นิกายวาตสีปุตริยะะไม่ยอมรับว่าเป็นพระพุทธรูป: ศึกษาในคัมภีร์
อภิธรรมโกศภาษยะและกถาวัตถุ.” *วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย*, ปีที่ 26, ฉบับที่ 2, (พฤษภาคม – สิงหาคม 2562): 121-163.

5. ข้อมูลจากเว็บไซต์

“วินัยปิฎกฝ่ายธรรมคุปต์เทียบวินัยปิฎกฝ่ายเถรวาท.” *Thai-Sanscript*, 11 มิถุนายน 2564.
<https://blog.thai-sanscript.com/dharmaguptavinaya/>.

6. สื่อออนไลน์

พระมหาพงศ์ศักดิ์ ฐานิโย. “หัวข้อที่ 1 : การจัดทำพระไตรปิฎกฉบับวิชาการ | ‘พุทธศาสตร์เข้าใจอย่างเข้าถึง’ รุ่นที่ 4.” เผยแพร่เมื่อ 27 พฤศจิกายน 2564. เฟซบุ๊ก พุทธศาสตร์เข้าใจอย่างเข้าถึง: เวทีบริการวิชาการ, สื่อวิดีโอ, 1:03:22.
<https://web.facebook.com/DCIBS/videos/725118032213678>.

• ภาษาต่างประเทศ

1. คัมภีร์

TAKAKUSU, Junjirō, and Kaigyoku Watanabe. *Taisho shinshu daizokyo* Vol. 1, 22, 24, 26, 27, 29, 49, 50, 70. Tokyo: Taishō Shinshū Daizōkyō Kankōkai, 1924.

2. หนังสือ

HIRAKAWA, Akira. *A History of Indian Buddhism: From Śākyamuni to Early Mahāyāna*. Translated by Paul Groner. Delhi: Shri Jainendra, 2007.

MASUDA, Jiryo. *Origin and Doctrines of Early Indian Buddhist Schools: A Translation of the Hsuan-Chwang version of Vasumitra's treatise 異部宗輪論 translated with annotations*. Leipzig: Verlag der Asia Major, 1925.

3. บทความ

DESSEIN, Bart. "The Mahāsāṃghikas and the Origin of Mahāyāna Buddhism: Evidence Provided in the Abhidharmamahāvibhāṣāśāstra." *The Eastern Buddhist*, 40, no.1/2, (2009): 25-61.

HEIRMAN, Ann. "Vinaya: from India to China." *The Spread of Buddhism*. Boston: Koninklijke Brill NV, 2007: 167–202.

HIRAKAWA, Akira. "The rise of mahāyāna buddhism and its relationship to the worship of stūpas." *Buddhism Critical Concepts in Religious Studies. Edited by Paul Williams Vol. III The Origins and Nature of Mahāyāna Buddhism; Some Mahāyāna Religious Topics*. New York: Routledge, 2005: 181-226.

KARASHIMA, Seishi. "Ajita and Maitreya: More evidence of the early Mahāyāna scriptures' origins from the Mahāsāṃghikas and a clue as to the school-affiliation of the Kanaganahalli-stūpa." *Annual Report of The International Research Institute for Advanced Buddhology (ARIRIAB) at Soka University for the Academic Year 2017*, Vol. XXI, (2018): 181-196.

_____. "The relationship between Mahāsāṃghikas and Mahāyāna Buddhism indicated in the colophon of the Chinese translation of the Vinaya of the Mahāsāṃghikas." *Annual Report of The International Research Institute for Advanced Buddhology (ARIRIAB) at Soka University for the Academic Year 2017*, Vol. XXI, (2018): 197-207.

NATTIER, Janice J., and Charles S. Prebish. "Mahāsāṃghika Origins: The Beginnings of Buddhist Sectarianism." *History of Religions*, 16, no. 3, (February, 1977): 237–272.

**แนวทางจัดการเรียนรู้และปฏิบัติเพื่อกำจัด
ขยะให้เป็นศูนย์ ตามหลักพุทธบริหาร
สำหรับวัดในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา**

**Learning and Practice Management Guidelines
for Zero Waste Disposal According to Buddhist
Administration Principles for Temples in
Phra Nakhon Si Ayutthaya Province**

พระมหาอภิเชษฐ มุฑจิตโต* และอรัทัย มุลคำ**

Phramaha Apiched MUDUCITTO, and Orathai MOOLKUM

*** นิสิตปริญญาโท สาขาวิชาพุทธบริหารการศึกษา คณะครุศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**

**Master Student of Buddhist Education Administration,
Faculty of Education, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand**

**** นักวิจัยอิสระ**

Independent Researcher

ตอบรับบทความ (Received) : 23 พ.ค. 2566

รับบทความตีพิมพ์ (Accepted) : 21 ม.ค. 2567

เริ่มแก้ไขบทความ (Revised) : 24 ต.ค. 2566

เผยแพร่ออนไลน์ (Available Online) : 8 ก.พ. 2567

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาสภาพการบริหารจัดการขยะสำหรับวัดในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา 2) เพื่อศึกษาการจัดการเรียนรู้และปฏิบัติเพื่อกำจัดขยะให้เป็นศูนย์ตามหลักพุทธบริหารสำหรับวัดในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา 3) เพื่อนำเสนอแนวทางการจัดการเรียนรู้และปฏิบัติเพื่อกำจัดขยะให้เป็นศูนย์ตามหลักพุทธบริหารสำหรับวัดในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นการวิจัยแบบผสมวิธี โดยการวิจัยเชิงปริมาณ กลุ่มตัวอย่างประชากร คือ วัดในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาที่มีบุคลากรอยู่ประจำ 25 คนขึ้นไป จำนวน 22 วัด และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ คือ เจ้าอาวาส พระภิกษุสามเณรและบุคลากร จำนวน 209 ท่าน เครื่องมือในการวิจัย คือ แบบสอบถาม การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้วิธีการหาค่าร้อยละ และค่าความถี่ ส่วนการวิจัยเชิงคุณภาพ ได้ทำการศึกษาหน่วยงานที่มีแนวปฏิบัติที่ดี (best practices) เป็นต้นแบบในการกำจัดขยะให้เป็นศูนย์อย่างยั่งยืน 3 องค์กร ได้แก่ วัดจากแดง จังหวัดสมุทรปราการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมูลนิธิพุทธฉือจี้ “สมณารามจิ้งจอก” ไต้หวัน เครื่องมือในการวิจัย คือ แบบสัมภาษณ์ ใช้การวิเคราะห์เชิงเนื้อหา

ผลการวิจัยพบข้อสรุปได้ว่า

1. สภาพการบริหารจัดการขยะสำหรับวัดในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ขยะส่วนใหญ่เป็นขยะรีไซเคิลและขยะย่อยสลายได้ บริหารจัดการด้วยวิธีการคัดแยกแล้วนำขยะที่คัดแยกได้ไปขายหรือให้รถซื้อของเก่ามารับที่วัด ส่วนขยะที่รีไซเคิลไม่ได้ จะส่งต่อไปกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไปจัดการ สำหรับขยะสดจากเศษอาหารหรือขยะย่อยสลายได้นั้นจะนำไปเลี้ยงสัตว์ ฝังกลบ หรือหมักเป็นปุ๋ยอินทรีย์ใช้บำรุงต้นไม้ในวัดตามความพร้อมของแต่ละวัด

2. การจัดการเรียนรู้และปฏิบัติเพื่อกำจัดขยะให้เป็นศูนย์ตามหลักพุทธบริหาร ส่วนใหญ่รู้และเข้าใจเกี่ยวกับการจัดการขยะที่ถูกต้อง มีเพียงบางส่วน

ที่รู้และเข้าใจไม่ถูกต้องในการจัดการขยะ ส่วนใหญ่ใช้หลัก 3R เป็นวิธีปฏิบัติเพื่อกำจัดขยะ คือ Recycle หมุนเวียนนำกลับมาใช้ใหม่ Reuse ใช้ซ้ำ และ Reduce ลดการใช้วัสดุสิ่งของที่ก่อให้เกิดขยะที่ย่อยสลายยาก

3. แนวทางการจัดการเรียนรู้และปฏิบัติเพื่อกำจัดขยะให้เป็นศูนย์ตามหลักพุทธบริหารสำหรับวัดในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา บุคลากรในวัดควรเริ่มจากการใช้ปัจจัย 4 อย่างคุ้มค่า หลักอริยสัจ 4 คือ ทุกข์ ในการรับรู้ถึงปัญหาเกิดความสับสน มีกลิ่นไม่พึงประสงค์ สมุทัย โดยค้นหาปัญหาและสาเหตุของการเกิดขยะในวัด นิโรธ เป็นการกำหนดเป้าหมายปลายทางที่ต้องการให้เกิดขึ้น มรรค หาวิธีการที่เดินไปให้บรรลุเป้าหมาย ส่วนเจ้าอาวาสใช้หลักพรหมวิหาร 4 คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา สำหรับพระภิกษุสามเณรในวัดใช้หลักปาริสุทธิศีล 4 คือ ปาฏิโมกขสังวรศีล อินทริยสังวรศีล อาชีวนปาริสุทธิศีล ปัจจัย-สันนิสิตศีล กับหลักสัปปายะ 7 คือ อาวาสสัปปายะ โคจรสัปปายะ ภัตตสัปปายะ บุคคลสัปปายะ โภชนสัปปายะ อุตุสัปปายะ อิริยาปถสัปปายะ ในด้านความเป็นกัลยาณมิตรใช้หลักสังคหวัตถุ 4 คือ ทาน ปิยวาจา อตจจริยา สมานัตตตา ส่วนการปลูกฝังนิสัยคนในวัดใช้หลักอิทธิบาท 4 คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา สำหรับวิธีปฏิบัติเพื่อกำจัดขยะให้เป็นศูนย์ในวัดนั้นควรนำหลัก 1A3R มาใช้ คือ Avoid, Recycle, Reuse และ Reduce มุ่งลดการใช้วัสดุสิ่งของที่ย่อยสลายยากด้วยการบูรณาการตามหลักพุทธธรรม

คำสำคัญ: การจัดการเรียนรู้ การกำจัดขยะให้เป็นศูนย์ หลักพุทธบริหาร
วัดในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

Abstract

This research has the following objectives: 1) To study the waste management practices in temples for measurement in the Phra Nakhon Si Ayutthaya province. 2) To investigate the learning and operational management for waste management in temples in the Phra Nakhon Si Ayutthaya province, following Buddhist principles. 3) To propose guidelines for learning and operational management to establish waste management centers based on Buddhist principles for temples in the Phra Nakhon Si Ayutthaya province. This research is a mixed-method study, employing quantitative research methods. The sample population includes temples in the Phra Nakhon Si Ayutthaya province with a staff of 25 or more people, totaling 22 temples. Key informants include abbots, monks, and staff, with a total of 209 individuals. Research tools encompass questionnaires, and data analysis involves percentage and frequency calculations. Additionally, qualitative research explores best practices in waste management from three organizations: Wat Chak Daeng temple in Thailand's Samut Prakan province, Chulalongkorn University, and the Buddhist Compassion Relief Tzu Chi Foundation in Taiwan. Qualitative analysis employs interviews and content analysis as research tools.

The research findings reveal that:

1. In the state of waste management among temple personnel in Phra Nakhon Si Ayutthaya province, the majority of waste consists of recyclables and biodegradables. This type of waste is effectively

managed through waste sorting for resale. Non-biodegradable waste is transferred to the local administration unit for further disposal. Food waste and biodegradable materials may be repurposed for animal feeding or composted in the production of organic fertilizer, depending on the resources available at each temple.

2. In the learning and implementation of zero-waste management based on the principles of Buddhist administration for temple personnel in Phra Nakhon Si Ayutthaya province, the majority of participants demonstrate knowledge and comprehension of waste management. They actively incorporate the 3Rs — Recycle, Reuse, and Reduce — as guiding principles in their waste management practices.

3. Guidelines have been proposed for learning and operational management to establish waste management centers based on Buddhist principles for temples in Phra Nakhon Si Ayutthaya province. Firstly, temple personnel are to be advised to commence the process by applying the Four Noble Truths, specifically focusing on the four valuable factors — Thuk, Samutthai, Nirrodha, and Mak. Thuk encourages recognizing the suffering stemming from awareness of waste problems, unpleasant odors, and cleanliness issues. Samutthai involves a comprehensive examination of the problems and root causes of waste generation within the temple. Nirrodha necessitates defining ultimate goals to be achieved, while Mak entails devising methods to attain these objectives. The temple abbot, in their role, is to adhere to the four Brahmavihara principles — Metta (loving-kindness), Karuna (compassion), Mudita (sympathetic joy), and

Upekkha (equanimity). Meanwhile, the monks in the temple are to follow the Four Parisuddhi-Sila principles, abstaining from killing, stealing, engaging in sexual misconduct, and false speech. Additionally, they should observe the seven Sappaya principles, which involve refraining from intoxication, gossip, harsh language, slander, frivolous speech, greed, and anger. To foster a harmonious environment, the temple emphasizes the four Sanghawatthu principles generosity, morality, meditation, and wisdom. To influence the behavior of individuals within the temple, the implementation of the four Itthipatha principles is crucial, encompassing control over the senses, moral shame, moral fear, and wisdom. In the context of establishing waste management practices within the temple, emphasis is placed on the application of the 1A3R principle. This involves integrating the Buddhist principles with the 1A3R framework, which comprises the concepts Avoid, Recycle, Reuse, and Reduce.

Keywords: Learning and Practice Management, Zero Waste Disposal, Buddhist Administration Principles, Temples in Phra Nakhon Si Ayutthaya Province

1. ที่มาและความสำคัญ

พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ว่า “สัพเพ สัตตา อาหารัฐจิติกา” หมายความว่า สิ่งมีชีวิตทั้งหลายดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร คือ ปัจจัย 4 ได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค ในขณะเดียวกันต้องอยู่ในขอบเขตที่ทำให้ชีวิตดำเนินไปได้ในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ด้วยความพอเหมาะพอดี ปลอดภัย ไม่ขาดตกบกพร่อง และเป็นปัจจัยที่ส่งเสริมเกื้อกูลในการดำเนินชีวิตและการพัฒนาฝึกฝนอบรมจิตและเจริญปัญญาให้สูงขึ้น ในทางพระพุทธศาสนานั้น การใช้ปัจจัย 4 แต่ละวันต้องพิจารณาโดยละเอียดก่อนจึงใช้สอย ขณะที่ใช้ และแม้หลังจากการใช้แล้ว ก็ต้องพิจารณา¹ ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางที่พระอานนท์เถระแสดงแก่พระเจ้าอุเทน พระราชาเมืองโกสัมพี ในช่วงหลังพุทธปรินิพพาน เรื่องการใช้จีวรให้คุ้มค่า ความเป็นว่า “เมื่อจีวรเก่าแล้วก็นำไปทำผ้าปูนอน ส่วนผ้าปูที่นอนเก่าก็นำไปทำผ้าปูพื้น ส่วนผ้าปูพื้นเก่าก็นำไปทำผ้าเช็ดเท้า ส่วนผ้าเช็ดเท้าเก่าก็นำไปทำให้ละอียดผสมดินเหนียวฉาบทาผนัง กุฏิ ศาลา เป็นต้น”²

จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นจังหวัดที่มีอายุยาวนานกว่า 600 ปีแล้ว มีวัดวาอารามจำนวน 518 วัด ใน 16 อำเภอ มีพระภิกษุสามเณรอยู่จำพรรษาในปี พ.ศ. 2565 มากกว่า 3,400 รูป³ การจัดการขยะในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งเป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ของเมืองโบราณเป็นที่รู้จักกันดีของนักท่องเที่ยวทั้งในและต่างประเทศทั่วโลกมายาวนาน ปกติมีนักท่องเที่ยวปีละกว่า 8 ล้านคน สร้างรายได้กว่า 1 หมื่น 9 พันล้านบาท⁴ ด้วยความ

¹ ดุราลัยเอียดใน ม.ม. 12/23/22 (ไทย.มจร)

² ดุราลัยเอียดใน วิ.จ. 7/445/386-389 (ไทย.มจร)

³ “จำนวนวัดและพระภิกษุสามเณร,” สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, สืบค้นเมื่อ 10 เมษายน 2566, <https://aya.onab.go.th/th/page/item/index/id/18>.

⁴ อรจินดา บุรสมบุญ, “ประธานสภาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวอยุธยา เดินหน้าพัฒนาท่องเที่ยวมรดกโลกให้กลับมาฟื้นอีกครั้ง,” สำนักข่าว กรมประชาสัมพันธ์, 12 กันยายน

หลากหลายทางชาติพันธุ์ ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณีที่แตกต่างกัน ได้มีการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวที่หลากหลายรูปแบบเพื่อตอบสนองความต้องการแก่นักท่องเที่ยวแต่ละคณะ สิ่งตามมา คือ การสร้างขยะและของเสียต่าง ๆ ให้แก่วัดและชุมชนจำนวนมาก

วัตถุประสงค์การวิจัย

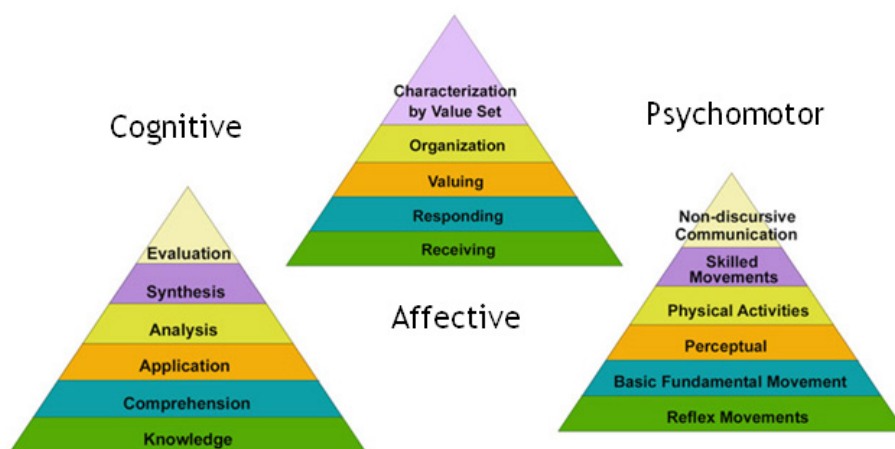
1. เพื่อศึกษาสภาพการบริหารจัดการขยะสำหรับวัดในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา
2. เพื่อศึกษาการจัดการเรียนรู้และปฏิบัติเพื่อกำจัดขยะให้เป็นศูนย์ตามหลักพุทธบริหารสำหรับวัดในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา
3. เพื่อนำเสนอแนวทางการจัดการเรียนรู้และปฏิบัติเพื่อกำจัดขยะให้เป็นศูนย์ตามหลักพุทธบริหารสำหรับวัดในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยแบบผสมวิธี (Mixed Method) โดยการวิจัยเชิงปริมาณ กลุ่มตัวอย่างประชากร คือ วัดในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาที่มีบุคลากรอยู่ประจำ 25 คนขึ้นไป จำนวน 22 วัด และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ คือ เจ้าอาวาส พระภิกษุสามเณร และบุคลากร จำนวน 209 ท่าน เครื่องมือในการวิจัย คือ แบบสอบถาม โดยมีการหาค่า IOC และ Try out วิเคราะห์ข้อมูลโดยร้อยละ (percentage) และค่าความถี่ (frequency) ส่วนการวิจัยเชิงคุณภาพ ได้ทำการศึกษาหน่วยงานที่มีแนวปฏิบัติที่ดี (best practices) เป็นต้นแบบในการกำจัดขยะให้เป็นศูนย์อย่างยั่งยืน 3 องค์กร ได้แก่ วัดจากแดง สมุทรปราการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมูลนิธิพุทธฉือจี้ “สมณารามจิ้งจอก” ได้หาคำเครื่องมือในการวิจัย คือ แบบสัมภาษณ์ การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis)

2. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการเรียนรู้และแนวทางปฏิบัติ

2.1 ทฤษฎีการเรียนรู้หรืออนุกรมวิธานของบลูม⁵ (Bloom's Taxonomy) จำแนกการเรียนรู้ออกเป็น 3 ด้าน คือ ด้านพุทธิพิสัย ด้านจิตพิสัย และด้านทักษะพิสัย แต่ละด้านจำแนกระดับความสามารถจากต่ำสุดไปถึงสูงสุด ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 Taxonomy of Educational objectives

ที่มา: Anwaar Ahmad Gulzar, "Bloom's Taxonomy of Educational Objectives," *educare*, 2 เมษายน 2564,

<https://educarepk.com/blooms-taxonomy-of-educational-objectives.html>.

2.1.1 ด้านพุทธิพิสัย (Cognitive Domain) พฤติกรรมด้านสมองเป็นพฤติกรรมเกี่ยวกับสติปัญญา ความคิด ความสามารถในการคิดเรื่องราวต่าง ๆ อย่างมีประสิทธิภาพ สามารถจำแนกพฤติกรรมทางด้านพุทธิพิสัยออกเป็น 6

⁵ Admin, "ทฤษฎีการเรียนรู้ของบลูม," *Krumaiiam*, 16 ตุลาคม 2564, <https://www.krumaiiam.com/?p=1212>.

ระดับ ได้แก่ (1) ความรู้ (2) ความเข้าใจ (3) การประยุกต์ใช้ (4) การวิเคราะห์ (5) การสังเคราะห์ และ (6) การประเมินค่า

2.1.2 ด้านจิตพิสัย (Affective Domain) พฤติกรรมด้านจิตใจ ค่านิยม ความรู้สึก ความซาบซึ้ง ทศนคติ ความเชื่อ ความสนใจและคุณธรรม พฤติกรรมด้านนี้อาจไม่เกิดขึ้นทันที ดังนั้น การจัดกิจกรรมโดยจัดสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมและสอดแทรกสิ่งที่ดีงามอยู่ตลอดเวลา จะทำให้พฤติกรรมเปลี่ยนไปในแนวทางที่พึงประสงค์ได้ จำแนกพฤติกรรมย่อยออกเป็น 5 ระดับ ได้แก่ (1) การรับรู้ (2) การตอบสนอง (3) การเกิดค่านิยม (4) การจัดระบบ และ (5) บุคลิกภาพ

2.1.3 ด้านทักษะพิสัย (Psychomotor Domain) พฤติกรรมด้านกล้ามเนื้อประสาท พฤติกรรมที่บ่งถึงความสามารถในการปฏิบัติงานได้อย่างคล่องแคล่วชำนาญ ซึ่งแสดงออกมาได้โดยตรง โดยมีเวลาและคุณภาพของงานเป็นตัวชี้ระดับของทักษะ จำแนกออกได้เป็น 5 ชั้น ได้แก่ (1) การรับรู้ (2) ทำตามแบบ (3) หาความถูกต้อง (4) ทำอย่างต่อเนื่อง และ (5) ทำได้อย่างเป็นธรรมชาติ

จากทฤษฎีดังกล่าว แต่ละคนอาจมีพื้นฐานการเรียนรู้ติดตัวมาแตกต่างกัน ถ้าผู้เรียนมีการเรียนรู้คล้าย ๆ กัน ผลการเรียนรู้ของคนกลุ่มนี้将有มีความรู้ความเข้าใจ มีการนำความรู้ไปใช้ประโยชน์คล้ายกันด้วย นอกจากนั้น จะต้องเกิดการเรียนรู้ร่วมกันใน 3 ด้าน คือ ด้านสติปัญญา ด้านร่างกาย และด้านจิตใจ ถึงจะเป็นการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ

2.2 การบริหารจัดการขยะแบบ Zero Waste

“เป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรทั้งหมดด้วยวิธีการผลิตและการบริโภคอย่างรับผิดชอบ ซึ่งรวมถึงการใช้ซ้ำ การรีไซเคิลผลิตภัณฑ์ บรรจุภัณฑ์และวัสดุ โดยไม่มีการเผาและไม่ปล่อยของเสียสู่พื้นดิน น้ำ หรืออากาศ ที่จะส่งผลเสียต่อสิ่งแวดล้อมหรือสุขภาพของมนุษย์”⁶

⁶ AP THAILAND. “รวม 4 นวัตกรรมกำจัดขยะ ด้วยแนวคิด ZERO WASTE

Zero Waste หรือ “แนวคิดขยะเหลือศูนย์” เป็นแนวทางในการลดขยะตั้งแต่ต้นทาง ทำให้ขยะที่จะถูกนำไปกำจัดเหลือน้อยที่สุดหรือเหลือศูนย์โดยยึดหลักง่าย ๆ คือ **1A3R** ได้แก่⁷

Avoid การหลีกเลี่ยงใช้สิ่งที่ก่อให้เกิดขยะเพิ่ม เช่น พลาสติกที่ใช้ครั้งเดียวแล้วทิ้ง

Reduce การใช้วัสดุที่ก่อให้เกิดขยะให้น้อยลง เช่น การใช้ถุงผ้าแทนการรับถุงพลาสติก

Reuse การนำกลับมาใช้ใหม่ เช่น กล่องพัสดุที่ได้รับมานำไปใส่ของส่งต่อให้ผู้อื่น

Recycle การหมุนเวียนนำกลับมาใช้ใหม่ เช่น การ Recycle พลาสติกให้ออกมาเป็นวัสดุตั้งต้นในการสร้างผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ

หลักการ ‘1A3R’ สามารถทำได้จริงหากมีความตั้งใจที่จะเริ่มต้นจากตนเอง พอทำเป็นแล้วค่อยส่งผ่านต่อไปถึงผู้อื่น แนวทางลดขยะให้เหลือศูนย์หรือลดให้เหลือน้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้ เป็นการหยุดปัญหาดังแต่ต้นทางแทนที่ปลายทาง ซึ่งเป็นอีกหนึ่งทางเลือกดี ๆ ของการเริ่มต้นใช้ชีวิตแบบรักษ์สิ่งแวดล้อมและพร้อมช่วยโลกอย่างเต็มที่⁸ แนวคิด Zero waste ไม่ได้เป็นเพียงการรีไซเคิลแต่เกี่ยวกับการคิดเกี่ยวกับสิ่งที่เราซื้อและการทิ้ง

ลดขยะให้เหลือศูนย์.” *AP THAILAND*, 3 มกราคม 2566. <https://www.apthai.com/th/blog/life-and-living/lifeandliving-zero-waste>.

⁷ เจิดา วิภาวดี, “ทำความรู้จัก Zero Waste แนวคิดลดขยะเป็นศูนย์ ถึงเวลาหรือยังที่ต้องช่วยกัน,” *ไทยรัฐออนไลน์*, 17 ธันวาคม 2563, <https://www.thairath.co.th/news/society/1996244>.

⁸ “รู้จัก Zero Waste แนวคิดลดขยะให้เป็นศูนย์,” *Little big green*, สืบค้นเมื่อ 10 พฤศจิกายน 2565, <https://littlebiggreen.co/blog/zero-waste>.

2.3 ตัวอย่างองค์กรที่มีแนวปฏิบัติที่ดีในด้านการจัดการขยะให้เป็นศูนย์

ผลจากการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) การบริหารจัดการขยะให้เป็นศูนย์ สรุปได้ดังนี้

การจัดการเรียนรู้และแนวทางปฏิบัติเพื่อกำจัดขยะให้เป็นศูนย์ของทั้ง 3 องค์กร ได้แก่ วัดจากแดง จังหวัดสมุทรปราการ⁹ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร¹⁰ และมูลนิธิฉือจี้ ไต้หวัน¹¹ มีการจัดการเรียนรู้และแนวทางปฏิบัติเพื่อกำจัดขยะให้เป็นศูนย์ โดยใช้วิธีการเหมือนกันหรือคล้ายคลึงกันถึง 18 รายการจากจำนวนทั้งหมด 21 รายการ สรุปดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 การจัดการเรียนรู้และแนวทางปฏิบัติเพื่อกำจัดขยะให้เป็นศูนย์
ตามหลักพุทธบริหาร

การจัดการเรียนรู้ / แนวทางปฏิบัติ	วัดจากแดง	จุฬาลงกรณ์	มูลนิธิฉือจี้	รวม
1. ใช้หลักการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง	/	/	/	3

⁹ ทีมข่าวคุณภาพชีวิต, “โมเดลจัดการขยะ ‘วัดจากแดง’ เริ่มต้นจาก ‘วัด’ สู่การขับเคลื่อนชุมชน,” กรุงเทพธุรกิจ, 3 กันยายน 2564, <https://www.bangkokbiznews.com/social/958063>.

¹⁰ นิธิกานต์ ปภรภัฒ, “จุฬาฯ กับนโยบายด้านการบริหารจัดการขยะและขยะอันตราย ขับเคลื่อนความยั่งยืนในจุฬาฯ,” Chula, 22 ธันวาคม 2565. <https://www.chula.ac.th/news/95183/>.

¹¹ “รู้จักมูลนิธิฉือจี้,” มูลนิธิฉือจี้, สืบค้นเมื่อ 6 มกราคม 2566, <https://www.tzuchithailand.org/th/index.php/about-us/tzu-chi-foundation/global-tzu-chi-history>.

ตารางที่ 1 การจัดการเรียนรู้และแนวทางปฏิบัติเพื่อกำจัดขยะให้เป็นศูนย์
ตามหลักพุทธบริหาร (ต่อ)

การจัดการเรียนรู้ / แนวทางปฏิบัติ	วัด จากแดง	จุฬาลงกรณ์	มูลนิธิ ฉือจี้	รวม
2. ภาคเอกชน ภาคประชาชน เข้ามามีส่วนร่วมสนับสนุน	/	/	/	3
3. ประกาศนโยบาย มีแผนปฏิบัติการ เป้าหมาย ข้อมูลชัดเจน	/	/	/	3
4. เป็นแหล่งเรียนรู้ ศึกษาดูงาน ให้การอบรม ขยายผล	/	/	/	3
5. การสร้างสายสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกันแบบ บ้าน วัด โรงเรียน	/	จุฬา/ศธ/ เอกชน	/	2
6. งบประมาณ/ เงินสนับสนุน/ เงินบริจาค/ เงินขายผลิตภัณฑ์	/	/	/	3
7. มีการประชาสัมพันธ์ทุกช่องทาง เริ่มจากตัวเราก่อน	/	/	/	3
8. ทำเองเกือบครบวงจร แยกขยะ รีไซเคิล ขยาย/บริจาค	/	/	/	3
9. สร้างแรงจูงใจภายใน ปลุกจิตสำนึก พัฒนาด้านจิตอาสา	/	/	/	3
10. แทรกหลักธรรมอริยสัจ 4 สัปปายะ 7 ผูกกาย/ จิตคู่กันไป	/	ประเมินผล	/	2
11. ใช้พรหมวิหาร 4 อธิติบาท 4 สังคหวัตถุ 4 ปาริสุทธิศีล 4	/	พัฒนา กายภาพ	/	2

**ตารางที่ 1 การจัดการเรียนรู้และแนวทางปฏิบัติเพื่อกำจัดขยะให้เป็นศูนย์
ตามหลักพุทธบริหาร (ต่อ)**

การจัดการเรียนรู้ / แนวทางปฏิบัติ	วัด จากแดง	จุฬาลงกรณ์	มูลนิธิ ฉือจี้	รวม
12. ใช้หลัก 1A3R จัดการขยะ Avoid Recycle Reuse Reduce	/	/	/	3
13. ขยะอาหารสด ใช้วิธีการต่าง ๆ เพื่อทำปุ๋ย	/	/	/	3
14. ขยะจากธรรมชาติ ใช้วิธีการต่าง ๆ เพื่อทำปุ๋ย	/	/	/	3
15. ขยะรีไซเคิล แยกขยะแล้วนำไปขาย	/	/	/	3
16. ขยะเชื้อเพลิง แยกขยะแล้วนำไปส่ง โรงไฟฟ้า	/	/	/	3
17. ขยะอันตราย แยกขยะให้หน่วยงาน อื่นจัดการ	/	/	/	3
18. ลดการใช้โฟมทุกชนิด ถ้ามีใช้ซ้ำ ถ้าเหลือทำเป็นกาว	/	/	/	3
19. ลดขยะพลาสติกแบบใช้ครั้งเดียวทิ้ง ทุกประเภท	/	/	/	3
20. ใช้ถุงผ้า/ ปิ่นโต/ กระบอกน้ำ/ ช้อน/ ตะเกียบ พกติดตัวเสมอ	/	/	/	3
21. ลดเศษอาหาร ตักรับประทานให้พอดี ไม่เหลือทิ้งในจาน	/	/	/	3
รวม	21	18	21	3=18

วิธีการเริ่มดำเนินงาน มีลักษณะเหมือนกัน คือ การที่ผู้นำของแต่ละองค์กรนั้น ๆ ได้พบเห็นปริมาณขยะที่ส่งผลกระทบต่อองค์กรของตนเอง ของชุมชน และของสังคมโดยรวม วิธีการแก้ปัญหา ใช้หลักการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง โดยให้ทั้งภาคเอกชนและภาคประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมสนับสนุนในการทำงาน ทุกองค์กรเริ่มจากการประกาศนโยบายที่ชัดเจนให้กับบุคลากรในองค์กรและสาธารณชนรับทราบ มีแผนปฏิบัติการและเป้าหมายปลายทางที่เป็นรูปธรรมชัดเจน มีงบประมาณ/ เงินสนับสนุน/เงินบริจาค ที่ใช้เป็นทุนหมุนเวียนในการทำงาน วัดและอารามใช้เงินบริจาคกับเงินจำหน่ายขยะหรือผลิตสินค้าจากกระบวนการรีไซเคิล ส่วนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากกระทรวงศึกษาธิการ

การสร้างความยั่งยืน ใช้วิธีการสร้างสายสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกันแบบไม่เป็นทางการ ระหว่างบ้าน/ชุมชน วัด/อาราม โรงเรียน (บวร) ส่วนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยใช้รูปแบบความร่วมมืออย่างเป็นทางการ คือ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กระทรวงศึกษาธิการ และภาคเอกชนที่เป็นบริษัท/ ห้างร้าน /สถานประกอบการที่มีสัญญาเช่าที่ดินของมหาวิทยาลัยทำธุรกิจต่าง ๆ โดยรอบ

การจัดการเรียนรู้ ทุกแห่งเมื่อประสบผลสำเร็จในแต่ละขั้นตอนจะพัฒนาสถานที่ให้กลายเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับทุกคนที่สนใจ ให้การต้อนรับอย่างอบอุ่น เริ่มจากเจ้าอาวาสหรืออารามหรือผู้รับผิดชอบโครงการ จะเป็นผู้มาพบเพื่อทักทายปฏิสนัถและเล่าเรื่องราวต่าง ๆ ในภาพรวมด้วยตนเอง ต่อจากนั้นจัดทำเอกสารหรือแผ่นป้ายขนาดใหญ่ประจำอยู่ในฐานการเรียนรู้ต่าง ๆ และมีบางแห่งใช้วิธีจัดการเรียนรู้แบบ learning by doing คือ การลงมือทำด้วยตนเอง เช่น การแยกขยะ การเข้ากลุ่มอาสาสมัคร เพื่อให้เกิดการตระหนักรู้ นับว่าเป็นการศึกษาดูงานที่คุ้มค่าและได้ผลที่สุด โดยเฉพาะที่มูลนิธิธิดาใจ ไต้หวั่น และวัดจากแดง สมุทรปราการ ส่วนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็นลักษณะการให้ความรู้แบบองค์รวมสำหรับการศึกษาเรียนรู้วิถีปฏิบัติของสถาบัน

การลงมือทำ เริ่มต้นจากตัวเราต้องเป็นผู้ลงมือทำก่อน โดยใช้หลัก 1A3R คือ **Avoid** การหลีกเลี่ยงการใช้ของที่ไม่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม **Recycle** การหมุนเวียนนำกลับมาใช้ใหม่ **Reuse** การใช้ซ้ำ และ **Reduce** การลดการใช้วัสดุ สิ่งของที่ก่อให้เกิดขยะที่ย่อยสลายยาก ทั้ง 3 องค์การ ส่วนใหญ่ทำแบบครบวงจร ได้แก่ การแยกขยะ การผลิต หรือ การแปรรูป การนำของที่ผลิตได้ หรือ ซ่อมแซม จนใช้การได้มาจำหน่ายเพื่อหารายได้เข้าองค์กร เช่น ปุ๋ยประเภทต่าง ๆ เสื้อ เป็นต้น หรือนำสิ่งของเหล่านั้นไปบริจาคให้กับผู้ประสบภัยต่าง ๆ หรือแจกจ่ายให้กับผู้ยากไร้ในถิ่นทุรกันดาร เช่น ผ้าห่ม เสื้อผ้า จีวร เป็นต้น ยกเว้นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่ไม่ได้มีขั้นตอนการผลิตเพื่อจำหน่าย หรือเพื่อการกุศล ส่วนใหญ่นำเศษอาหารไปทำปุ๋ยใช้ในมหาวิทยาลัยเท่านั้น

3. ผลการวิจัย

3.1 สภาพการบริหารจัดการขยะของบุคลากรในวัด จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พบว่า ขยะจำนวนมากที่สุดในวัดแบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ ได้แก่ 1) ขยะรีไซเคิล 2) ขยะสด หรือขยะย่อยสลายได้ สาเหตุเกิดจาก 1) วิธีการดำรงชีวิตประจำวันของบุคลากรภายในวัด 2) การประกอบอาหารภายในวัด 3) การทำกิจกรรมต่าง ๆ ภายในวัด เช่น งานบุญประเพณี งานศพ พวงหรีด แม่ค้าพ่อค้าขายอาหารเครื่องดื่มในบริเวณโดยรอบวัด เป็นต้น และ 4) เกิดจากบุคคลภายนอกวัด หรือนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศที่มาเที่ยววัดในวันหยุด หรือวันสำคัญต่าง ๆ

วิธีการบริหารจัดการขยะในวัด ส่วนใหญ่ใช้วิธีการแยกขยะที่ถูกทิ้งลงในถังเก็บขยะประเภทต่าง ๆ และส่งขยะเกือบทั้งหมดให้กับเทศบาล/ชุมชนในท้องถิ่นไปจัดการ ส่วนขยะบางประเภทที่สามารถทำการรีไซเคิลได้ ทางวัดได้จัดการแยก

ขยะออกแล้วนำไปขาย ขยะสด ขยะจากเศษกิ่งไม้ใบหญ้าส่วนใหญ่นำไปฝังกลบเพื่อร่อย่อยสลายทำเป็นปุ๋ยต่อไป มีส่วนน้อยที่นำไปเผาหรือส่งไปให้ทางเทศบาลจัดการ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมในวัด

ความรู้ความเข้าใจเรื่องการทำจัดขยะให้เป็นศูนย์ โดยภาพรวมบุคลากรส่วนใหญ่มีความรู้ความเข้าใจเรื่องขยะเป็นอย่างดี ทั้งในด้านความหมายของขยะ ประเภทของขยะ เช่น ขยะเปียก/ขยะมูลฝอยสด ขยะแห้ง/ขยะมูลฝอย ขยะอันตราย/ขยะติดเชื้อ ขยะอิเล็กทรอนิกส์ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังทราบถึงผลกระทบของขยะต่อสิ่งแวดล้อมและเป็นอันตรายต่อมนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อม วิธีการลดขยะ โดยการหลีกเลี่ยงการใช้พลาสติกเป็นภาชนะประเภทต่าง ๆ ตลอดจนการแก้ไขปัญหาขยะควรเป็นเรื่องของทุกคน ในขณะเดียวกันเกือบร้อยละ 30 ยังมีความเข้าใจที่คลาดเคลื่อน เช่น เรื่องความหมายของขยะ การกำจัดขยะมูลฝอยสด เช่น ประเภทซากสัตว์ มูลสัตว์ เป็นต้น ตลอดจนผลกระทบของขยะต่อสิ่งแวดล้อมและหน้าที่ความรับผิดชอบในการแก้ปัญหาขยะ ส่วนการหลีกเลี่ยงและช่วยลดปริมาณขยะ เข้าใจคลาดเคลื่อนเพียงร้อยละ 12 เท่านั้น

ความรู้ความเข้าใจถึงวิธีการจัดการขยะในวัด พบว่า บุคลากรในวัด/ศูนย์ปฏิบัติธรรมส่วนใหญ่รู้เรื่องวิธีการจัดการขยะที่ถูกต้องเป็นอย่างดี มีเพียงส่วนน้อยที่ลังเลหรือไม่แน่ใจโดยมีสัดส่วนของคำตอบใกล้เคียงกันมาก ได้แก่ **ด้านประเภทของขยะ** อลูมิเนียม เศษโลหะ กระดาษ กล่องเครื่องดื่ม แผ่นซีดี เป็นขยะมูลฝอยทั่วไป หรือ**ด้านการคัดแยกขยะ**ว่าสามารถนำเศษกระจกแตกรวมไว้กับถ่านไฟฉายและแบตเตอรี่ได้ และ**ด้านการกำจัดขยะปลายทาง** การทิ้งขยะมูลฝอยในแม่น้ำ ไม่ได้ทำให้แหล่งน้ำเน่าเสีย เนื่องจากขยะมูลฝอยถูกน้ำพัดพาไปกับน้ำ การจัดการขยะให้เป็นศูนย์ หมายถึง การนำขยะทุกชนิดไปขุดฝังกลบ เพื่อให้ย่อยสลายกลายเป็นปุ๋ยได้ หรือเผาทิ้งไปในบริเวณที่ดินที่ว่างเปล่าของวัดเพื่อนำขี้เถ้าไปใช้เป็นปุ๋ย เป็นต้น

3.2 การจัดการเรียนรู้และปฏิบัติเพื่อกำจัดขยะให้เป็นศูนย์ตามหลักพุทธบริหาร

จากผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสอบถาม 22 วัดที่มีพระภิกษุสามเณร และบุคลากรอยู่ประจำ มากกว่า 25 ท่านขึ้นไป โดยมีผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) จำนวน 209 ท่าน พบว่า

3.2.1 การจัดการเรียนรู้เพื่อกำจัดขยะให้เป็นศูนย์ตามหลักพุทธบริหาร

1) บุคลากรของวัดส่วนใหญ่ถึงร้อยละ 70 ยังขาดการพัฒนาความรู้ด้านการจัดการขยะที่หลากหลายรูปแบบอย่างครบวงจร การเรียนรู้ในแต่ละวัดเกิดจากการเรียนรู้ด้วยตนเอง หรือเป็นความรู้เดิมผสมผสานกับการสืบค้นข้อมูลในกลุ่มสนใจ เช่น การคัดแยกขยะขาย การฝังกลบ การทำปุ๋ย เป็นต้น

2) วัดส่วนใหญ่ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ยังไม่ได้เป็นแหล่งเรียนรู้ด้านการจัดการขยะ มีลักษณะทำกันเองตามความสมัครใจ โดยมุ่งเน้นความสะอาด ความมีระเบียบ และความร่มรื่นของวัด

3) การกำหนดนโยบายของวัดในการจัดการขยะที่เหมาะสม ตลอดจนการมอบหมายหน้าที่และความรับผิดชอบของบุคลากรภายในวัดโดยตรง การแยกประเภทขยะที่ถูกต้อง วัดที่ดำเนินการไปแล้วกับวัดที่ยังไม่ได้ดำเนินการ มีสัดส่วนเท่า ๆ กัน ประมาณ 50 : 50

4) การใช้หลักธรรมในการบริหารจัดการขยะของวัด ทั้งการเทศน์สอนบุคลากรในวัดและสาธุชนที่มาวัด หลักธรรม เช่น อริยสัจ 4 กุศลจริยวัตรธรรม 4 อิทธิบาท 4 พรหมวิหาร 4 มีเพียงร้อยละ 30 ที่ดำเนินการแล้ว นอกนั้นอีกร้อยละ 70 ยังไม่ได้ดำเนินการ

3.2.2 แนวปฏิบัติเพื่อกำจัดขยะให้เป็นศูนย์ตามหลักพุทธบริหาร

สภาพปัจจุบันมีการจัดการขยะค่อนข้างดีตามบริบทและสภาพแวดล้อมของแต่ละวัด ดังนี้

1) ใช้หลัก 3R ในการกำจัดขยะให้เป็นศูนย์ ได้แก่

Recycle คือ การแปรรูปและหมุนเวียนนำกลับมาใช้ใหม่ เช่น นำขยะย่อยสลายง่ายไปทำปุ๋ย แยกขยะที่รีไซเคิลได้นำไปขาย เก็บขยะที่รีไซเคิลไม่ได้ไปทำเชื้อเพลิง เป็นต้น

Reuse คือ การนำวัสดุที่ใช้แล้วกลับมาใช้ซ้ำ เช่น ขวดน้ำขนาด 5 ลิตร ถังปุ๋ย ขวดโหลต่าง ๆ ถังกระดาษหรือถุงพลาสติกขนาดใหญ่ การเก็บกระถางต้นไม้ขนาดต่าง ๆ มาใช้ในการเปลี่ยนขนาดต้นไม้ การใช้กระดาษให้ครบสองหน้า การนำไวนิลเก่ามาทำเป็นที่บังแดด เป็นต้น

Reduce คือ การลดการอุปโภค บริโภคปัจจัย 4 ลงตามความจำเป็น เช่น การเลือกตัดกัฏดาหารเท่าที่ต้องการไม่ให้เหลือทิ้ง หรือการเลือกใช้เฉพาะวัสดุที่ย่อยสลายได้ เช่น ใช้ถุงผ้าหรือถุงกระดาษแทนถุงพลาสติก การใช้แก้วน้ำส่วนตัวที่มีหลอดแทนแก้วน้ำพลาสติกพร้อมหลอด

2) วิธีการกำจัดขยะให้เป็นศูนย์ในสภาพปัจจุบัน ดำเนินการดังนี้

ขยะอันตราย เช่น หลอดไฟ ถ่านไฟฉาย กระป๋องหรือขวดบรรจุสารเคมีกำจัดแมลง กำจัดหญ้า ตลอดจนขยะติดเชื้อ เช่น หน้ากากอนามัยและชุดตรวจโควิดที่ใช้แล้ว ส่วนใหญ่จะทำการแยกขยะก่อนแล้วนำไปส่งไปยังในถังของเทศบาล ในขณะที่เดียวกันยังมีสัดส่วนถึงร้อยละ 25 - 30 ที่นำขยะประเภทนี้ไปฝังกลบและนำไปเผาทิ้ง

ขยะรีไซเคิล ประเภท กระดาษ เศษแก้ว และเศษโลหะ รวมถึง **ขยะประเภทพลาสติก** เช่น ภาชนะที่ทำจากพลาสติกหรือเมลานิน ถุงพลาสติก และหลอดเครื่องดื่มทุกประเภท ส่วนใหญ่จะทำการแยกขยะก่อนแล้วนำไปขาย มีบางส่วนนำไปใช้ซ้ำหรือแปรรูป แต่เกือบร้อยละ 10 ที่นำไปฝังกลบ

ขยะย่อยสลายยาก ประเภท โฟม เศษผ้า แยกขยะแล้วประมาณร้อยละ 50 นำไปใส่ในถังของเทศบาล ส่วนที่เหลือนำไปใช้ซ้ำหรือแปรรูป สำหรับโฟม ยังมีถึงร้อยละ 11 นำไปฝังกลบและเผาทิ้งจำนวนเท่า ๆ กัน ส่วนขยะ

ก่อสร้างประเภทต่าง ๆ ส่วนใหญ่นำไปฝังกลบและทิ้งนอกวัด ที่ยังมีสภาพดีนำไปแปรรูปใช้และนำไปขาย เช่น เสาไม้ หน้าต่าง ประตูไม้เก่า เป็นต้น

ขยะประเภทวัสดุจากธรรมชาติ ประเภท ขยะมูลฝอยสดจากอาหาร ขยะจากต้นไม้อายุสั้น ขยะจากซากสัตว์/มูลสัตว์ มีวิธีการกำจัดคล้ายคลึงกัน ได้แก่ **ขยะมูลฝอยสด** และ **ขยะจากซากสัตว์/มูลสัตว์** ส่วนใหญ่นำไปฝังกลบ รองลงมาแยกขยะใส่ถุงแล้วทิ้งให้เทศบาลจัดการ แล้วจึงแปรรูปเป็นปุ๋ยประเภทต่าง ๆ ส่วน **ขยะจากต้นไม้อายุสั้น** ส่วนใหญ่นำไปแยกขยะใส่ถุงแล้วทิ้งให้เทศบาลจัดการ รองลงมาใช้วิธีการฝังกลบ แล้วจึงแปรรูปเป็นปุ๋ยประเภทต่าง ๆ เมื่อพิจารณาคำตอบกับการสังเกตสภาพบริเวณพื้นที่ของวัดอยู่ในชุมชน พบว่า แม้วัดจะกว้างขวาง ถ้าพื้นที่โดยรอบเป็นพื้นที่คอนกรีตหรือเทพูนโดยรอบ หรือมีสิ่งปลูกสร้างมาก หรือเป็นสนามหญ้า/แปลงดอกไม้ หรือปลูกไม้ยืนต้นจนมีไม้มีที่ว่าง การจัดการขยะจะแยกขยะแล้วนำไปใส่ถังให้เทศบาลนำไปดำเนินการต่อ ส่วนวัด/ศูนย์ใดที่มีบริเวณหรือพื้นที่ดินว่างเปล่า จะนำไปฝังกลบหรือแปรรูปเป็นปุ๋ยประเภทต่าง ๆ

3.2.3 หลักพุทธบริหารที่นำมาใช้ ได้แก่

หลักอริยสัจ 4 คือ การค้นหาปัญหาขยะในวัด (ทุกข์) สาเหตุการเกิดขยะ (สมุทัย) ตั้งเป้าหมายปลายทาง (นิโรธ) และแสวงหาวิธีการกำจัดขยะให้เป็นศูนย์ (มรรค)

หลักพรหมวิหาร 4 คือ การบริหารจัดการของเจ้าอาวาส คือ ให้ความเมตตาแก่ทุกคน ให้ความกรุณาแก่ผู้เดือดร้อน มุทิตายินดีเมื่อเขาประสบความสำเร็จ และอุเบกขาทำใจเป็นกลาง

หลักอิทธิบาท 4 คือ การทำงานให้ประสบความสำเร็จ ด้วยฉันทะ พึงพอใจในความรับผิดชอบงานที่ได้รับมอบหมาย วิริยะทำความเพียรพยายาม ให้งานประสบความสำเร็จ จิตตะมุ่งมั่นทำด้วยใจที่ไม่ย่อท้อ วิมังสาไตร่ตรองด้วยหลักเหตุและผลถึงงานที่ทำ

หลักกฤตจริยธรรม 4 คือ การสร้างความมั่นคงให้กับตนเองและหมู่คณะ ได้แก่ ของหายของหมด รู้จักหามาไว้ (นัฏฐคเวสนา) ของเก่าของชำรุด รู้จักบูรณะซ่อมแซม (ชินณปฏิสังขรณา) รู้จักประมาณในการกินการใช้ (ปริमितปานโกชนา) ตั้งผู้มีศีลธรรมเป็นผู้ดูแลรับผิดชอบทรัพย์สินของในวัด (อธิปัจจสีลวันตสถาปนา)

3.3 การจัดการเรียนรู้และปฏิบัติเพื่อกำจัดขยะให้เป็นศูนย์ตามหลักพุทธบริหารสำหรับบุคลากรในวัด จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ผลจากการสังเกต การวิเคราะห์แบบสอบถาม การสัมภาษณ์เชิงลึก ตลอดจนการวิเคราะห์เอกสารและการค้นคว้าจากเอกสารและผลการวิจัยต่าง ๆ ผู้วิจัยนำมาสรุปเปรียบเทียบกัน ปรากฏผลดังตารางที่ 2 ดังนี้

ตารางที่ 2 เปรียบเทียบการจัดการเรียนรู้และปฏิบัติเพื่อกำจัดขยะให้เป็นศูนย์ตามหลักพุทธบริหาร

หัวข้อ	ผลจากการสังเกต/ ผลการวิเคราะห์ แบบสอบถาม	ผลการสัมภาษณ์/ ผลการวิเคราะห์เอกสาร	ผลจากเอกสารงานวิจัย เกี่ยวกับหลักธรรมและ Zero Waste
หลักการปฏิบัติ	ใช้หลัก 3R ได้แก่ Recycle, Reuse, Reduce	ใช้หลัก 1A3R ได้แก่ Avoid, Recycle, Reuse, Reduce	ส่วนใหญ่ใช้หลัก 1A3R Avoid, Recycle, Reuse, Reduce
วิธีการคัดแยกขยะ	- คัดแยกขยะสดที่ ต้นทาง - คัดแยกขยะรีไซเคิล ขยะ Reuse ที่ปลายทาง	- คัดแยกขยะทุกประเภท ต้นทาง - คัดแยกขยะ Recycle แบบละเอียดที่ปลายทาง เพื่อขาย	- คัดแยกขยะทุกประเภท ต้นทางโดยแยกถังขยะ ให้ชัดเจน - คัดแยกอย่างละเอียด ปลายทาง

**ตารางที่ 2 เปรียบเทียบการจัดการเรียนรู้และปฏิบัติเพื่อกำจัดขยะให้เป็นศูนย์
ตามหลักพุทธบริหาร (ต่อ)**

หัวข้อ	ผลจากการสังเกต/ ผลการวิเคราะห์ แบบสอบถาม	ผลการสัมภาษณ์/ ผลการวิเคราะห์เอกสาร	ผลจากเอกสารงานวิจัย เกี่ยวกับหลักธรรมและ Zero Waste
การลด ของ เสียที่ ต้นทาง	- ใช้ปัจจัย 4 อย่าง - คู้มค่า - ใช้ภาชนะส่วนตัว - ในการบริโภค - ใช้ถุงพลาสติกแบบ - ใช้ซ้ำ	- ใช้ปัจจัย 4 อย่างคู้มค่า - ใช้ภาชนะส่วนตัว ถูผ้า - ไม่ซื้อใหม่ใช้ซ้ำจนกว่า - จะใช้ไม่ได้ - มีความเป็นอยู่อย่างพอ - เพียง	- ใช้ปัจจัย 4 อย่างคู้มค่า - ใช้ภาชนะส่วนตัว ถูผ้า - ลดการซื้อของใหม่ - ใช้ซ้ำ ใช้ของเดิมที่มีอยู่ - ให้คู้ม
การลด ของเสีย ที่ปลาย ทาง	- ขายขยะ Recycle - นำมาใช้ซ้ำ Reuse - ขยะไร้ค่าฝังกลบ/ - เผาทำลาย	- นำขยะ Recycle - มาแปรรูป - ขายขยะ Recycle - ขยะไร้ค่าส่งไปทำเชื้อ - เพลิง	- นำขยะ Recycle - มาแปรรูป - ขายขยะ Recycle - ให้มาก - ขยะไร้ค่าส่งไปทำ - เชื้อเพลิง
การสร้าง แรงจูงใจ ภายใน	- มีส่วนร่วมแบบบ้าน - (ชุมชน)วัด โรงเรียน - (บวร) - ทำตามความสนใจ - และทำตามที่ได้รับ - มอบหมาย	- การมีส่วนร่วมของภาค - รัฐ เอกชน ประชาชน - วัด/อาราม - ทุกคนมุ่งสะสมบุญแบบ - จิตอาสา ใช้วิธียกใจ - คำพูดเชิงบวก	- การมีส่วนร่วม - ของทุกฝ่ายที่มีส่วน - เกี่ยวข้องภาครัฐ เอกชน - ประชาชน วัด NGO - ใช้การเทศน์สอนธรรม
หลัก ธรรม บริหาร จัดการ	- อริยสัจ 4 - พรหมวิหาร 4 - อิทธิบาท 4 - กุลจิรัฏฐิติธรรม 4	- อริยสัจ 4 อิทธิบาท 4 - ปาริสุทธิศีล 4 - พรหมวิหาร 4 - สังคหวัตถุ 4 สปัปายะ 7	- อริยสัจ 4 พรหมวิหาร 4 - สังคหวัตถุ 4 ปาริสุทธิศีล 4 อิทธิบาท 4 สปัปายะ 7 - กุลจิรัฏฐิติธรรม 4

ตารางที่ 2 เปรียบเทียบการจัดการเรียนรู้และปฏิบัติเพื่อกำจัดขยะให้เป็นศูนย์
ตามหลักพุทธบริหาร (ต่อ)

หัวข้อ	ผลจากการสังเกต/ ผลการวิเคราะห์ แบบสอบถาม	ผลการสัมภาษณ์/ ผลการวิเคราะห์เอกสาร	ผลจากเอกสารงานวิจัย เกี่ยวกับหลักธรรมและ Zero Waste
การ จัดการ เรียนรู้	- ขาดการพัฒนาบุคลากร - ขาดการประชาสัมพันธ์ - ไม่ได้เป็นแหล่งศึกษาดูงาน - ขาดผู้ให้การสนับสนุน - ไม่มีการประเมินติดตามผล - ไม่มีนโยบายที่ชัดเจน - ไม่มีการวางแผนงาน - ไม่มีผู้รับผิดชอบโดยตรง	- พัฒนาบุคลากรอย่างสม่ำเสมอ - รณรงค์ประชาสัมพันธ์ทุกรูปแบบ - จัดเป็นแหล่งศึกษาดูงาน - รัฐและเอกชนให้การสนับสนุน - ประเมินติดตามผลเป็นระบบ - นโยบายผู้บริหารชัดเจน - แต่งตั้งผู้รับผิดชอบโดยตรง - มีการวางแผนอย่างเป็นระบบ	- ขาดการพัฒนาบุคลากร - ทุกฝ่ายได้ประโยชน์ร่วมกัน - รณรงค์ประชาสัมพันธ์ - จัดเป็นแหล่งศึกษาดูงาน - ขาดการสนับสนุนจากภาครัฐ - ขาดนโยบายผู้บริหาร - ขาดการวางแผนงานระยะยาว - ไม่มีผู้รับผิดชอบโดยตรง

จากตารางที่ 2 ผลจากการวิเคราะห์เปรียบเทียบแบบสอบถาม การสัมภาษณ์ การวิเคราะห์เอกสารงานวิจัยต่าง ๆ พบว่า **แนวทางการจัดการเรียนรู้และแนวปฏิบัติเพื่อกำจัดขยะให้เป็นศูนย์ตามหลักพุทธบริหารสำหรับบุคลากรในวัด จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ดำเนินการได้ดังนี้**

3.3.1 แนวทางปฏิบัติให้ประสบผลสำเร็จใช้หลัก 1A3R และวิธีการคัดแยกขยะ โดยดำเนินการดังนี้

1) **Avoid** เป็นการลดของเสียที่ต้นทาง เมื่อจำเป็นต้องอุปโภคบริโภคปัจจัย 4 และของที่จำเป็นที่ต้องใช้ในวิถีชีวิตประจำวัน ให้**หลีกเลี่ยงของที่ทำจากวัสดุธรรมชาติ** คงทนต่อการใช้งาน และย่อยสลายได้ในเวลาไม่นาน เช่น หลีกเลี่ยงการใช้โฟมทุกชนิดให้ใช้กระดาษแข็งแทน หลีกเลี่ยงภาชนะพลาสติกแบบใช้ครั้งเดียวทิ้ง ให้เลือกใช้ถุงผ้า/ ปิ่นโตหรือกล่องอาหาร/ กระบอกน้ำ/ ข้อนซ่อม/ ตะเกียบ เป็นต้น พกติดตัวไว้ตลอด นอกจากนั้น ต้องรณรงค์โดยการติดป้ายภาพให้คนในชุมชนและผู้มาท่องเที่ยวทิ้งขยะลงถังขยะแต่ละประเภทให้ถูกต้อง เพื่อง่ายต่อการคัดแยกที่ปลายทาง

2) **Recycle** เป็นการลดของเสียที่ปลายทาง **ขยะจากธรรมชาติ** ประเภทกิ่งไม้ใบไม้ หรือหญ้า และ**ขยะอาหารสด** ประเภทขยะเปียกจากเศษผักผลไม้ เศษอาหาร ใช้วิธีการต่าง ๆ ตามสภาพของแต่ละวัด เช่น ให้ชาวบ้านนำไปเลี้ยงสัตว์ นำไปหมักทำเป็นปุ๋ยหมัก ปุ๋ยแห้ง ปุ๋ยน้ำ หรือนำไปฝังกลบในแหล่งที่ดินเสีย ส่วน**ขยะรีไซเคิล** หลังจากทำการแยกขยะออกเป็นประเภทต่าง ๆ อย่างละเอียดแล้ว นำไปขายให้บริษัทที่ทำการรีไซเคิลมารับไป หรือแปรรูปผลิตเป็นผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ที่มีความรู้ความสามารถเฉพาะตัว สำหรับ**ขยะเชื้อเพลิง** คือ ประเภทขยะแก้วหรือถุงพลาสติกหรือกระดาษที่ใช้ครั้งเดียวทิ้ง พลาสติกที่ติดชื่อผลิตภัณฑ์ ขยะที่แห้งและไม่สกปรกมาก แยกขยะมูลค่าต่ำเหล่านี้ออกมาแล้ว รวมส่งโรงไฟฟ้าเพื่อทำเป็นพลังงานเชื้อเพลิง ส่วน**ขยะอันตราย** ประเภท แบตเตอรี่ก้อนเล็ก กระป๋องบรรจุสารเคมีทุกประเภท หลอดไฟประเภทต่าง ๆ แยกขยะออกเก็บใส่ถุงพิเศษมัดให้แน่นแล้วส่งให้เทศบาลหรือ อบต. นำไปจัดการ นอกจากนั้น ขยะอื่น ๆ เช่น ขยะจากการก่อสร้างหรือสิ่งก่อสร้าง เช่น คาน เสา แผ่นปูนคอนกรีต ถ้าวัดอยู่ใกล้แม่น้ำสามารถใช้รยกไปวางเรียงกันน้ำเซาะตลิ่ง หรือถมที่ดินจะทำถนน เป็นต้น

3) **Reuse** เป็นการลดของเสียที่ปลายทาง **ขยะทุกประเภท**ที่ผ่านการคัดแยกออกมาแล้วยังมีสภาพดี เช่น เครื่องเรือน เครื่องครัว เสื้อผ้า ผ้าผืนและของตกแต่งบ้าน เครื่องมือเกษตร เครื่องกีฬา รถจักรยาน อุปกรณ์สำหรับผู้ป่วย ป้ายไว้นิล เป็นต้น สามารถนำกลับมาใช้ซ้ำ หรือนำมาซ่อมแซมให้อยู่ในสภาพดีพร้อมใช้งาน สามารถจัดจำหน่ายได้ในราคาย่อมเยาแก่คนในชุมชน

4) **Reduce** เป็นการลดของเสียที่ต้นทาง โดยลดการอุปโภคและบริโภคลงให้พอดีกับความต้องการจำเป็นของร่างกาย เช่น ลดเศษอาหารในจานโดยตักอาหารให้พอดีกับความต้องการ ไม่เหลือเศษทิ้งให้เป็นขยะ หรือเลือกเครื่องดื่มที่ดีต่อสุขภาพและลดเครื่องดื่มสำเร็จรูปลง นอกจากทำลายสุขภาพแล้วยังสร้างขยะขวดพลาสติกอีกด้วย ลดการซื้อสิ่งของเครื่องใช้ที่ไม่จำเป็นลง เพราะความอยากซื้อต้องการของแถม หรือเป็นสินค้าราคาถูก หรือเชื่อสื่อโฆษณาว่าซื้อหลายชิ้นราคาถูกกว่า

3.3.2 การจัดการเรียนรู้ ควรดำเนินการเป็นขั้นตอนดังนี้

1) **นโยบายผู้บริหารชัดเจน** ควรประชุมร่วมกันเพื่อกำหนดนโยบายที่ชัดเจนว่าต้องการทำอะไร ที่ไหน มีเป้าหมายว่าสำเร็จเมื่อไรและทำไปเพื่ออะไร ตัดประกาศประชาสัมพันธ์ให้ทุกคนรับทราบ พร้อมแต่งตั้งทีมงานผู้รับผิดชอบโดยตรง ให้ร่วมกันวางแผนพัฒนาการทำงานอย่างเป็นระบบ และทุกอย่างต้องเริ่มที่ตัวเราก่อนทำเพื่อให้เป็นแบบอย่าง

2) **ขอการสนับสนุนจากทุกภาคส่วน** ได้แก่ **ภาครัฐ** เช่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โรงเรียน กรมเจ้าท่า **รัฐวิสาหกิจ** เช่น การรถไฟ การไฟฟ้า ประปา **ภาคเอกชน** เช่น บริษัท ห้างร้าน ฟาร์มอาหารสัตว์ โรงงานอุตสาหกรรม เป็นต้น **NGO** เช่น มูลนิธิอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ทั้งของไทยและต่างประเทศ สถาบันทำงานด้านสิ่งแวดล้อม เป็นต้น **คนในชุมชน**โดยรอบ เช่น พ่อค้าแม่ค้า กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ประชาชน เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ทั้งด้านมรดกทางวัฒนธรรม การ

จัดการขยะให้เป็นศูนย์ ลดการใช้ยาหรือปุ๋ยเคมีในนาข้าวทำให้เกิดพิษในแม่น้ำ
เลิกเผาซังข้าวและหญ้าในนา เป็นต้น

3) **พัฒนาบุคลากรอย่างสม่ำเสมอ** ให้ความรู้ความเข้าใจแก่ผู้มีส่วน
เกี่ยวข้องทุกฝ่ายโดยวิธีการต่าง ๆ เช่น การฝึกอบรม การพาไปศึกษาดูงานวัด
หรือหน่วยงานที่ประสบผลสำเร็จในการจัดการขยะให้เป็นศูนย์ การเรียนรู้จาก
การปฏิบัติจริง

4) **เข้าร่วมโครงการสิ่งแวดล้อมที่หน่วยงานอื่นจัดขึ้น** เพื่อพัฒนาวัด
ชุมชนและพัฒนาบุคลากรอย่างต่อเนื่อง ในด้าน 5 ส และปลูกฝังนิสัยรักความ
สะอาด สงบ ร่มรื่น เป็นระเบียบ ฯลฯ

5) **รณรงค์ประชาสัมพันธ์ทุกรูปแบบ** ในผลการดำเนินงานของวัด
ตั้งแต่ต้นน้ำ (เริ่มต้นการทำงาน) กลางน้ำ (ระหว่างการทำงาน) และปลายน้ำ
(สิ้นสุดแผนงานในแต่ละปี พร้อมแสดงตัวชี้วัดความสำเร็จที่เป็นรูปธรรม) เพื่อ
สร้างแรงบันดาลใจและขยายผลการทำงานไปสู่ชุมชนโดยรอบ และเพื่อยกใจ
ประกาศเกียรติคุณบุคลากรที่ร่วมกันทำงาน ให้พัฒนางานอย่างต่อเนื่องจนกลายเป็น
นิสัยติดตัว และเป็นการเชิญชวนให้บุคคลภายนอกเข้ามาศึกษาดูงาน

6) **จัดเป็นแหล่งศึกษาดูงาน** เมื่อดำเนินการประสบผลสำเร็จในระดับ
น่าพึงพอใจ จัดเป็นฐานการเรียนรู้ต่าง ๆ สำหรับผู้มาศึกษาดูงาน เช่น ฐานการให้
ความรู้พื้นฐาน ฐานการรับขยะ ฐานการคัดแยกขยะ ฐานการจัดการขยะประเภท
ต่าง ๆ ฐานการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ เพื่อลดโลกร้อน เป็นต้น

7) **ประเมินติดตามผลเป็นระบบ** จัดให้มีการประเมินผลการทำงาน
เป็นระยะเพื่อพัฒนาและปรับปรุงงาน ตลอดจนการเก็บข้อมูลในการลดขยะว่า
ประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใด

3.3.3 การสร้างแรงจูงใจ

ใช้วิธีการจูงใจทั้งภายในและภายนอกที่หลากหลาย **การสร้างแรง
จูงใจภายใน** ใช้วิธีการสอดแทรกหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า เช่น การ

สละกำลังกายเป็นจิตอาสาช่วยคัดแยกขยะ หรือขับรถขนขยะที่คัดแยกแล้วจากบ้านเรือนต่าง ๆ การบริจาคทรัพย์ การนำขยะที่คัดแยกแล้วมาส่งให้ถึงวัด การฝึกจิตควบคู่กันไปตามหลักธรรม เช่น การรักษาศีล การเทศนาเรื่องราวจากพระไตรปิฎกถึงการใช้ปัจจัย 4 ของพระภิกษุอย่างประหยัดและละและคู้มค่า เช่น ผ้าจีวร การขบฉันภัตตาหาร การบิณฑบาต การสร้างเสนาสนะในป่า เป็นต้น **การสร้างแรงจูงใจภายนอก** ได้แก่ การประชาสัมพันธ์ยกย่องชมเชย การให้คำจำ/คำตอบแทนในรูปแบบต่าง ๆ เป็นต้น

3.3.4 หลักธรรมที่นำมาใช้ในการปลูกฝังนิสัยให้อยู่ร่วมกันและเกิดการเรียนรู้ในธรรม จำนวน 7 หลักธรรม ได้แก่ อริยสัจ 4 พรหมวิหาร 4 สังคหวัตถุ 4 อิทธิบาท 4 ปาริสุทธิศีล 4 กุลจิรัฏฐิติธรรม 4 และสัปปายะ 7 ใช้หลักธรรมเหล่านี้ในการปลูกฝังให้กับบุคลากรในองค์กรและสาธุชนทั่วไป ดังนี้

1) อริยสัจ 4 ความจริงอันประเสริฐต่อการดับทุกข์ (การกำจัดขยะ) ได้แก่ (1) **ทุกข์** คือสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น เช่น ขยะล้นวัด เกิดความสกปรก มีกลิ่นไม่พึงประสงค์ (2) **สมุทัย** คือ สาเหตุแห่งปัญหานั้น เช่น ทิ้งขยะไม่เป็นที่ ไม่คัดแยกขยะ บริหารจัดการยังไม่เป็นระบบ ทุกฝ่ายไม่เห็นความสำคัญ (3) **นิโรธ** คือ เป้าหมายที่วางไว้ เช่น จะจัดการขยะในวัดให้เป็นศูนย์ภายใน 3 ปี และ (4) **มรรค** คือ วิธีการแก้ปัญหาให้บรรลุเป้าหมาย เช่น สร้างสัมมาทิฐิตระหนักรู้ถึงปัญหาร่วมกัน แสวงหาวิธีการที่ดีที่สุดโดยเริ่มจากแก้ไขที่ตนเองก่อน เป็นต้น

2) พรหมวิหาร 4 หรือ พรหมวิหารธรรม เป็นหลักธรรมประจำใจ ธรรมปฏิบัติของเจ้าอาวาสในการปกครองวัดให้ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ประกอบด้วยหลักปฏิบัติ 4 ประการ ได้แก่ (1) **เมตตา** คือ ความปรารถนาดี อยากให้ทุกคนมีความสุข มีจิตไม่ตรีคิดทำประโยชน์แก่สังคม (2) **กรุณา** คือ ความสงสาร บำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อน หรือเหตุแห่งความรำคาญต่าง ๆ (3) **มุทิตา** คือ ความยินดี เมื่อทุกคนมีความสุข มีจิตผ่องใสชื่นเบิกบานอยู่เสมอ และ (4) **อุเบกขา** คือ ความวางใจเป็นกลาง มีจิตเที่ยงธรรมดุจดั่งตั่ง พิจารณา

เห็นกรรมที่ผู้อื่นกระทำแล้ว ควรได้รับผลดีหรือชั่วสมควรแก่เหตุและผล

3) **สังคหัตถุ 4** หลักธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ เป็นหลักการสงเคราะห์ซึ่งกันและกันจากการผูกไมตรี เอื้อเฟื้อเกื้อกูล ตลอดจนการสงเคราะห์โลก ได้แก่ (1) **ทาน** คือ การให้ การเสียสละ การแบ่งปันสิ่งของเพื่อประโยชน์แก่คนอื่น การประหยัด ใช้สอยสิ่งที่จำเป็นต่อชีวิตและเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม (2) **ปิยวาจา** คือ การพูดจาไพเราะอ่อนหวาน จริงใจ ไม่หยابคายก้าวร้าว พูดในสิ่งที่ประโยชน์และเหมาะสมกับกาลเทศะ พูดให้กำลังใจคนทำงานโดยเฉพาะจิตอาสาช่วยงานบุญ (3) **อัตถจริยา** คือ การช่วยเหลือกัน การร่วมมือกันทำงานให้บรรลุเป้าหมาย และ (4) **สมานัตตตา** คือ การปฏิบัติตนเสมอต้นเสมอปลาย เป็นเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุขกัน ไม่เอาเปรียบ แก้ปัญหาเพื่อประโยชน์สุขร่วมกัน

4) **อิทธิบาท 4** หลักธรรมที่เป็นแนวทางการทำงานให้ประสบความสำเร็จ ได้แก่ (1) **ฉันทะ** คือ การมีใจรัก ศรัทธาอย่างแรงกล้าและเชื่อมั่นต่อสิ่งที่ทำ ตระหนักว่าควรจัดการขยะตั้งแต่ต้นทางเป็นการสร้างนิสัยที่ดี มีประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่นในสังคม (2) **วิริยะ** คือ ความมุ่งมั่นทุ่มเททั้งร่างกายแรงใจที่จะเรียนรู้ในการจัดการขยะ รักษุญกัลยาบ (3) **จิตตะ** คือ ความมีใจจดจ่อและรับผิดชอบต่องานที่ได้รับมอบหมาย เกิดสมาธิในการทำงาน และ (4) **วิมังสา** คือ การทบทวนไตร่ตรองในงานที่ทำมาตั้งแต่ต้น โดยใช้การคิดแบบมีวิจารณญาณ

5) **ปาริสุทธิศีล 4** คือ ความบริสุทธิ์ทั้งกายและวาจา ใช้เพื่อเตือนสติทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ที่อาศัยอยู่ในวัดร่วมกันให้ระลึกเสมอว่าเป็นผู้ละออกจากกาม จึงควรบริโภคมตามความจำเป็น ได้แก่ (1) **ปาฏิโมกขสังวรศีล** คือ เว้นจากข้อห้าม ทำตามข้ออนุญาต ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบท (2) **อินทริยสังวรศีล** คือ สำรวมระวังไม่ให้บาปอกุศลธรรมครอบงำ ไม่โลภอยากได้ (3) **อาชีวนิธิศีล** คือ เลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบ ไม่สะสมทรัพย์สินสิ่งของเกินความจำเป็น และ (4) **ปัจฉยสันนิตศีล** คือ พิจารณาใช้สอยปัจจัย 4 ให้เป็นไปตามความหมายและประโยชน์ของสิ่งนั้น ไม่บริโภคด้วยตัณหา

6) กุลจิรัฏฐิติธรรม 4 คือ การสร้างความมั่นคงให้กับตนเองและหมู่คณะ ได้แก่ (1) **นัฏฐคเวสนา** ของหายของหมด รู้จักหามาไว้ (2) **ชินณปฏิสังขรณา** ของเก่าของชำรุด รู้จักบูรณะซ่อมแซม (3) **ปริमितปานโภชนา** รู้จักประมาณในการกินการใช้ และ (4) **อธิปัจจสีลวันตสถาปนา** ตั้งผู้มีศีลธรรมเป็นผู้ดูแลรับผิดชอบทรัพย์สินของในวัด

7) สัปปายะ 7 คือ สภาพสิ่งแวดล้อมและบรรยากาศเอื้อต่อการเจริญภาวนาให้สมาธิตั้งมั่นไม่เสื่อมถอย ได้แก่ (1) **อवासสัปปายะ** สถานที่อยู่สงบ สะอาด มั่นคง ปลอดภัย (2) **โคจรสัปปายะ** มีแหล่งชุมชนที่เกื้อหนุนต่อการบิณฑบาตไม่ใกล้และไกลเกินไป (3) **ภัสสสัปปายะ** การพบปะพูดคุยข้อมูลข่าวสารที่พัฒนาปัญญา (4) **บุคคลสัปปายะ** บุคคลที่อยู่ร่วมกันเป็นผู้ทรงคุณธรรม ทรงภูมิปัญญา (5) **โภชนสัปปายะ** อาหารเกื้อกูลต่อสุขภาพ (6) **อุตตสัปปายะ** ดินฟ้าอากาศธรรมชาติสิ่งแวดล้อมไม่หนาวไม่ร้อนเกินไป และ (7) **อิริยาปถสัปปายะ** การเคลื่อนไหวร่างกายทุกอิริยาบถสมดุล

3.3.5 การพัฒนาอย่างยั่งยืน

1) พัฒนาบุคลากร ทั้งพระภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกาและเจ้าหน้าที่ของวัดตามความสนใจอย่างต่อเนื่อง เช่น ถ้าท่านใดต้องการศึกษาต่อควรสนับสนุนให้ศึกษาด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมทั้งในระบบและนอกระบบ ให้บุคลากรทุกคนร่วมกันรับผิดชอบการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เช่น การจัดการขยะ โดยแบ่งพื้นที่ให้ดูแล การสร้างพื้นที่สีเขียว ปลูกพืชผักสวนครัว ต้นไม้ ดอกไม้ การบำบัดน้ำเสีย การสร้างฐานการเรียนรู้กำจัดของเสียโดยวิถีธรรมชาติ การรณรงค์ประชาสัมพันธ์ชุมชนและนักท่องเที่ยวให้ร่วมมือกันดูแลสิ่งแวดล้อมในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น

2) พัฒนาวัด สร้างอัตลักษณ์ของวัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้แบบ 5ส ได้แก่ **สร้างนิสัยรักความสะอาด**จนเป็นนิสัยให้บุคลากรในวัด **สะสาง** ทำให้เป็นระเบียบโดยแยกระหว่างของที่จำเป็นต้องใช้กับของที่ไม่น่าจำเป็นต้องใช้และ

ขจัดออกไปโดยการให้ผู้อื่น **สะดวก** วางของในที่อันสมควรโดยแยกเป็นหมวดหมู่ ขนาด ลักษณะการใช้งาน จัดให้เป็นระเบียบ **สะอาด** ปิดกวาดเช็ดถูอาคารสถานที่ สิ่งของ อุปกรณ์ เครื่องมือเครื่องใช้ให้สะอาดอยู่เสมอ และ**สุขลักษณะ** ดำเนินการทำ 5ส จนเป็นกิจวัตรประจำวันของทุกคน ทำให้วัดเกิดความสะอาด เป็นระเบียบเรียบร้อย ปราศจากแหล่งปฏิกูลและสัตว์ที่ต้นเหตุให้เกิดโรคร้าย ใช้เจ็บ เช่น ยุง แมลงวัน แมลงหวี่ แมลงสาบ หนู เป็นต้น

3) **สร้างแรงจูงใจภายใน** โดยใช้หลักธรรมเทศน์สอน หรือให้การฝึกตน ตามคุณลักษณะของงานที่มอบหมายและจริตของแต่ละคน สร้างแรงบันดาลใจในการทำงานแบบจิตอาสา ตั้งมั่นในศีล สมาธิ ปัญญา ยิ่งทำงานมากเท่าไรเป็นการสะสมเสบียงบุญมากเท่านั้น สร้างความอึดเอนใจที่ได้ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ สร้างชุมชนและคนในสังคมให้รักความสะอาดทั้งกายและใจ ทำให้เกิดการเย็นกายเย็นใจ ไม่หัวร้อนในการทำงาน อีกทั้งยังส่งผลกระทบช่วยประเทศชาติและโลกในอนาคตให้ลดโลกร้อน สอดคล้องกับทฤษฎีการเรียนรู้ หรืออนุกรมวิธานของบลูม ที่กล่าวว่าแต่ละคนอาจมีพื้นฐานการเรียนรู้ติดตัวมาแตกต่างกัน ถ้าผู้เรียนมีการเรียนรู้คล้าย ๆ กัน ผลการเรียนรู้ของคนกลุ่มนี้จะมีความรู้ความเข้าใจ มีการนำความรู้ไปใช้ประโยชน์คล้ายกันด้วย นอกจากนั้น จะต้องเกิดการเรียนรู้ร่วมกัน ใน 3 ด้าน คือ ด้านสติปัญญา ด้านร่างกายและด้านจิตใจ ถึงจะเป็นการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ

4) **สร้างสิ่งแวดล้อมและบรรยากาศให้เป็นสัปปายะสถาน** สำหรับการหลีกออกจากกาม เมื่อสภาพสิ่งแวดล้อมและบรรยากาศเหมาะกับผู้ทรงศีล จิตเข้าสู่ความสงบและตั้งมั่นในสมาธิได้ง่าย เพราะไม่มีสิ่งเร้ามารบกวน ทำให้ผู้มาเยือนเกิดความเกรงใจในการพูดส่งเสียงหรือฟังเพลง การแต่งกายสุภาพ การแสดงอาการกริยาที่เหมาะสมกับศาสนสถาน ตลอดจนการนำอาหารหรือเครื่องดื่มเข้ามาบริโภคหลังเวลาเที่ยงไปแล้ว เป็นต้น

4. สรุปผลการวิจัย

วัดในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พระภิกษุสงฆ์และสามเณรส่วนใหญ่ มีความผูกพันกับแม่น้ำเจ้าพระยา ทั้งการออกบิณฑบาต การใช้วัดเป็นสถานศึกษาและเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชุมชน จึงเห็นได้ว่า ถึงแม้จังหวัดพระนครศรีอยุธยาจะเป็นเมืองโบราณที่เป็นอดีตเมืองหลวงของแผ่นดินสยาม เจริญรุ่งเรืองมาถึง 417 ปี มีวัดและเจดีย์ที่เป็นปูชนียสถานจำนวนมากมาย บางแห่งพังทลายไปตามกาลเวลา แต่ก็ยังมีวัดที่ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์และสร้างขึ้นใหม่อีกจำนวนมาก ทำให้วัดและพระภิกษุสงฆ์มีจำนวนมากกว่าจังหวัดอื่น ถ้าเปรียบเทียบอัตราส่วนกับขนาดพื้นที่เท่า ๆ กัน

สิ่งที่เรียนรู้ คือ ความพึงพิงอาศัยกันระหว่างบ้าน วัด โรงเรียนกับชุมชน จนแยกไม่ออก เช่น การทำมาค้าขายสินค้าให้กับนักท่องเที่ยวในวัด ตลาดน้ำอยู่ในวัด ชุมชนที่หลากหลายวัฒนธรรมแต่อยู่ร่วมกันอย่างสันติ เป็นต้น ดังนั้น รูปแบบของการมีส่วนร่วมระหว่างภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชนจึงทำได้ไม่ยากเพราะความผูกพันกันมาตั้งแต่เดิมจนถึงปัจจุบัน ผู้นำจิตวิญญาณให้ประกอบ การงานนี้ให้สำเร็จ คือ เจ้าอาวาส หรือตำแหน่งผู้ปกครองในวัด โดยใช้พุทธวิธี ที่ค้นพบเป็นแนวทางในการครองตน ครองคน ครองงาน เพื่อให้เกิดการพัฒนา อย่างยั่งยืน ดังภาพที่ 2

แนวทางการจัดการเรียนรู้ - มีนโยบายชัดเจน มีผู้รับผิดชอบ วางแผนแบบมีส่วนร่วม - เริ่มที่ตนเองเพื่อเป็นแบบอย่าง ปกครองพรหมวิหาร 4 - ขอการสนับสนุนจากทุกภาคส่วน ผูกอบรม/ศึกษาดูงาน - วัดเข้าร่วมโครงการสิ่งแวดล้อมที่หน่วยงานอื่นจัด - ปฏิบัติงานสัปดาห์สะอาด ระเบียบ สงบ เอื้อกัลยวัตรธรรม 4 - จัดสิ่งแวดล้อมให้เอื้อต่อสัปปายะ 4 และปาริสุทธิสถ 4 - รณรงค์ ประชาสัมพันธ์ทุกรูปแบบ	หลักพุทธบริหาร - อริยสัจ 4 = ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค - พรหมวิหาร 4 = เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา - สังคหวัตถุ 4 = ทาน ปิยวาจา อตถจริยา สมานัตตา - อิทธิบาท 4 = อุตสาหะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา - ปาริสุทธิสถ 4 = ปาฏิโมกข์สังวร อินทริยสังวร อาชีวะปาริสุทธิตั้งจิตสันนิสิต - กุลจักรวัตรธรรม 4 = นกฐนเวสนา ชินณปฏิสังขณนา ปริมิตปานโกชนา อธิปปัจจิสถิตตสถาปนา - สัปปายะ 4 = อาวาส โจร ภัสส ปุคคัล โกชนะ อุดุ อิธิยาปถ
เสนอแนวทางการจัดการเรียนรู้และปฏิบัติเพื่อกำจัดขยะให้เป็นศูนย์ตามหลักพุทธบริหาร	
การพัฒนาอย่างยั่งยืน - พัฒนาบุคลากรตามความสนใจอย่างต่อเนื่อง - พัฒนาวัดใช้ 5 ส ให้เป็นแหล่งเรียนรู้และศึกษาดูงาน - สร้างแรงจูงใจภายใน รักษาศีล จิตอาสา หมั่นสะสมบุญ - สร้างสภาพแวดล้อมให้เป็นสัปปายะสถาน - กายมีศีล รมรื่นสงบ จิตตั้งมั่นเป็นสมาธิได้ง่าย	แนวทางปฏิบัติ - ใช้หลัก 1A3R = Avoid-Recycle-Reuse-Reduce Avoid หลีกเลี่ยงสร้างขยะย่อยสลายยาก ใช้ปัจจัย 4 คู่คุณค่า ใช้วัสดุธรรมชาติ ถุงผ้า กล่องอาหาร กระบอกน้ำ Reduce ลดของเสียที่ต้นทาง ตักอาหารพอดี ลดการซื้อ Recycle ลดของเสียที่ปลายทาง แยกขยะ ขาย/แปรรูป Reuse ลดของเสียที่ปลายทาง ซ่อมแซม ขาย/ใช้ซ้ำ

ภาพที่ 2 แนวทางการจัดการเรียนรู้และแนวปฏิบัติเพื่อกำจัดขยะให้เป็นศูนย์ตามหลักพุทธบริหาร

จากภาพที่ 2 องค์ความรู้ที่ได้จากแนวทางการจัดการเรียนรู้และปฏิบัติเพื่อกำจัดขยะให้เป็นศูนย์ตามหลักพุทธบริหาร สามารถสรุปได้ 4 องค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ แนวทางการจัดการเรียนรู้การจัดการขยะ การใช้พุทธวิธีต่าง ๆ มาจัดการบริหารตามสถานการณ์ การใช้แนวทางปฏิบัติที่เรียบง่ายและสอดคล้องกับวิถีชีวิตของสมณะ และการพัฒนาตน พัฒนาคณะและพัฒนางานในวัดให้เกิดการพัฒนาอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน

บรรณานุกรม

• ภาษาไทย

1. พระไตรปิฎก

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

2. ข้อมูลจากเว็บไซต์

เจิดา วิภาวดี. “ทำความเข้าใจ Zero Waste แนวคิดลดขยะเป็นศูนย์ ถึงเวลาหรือยังที่ต้องช่วยกัน.” ไทยรัฐออนไลน์, 17 ธันวาคม 2563.

<https://www.thairath.co.th/news/society/1996244>.

ทีมข่าวคุณภาพชีวิต. “โมเดลจัดการขยะ ‘วัดจากแดง’ เริ่มต้นจาก ‘วัด’ สู่การขับเคลื่อนชุมชน.” กรุงเทพธุรกิจ, 3 กันยายน 2564.

<https://www.bangkokbiznews.com/social/958063>.

นิธิกานต์ ปภรภัฒ. “จุฬาฯ กับนโยบายด้านการบริหารจัดการขยะและขยะอันตราย ขับเคลื่อนความยั่งยืนในจุฬาฯ.” Chula, 22 ธันวาคม 2565.

<https://www.chula.ac.th/news/95183/>.

มูลนิธิธื้อจี. “รู้จักมูลนิธิธื้อจี.” สืบค้นเมื่อ 6 มกราคม 2566.

<https://www.tzuchithailand.org/th/index.php/about-us/tzu-chi-foundation/global-tzu-chi-history>.

สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. “จำนวนวัดและพระภิกษุสามเณร.” สืบค้นเมื่อ 10 เมษายน 2566.

<https://aya.onab.go.th/th/page/item/index/id/18>.

อรจินดา บุรสมบุญ. “ประธานสภาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวอยุธยา เดินหน้าพัฒนา
ท่องเที่ยวมรดกโลกให้กลับมาฟื้นอีกครั้ง.” *สำนักข่าว กรมประชาสัมพันธ์*,
12 กันยายน 2563.

<https://thainews.prd.go.th/th/news/detail/TCATG200912130032841>.
admin. “ทฤษฎีการเรียนรู้ของบลูม.” *Krumaiiam*, 16 ตุลาคม 2564.
<https://www.krumaiiam.com/?p=1212>.

AP THAILAND. “รวม 4 นวัตกรรมกำจัดขยะ ด้วยแนวคิด ZERO WASTE
ลดขยะให้เหลือศูนย์.” *AP THAILAND*, 3 มกราคม 2566.
<https://www.apthai.com/th/blog/life-and-living/lifeandliving-zero-waste>.

Little big green. “รู้จัก Zero Waste แนวคิดลดขยะให้เป็นศูนย์.” สืบค้นเมื่อ
10 พฤศจิกายน 2565.
<https://littlebiggreen.co/blog/zero-waste>.

• ภาษาอังกฤษ

1. ข้อมูลจากเว็บไซต์

ANWAAR, Ahmad Gulzar. “Bloom’s Taxonomy of Educational Objectives.”
educare, 2 เมษายน 2564.
<https://educarepk.com/blooms-taxonomy-of-educational-objectives.html>.

การกระจายตัวและการเปลี่ยนแปลง
ของจำนวนวัดและบุคลากร
ทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย

**Distribution and Change in the Number of
Temples and Buddhist Personnel in Thailand**

ศุภฤกษ์ โออินทร์* อริสา จิระศิริโชติ**
และกมลพร อุปการแก้ว***

**Supharerk O-IN, Arisa JIRASIRICHOTE
and Kamonporn UPAKANKAEW**

* * * * * ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

* * * * * Department of Geography, Faculty of Arts, Silpakorn University,
Thailand

ตอบรับบทความ (Received) : 8 มิ.ย. 2566

รับบทความตีพิมพ์ (Accepted) : 21 ม.ค. 2567

เริ่มแก้ไขบทความ (Revised) : 13 พ.ย. 2566

เผยแพร่ออนไลน์ (Available Online) : 8 ก.พ. 2567

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการกระจายตัวและการเปลี่ยนแปลงของจำนวนวัดในประเทศไทยตั้งแต่ปี พ.ศ. 2555-2565 งานวิจัยครั้งนี้เป็นงานวิจัยเชิงปริมาณโดยใช้ข้อมูลทุติยภูมิ จากเอกสารและจากหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง วิเคราะห์ด้วยระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์และสถิติเชิงพื้นที่ สังเคราะห์ข้อมูลโดยใช้แนวคิดการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม แนวคิดการกระจายเชิงพื้นที่ และแนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม แล้วสรุปผลเป็นการบรรยายเชิงพรรณนา ผลการวิจัยพบว่า ในปี พ.ศ. 2565 ประเทศไทยมีวัดทั้งหมด 43,471 แห่ง พบมากที่สุด ณ ภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จังหวัดที่มีวัดมากที่สุด คือ จังหวัดนครราชสีมา จำนวน 2,215 แห่ง ส่วนจังหวัดที่มีวัดน้อยที่สุด คือ จังหวัดภูเก็ต จำนวน 41 แห่ง โดยจังหวัดที่มีวัดเพิ่มมากที่สุดในช่วงปี พ.ศ. 2555-2565 คือ จังหวัดอุดรธานี มีวัดเพิ่มขึ้น 335 แห่ง ส่วนจำนวนบุคลากรทางพระพุทธศาสนาพบว่าในปี พ.ศ. 2565 มีพระภิกษุและสามเณร จำนวน 288,342 รูป ลดลงจากปี พ.ศ. 2555 ที่มีพระภิกษุและสามเณร จำนวน 355,295 รูป โดยจังหวัดที่มีบุคลากรทางพระพุทธศาสนามากที่สุด คือ กรุงเทพมหานคร จำนวน 18,055 รูป น้อยที่สุด คือ จังหวัดสตูล จำนวน 287 รูป จังหวัดที่มีจำนวนบุคลากรทางพระพุทธศาสนาลดลงส่วนใหญ่อยูในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ลดลงมากที่สุด คือ จังหวัดนครราชสีมา ลดลง 9,175 รูป และจังหวัดที่มีบุคลากรทางพระพุทธศาสนาเพิ่มขึ้นมากที่สุด คือ จังหวัดหนองคาย เพิ่มขึ้น 501 รูป

คำสำคัญ: วัด บุคลากรทางพระพุทธศาสนา การกระจายตัว การเปลี่ยนแปลง

Abstract

The purpose of this research was to study the distribution and change in the number of temples in Thailand between 2012 and 2022. This quantitative research utilized geographic information and statistical analysis, drawing on data from official documents and relevant government agencies. The data was processed using concepts of cultural diffusion, spatial distribution, and social and cultural change. The research findings can be summarized as follows: In 2022, Thailand had a total of 43,471 temples, with the highest concentration in the northeastern region. The province with the most temples was Nakhon Ratchasima, with 2,215 temples. In contrast, the province with the fewest temples was Phuket, with only 41 temples. The province that experienced the most significant increase in the number of temples during the period from 2012 to 2022 was Udon Thani, with an addition of 335 temples. Conversely, the number of Buddhist monks and novices decreased from 355,295 in 2012 to 288,342 in 2022. The province with the highest number of Buddhist clergy in 2022 was Bangkok with 18,055, while the province with the fewest was Satun with 287. Most of the decline in Buddhist clergy numbers occurred in the northeastern region, with the most substantial decrease observed in Nakhon Ratchasima, where there was a decrease of 9,175. In contrast, the province of Nong Khai saw the most significant increase in the number of Buddhist clergy, with a growth of 501.

Keywords: Temples, Buddhist Personnel, Distribution, Change

1. บทนำ

ศาสนาพุทธ ถือเป็นศาสนาหลักในประเทศไทยที่มีประชาชนนับถือมากที่สุดในปัจจุบัน จากรายงานของศูนย์ข้อมูลกลางทางด้านศาสนา (2565) พบว่าประเทศไทยในปี พ.ศ. 2565 มีประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ประมาณ 54,948,885 คน (ร้อยละ 92.52) รองลงมา คือ ศาสนาอิสลาม (ร้อยละ 5.41) ศาสนาคริสต์ (ร้อยละ 1.21) และผู้นับถือศาสนาอื่น ๆ รวมทั้งผู้ที่ไม่มีศาสนา (ร้อยละ 0.86) ส่งผลทำให้ในปัจจุบันในปี พ.ศ. 2565 ประเทศไทยมีศาสนสถานประจำศาสนาพุทธ หรือ วัด (ที่มีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่) จำนวนทั้งสิ้น 43,471 แห่ง โดยเฉพาะมหานิกายมีมากถึง 38,885 แห่ง รองลงมาเป็นธรรมยุต จำนวน 4,547 แห่ง¹ โดยวัดถือเป็นศาสนสถานที่สำคัญของพระพุทธศาสนา รวมถึงการเป็นสถานที่อยู่อาศัยหรือที่จำพรรษาของพระภิกษุ และสามเณรเพื่อใช้ประกอบกิจกรรมประจำวันของพระภิกษุสงฆ์ ได้แก่ การทำวัตรเช้าและเย็น และสังฆกรรมในอุโบสถ เป็นต้น อีกทั้งยังใช้ประกอบพิธีกรรมในวันสำคัญทางศาสนา เช่น การเวียนเทียน การสวดมนต์ การทำสมาธิ เป็นต้น และยังเป็นศูนย์รวมในการมาร่วมกันทำกิจกรรมช่วยกันส่งเสริมพระพุทธศาสนา เช่น การมาทำบุญในวันพระของแต่ละท้องถิ่นของพุทธศาสนิกชน เป็นต้น² ทำให้วัดกลายมาเป็นที่ผูกพันกับวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของประชาชนชาวไทยที่นับถือศาสนาพุทธอย่างแนบแน่นมาตั้งแต่ในอดีตมาจนถึงปัจจุบัน ตั้งแต่การเกิด การตาย การดำเนินกิจกรรมของประชาชนในพื้นที่ การเป็นที่ศึกษาของบุตรหลานที่ประชาชนส่งเข้ามาเรียน และฝึกอบรมทางศีลธรรม รวมไปถึงการเป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรมของชุมชน

¹ “ระบบทะเบียนวัด,” สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, สืบค้นเมื่อ 4 มกราคม 2566, <http://binfo.onab.go.th/Temple/Dashboard.aspx>.

² “สถิติผู้นับถือ,” ศูนย์ข้อมูลกลางทางด้านศาสนา, สืบค้นเมื่อ 4 มกราคม 2566, <https://e-service.dra.go.th/religion/buddhism?type=10>.

ในปัจจุบันเนื่องด้วยสภาพสังคมที่เปลี่ยนไปทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งจำนวนศาสนสถานและจำนวนภิกษุสงฆ์ รวมไปถึงแนวโน้มการนับถือศาสนาพุทธที่ลดน้อยลงทำให้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงจำนวนศาสนสถานและจำนวนภิกษุสงฆ์ในแต่ละพื้นที่ทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาการกระจายและเปลี่ยนแปลงของศาสนสถานหรือวัดในประเทศไทย

2. วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาลักษณะการกระจายตัวและการเปลี่ยนแปลงจำนวนวัดในประเทศไทยในช่วงปี พ.ศ. 2555-2565
2. เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงจำนวนบุคลากรทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ในช่วงปี พ.ศ. 2555-2565

3. วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยเป็นการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) โดยใช้ข้อมูลทุติยภูมิ จากเอกสาร รายงาน และการค้นคว้าทางสื่ออิเล็กทรอนิกส์จากหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ สำนักงานสถิติแห่งชาติ ศูนย์ข้อมูลกลางทางด้านศาสนา และสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ เป็นต้น มาวิเคราะห์ด้วยระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์และสถิติเชิงพื้นที่ สังเคราะห์ข้อมูลและสรุปผลการศึกษาวิจัย โดยงานวิจัยครั้งนี้ได้ใช้แนวคิดการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม³

³ Robert H. Wintrop, *Dictionary of Concepts in Cultural Anthropology* (New York: Greenwood Press, 1991).

แนวคิดการกระจายเชิงพื้นที่⁴ และแนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม⁵

4. ผลการวิจัย

การศึกษาการเปลี่ยนแปลงจำนวนศาสนสถานศาสนาพุทธหรือวัดจากข้อมูลสถิติของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ⁶ สามารถสรุปได้ดังตารางที่ 1 ดังนี้

⁴ ทันทิกา เดชะศิริ, “การกระจายตัวปัจจัยที่มีผลต่อการเลือกทำเลที่ตั้งและปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเลือกใช้บริการธุรกิจรถเช่า กรณีศึกษาอำเภอเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2550).

⁵ สุพิศวง ธรรมพันทา, *มนุษย์กับสังคม*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: ภูมิไทย, 2543), 67. อ้างถึง Neil J. Smelser, *Sociology*, 3rd (Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1988), 383.

⁶ “จำนวนวัดในประเทศไทย ปี 2555-2564,” สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, สืบค้นเมื่อ 4 มกราคม 2566, <https://www.onab.go.th/th/content/category/detail/id/805/iid/9905>; “ระบบทะเบียนวัด,” สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, สืบค้นเมื่อ 4 มกราคม 2566, <http://binfo.onab.go.th/Temple/Dashboard.aspx>.

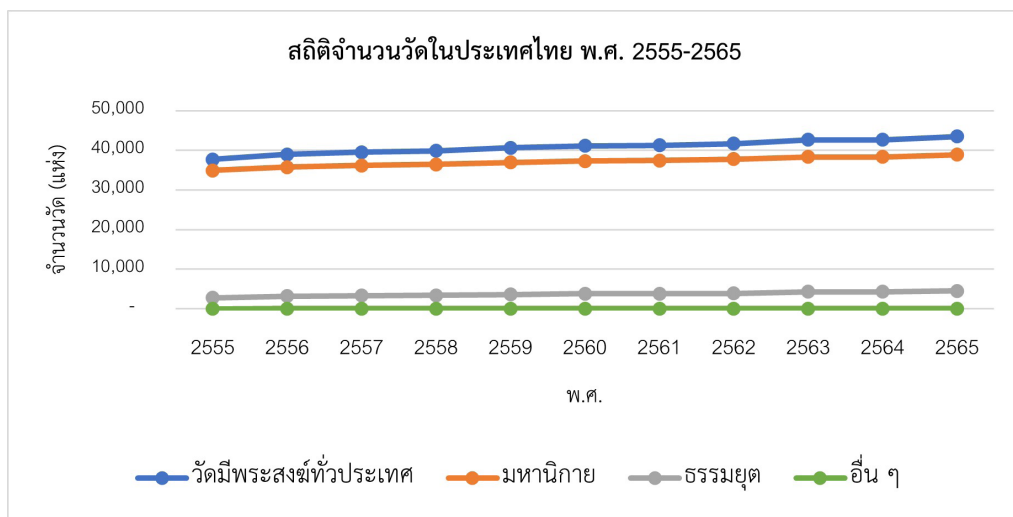
ตารางที่ 1 สถิติจำนวนวัดในประเทศไทย จำแนกตามลักษณะวัด
ในปี พ.ศ. 2555-2565

ลักษณะวัด	2555	2556	2557	2558	2559	2560	2561	2562	2563	2564	2565
วัดมีพระสงฆ์ ทั่วประเทศ	37,713	38,984	39,481	39,883	40,610	41,142	41,252	41,654	42,621	42,626	43,305
มหานิกาย	34,910	35,751	36,130	36,435	36,946	37,308	37,400	37,746	38,293	38,297	38,793
ธรรมยุต	2,771	3,199	3,317	3,413	3,628	3,798	3,816	3,872	4,290	4,291	4,473
จีนิกาย	14	15	14	15	15	15	15	15	15	15	16
อนัมนิกาย	18	19	20	20	21	21	21	21	23	23	23
พระอารามหลวง	310	310	310	310	310	310	310	310	310	310	310*
มหานิกาย	247	247	247	247	247	247	247	247	247	247	247
ธรรมยุต	63	63	63	63	63	63	63	63	63	63	63

* หมายเหตุ ปี พ.ศ. 2565 มีพระอารามหลวงจำนวน 310 แห่ง ตามรายชื่อพระอารามหลวงที่ราชอาณาจักร (กรมศิลปากร, ตำนานพระอารามหลวง, พิมพ์ครั้งที่ 9 (กรุงเทพฯพมทนศร: กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, 2563), 89-95.

ตารางที่ 1 สถิติจำนวนวัดในประเทศไทย จำแนกตามลักษณะวัด
ในปี พ.ศ. 2555-2565 (ต่อ)

ลักษณะวัด	2555	2556	2557	2558	2559	2560	2561	2562	2563	2564	2565
วัดราษฎร์	37,403	38,674	39,171	39,573	40,300	40,832	40,942	41,344	42,311	42,316	42,995
มหานิกาย	34,663	35,504	35,883	36,188	36,699	37,061	37,153	37,500	38,046	38,050	38,546
ธรรมยุต	2,708	3,136	3,254	3,350	3,565	3,735	3,753	3,808	4,227	4,228	4,410
จีนิกาย	14	15	14	15	15	15	15	15	15	15	16
อนัมนิกาย	18	19	20	20	21	21	21	21	23	23	23
วัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา	22,648	22,959	23,168	23,484	24,073	24,463	24,656	25,269	25,790	25,794	26,159
วัดที่ยังไม่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา	15,065	16,025	16,313	16,399	16,537	16,679	16,596	16,385	16,831	16,832	17,146

ภาพที่ 1 สถิติจำนวนวัดจำแนกตามประเภทวัดในประเทศไทย

พ.ศ. 2555-2565

จากตารางที่ 1 พบว่า ประเทศไทยในปี พ.ศ. 2565 มีจำนวนวัดทั้งหมด 43,305 แห่ง เพิ่มขึ้นจากปี พ.ศ. 2555 ที่มีจำนวน 37,713 แห่ง มากถึง 5,592 แห่ง ข้อมูลสถิติจำนวนวัดในประเทศไทยจะเห็นได้ว่ามีแนวโน้มเพิ่มขึ้นทุกปี ดังภาพที่ 2 ซึ่งแสดงให้เห็นว่าในช่วงที่ผ่านมา มีจำนวนวัดเพิ่มเฉลี่ยปีละประมาณ 559 แห่งต่อปี โดยเฉพาะช่วงปี พ.ศ. 2555-2556 มีจำนวนวัดเพิ่มมากถึง 1,271 แห่ง ส่วนในช่วงที่มีจำนวนวัดเพิ่มขึ้นน้อยที่สุด คือ ช่วงปี พ.ศ. 2563-2564 มีจำนวนวัดเพิ่มขึ้นเพียง 5 แห่ง

เมื่อพิจารณาจำนวนวัดตามการจำแนกตามลักษณะวัดในปี พ.ศ. 2565 พบว่า วัดส่วนใหญ่ในประเทศไทยเป็นวัดของมหานิกาย มีจำนวนทั้งหมด 38,793 แห่ง คิดเป็นร้อยละ 89.58 ของทั้งหมด รองลงมาเป็นวัดของธรรมยุต จำนวน 4,473 แห่ง คิดเป็นร้อยละ 10.33 วัดของอนัมนิกาย จำนวน 23 แห่ง คิดเป็นร้อยละ 0.05 และวัดของจีนิกาย 16 แห่ง คิดเป็นร้อยละ 0.04 ตามลำดับ

ซึ่งพบว่าวัดส่วนใหญ่ที่มีการเพิ่มขึ้นจะเป็นวัดของมหานิกายกับของธรรมยุต โดยในปี พ.ศ. 2556 พ.ศ. 2559 และ พ.ศ. 2563 ที่มีจำนวนวัดเพิ่มขึ้นอย่างมาก คือ 1,271 แห่ง 727 แห่ง และ 967 แห่ง ตามลำดับ

เมื่อพิจารณาจำนวนตามประเภทวัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาในประเทศไทย ในปี พ.ศ. 2565 มีทั้งหมดจำนวน 26,159 แห่ง เพิ่มขึ้นจากปี พ.ศ. 2555 ที่มีจำนวน 22,648 แห่ง มากถึง 3,758 แห่ง เฉลี่ยเพิ่มขึ้นปีละ 376 แห่งต่อปี และวัดที่ยังไม่ได้รับพระราชทาน จำนวน 17,146 แห่ง เพิ่มขึ้นจากปี พ.ศ. 2555 ที่มีจำนวน 15,065 แห่ง เพิ่มขึ้น 2,081 แห่ง เพิ่มขึ้นเฉลี่ยปีละ 208 แห่งต่อปี

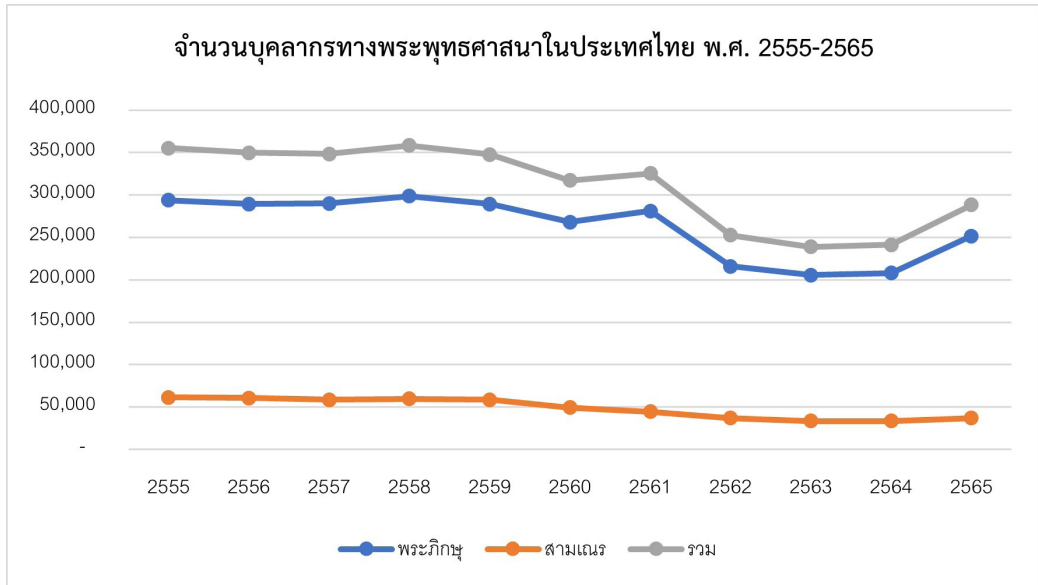
แต่เมื่อพิจารณาร่วมกับจำนวนบุคลากรทางพระพุทธศาสนาอันได้แก่ ภิกษุและสามเณร กลับพบว่าในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา (พ.ศ. 2555-2565) จำนวนพระภิกษุและสามเณรมีจำนวนน้อยลง โดยในปี พ.ศ. 2565 พบว่ามีจำนวนบุคลากรทางพระพุทธศาสนา จำนวน 288,342 รูป จำแนกเป็นพระภิกษุ 251,532 รูป และสามเณร 36,810 รูป ลดลงจากปี พ.ศ. 2555 ประมาณ 66,953 รูป⁷ และเมื่อพิจารณาจากข้อมูลสถิติจำนวนบุคลากรทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทยพบว่า จำนวนบุคลากรทางพระพุทธศาสนาทั้งพระภิกษุและสามเณรมีแนวโน้มลดลงในช่วงปี พ.ศ. 2561-2564 อย่างต่อเนื่อง ก่อนที่จะปรับตัวเพื่อขึ้นในปี พ.ศ. 2565 สามารถสรุปได้ดังตารางที่ 2 ดังนี้

⁷ “สถิติบุคลากรและศาสนสถานทางศาสนาในประเทศไทย,” สำนักงานสถิติแห่งชาติ, สืบค้นเมื่อ 5 มกราคม 2566, http://ittdashboard.nso.go.th/preview.php?id_project=56.

ตารางที่ 2 จำนวนบุคลากรทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย

ในช่วงปี พ.ศ. 2555-2565

พ.ศ.	จำนวนบุคลากรทางพระพุทธศาสนา (รูป)						รวม (รูป)		
	พระภิกษุ			สามเณร					
	มหานิกาย	ธรรมยุต	รวม	มหานิกาย	ธรรมยุต	รวม	มหานิกาย	ธรรมยุต	รวม
2555	260,862	33,017	293,879	53,159	8,257	61,416	314,021	41,274	355,295
2556	256,590	32,541	289,131	53,627	6,901	60,528	310,217	39,442	349,659
2557	256,826	33,189	290,015	51,614	6,804	58,418	308,440	39,993	348,433
2558	264,442	34,138	298,580	52,278	7,309	59,587	316,720	41,447	358,167
2559	255,585	33,749	289,334	51,718	6,708	58,426	307,303	40,457	347,760
2560	236,268	31,580	267,848	43,679	5,473	49,152	279,947	37,053	317,000
2561	246,987	34,071	281,058	39,241	5,189	44,430	286,228	39,260	325,488
2562	190,438	25,335	215,773	32,607	4,286	36,893	223,045	29,621	252,666
2563	181,518	23,907	205,425	29,233	4,276	33,509	210,751	28,183	238,934
2564	183,131	24,685	207,816	29,230	4,186	33,416	212,361	28,871	241,232
2565	220,724	30,808	251,532	32,441	4,369	36,810	253,165	35,177	288,342

ภาพที่ 2 จำนวนบุคลากรทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย พ.ศ. 2555-2565
ที่มา: คณะผู้วิจัย

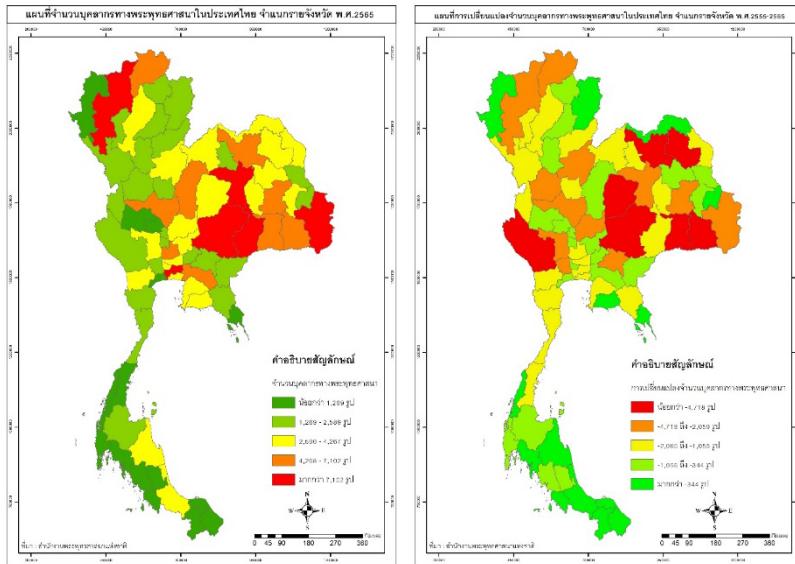
เมื่อพิจารณาจำนวนบุคลากรทางพระพุทธศาสนารายจังหวัดพบว่า กรุงเทพมหานครมีจำนวนบุคลากรทางพระพุทธศาสนามากที่สุด คือ 18,055 รูป รองลงมา 3 อันดับ ได้แก่ จังหวัดเชียงใหม่ จำนวน 10,036 รูป จังหวัดอุบลราชธานี จำนวน 9,256 รูป และจังหวัดขอนแก่น จำนวน 9,140 รูป ตามลำดับ ส่วนจังหวัดที่มีบุคลากรทางพระพุทธศาสนาน้อยที่สุด คือ จังหวัดสตูล จำนวน 287 รูป ส่วนจังหวัดที่มีการเปลี่ยนแปลงของจำนวนบุคลากรทางพระพุทธศาสนาเปลี่ยนแปลงมากที่สุด คือ จังหวัดนครราชสีมา มีบุคลากรทางพระพุทธศาสนาลดลงมากที่สุด คือ ลดลง 9,175 รูป รองลงมา 3 อันดับแรก ได้แก่ จังหวัดศรีสะเกษ ลดลง 5,090 รูป จังหวัดอุดรธานี ลดลง 5,075 รูป และจังหวัดกาญจนบุรี ลดลง 4,950 รูป ตามลำดับ ส่วนจังหวัดที่มีบุคลากรทาง

พระพุทธศาสนาเพิ่มขึ้นได้แก่ จังหวัดหนองคาย เพิ่มขึ้น 501 รูป จังหวัดสงขลา เพิ่มขึ้น 167 รูป จังหวัดระยอง เพิ่มขึ้น 142 รูป และจังหวัดยะลา เพิ่มขึ้น 8 รูป ตามลำดับ บุคลากรทางพระพุทธศาสนา⁸ สามารถสรุปได้ตารางที่ 3 และภาพที่ 3 ดังนี้

ตารางที่ 3 จำนวนบุคลากรทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย
ที่มีจำนวนมากที่สุดและน้อยที่สุด 5 จังหวัด

อันดับที่มากที่สุด	จังหวัด	จำนวนบุคลากรทางพระพุทธศาสนา (รูป)	อันดับที่น้อยที่สุด	จังหวัด	จำนวนบุคลากรทางพระพุทธศาสนา (รูป)
1	กรุงเทพมหานคร	18,055	1	สตูล	287
2	เชียงใหม่	10,036	2	ยะลา	313
3	อุบลราชธานี	9,256	3	นราธิวาส	331
4	ขอนแก่น	9,140	4	ภูเก็ต	332
5	นครราชสีมา	9,071	5	ปัตตานี	342

⁸ “ข้อมูลพื้นฐานทางพระพุทธศาสนา ปี พ.ศ. 2565,” สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, สืบค้นเมื่อ 5 มกราคม 2566, <https://www.onab.go.th/th/content/category/detail/id/1278/iid/41469>.

ภาพที่ 3 แผนที่จำนวนบุคลากรทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย
จำแนกรายจังหวัด พ.ศ. 2565 และแผนที่การเปลี่ยนแปลงของจำนวนบุคลากร
ทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย จำแนกรายจังหวัด
ระหว่างปี พ.ศ. 2555-2565
ที่มา: คณะผู้วิจัย

เมื่อพิจารณารายภูมิภาคพบว่าภูมิภาคที่มีจำนวนวัดมากที่สุดอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในปี พ.ศ. 2565 พบว่ามีวัดทั้งหมด 22,371 แห่ง เพิ่มขึ้นจากปี พ.ศ. 2555 มากถึง 3,761 แห่ง ส่วนกรุงเทพฯ และปริมณฑลมีจำนวนวัดน้อยที่สุด คือ 1,325 แห่ง เพิ่มขึ้นจากปี พ.ศ. 2555 จำนวน 50 แห่ง⁹ สามารถสรุปได้ดังตารางที่ 4 ดังนี้

⁹ “ระบบทะเบียนวัด,” สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, สืบค้นเมื่อ 4 มกราคม 2566, <http://binfo.onab.go.th/Temple/Temple-List-view.aspx>.

ตารางที่ 4 จำนวนวัดในประเทศไทย จำแนกตามภูมิภาค

ภูมิภาค	จำนวนวัด (แห่ง)			
	พ.ศ. 2555	พ.ศ. 2560	พ.ศ. 2565	พ.ศ. 2555-2565
กรุงเทพฯ และปริมณฑล	1,275	1,305	1,325	50
ภาคกลาง	6,829	7,382	7,595	766
ภาคเหนือ	5,043	5,376	5,659	616
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	18,610	20,759	22,371	3,761
ภาคตะวันออก	1,875	1,973	1,980	105
ภาคตะวันตก	1,677	1,797	1,876	199
ภาคใต้	2,404	2,550	2,665	261

เมื่อพิจารณารายจังหวัดพบว่า ในปี พ.ศ. 2565 จังหวัดที่มีจำนวนวัดมากที่สุด คือ จังหวัดนครราชสีมา จำนวน 2,215 แห่ง รองลงมา 3 อันดับ ได้แก่ จังหวัดอุบลราชธานี 1,925 แห่ง จังหวัดร้อยเอ็ด 1,666 แห่ง และจังหวัดอุดรธานี 1,589 แห่ง ตามลำดับ ส่วนจังหวัดที่มีจำนวนวัดน้อยที่สุด คือ จังหวัดภูเก็ต จำนวน 41 แห่ง¹⁰ สามารถสรุปได้ดังตารางที่ 5 ดังนี้

ตารางที่ 5 จำนวนวัดในประเทศไทยที่มีจำนวนมากที่สุดและน้อยที่สุด 5 จังหวัด

อันดับที่มากที่สุด	จังหวัด	จำนวนวัด (แห่ง)	อันดับที่น้อยที่สุด	จังหวัด	จำนวนวัด (แห่ง)
1	นครราชสีมา	2,215	1	ภูเก็ต	41

¹⁰ ที่เดียวกัน

ตารางที่ 5 จำนวนวัดในประเทศไทยที่มีจำนวนมากที่สุดและน้อยที่สุด 5 จังหวัด (ต่อ)

อันดับที่มากที่สุด	จังหวัด	จำนวนวัด (แห่ง)	อันดับที่น้อยที่สุด	จังหวัด	จำนวนวัด (แห่ง)
2	อุบลราชธานี	1,925	2	สตูล	43
3	ร้อยเอ็ด	1,666	3	ระนอง	45
4	อุดรธานี	1,589	4	ยะลา	53
5	ขอนแก่น	1,576	5	นราธิวาส	80

ส่วนจังหวัดที่มีการเพิ่มขึ้นของวัดมากที่สุดในช่วงปี พ.ศ. 2555-2565 คือ จังหวัดอุดรธานี มีจำนวนวัดเพิ่มขึ้น 335 แห่ง รองลงมา 3 อันดับแรก ได้แก่ จังหวัดเพชรบูรณ์ เพิ่มขึ้น 273 แห่ง จังหวัดสกลนคร เพิ่มขึ้น 272 แห่ง และ จังหวัดอุบลราชธานี เพิ่มขึ้น 269 แห่ง ตามลำดับ ส่วนจังหวัดที่ไม่มีการเพิ่มขึ้นของวัดในช่วงปี พ.ศ. 2555-2565 คือ จังหวัดปราจีนบุรี สามารถสรุปได้ดังตารางที่ 6 ดังนี้

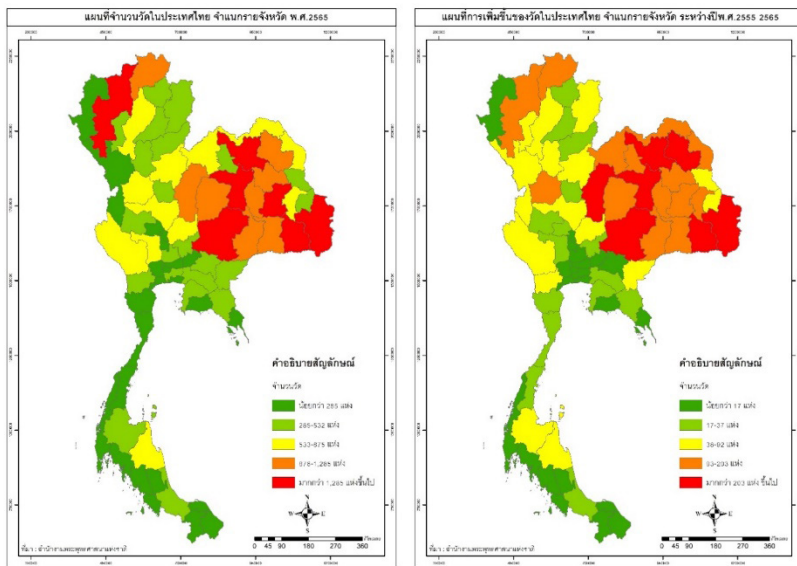
ตารางที่ 6 จำนวนวัดที่เพิ่มขึ้นในประเทศไทยระหว่างปี พ.ศ. 2555-2565
ที่มีจำนวนมากที่สุดและน้อยที่สุด 5 จังหวัด

อันดับที่มากที่สุด	จังหวัด	จำนวนวัดที่เพิ่มขึ้น (แห่ง)	อันดับที่น้อยที่สุด	จังหวัด	จำนวนวัดที่เพิ่มขึ้น (แห่ง)
1	อุดรธานี	335	1	ปราจีนบุรี	-
2	เพชรบูรณ์	273	2	ภูเก็ต	3
3	สกลนคร	272	3	ปัตตานี	3
4	อุบลราชธานี	269	4	สมุทรสาคร	3
5	ศรีสะเกษ	259	5	สิงห์บุรี	3

จากข้อมูลจำนวนวัดในประเทศไทยเมื่อมาแสดงเป็นแผนที่พบว่า จังหวัดทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีจำนวนวัดมากกว่าภูมิภาคอื่นมาก ๆ โดยส่วนใหญ่ จังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะมีวัดกระจายอยู่แต่ละวัดมากกว่า 875 แห่ง จะมีเพียง 3 จังหวัดที่มีจำนวนวัดอยู่ในช่วงระหว่าง 285-532 แห่ง ได้แก่ จังหวัดสระแก้ว จำนวน 426 แห่ง จังหวัดมุกดาหาร 416 แห่ง และจังหวัดอำนาจเจริญ 411 แห่ง ตามลำดับ ส่วนการเพิ่มขึ้นของจำนวนวัดในประเทศไทยในช่วง 10 ปี ระหว่างปี พ.ศ. 2555-2565 พบว่าส่วนใหญ่อยู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเช่นกัน ในขณะที่ภาคใต้มีทั้งจำนวนวัดที่น้อยและการเพิ่มขึ้นของวัดที่น้อยกว่าภูมิภาคอื่น อาจเนื่องมาจากศาสนาพุทธไม่ใช่ศาสนาหลักที่ประชาชนในภาคใต้นับถือกันมากเหมือนภูมิภาคอื่น ๆ

จากการวิเคราะห์ตามแนวคิดการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมและแนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมพบว่า ในปัจจุบันจำนวนวัดและบุคลากรทางพระพุทธศาสนาจะมีสัดส่วนมากกว่าภูมิภาคอื่น รองลงมาเป็นภาคกลางและภาคเหนือ ซึ่งสะท้อนให้เห็นการจับกลุ่มทางวัฒนธรรมของคนนับถือพระพุทธศาสนาอย่างเหนียวแน่น แม้ว่าในช่วงปี พ.ศ. 2562-2564 จะมีการเปลี่ยนแปลงลดในจำนวนบุคลากรทางพระพุทธศาสนา ส่วนหนึ่งอาจมาจากผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดโควิด-19 ทำให้การบวชเป็นภิกษุของประชาชนตามความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเข้ามาในพระพุทธศาสนามีจำนวนลดลง แต่หลังจากสถานการณ์การแพร่ระบาดโควิด-19 คลี่คลายจะเป็นสัดส่วนจำนวนบุคลากรทางพระพุทธศาสนากลับมาเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยยะสะท้อนให้เห็นว่า ในปัจจุบัน ประชาชนยังนิยมบวชเป็นภิกษุตามความเชื่อ ประเพณี ในขณะที่ภาคใต้กลับมีสัดส่วนจำนวนวัดที่เพิ่มขึ้นในอัตราที่ต่ำมากและบุคลากรทางพระพุทธศาสนามีแนวโน้มลดลงอย่างมาก ส่วนหนึ่งมาจากประชาชนส่วนใหญ่ในภาคใต้นับถือศาสนาอิสลามและในปัจจุบันมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้น ทำให้หลายจังหวัดมีจำนวนบุคลากรทางพระพุทธศาสนาน้อย ส่วนจังหวัดในภาคใต้

ที่ยังมีจำนวนบุคลากรทางพระพุทธศาสนามาก ได้แก่ นครศรีธรรมราช สงขลา สุราษฎร์ธานี และพัทลุง เป็นต้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเข้มข้นของการนับถือศาสนาพุทธของประชาชนในภาคใต้ และในส่วนการกระจุกตัวของบุคลากรทางพระพุทธศาสนายังคงเป็นกรุงเทพมหานครเนื่องจากเป็นศูนย์กลางของประเทศที่มีจำนวนประชากรมากที่สุดและการเข้ามาศึกษาในระดับที่สูงขึ้นทำให้ในอนาคตจะมีสัดส่วนบุคลากรทางพระพุทธศาสนาเพิ่มมากขึ้น

ภาพที่ 4 แผนที่จำนวนวัดในประเทศไทย จำแนกรายจังหวัด พ.ศ. 2565
และแผนที่การเพิ่มขึ้นของวัดในประเทศไทย จำแนกรายจังหวัด
ระหว่างปี พ.ศ. 2555-2565
ที่มา: คณะผู้วิจัย

เมื่อวิเคราะห์ตามแนวคิดการกระจายเชิงพื้นที่ตามหลักการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมพบว่า ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีสัดส่วนวัดและบุคลากรทางพระพุทธศาสนาสูงกว่าภูมิภาคอื่นเนื่องมาจากมีประชากรจำนวนมากว่าภูมิภาคอื่น จากข้อมูลของกรมการปกครองปี พ.ศ. 2565 ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีประชากรทั้งหมด 17,301,331 คน โดยจะกระจุกตัวอยู่ในจังหวัดใหญ่ ๆ ได้แก่ จังหวัดนครราชสีมา จังหวัดอุบลราชธานี จังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดอุดรธานี และจังหวัดขอนแก่น เป็นต้น ในขณะที่ภาคใต้มีสัดส่วนวัดและบุคลากรทางพระพุทธศาสนาต่ำที่สุดเนื่องจากประชาชนในพื้นที่ส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลามเป็นหลัก แต่ก็มีบางจังหวัด เช่น จังหวัดนครศรีธรรมราช ที่ยังคงมีจำนวนวัดมากที่สุดในภาคใต้เนื่องจากได้รับอิทธิพลของศาสนาพุทธในอดีต รวมถึงมีการขยายไปยังจังหวัดสุราษฎร์ธานี ซึ่งในปัจจุบันก็ยังมีแนวโน้มจำนวนวัดและบุคลากรทางพระพุทธศาสนาเพิ่มขึ้น ส่วนภาคกลางถึงแม้จะมีจำนวนวัดและบุคลากรทางพระพุทธศาสนารองมาเป็นอันดับสอง มีจำนวนวัดเพิ่มขึ้นค่อนข้างเยอะแต่จำนวนพระภิกษุและสามเณรกลับมีจำนวนลดลงอย่างมากในช่วงที่ผ่านมา โดยในช่วงปี พ.ศ. 2555-2565 มีจำนวนพระภิกษุและสามเณรลดลงมากถึง 29,681 รูป ซึ่งสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในช่วงที่ผ่านมาว่ามีจำนวนคนบวชเข้ามาในพระพุทธศาสนาลดน้อยลง

5. สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาลักษณะการกระจายตัวและการเปลี่ยนแปลงจำนวนวัดในประเทศไทยในช่วงปี พ.ศ. 2555-2565 พบว่า การเปลี่ยนแปลงของจำนวนวัดในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา (พ.ศ. 2555-2565) มีจำนวนวัดเพิ่มขึ้นมากถึง 5,592 แห่ง โดยมีจำนวนวัดเพิ่มขึ้นโดยเฉลี่ยปีละประมาณ 559 แห่งต่อปี แต่ในทางกลับกันกลับพบว่า จำนวนบุคลากรทางพระพุทธศาสนาอันได้แก่ พระภิกษุและสามเณร

เป็นต้น ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา ลดลงมากถึง 66,953 รูป เมื่อพิจารณารายจังหวัด พบว่าจังหวัดที่มีวัดมากที่สุดคือ จังหวัดนครราชสีมา รองลงมา 3 อันดับแรก ได้แก่ จังหวัดอุบลราชธานี จังหวัดร้อยเอ็ด และจังหวัดอุดรธานี ตามลำดับ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าวัดส่วนใหญ่ตั้งอยู่ในจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนภาคใต้มีจำนวนวัดน้อยที่สุดเนื่องมาจากประชาชนส่วนใหญ่ไม่นับถือศาสนาพุทธเป็นหลัก สะท้อนให้เห็นการกระจายทางวัฒนธรรมในพื้นที่ที่ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนามากจะมีคนนับถือพระพุทธศาสนามากกว่าพื้นที่ที่ได้รับอิทธิพลน้อย ในขณะที่วัดกันพระพุทธศาสนาก็มีความเสื่อมลงเมื่อกาลเวลาผ่านไปนาน ดังเช่นในภาคใต้ที่คงเหลือพื้นที่จังหวัดที่มีวัดมากเฉพาะจังหวัดนครศรีธรรมราช และจังหวัดสุราษฎร์ธานี ในขณะที่จังหวัดอื่นในภาคใต้ก็มีแนวโน้มมีจำนวนวัดเพิ่มขึ้นในจำนวนที่น้อยมาก เมื่อพิจารณาร่วมกับจำนวนบุคลากรทางพระพุทธศาสนากลับพบว่า ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา (พ.ศ. 2555-2565) มีจำนวนพระภิกษุและสามเณรมีจำนวนลดลง โดยจังหวัดที่มีจำนวนบุคลากรทางพระพุทธศาสนามากที่สุด คือ กรุงเทพมหานคร มีจำนวนบุคลากรทางพระพุทธศาสนา 18,055 รูป รองลงมา 3 อันดับแรกได้แก่ จังหวัดเชียงใหม่ 10,036 รูป จังหวัดอุบลราชธานี 9,256 รูป และจังหวัดขอนแก่น 9,140 รูป ตามลำดับ ส่วนจังหวัดที่มีจำนวนบุคลากรทางพระพุทธศาสนาน้อยที่สุด คือ จังหวัดสตูล จำนวน 287 รูป ส่วนการเปลี่ยนแปลงจำนวนบุคลากรทางพระพุทธศาสนาพบว่าจังหวัดนครราชสีมา มีจำนวนบุคลากรทางพระพุทธศาสนาลดลงมากที่สุดถึง 9,175 รูป ส่วนจังหวัดที่มีจำนวนบุคลากรทางพระพุทธศาสนาเพิ่มขึ้น คือ จังหวัดหนองคาย เพิ่มขึ้น 501 รูป

6. อภิปรายผลงานวิจัย

จากการศึกษาลักษณะการกระจายตัวและการเปลี่ยนแปลงจำนวนวัดในประเทศไทยในช่วงปี พ.ศ. 2555-2565 พบว่า วัดมีความสำคัญต่อชุมชนส่งผลให้ภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีสัดส่วนจำนวนประชากรมากมีจำนวนวัดที่มากกว่าภูมิภาคอื่น สอดคล้องกับงานวิจัยชาญณรงค์ บุญหนุน ที่ได้ศึกษาการลดลงของจำนวนพระภิกษุในช่วงปี พ.ศ. 2550-2553 ที่มีแนวโน้มลดลงซึ่งอาจจะส่งผลกระทบต่อพระพุทธศาสนาในอนาคตทั้งในแง่ปริมาณและคุณภาพซึ่งอาจจะส่งผลกระทบต่อภาพลักษณ์ของพระพุทธศาสนา¹¹ และงานวิจัยของดำรงศักดิ์ มีสุนทร ที่ได้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชน ที่มองว่าชุมชนกับวัดมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน โดยเฉพาะความสัมพันธ์กันในระบบความเชื่อ ลักษณะนิสัยชุมชน บทบาทของสงฆ์ในชุมชน เป็นต้น¹² ส่วนในปัจจุบันที่มีจำนวนบุคลากรทางพระพุทธศาสนาลดน้อยลงในช่วง 10 ปีที่ผ่านมาเนื่องจากในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างมาก ส่งผลให้ประชาชนในปัจจุบันมีแนวโน้มเข้าวัดและประกอบพิธีกรรมทางศาสนาที่วัดน้อยลงสอดคล้องกับงานวิจัยของ อาทิตยา จารุจินดา ที่ได้ศึกษาพฤติกรรมทางศาสนาของคนในสังคมเมือง ซึ่งพบว่า ในปัจจุบันกลุ่มคนที่ไปวัดส่วนใหญ่เป็นคนสูงอายุ ไม่ค่อยมีกลุ่มเด็กหรือวัยรุ่น วัยทำงานมาร่วมทำกิจกรรมที่วัด ในขณะที่ความสม่ำเสมอในการเข้าวัดลดน้อยลง จะไปเมื่อสะดวกต่างจากเดิมที่จะไปวัดเสมอทุกวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา¹³ เช่นเดียวกับงานวิจัย

¹¹ Charnnarong Boonnoon, "Declining Number of Buddhist Monks and Its Impact on the Future of Buddhism," *The Chulalongkorn Journal of Buddhist Studies*, 7, (2013): 1-27.

¹² ดำรงศักดิ์ มีสุนทร, "ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชน กรณีศึกษา วัดนามสมมุติกับชุมชนนามสมมุติ จังหวัดกาญจนบุรี," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต, สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2556), 139.

¹³ อาทิตยา จารุจินดา, "พฤติกรรมทางศาสนาของคนในสังคมเมือง : กรณีศึกษา วัดสนามนอกและวัดสนามในตำบลวัดชะลอ อำเภอบางกราย จังหวัดนนทบุรี," (วิทยานิพนธ์

ของ ภัทริรา ศิริमानนท์ ที่ได้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างผู้สูงอายุกับความศรัทธาพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะการเข้าร่วมกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาในวัด¹⁴

ส่วนเรื่องการเปลี่ยนแปลงจำนวนบุคลากรทางพระพุทธศาสนา พบว่า ผลการวิจัยสอดคล้องกับงานวิจัยของรัฐกรณ์ พงษ์ประเสริฐ ที่ได้ศึกษาปัจจัยที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงจำนวนสามเณรในพระพุทธศาสนา ซึ่งพบว่า จำนวนพระภิกษุและสามเณรมีจำนวนลดลงเรื่อย ๆ โดยสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงจำนวนสามเณรในประเทศไทยมาจากการเปลี่ยนแปลงในสังคมหลาย ๆ ด้าน ได้แก่ นโยบายการศึกษา การขาดแคลนแรงงาน องค์ความรู้ที่ไม่สอดคล้องกับการดำรงชีวิตในปัจจุบัน และสังคมเปลี่ยนจากอดีตเป็นสังคมอุตสาหกรรมและการเรียนรู้เป็นต้น¹⁵ ซึ่งสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมส่งผลต่อการนับถือพระพุทธศานาน้อยลงทำให้บุคลากรทางพระพุทธศาสนามีสัดส่วนลดลงตามมา ดังนั้นหากสังคมยังคงความต้องการคงไว้ซึ่งความมั่นคงในพระพุทธศาสนา จะต้องมึนโยบายหรือกลยุทธ์โดยภาครัฐในการสร้างแรงจูงใจและความมั่นคงให้กับพระพุทธศาสนาต่อไปในอนาคต

ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546), 100.

¹⁴ ภัทริรา ศิริमानนท์, “การศึกษาความศรัทธาในพระพุทธศาสนาและสัมพันธ์ภาพกับผู้ร่วมวัยของผู้สูงอายุ,” (สารนิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2551), 79.

¹⁵ รัฐกรณ์ พงษ์ประเสริฐ, “ปัจจัยที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงจำนวนสามเณรในพระพุทธศาสนา,” วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร, ปีที่ 9 ฉบับที่ 5, (กรกฎาคม - สิงหาคม 2564): 2151.

7. ข้อเสนอแนะ

ควรมีการศึกษาแนวโน้มการกระจายตัวของวัดในอนาคตเพื่อเป็นแนวทางในการวางแผนการบริหารจัดการด้านพระพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับลักษณะการกระจายตัวของวัดและบุคลากรทางพระพุทธศาสนา อาจมีการศึกษาเชิงลึกในการพิจารณาประเด็นเรื่องการกระจุกตัวของวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีอยู่มากกว่าพื้นที่อื่นอย่างมีนัยยะ รวมไปถึงการศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงจำนวนวัดและบุคลากรทางพระพุทธศาสนา เพื่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถนำไปใช้ในการทำแผนการพัฒนาหรือการออกนโยบายด้านพระพุทธศาสนาที่เหมาะสม

บรรณานุกรม

• ภาษาไทย

1. หนังสือ

กรมศิลปากร. *ตำนานพระอารามหลวง*. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, 2563.

สุพิศวง ธรรมพันทา. *มนุษย์กับสังคม*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: ภูมิไทย์, 2543.

2. บทความ

รัฐกรณ์ พงษ์ประเสริฐ. “ปัจจัยที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงจำนวนสามเณรในพระพุทธศาสนา.” *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, ปีที่ 9 ฉบับที่ 5, (กรกฎาคม - สิงหาคม 2564): 2144-2153.

3. วิทยานิพนธ์

ทันติกา เดชะศิริ. “การกระจายตัวปัจจัยที่มีผลต่อการเลือกทำเลที่ตั้งและปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเลือกใช้บริการธุรกิจรถเช่า กรณีศึกษาอำเภอเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่.” วิทยานิพนธ์ปริญญาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2550.

ดำรงศักดิ์ มีสุนทร. “ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชน กรณีศึกษา วัดนามสมมุติกับชุมชนนามสมมุติ จังหวัดกาญจนบุรี.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2556.

ภัทรา ศิริมานนท์. “การศึกษาความศรัทธาในพุทธศาสนาและสัมพันธ์ภาพกับผู้ร่วมวัยของผู้สูงอายุ.” สารนิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2551.

อาทิตยา จารุจินดา. “พฤติกรรมทางศาสนาของคนในสังคมเมือง : กรณีศึกษา
วัดสนามนอกและวัดสนามในตำบลวัดชะลอ อำเภอบางกราย จังหวัด
นนทบุรี.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546.

4. ข้อมูลจากเว็บไซต์

ศูนย์ข้อมูลกลางทางด้านศาสนา. “สถิติผู้นับถือ.” สืบค้นเมื่อ 4 มกราคม 2566.

<https://e-service.dra.go.th/religion/buddhism?type=10>.

สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. “ข้อมูลพื้นฐานทางพระพุทธศาสนา
ปี พ.ศ. 2565.” สืบค้นเมื่อ 5 มกราคม 2566.

<https://www.onab.go.th/th/content/category/detail/id/1278/iid/41469>.

_____. “จำนวนวัดในประเทศ ปี 2555-2564.” สืบค้นเมื่อ 4 มกราคม
2566. [https://www.onab.go.th/th/content/category/detail/id/805/
iid/9905](https://www.onab.go.th/th/content/category/detail/id/805/iid/9905).

_____. “ระบบทะเบียนวัด.” สืบค้นเมื่อ 4 มกราคม 2566.

<http://binfo.onab.go.th/Temple/Dashboard.aspx>.

_____. “ระบบทะเบียนวัด.” สืบค้นเมื่อ 4 มกราคม 2566.

<http://binfo.onab.go.th/Temple/Temple-List-view.aspx>.

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. “สถิติบุคลากรและศาสนสถานทางศาสนาในประเทศไทย.”
สืบค้นเมื่อ 5 มกราคม 2566.

http://ittdashboard.nso.go.th/preview.php?id_project=56.

• ภาษาอังกฤษ

1. หนังสือ

WINTROP, Robert H.. *Dictionary of Concepts in Cultural Anthropology*.
New York: Greenwood Press, 1991.

2. บทความ

BOONNOON, Charnnarong. "Declining Number of Buddhist Monks and Its
Impact on the Future of Buddhism," *The Chulalongkorn Journal
of Buddhist Studies*, 7, (2013): 1–27. Retrieved from [https://so06.
tci-thaijo.org/index.php/cjbs/article/view/244912](https://so06.tci-thaijo.org/index.php/cjbs/article/view/244912).

การพัฒนาพื้นที่เรียนรู้ของชุมชนต้นแบบ ในสังคมไทย

Development of Knowledge Centers for Prototype Communities in Thailand

พระครูพิลาธธรรมากร (ณัฐพล ประชุมหะ)*

เดชา ตาละนีก** และพัลลภ หารุคำจา***

Phrakhrupiladdhammakorn (Natthaphon PRACHUNHA),

Decha TALANUEK, and Panlob HARUKHUMJA

* * * * * มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Chiang Mai Campus, Thailand

ตอบรับบทความ (Received) : 11 ต.ค. 2566

รับบทความตีพิมพ์ (Accepted) : 22 ม.ค. 2567

เริ่มแก้ไขบทความ (Revised) : 6 ธ.ค. 2566

เผยแพร่ออนไลน์ (Available Online) : 8 ก.พ. 2567

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาแนวทางการออกแบบและพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ของชุมชนในเขตเมือง 2) เพื่อพัฒนานวัตกรรมส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ของชุมชนต้นแบบโดยมีวัดเป็นศูนย์กลางในการขับเคลื่อนประเทศไทยสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ในยุค 4.0 และ 3) เพื่อประเมินนวัตกรรมส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์และนำเสนอศูนย์การเรียนรู้ชุมชนต้นแบบในสังคมไทย การพัฒนาพื้นที่เรียนรู้ชุมชนเขตเมือง 3 พื้นที่ คือ ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนต้นแบบ ด้านประวัติศาสตร์ชุมชน ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา และการปฏิบัติธรรมตามแนวสติปัฏฐาน 4 การวิจัยนี้มีรูปแบบเป็นการวิจัยและพัฒนา และการวิจัยเชิงปฏิบัติการ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักจำนวน 20 รูป/คน กลุ่มผู้ให้ข้อมูลร่วมประเมินความพึงพอใจจำนวน 240 รูป/คน ใช้เครื่องมือแบบสัมภาษณ์เชิงลึก แบบประเมินความพอใจ ใช้สถิติวิเคราะห์ข้อมูล ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

ผลการศึกษาวิจัยพบว่า

1. แนวทางการออกแบบและพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ชุมชนในเขตเมือง จากผู้เชี่ยวชาญด้านเทคโนโลยี กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก ให้แนวทางการออกแบบพัฒนาพื้นที่เรียนรู้ในรูปแบบออนไลน์บน Google Sites ออกแบบและพัฒนาพื้นที่เรียนรู้วัฒนธรรมชุดความรู้ จำนวน 3 ศูนย์ คือ 1) ศูนย์การเรียนรู้ประวัติศาสตร์ชุมชน วัดสวนดอก พระอารามหลวง พัฒนานวัตกรรมชุดความรู้เชิงสร้างสรรค์ จำนวน 7 ชุด คือ (1) ประวัติวัดสวนดอก (2) พระบรมธาตุเจดีย์ (3) พระวิหารหลวง (4) พระอุโบสถพระเจ้าเก้าตื้อ (5) กุฏิเจ้านายฝ่ายเหนือ (6) อนุสาวรีย์ครูบาเจ้าศรีวิชัย (7) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2) ศูนย์การเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา วัดเจ็ดยอด พระอารามหลวง พัฒนานวัตกรรมชุด

ความรู้จำนวน 10 ชุด คือ (1) ประวัติวัดเจ็ดยอด พระอารามหลวง (2) พระบรมธาตุเจดีย์เจ็ดยอด (3) พระบรมราชานุสาวรีย์พระเจ้าติโลกราช (4) สัตตมหาสถานทั้ง 7 แหล่งเรียนรู้สำคัญตามรอยพระพุทธศาสนา 3) ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนต้นแบบด้านการปฏิบัติธรรม วัดร่ำเปิง (ตโปทาราม) พัฒนานวัตกรรมชุดความรู้จำนวน 9 ชุด คือ (1) ประวัติวัดร่ำเปิง (2) อุโบสถ (3) วิหารลายคำ (4) การปฏิบัติธรรมตามแนวสติปัฏฐาน 4 (5) สถานที่ขึ้น-ลาพระกรรมฐาน (6) กุฏิเจ้าอาวาสสถานที่สอบและส่งอารมณ์กรรมฐาน

2. การพัฒนาพื้นที่และนวัตกรรมชุดความรู้เชิงสร้างสรรค์ บนเว็บไซต์ด้วยโปรแกรม Google Sites บรรจุชุดความรู้แบบ E-Book เรียนรู้จากการสแกน QR-Code ผลการศึกษา ได้พื้นที่และนวัตกรรมชุดความรู้เชิงสร้างสรรค์ต้นแบบในชุมชนเมือง เพื่อขับเคลื่อนประเทศไทยสู่สังคมแห่งการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์

3. ผลการประเมินความพร้อม การบริการ การให้ความรู้ ของพื้นที่เรียนรู้ชุมชนต้นแบบด้านประวัติศาสตร์ชุมชน อยู่ในระดับดี คิดเป็นค่าเฉลี่ย 4.25 พื้นที่ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา อยู่ในระดับดี คิดเป็นค่าเฉลี่ย 4.20 พื้นที่การปฏิบัติธรรม อยู่ในระดับดี คิดเป็นค่าเฉลี่ย 4.19 จึงนำเสนอศูนย์เรียนรู้และนวัตกรรมส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ต้นแบบในชุมชนเมือง

คำสำคัญ: การพัฒนาพื้นที่เรียนรู้ นวัตกรรมชุดความรู้ ชุมชนต้นแบบ
สังคมไทย

Abstract

This article is a part of the research project titled “Development of Knowledge Centers for Prototype Communities in Thailand”. The objectives of the study are as follows: 1) to study the design concepts and develop learning centers for urban communities; 2) to develop community based innovative learning with the temple being the driving force for Thailand to become a learning society in the industry 4.0 era; and 3) to evaluate learning innovations to promote creative learning and present a prototype learning center Communities in Thailand. The study aims to establish three distinct learning centers: a community-based history learning center at Wat Suan Dok, a community-based learning center for early Buddhist history at Wat Jed Yod and a community-based learning center for Dhamma practice at Wat Ram Poeng in Chiangmai province. The methodology is grounded in research and development, with a sample size of 240 participants. Descriptive statistical methods, including mean and standard deviation, were employed for data analysis.

The study revealed the following key findings:

1. The concept of designing and developing urban community-based learning centers was given by technology experts. These key contributors designed and developed online learning spaces by building websites on Google Sites. The resulting learning areas and innovative knowledge packs on Google Sites in the three centers are

as follows: Firstly, for the Community-based History Learning Center, Wat Suan Dok, Phra Aram Luang, seven sets of creative knowledge innovation were devised, namely (1) History of Wat Suan Dok, (2) Phra Borommathat Chedi, (3) Phra Wihan Luang, (4) Phra Ubosot Phra Chao Kao Tue, (5) Cremation ashes of the North royal family of Chiang Mai, (6) Monument of Kruba Chao Sriwichai and (7) Mahachulalongkornrajavidyalaya University. Secondly, for the Learning Center for History of Buddhism, Wat Chet Yot, Phra Aram Luang, ten sets of knowledge Innovation were devised, namely (1) History of Wat Chet Yot, (2) Phra Borommathat Chedi Chet Yot, (3) Statue of King Tilokarat and (4) The Seven Satta Mahasathan, an essential learning site that represents Buddhism. Thirdly, for the Model of Community Learning Meditation Center, Wat Ram Poeng (Tapotaram) nine sets of knowledge innovation were devised, comprised of (1) History of Wat Ram Poeng, (2) Ubosot, (3) Wihan Laikham, (4) Practice of Meditation Based on Four Foundations of Mindfulness, (5) a site to end meditation class, and (6) Abbot's cell, a site to test somebody's meditation ability.

2. The development of an innovative learning area within the Google Sites program, featuring an E-book accessible through QR-code scanning, signifies a groundbreaking approach to community knowledge enhancement in Thai society. This initiative aims to propel Thailand towards becoming a creative learning society, leveraging technology to disseminate knowledge effectively.

3. The assessment indicates that the readiness of community learning services in the historical domain is commendable, scoring 4.25%. Similarly, the historical area of Buddhism and the Dhamma practice area demonstrate a good level, accounting for 4.20% and 4.19%, respectively. In light of these positive evaluations, we propose the establishment of a Learning and Innovation Center to serve as a model for promoting creative learning within urban communities.

Keywords: Learning Area Development, Innovation Promotes
Creative Learning, Community Model, Thai Society

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาวิจัย

ในครั้งพุทธกาล พระโพธิสัตว์พระนามว่า พระสิทธัตถะ ได้แสวงหาหนทาง การหลุดพ้นจากการเวียนตายเวียนเกิดจึงได้แสวงหาความรู้จนเจนจบหลักสูตรถึง 18 ศาสตร์¹ และเมื่อพระชนมายุได้ 29 พรรษา ทรงเลือกวิถีการเรียนรู้ในการค้น พบตัวเองโดยการเสด็จออกบรรพชา พร้อมทั้งศึกษาเล่าเรียนจากพระอาจารย์จน จบสมาบัติ 8 ประการ² ทรงบำเพ็ญเพียรด้วยการเสพ 2 ทาง คือ เสพกามคุณ (กามสุขัลลิกานุโยค) ทรมานพระองค์ (อตตกิลมณานุโยค)³ พบว่ามีได้เกิดองค์ ความรู้ที่จะช่วยให้ตนเองและชาวโลกทั้งหลายพ้นทุกข์ได้ พระองค์หันมาบำเพ็ญ เพียรทางจิต พิจารณาหยั่งรู้โดยยึดหลักการปฏิบัติตามทางสายกลาง⁴ (มัชฌิมา ปฏิปทา) จนได้บรรลุบุพเพนิวาสานุสสติญาณ บรรลุจุตูปปาตญาณ และได้บรรลุ อาสวักขยญาณ รวมเรียกว่า วิชชา 3⁵ สำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การ ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เกิดขึ้นมีกระบวนการเรียนรู้หรือการศึกษา

¹ คัมภีร์โลกนิติและธรรมนิติได้กล่าวถึง 18 ศาสตร์ ได้แก่ 1) สุตติ ว่าด้วยความรู้ ทั่วไป 2) สัมมติ ว่าด้วยความรู้กฎธรรมเนียม 3) สังขยา ว่าด้วยการคำนวณ 4) โยคยันตร์ ว่าด้วยการช่างการยন্ত্র 5) นิติ ว่าด้วยนิติศาสตร์ 6) วิเสสิกา ว่าด้วยความรู้อันให้เกิด มงคล 7) คณธัพพา วิชาร้องรำ 8) คณิกา วิชการบริหารร่างกาย 9) ธนุพเพธา วิชายุ้งธนู 10) ปุราณา โบราณคดี 11) ติกิจฉา วิชาแพทย์ 12) อติหาสา ตำนานหรือประวัติศาสตร์ 13) โชติ ดาราศาสตร์ 14) มายา ตำราพิชัยสงคราม 15) ฉันทสา การประพันธ์ 16) เกตุ วิชาพูด 17) มันทา วิชามนต์ 18) สัททา วิชาไวยากรณ์. (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ 32. อ้างคำว่า “ศิลปศาสตร์.”)

² ปฐมฌาน ทุตติฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสนัญญายตนะ วิญญูญายตนะ ตนะ อากิญจัญญายตนะ และเนวสัญญานาสัญญายตนะ รวมเรียกว่า สมาบัติ 8 ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. 1/215/203 (ไทย.มจร)

³ วิ.มหา. 4/13/20 (ไทย.มจร)

⁴ วิ.มหา. 4/13/21 (ไทย.มจร); ม.มู. 12/33/31 (ไทย.มจร)

⁵ วิ.มหา. 1/14/7 (ไทย.มจร)

ค้นคว้าอย่างเป็นระบบ และได้ทดลองปฏิบัติด้วยพระองค์เอง หลักการพัฒนาตนในพระพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ในหลาย ๆ สูตร เช่น ในวัชชีปุตตสูตร และปฐมสิกขาสูตร⁶ ในทุติยสิกขัตตยสูตรได้กล่าวถึงสิกขา 3 ประการ คือ 1) อธิศีลสิกขา (ศีล) 2) อธิจิตตสิกขา (สมาธิ) 3) อธิปัญญาสิกขา (ปัญญา) ดังนี้ “อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา เป็นการฝึกฝนจิตใจตามแนวทางพระพุทธศาสนา มุ่งพัฒนาจิตใจให้บริสุทธิ์ สงบ และรู้แจ้งความจริงของชีวิต การฝึกฝนทั้ง 3 ประการนี้ จะช่วยนำพาผู้ฝึกไปสู่ความหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง”⁷ เป็นหลักการพัฒนาดน ในประวัติศาสตร์การเรียนรู้ทางตะวันตก นักคิดทางปรัชญาและจิตวิทยาได้คิดค้นเรื่องการเรียนรู้ของมนุษย์ขึ้นประมาณ ศตวรรษที่ 18-19 ได้พยายามศึกษาเรื่องการเรียนรู้โดยมีกฎที่เรียกว่า กฎการเชื่อมโยงเบื้องต้น (The Primary Law Association) กฎนี้เป็นเรื่องของความสัมพันธ์เชื่อมโยงซึ่งอริสโตเติล (Aristotle) ได้ศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของความคิดนี้ และได้วางหลัก 3 ประการ⁸ เป็นกฎพื้นฐานทฤษฎีการเรียนรู้ คือ 1) สิ่งที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน (Law of Contiguity) 2) สิ่งที่เกิดขึ้นมีลักษณะคล้ายคลึงกัน (Law of Similarity) และ 3) สิ่งที่เกิดขึ้นเป็นสิ่งที่ตรงกันข้าม (Law of Contrast) จากอิทธิพลของแนวคิดการเชื่อมโยงสัมพันธ์นี้ได้มีทฤษฎีการเรียนรู้เกิดขึ้นอย่างแพร่หลาย คำว่า “การพัฒนา” หมายถึง การเปลี่ยนแปลงไปในทางเจริญขึ้น การคลี่คลายไปในทางที่ดีมากขึ้น การกระทำที่เป็นเหตุให้บางสิ่งบางอย่างเจริญเติบโตขึ้น หรือการขยายออกเพื่อให้ดีขึ้นกว่าที่มีอยู่เดิม⁹ ส่วนการพัฒนาชุมชน หมายถึง การเปลี่ยนแปลงของชุมชนด้วยการจัดการวางแผนทำ

⁶ อัง.ติก. 20/85, 87/310-314 (ไทย.มจร)

⁷ อัง.ติก. 20/89/314-317 (ไทย.มจร)

⁸ อุบลรัตน์ เฟื่องสฤติย์, จิตวิทยาการเรียนรู้ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2549), 6.

⁹ คณาจารย์สถาบันราชภัฏสวนดุสิต, ความจริงของชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: สถาบันราชภัฏสวนดุสิต, 2547), 173.

ข้อตกลงกัน และลงมือปฏิบัติในการพัฒนาให้คนในชุมชนมีคุณภาพในการดำรงชีวิตอยู่ทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง สังคม และวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนตามสภาพสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ภายในชุมชน สร้างความสุขของมวลมนุษย์ ให้มีทั้งคุณธรรม จริยธรรม ไปด้วยกัน¹⁰

แนวคิดการพัฒนาชุมชนในเมือง¹¹ การศึกษาควรมุ่งเน้นการเสริมสร้างโอกาสในการเรียนรู้ผ่านสังคมการศึกษา (Educational society) เน้นการพัฒนาชุมชนในเมืองเพื่อตอบสนองความต้องการในการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ที่ให้คนเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้และการสร้างการเรียนรู้จากวิถีชีวิตที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบัน เน้นการสร้างให้เป็นเมืองสร้างสรรค์ ที่ทำให้เกิดสังคมแห่งการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ สามารถเอื้ออำนวย และกระตุ้นให้คนในสังคมได้เกิดการเรียนรู้ผ่านการใช้ชีวิตประจำวันได้ หลักการบริหารจัดการเมืองการศึกษาเป็นความร่วมมือระหว่างหน่วยในสังคมเป็นงานหลัก ได้แก่ สถาบันการศึกษาของรัฐหรือเอกชน เช่น โรงเรียนหรือมหาวิทยาลัย และร่วมกับชุมชน ไม่ว่าจะเป็นวัดหรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) หรือองค์กรพัฒนาในชุมชน โดยมีเป้าหมายหลักเพื่อประสานการพัฒนาแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบของศูนย์กลางทั้งสองศูนย์กลางอย่างครบถ้วนและเหมาะสม และมีภาคเอกชนเป็นภาคีรองเพื่อทำหน้าที่พัฒนาเมืองตามแนวทางที่ภาคีหลักได้กำหนดไว้¹² ซึ่งได้มีความสอดคล้องกับแผนยุทธศาสตร์การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนาตั้งแต่ พ.ศ. 2560-2564 นี้ประกอบด้วยพันธกิจ 6 ด้าน ตามพันธกิจคณะสงฆ์ คือ ด้านการ

¹⁰ วิทยากร เชียงกุล, *พัฒนาชุมชน-พัฒนาสังคม* (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2527), 17-18.

¹¹ พนิต ภูจินดา และยศพล บุญสม, “แนวคิดการพัฒนาเมืองต้นแบบ,” *วารสารวิชาการ การออกแบบสภาพแวดล้อม*, ปีที่ 3, ฉบับที่ 1, (มกราคม - มิถุนายน 2559): 38.

¹² ศิริินทิพย์ อิศาสะวิน, “‘วัด’ ต้องเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน,” *สสส*, 30 พฤศจิกายน 2553, <https://www.thaihealth.or.th/?p=246301>.; พนิต ภูจินดา และยศพล บุญสม, “แนวคิดการพัฒนาเมืองต้นแบบ,” : 39.

ปกครอง ด้านศาสนศึกษา ด้านศึกษาสงเคราะห์ ด้านเผยแผ่ ด้านสาธารณูปการ ด้านสาธารณสงเคราะห์ของรัฐบาล¹³ การพัฒนาชุมชนต้นแบบเพื่อเป็นศูนย์การเรียนรู้ (Knowledge Center) สิ่งที่สำคัญที่สุด คือ องค์ความรู้ที่จะพัฒนาชุมชนให้กับมนุษย์ในอนาคต โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระแสสังคมสร้างสรรค์ (Creative Society) ที่ให้ความสำคัญกับการใช้ความรู้ความสามารถมาต่อยอดเป็นการผลิตที่สามารถตอบสนองความต้องการของตลาดในรูปแบบใหม่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ แนวคิดการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้มุ่งเน้นให้ศูนย์การเรียนรู้เป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้ตลอดชีวิต เป็นแหล่งรวมองค์ความรู้และทรัพยากรต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อการเรียนรู้ เชื่อมโยงกับกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน เพื่อส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้และการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวคิดการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้เป็นแนวทางที่สำคัญต่อการพัฒนาชุมชน ช่วยให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้และการพัฒนาที่ยั่งยืนศูนย์การเรียนรู้ควรได้รับการวางผังอย่างเหมาะสม เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อชุมชน แห่งอนาคตจึงให้ความสำคัญกับประสิทธิภาพของการใช้ประโยชน์ที่ดินและโครงสร้างพื้นฐานเมือง เพื่อสร้างประสิทธิภาพผ่านการประสานประโยชน์และการจัดสรรการใช้สอยพื้นที่อย่างเหมาะสม¹⁴

ในอดีต “วัด” ต้องเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน เป็นที่พึ่งของชาวบ้าน เป็นศูนย์รวมของสรรพสิ่ง หลากหลายกิจกรรมอยู่ที่วัด แม้แต่เรื่องของการศึกษาเล่าเรียน จนเป็นที่มาของคำว่า บวชเรียน แต่ในปัจจุบันดูเหมือนว่า “วัด” กลับมีบทบาทต่อชุมชนลดน้อยลง แต่ในสังคมปัจจุบัน ด้วยข้อจำกัดหลายประการไม่ว่าจะเป็นการจราจรที่แออัด ช่วงเวลาที่ไม่เอื้ออำนวย ฯลฯ ทำให้การเข้าวัดของคนไทยกลายเป็นเรื่องยาก บางครั้งการเข้าวัดแต่ละครั้งต้องมีการวางแผน

¹³ แผนยุทธศาสตร์การปฏิรูป กิจการพระพุทธศาสนา 2560-2564 “การนำนโยบายสู่การปฏิบัติ”, บรรณาธิการโดย พระราชวรเมธี และคณะ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2560), 21. <http://www.buddhism4.com/web/download/book%201.pdf>.

¹⁴ พันิต ภูจินดา และยศพล บุญสม, “แนวคิดการพัฒนาเมืองต้นแบบ,”: 39.

เชื่อว่านี่ก็อยากจะเข้าก็เดินเข้าไปได้ทันทีเหมือนก่อน แม้บางวัดพยายามรณรงค์ให้คนเข้าวัด ถึงกับมีการเปิดให้เข้าไปทำกิจกรรมต่าง ๆ ในวัดช่วงเย็นหรือค่ำหลังเลิกงาน แต่คนส่วนหนึ่งก็ยังลำบากที่จะเข้าวัดอยู่ดี¹⁵ การเผยแพร่หลักธรรมทางพระพุทธศาสนานั้น องค์คณะสงฆ์นั้นเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการที่จะส่งเสริม เผยแผ่ให้เป็นไปตามเจตนารมณ์ของพระพุทธองค์ คือ การเข้าถึงและเข้าใจธรรมเพื่อนำมาประยุกต์ในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาบุคคล ชุมชน และ สังคมอย่างกว้างขวาง¹⁶

การวิจัยนี้ คณะผู้วิจัยมุ่งศึกษาการพัฒนาพื้นที่เรียนรู้และพัฒนานวัตกรรมส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ชุมชนต้นแบบในเขตเมือง โดยการเชื่อมโยงกับการพัฒนาเมืองอัจฉริยะ ถนนนิมมานเหมินท์ ตามแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาเมืองอัจฉริยะจังหวัดเชียงใหม่¹⁷ มีเส้นทางเชื่อมโยง ดังนี้ 1) ศูนย์การเรียนรู้ประวัติศาสตร์ชุมชน วัดสวนดอก พระอารามหลวง จังหวัดเชียงใหม่ 2) ศูนย์การเรียนรู้การปฏิบัติธรรมวัดไร่เปิง (โตโปธาราม) จังหวัดเชียงใหม่ และ 3) ศูนย์การเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา วัดเจ็ดยอด พระอารามหลวง จังหวัดเชียงใหม่ ในการพัฒนาพื้นที่การเรียนรู้ด้วยการใช้ QR Code สแกน พร้อมทั้งจัดทำ E-Book โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางแห่งการเรียนรู้ด้านพระพุทธศาสนา ด้านประวัติศาสตร์ และด้านวิปัสสนากรรมฐาน

¹⁵ ศิริทิพย์ อิศาสะวิน, “‘วัด’ ต้องเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน,” สสส, 30 พฤศจิกายน 2553, <https://www.thaihealth.or.th/?p=246301>.

¹⁶ พระมหาสุทนต์ อากาศโร และคณะ, “การพัฒนาระบบการบริหารจัดการและการสร้างเครือข่ายองค์กรพระพุทธศาสนาในประเทศไทย,” (รายงานการวิจัย, สำนักสนับสนุนสุขภาวะองค์กร สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.), 2556), 4.

¹⁷ จังหวัดเชียงใหม่, แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาเมืองอัจฉริยะ Chiangmai Smart City Strategy Plan (เชียงใหม่: ม.ป.พ.), 2562.

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวทางการออกแบบและพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ของชุมชนในเขตเมือง
2. เพื่อพัฒนานวัตกรรมส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ของชุมชนต้นแบบโดยมีวัดเป็นศูนย์กลางในการขับเคลื่อนประเทศไทยสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ในยุค 4.0
3. เพื่อประเมินนวัตกรรมส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์และนำเสนอศูนย์การเรียนรู้ชุมชนต้นแบบในสังคมไทย

3. วิธีดำเนินการวิจัย

3.1 รูปแบบการวิจัย มีรูปแบบเป็นการวิจัยและพัฒนา (Research and Development: R&D) และการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research: AR) รูปแบบกระบวนการวิจัย คือ (1) ศึกษาเชิงเอกสาร (Documentary Study) ทำการศึกษา และรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งหนังสือ รายงานการวิจัย และเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ (Knowledge Center) และการพัฒนาเมืองอัจฉริยะ (2) การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบและพัฒนาพื้นที่ กิจกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชนต้นแบบในเขตเมือง 3 ศูนย์การเรียนรู้ (3) สรุปผลการศึกษาที่แสดงให้เห็นถึงแนวคิด หลักการ ความเป็นมา องค์ประกอบ รูปแบบการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้การพัฒนาเมืองอัจฉริยะในชุมชน ทั้ง 3 พื้นที่ โดยมีขั้นตอนดังนี้

ระยะที่ 1 การออกแบบและพัฒนานวัตกรรมชุดความรู้เชิงสร้างสรรค์
(1) การสำรวจ สังเคราะห์สภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน เป็นการ

ดำเนินการวิจัยเชิงสำรวจ หรือการสังเคราะห์เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อหาคำตอบเกี่ยวกับสภาพปัญหาความต้องการของชุมชนเกี่ยวกับการบรรจุ รายละเอียดลงใน QR Code รวมทั้งลักษณะที่เหมาะสมของ QR Code ที่ต้องการให้พัฒนา ผลการดำเนินการในขั้นตอนนี้จะทำให้ผู้วิจัยสามารถพัฒนา QR Code ได้สอดคล้องเหมาะสมกับความต้องการในการพัฒนาพื้นที่เรียนรู้ของ ชุมชนต้นแบบ (Knowledge Center) (2) พัฒนานวัตกรรมส่งเสริมการเรียนรู้เชิง สร้างสรรค์ชุมชนต้นแบบ โดยการดำเนินการนำความรู้และผลการวิจัยเชิงสำรวจ และจากการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลหลัก และผู้เชี่ยวชาญด้านเทคโนโลยีจาก วิทยาลัยศิลปะ สื่อ และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่ได้จากขั้นตอนที่หนึ่ง นำมาออกแบบและพัฒนานวัตกรรมชุดความรู้เชิงสร้างสรรค์ชุมชนต้นแบบใน เขตเมือง ด้านประวัติศาสตร์ของชุมชน

ระยะที่ 2 ประเมินนวัตกรรมส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ ปรับปรุง แก้ไข และนำเสนอศูนย์การเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ชุมชนต้นแบบในเขตเมือง คือ ประเมินผลการพัฒนา Google Sites, QR Code ตรวจสอบความเหมาะสม ประสิทธิภาพของนวัตกรรมชุดความรู้ ถ้าหากผลการตรวจสอบความเหมาะสม และประสิทธิภาพยังไม่เป็นที่พึงพอใจหรือมีบางส่วนที่ไม่สมบูรณ์จะต้องดำเนินการปรับปรุงแก้ไขจนกระทั่งมีความเหมาะสมและมีประสิทธิภาพตามเกณฑ์ที่กำหนด สำหรับการทดลองใช้ Google Sites, QR Code และชุดความรู้ จะ ดำเนินการทดลองกับกลุ่มเป้าหมายขนาดกลาง เป็นการนำ Google Sites, QR Code และชุดความรู้ ไปทดลองกับกลุ่มเป้าหมาย กลุ่มคนในพื้นที่ ทั้ง 3 แห่ง ๆ ละ 80 คน ได้แก่ นักศึกษาระดับอุดมศึกษา นักท่องเที่ยว และ ประชาชนทั่วไปรวมเป็นจำนวนทั้งหมด 240 คน แบบประเมินความพึงพอใจ ใช้สถิติวิเคราะห์ข้อมูลค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และนำผลการวิจัย เผยแพร่ด้านการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ (Knowledge Center) ในลักษณะเป็น

Google Sites, QR Code และชุดความรู้ และรูปเล่มเอกสารเพื่อเผยแพร่สู่
สาธารณะชน และมอบนวัตกรรมชุดความรู้ต้นแบบ QR Code ให้กับชุมชน
ต้นแบบในเขตเมืองทั้ง 3 ศูนย์ ได้ใช้ประโยชน์

3.2 ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก จำนวน 20 รูป/คน ประกอบด้วย พระสงฆ์ ตัวแทนหน่วยงานภาครัฐ ผู้นำชุมชน นักวิชาการ นักศึกษา และ
กลุ่มชาวบ้านในชุมชนทั้ง 3 แห่ง กลุ่มทดสอบนวัตกรรมจำนวนแห่งละ 80 รูป/คน
รวมเป็นทั้งหมด 240 รูป/คน

3.3 พื้นที่การวิจัย ศูนย์การเรียนรู้ (Knowledge Center) เชิงสร้างสรรค์
ของชุมชนต้นแบบโดยมีวัดเป็นศูนย์กลาง โดยการเชื่อมโยงกับการพัฒนาเมือง
อัจฉริยะถนนนิมมานเหมินท์ อำเภอเมืองเชียงใหม่มีเส้นทางเชื่อมโยง ดังนี้
(1) ศูนย์การเรียนรู้ประวัติศาสตร์ชุมชน วัดสวนดอก พระอารามหลวง อำเภอ
เมือง จังหวัดเชียงใหม่ (2) ศูนย์การเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา
วัดเจ็ดยอด พระอารามหลวง อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ (3) ศูนย์การเรียนรู้
การปฏิบัติธรรมวัดไร่เปิง (ตโปทาราม) อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

3.4 เครื่องมือการวิจัย ใช้เครื่องมือแบบสัมภาษณ์เชิงลึก แบบประเมิน
ความพอใจ ใช้สถิติวิเคราะห์ข้อมูล ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล ข้อมูลที่ได้จากการศึกษา ประกอบด้วยทั้งข้อมูล
เชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ (1) ศึกษาแนวคิดการออกแบบและพัฒนาศูนย์
การเรียนรู้ของชุมชนในเขตเมือง (2) พัฒนานวัตกรรมส่งเสริมการเรียนรู้เชิง
สร้างสรรค์ของชุมชนต้นแบบในเขตเมือง โดยใช้การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ

คือ การนำข้อมูลมาเรียบเรียง แจกแจงประเภท ตีความสร้างข้อสรุป สร้างความสัมพันธ์เชิงทฤษฎี แบบอุปนัย (Induction) โดยอาศัยเครื่องมือการวิเคราะห์ข้อมูลด้านวิศวกรรมความรู้ ประกอบกับเอกสารงานวิจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง (3) ประเมินพื้นที่เรียนรู้และนวัตกรรมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ โดยการดำเนินการวิเคราะห์เชิงปริมาณนั้นขั้นแรก คือ ตรวจสอบความสมบูรณ์ของแบบสอบถามและแบบประเมิน แล้วลงรหัส แล้วหาค่าต่าง ๆ ด้วยวิธีทางสถิติ ส่วนการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการทางคุณภาพ คือ การนำข้อมูลจากแบบสอบถามและแบบประเมินบางส่วน มาเรียบเรียง แจกแจงประเภท วิเคราะห์สร้างข้อสรุป สร้างความสัมพันธ์เชิงทฤษฎีร่วมกับผลลัพธ์จากวัตถุประสงค์ก่อนหน้าเพื่อให้ได้ผลลัพธ์เป็นนวัตกรรมเชิงสังคมที่ต้องการ

4. ผลการวิจัย

จากการดำเนินการวิจัย มีการลงพื้นที่เพื่อศึกษาเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณถึงบริบทชุมชน ข้อมูลทั่วไป และพัฒนานวัตกรรมการบนพื้นที่การเรียนรู้ชุมชนต้นแบบในเขตเมือง ได้คำตอบตามวัตถุประสงค์การวิจัย ดังนี้

4.1 การศึกษาวิจัยแนวคิดการออกแบบและพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ของชุมชนในเขตเมือง ผลการศึกษาวิจัยแนวคิดการออกแบบและพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ คือ

1) แนวคิดการออกแบบและพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ของผู้เชี่ยวชาญด้านเทคโนโลยี การพัฒนานวัตกรรมชุดความรู้เพื่อการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับชุมชนต้นแบบ ได้เสนอแนวคิดการออกแบบและการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้

ชุมชนต้นแบบด้วยการสร้างเว็บไซต์แบบ Google Sites โดยให้แนวคิดการออกแบบและพัฒนานวัตกรรมชุดความรู้เพื่อนำไปใช้ในศูนย์การเรียนรู้ชุมชนต้นแบบในเขตเมืองเป็นแหล่งข้อมูลที่ดี สามารถเข้าถึงได้ง่าย แต่จำเป็นต้องมีอินเทอร์เน็ต และมีความประสงค์ให้ศึกษาการใช้งาน Progressive Web App เพื่อให้สามารถใช้งานเว็บไซต์ในกรณีที่ไม่มีอินเทอร์เน็ตได้ ออกแบบให้ผู้ใช้งานเข้าใจการใช้เครื่องมือ ทั้งในแง่การสืบค้นข้อมูล (Search) การส่งต่อข้อมูล (Share) มีเครื่องมือที่สามารถให้คำแนะนำผู้ใช้งานได้ มีระบบดูแลที่สะดวกต่อการเข้าถึงผู้ใช้งาน

2) ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนต้นแบบด้าน “ประวัติศาสตร์ชุมชน” วัดสวนดอก พระอารามหลวง จังหวัดเชียงใหม่ สร้างชุดความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของชุมชน คือ (1) ประวัติวัดสวนดอก (2) พระบรมธาตุเจดีย์ (3) พระวิหารหลวง (4) พระอุโบสถพระเจ้าเก้าตื้อ (5) กุเจ้านายฝ่ายเหนือ (6) อนุสาวรีย์ (กุ) ครุบาเจ้าศรีวิชัย และ (7) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ให้เป็นศูนย์การเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์ของชุมชนในเขตเมือง¹⁸

3) ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนต้นแบบด้าน “ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา” วัดเจ็ดยอด พระอารามหลวง จังหวัดเชียงใหม่ สร้างชุดความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ประกอบด้วย (1) ประวัติวัดเจ็ดยอด (2) พระบรมธาตุเจดีย์เจ็ดยอด (3) พระบรมราชานุสาวรีย์พระเจ้าติโลกราช และ (4) สัตตมหาสถานทั้ง 7 อันเป็นแหล่งการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์สำคัญตามรอยพระพุทธศาสนา¹⁹

4) ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนต้นแบบด้าน “การปฏิบัติธรรม” วัดร่ำเปิง (ตโปทาราม) จังหวัดเชียงใหม่ สร้างพื้นที่เรียนรู้และนวัตกรรมชุดความรู้เกี่ยวกับการประพฤติวัตรการปฏิบัติธรรมตามแนวสติปัฏฐาน 4 ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ประกอบด้วย (1) ประวัติวัดร่ำเปิง (ตโปทาราม) (2) อุโบสถ (3) วิหารลายคำ

¹⁸ สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลหลัก A1, 20 มิถุนายน 2563.

¹⁹ สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลหลัก B1, 18 มิถุนายน 2563.

(4) การปฏิบัติธรรมตามแนวสติปัฏฐาน 4 (5) สถานที่ขึ้น-ลาพระกรรมฐาน (6) กุฏิเจ้าอาวาส สถานที่สอบและส่งอารมณ์กรรมฐาน เป็นแหล่งเรียนรู้ชุมชนต้นแบบแห่งการปฏิบัติธรรมในเขตเมือง²⁰

4.2 พัฒนาวัดกรรมส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ของชุมชนต้นแบบโดยมีวัดเป็นศูนย์กลางในการขับเคลื่อนประเทศไทยสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ในยุค 4.0 ผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนาวัดกรรมให้แนวคิดด้านการพัฒนา²¹ ดังนี้

1) การพัฒนาพื้นที่เรียนรู้ชุมชนต้นแบบ โดยใช้โปรแกรม Google Sites เป็นโปรแกรมของ Google ที่ให้บริการสร้างเว็บไซต์ สามารถสร้างเว็บไซต์ได้ง่าย ปรับแต่งรูปลักษณ์ได้อย่างอิสระ และสามารถรวบรวมความหลากหลายของข้อมูลไว้ในที่เดียว

2) พัฒนาพื้นที่เรียนรู้ชุมชนต้นแบบ ด้านประวัติศาสตร์ชุมชน วัดสวนดอก พระอารามหลวง จังหวัดเชียงใหม่ ให้เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ต้นแบบของสังคมไทยให้มีการพัฒนาวัดกรรมส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ของชุมชนต้นแบบโดยมีวัดเป็นศูนย์กลางในการขับเคลื่อนประเทศไทยสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ในยุค 4.0

3) พัฒนาพื้นที่เรียนรู้ชุมชนต้นแบบ ด้านประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา วัดเจ็ดยอด พระอารามหลวง ให้เป็นพื้นที่เรียนรู้ชุมชนต้นแบบในเขตเมือง

4) พัฒนาพื้นที่เรียนรู้ชุมชนต้นแบบ “ด้านการปฏิบัติธรรมตามแนวสติปัฏฐาน 4” วัดจำเปิง (ตโปทาราม) จังหวัดเชียงใหม่

4.3 การประเมินความพอใจการพัฒนาพื้นที่เรียนรู้และนวัตกรรมการส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ชุมชนต้นแบบในเขตเมือง

²⁰ สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลหลัก C1, 18 มิถุนายน 2563.

²¹ สัมภาษณ์ ผู้เชี่ยวชาญด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ A1, 15 มิถุนายน 2563.

1) กลุ่มทดสอบนวัตกรรมจำนวนแห่งละ 80 รูป/คน รวมเป็นทั้งหมด 240 รูป/คน ผลการวิจัยสรุปได้ว่า ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง อายุระหว่าง 31-40 ปี การศึกษาระดับปริญญาตรี ประเมิน 3 ศูนย์การเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ ดังนี้

ตารางที่ 1 ข้อมูลกลุ่มทดสอบนวัตกรรมจำนวนแห่งละ 80 รูป/คน ประเมิน 3 ศูนย์
รวมทั้งหมด 240 รูป/คน

อายุ	จำนวน (คน)	ค่าเฉลี่ย
ต่ำกว่า 20 ปี	6	7.5
20-30 ปี	16	20
31-40 ปี	37	46.25
50 ปีขึ้นไป	21	26.25
รวม	80	100.00

2) ผลการประเมินพื้นที่เรียนรู้ชุมชนต้นแบบด้านประวัติศาสตร์ชุมชน วัดสวนดอก จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า พื้นที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย นวัตกรรมชุดความรู้ และคู่มือปศุสัตว์ เป็นพื้นที่ต้นแบบที่มีความพร้อมของพื้นที่เรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์ของชุมชนสวนดอก นอกจากนี้ด้านการบริการการจัดการข้อมูลประวัติศาสตร์พระบรมธาตุเจดีย์และพระวิหารหลวง รวมถึงข้อมูลประวัติศาสตร์มหาวิทยาลัยสงฆ์เชียงใหม่ มีการจัดการให้ข้อมูลที่ดีมาก ส่วนประเด็นการให้ความรู้ด้านประวัติศาสตร์แก่เจ้านายฝ่ายเหนือ คู่มือปศุสัตว์และพระบรมธาตุเจดีย์ เป็นพื้นที่ให้ความรู้ได้ดีมาก ซึ่งข้อมูลเหล่านี้ผู้ประเมินสามารถนำไปใช้งานง่ายและสะดวกในการค้นหาข้อมูล แสดงเป็นตารางดังนี้

ตารางที่ 2 ผลการประเมินพื้นที่เรียนรู้ชุมชนต้นแบบด้านประวัติศาสตร์
ชุมชนวัดสวนดอก จังหวัดเชียงใหม่

ที่	ประเด็นประเมิน	ค่าเฉลี่ย ($\bar{X}$)	ส่วนเบี่ยงเบน มาตรฐาน (S.D.)	ระดับความ คิดเห็น
1	ความพร้อมพื้นที่เรียนรู้และ นวัตกรรมการเรียนรู้	4.25	0.73	ระดับดี
2	ความพร้อมของการบริการจัดการ	4.48	0.66	ระดับดี
3	การให้ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ ชุมชน	4.47	0.70	ระดับดี
4	ด้านประโยชน์การนำไปใช้	4.46	0.71	ระดับดี

3) ผลการประเมินศูนย์การเรียนรู้ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาพื้นที่
การเรียนรู้ชุมชนต้นแบบ วัดเจ็ดยอด พระอารามหลวง จังหวัดเชียงใหม่
โดยภาพรวมพื้นที่มีความพร้อม อยู่ในระดับดี เมื่อพิจารณารายละเอียดพบว่า
ความพร้อมพื้นที่เรียนรู้พระบรมธาตุเจดีย์ มีความพร้อมที่สุด การให้ความรู้ด้าน
ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาสัตตมหาสถาน สัปดาห์ที่ 5 อชปาลนิโครธที่อยู่
ในระดับดีที่สุด นอกจากนั้นอยู่ในระดับดี ด้านประโยชน์การนำไปใช้ในระดับดี
และผู้ประเมินให้การใช้ข้อมูลพื้นที่การเรียนรู้ในด้านเป็นแหล่งข้อมูลที่ตรงกับ
ความต้องการของผู้ใช้งานมาเป็นอันดับแรก แสดงเป็นตารางดังนี้

ตารางที่ 3 ผลการประเมินศูนย์การเรียนรู้ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา
พื้นที่การเรียนรู้ชุมชนต้นแบบ วัดเจ็ดยอด พระอารามหลวง จังหวัดเชียงใหม่

ที่	ประเด็นประเมิน	ค่าเฉลี่ย ($\bar{X}$)	ส่วนเบี่ยงเบน มาตรฐาน (S.D.)	ระดับความ คิดเห็น
1	ความพร้อมพื้นที่เรียนรู้และ นวัตกรรมการเรียนรู้	4.20	0.73	ระดับดี
2	ความพร้อมของการบริการจัดการ	4.20	0.72	ระดับดี
3	การให้ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนา	4.47	0.70	ระดับดี
4	ด้านประโยชน์การนำไปใช้	4.20	0.72	ระดับดี

4) ผลการประเมินศูนย์การเรียนรู้การปฏิบัติธรรม วัดจำเปิง (ตโปทาราม) จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าความพร้อมพื้นที่เรียนรู้พระบรมธาตุเจดีย์ มีความพร้อมที่สุด การบริการจัดการพื้นที่เรียนรู้เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐานมีการบริการดีที่สุด ส่วนการให้ความรู้ด้านการปฏิบัติกรรมฐาน การสอบและส่งอารมณ์กรรมฐานที่อยู่ในระดับดีที่สุด ส่วนด้านการสามารถสืบค้นได้อย่างรวดเร็วในการนำไปใช้เพื่อการเรียนรู้มาเป็นอันแรก แสดงเป็นตารางดังนี้

ตารางที่ 4 ผลการประเมินศูนย์การเรียนรู้การปฏิบัติธรรม วัดจำเปิง (ตโปทาราม)
จังหวัดเชียงใหม่

ที่	ประเด็นประเมิน	ค่าเฉลี่ย ($\bar{X}$)	ส่วนเบี่ยงเบน มาตรฐาน (S.D.)	ระดับความ คิดเห็น
1	ความพร้อมพื้นที่เรียนรู้และนวัตกรรมการเรียนรู้	4.16	0.74	ระดับดี
2	ความพร้อมของการบริการจัดการ	4.21	0.71	ระดับดี
3	การให้ความรู้ด้านการปฏิบัติธรรม	4.20	0.72	ระดับดี
4	ด้านประโยชน์การนำไปใช้	4.18	0.72	ระดับดี

5) นำเสนอศูนย์เรียนรู้และนวัตกรรมการส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์
ชุมชนต้นแบบในเขตเมือง ดังนี้

(1) พื้นที่การเรียนรู้ที่ 1 แหล่งเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์ชุมชน วัดสวนดอก
พระอารามหลวง จังหวัดเชียงใหม่

ได้องค์ความรู้ใหม่ประมวลองค์ความรู้จากงานวิจัยได้ 2 ประการ คือ 1) ได้นวัตกรรมชุดความรู้ จำนวน 7 ชุดความรู้ 2) ได้ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนต้นแบบด้านประวัติศาสตร์ของชุมชนดังนี้

ภาพที่ 1 นวัตกรรมชุดความรู้ จำนวน 7 ชุด ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนต้นแบบ
ด้านประวัติศาสตร์ของชุมชนวัดสวนดอก พระอารามหลวง จังหวัดเชียงใหม่

(2) พื้นที่การเรียนรู้ที่ 2 แหล่งเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา วัดเจ็ดยอด พระอารามหลวง จังหวัดเชียงใหม่ ต้องค้ความรู้นี้ใหม่จากการวิจัยด้านการพัฒนาพื้นที่เรียนรู้ชุมชนต้นแบบของสังคมไทย คือ แหล่งเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาของวัดเจ็ดยอด พระอารามหลวง จังหวัดเชียงใหม่ โดยการประมวลองค์ความรู้จากงานวิจัยได้ 2 ประการ คือ 1) ได้นวัตกรรมชุดความรู้ จำนวน 10 ชุดความรู้ 2) ได้ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนต้นแบบด้านประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ดังนี้

ภาพที่ 2 นวัตกรรมชุดความรู้ จำนวน 10 ชุด ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนต้นแบบด้านประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา วัดเจ็ดยอด พระอารามหลวง จังหวัดเชียงใหม่

(3) พื้นที่การเรียนรู้ที่ 3 แหล่งเรียนรู้ด้านการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน 4 วัดรำเปิง (ตโปทาราม) จังหวัดเชียงใหม่ ได้องค์ความรู้ใหม่โดยการประมวลองค์ความรู้จากงานวิจัยได้ 2 ประการ คือ 1) ได้นวัตกรรมชุดความรู้ จำนวน 11 ชุดความรู้ 2) ได้ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนต้นแบบด้านการปฏิบัติธรรมดังนี้

ภาพที่ 3 นวัตกรรมชุดความรู้ จำนวน 11 ชุด ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนต้นแบบด้านการปฏิบัติธรรม วัดรำเปิง (ตโปทาราม) จังหวัดเชียงใหม่

5. บทสรุปการวิจัย

การพัฒนาพื้นที่เรียนรู้และสร้างนวัตกรรมส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ชุมชนต้นแบบในเขตเมือง ภายใต้งานวิจัยเรื่อง “การพัฒนาพื้นที่การเรียนรู้เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชนต้นแบบ (Knowledge Center) ในสังคมไทย” แนวคิดสำคัญ คือ การพัฒนาพื้นที่เรียนรู้และการพัฒนานวัตกรรมส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ชุมชนต้นแบบในเขตเมือง เพื่อตอบรับและเชื่อมโยงกับบ้านเมืองจังหวัดเชียงใหม่บริเวณถนนนิมมานเหมินท์เป็นเมืองสร้างสรรค์ เป็นเมืองฉลาด เป็นแนวคิดเมืองสร้างสรรค์ เป็นแนวคิดที่เน้นการสร้างหรือส่งเสริมกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่มีความหลากหลายซึ่งมีส่วนสำคัญที่ผลักดันระบบเศรษฐกิจและสังคมของเมืองนั้น ๆ แนวคิดเมืองฉลาด (smart growth city) ตามแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาเมืองอัจฉริยะ (Chiangmai Smart City Strategy Plan) ที่เน้นการพัฒนาการใช้พื้นที่เมืองให้เต็มประสิทธิภาพแทนการกระจายการพัฒนาเมืองออกไปเรื่อย ๆ

การพัฒนาพื้นที่เรียนรู้ และนวัตกรรมชุดความรู้เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ชุมชนต้นแบบในเขตเมือง เพื่อนำไปใช้ในพื้นที่เรียนรู้ทั้ง 3 แห่ง จากการศึกษาแนวคิดการออกแบบและพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ของชุมชนในเขตเมือง และการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักในพื้นที่เรียนรู้ของชุมชนต้นแบบวัดสวนดอก พระอารามหลวง วัดเจ็ดยอด พระอาราม และวัดจำเปิง (ตโปทาราม) เพื่อให้ผู้ที่สนใจได้เข้าถึงข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งการเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์ของชุมชน ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา และการปฏิบัติธรรมได้ง่ายและสะดวกมากขึ้น ให้เป็นชุมชนอัจฉริยะเป็นพื้นที่เรียนรู้ของชุมชนต้นแบบในเขตเมือง

ด้านการพัฒนานวัตกรรมเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ของชุมชนต้นแบบในเขตเมืองโดยมีวัดเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ในการขับเคลื่อน

ประเทศไทยสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ในยุค 4.0 การออกแบบพัฒนา Google Sites, QR Code และชุดความรู้ เป็นการดำเนินการโดยการนำความรู้และผลการวิจัยเชิงสำรวจที่ได้จากขั้นตอนที่หนึ่งมาพัฒนา Google Sites, QR Code จากผลการพัฒนานวัตกรรมชุดความรู้นี้จะมีการนำไปทดลองใช้ในกลุ่มเป้าหมายเพื่อการประเมินพื้นที่เรียนรู้ชุมชนต้นแบบในเขตเมือง

นำเสนอศูนย์เรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ชุมชนต้นแบบในเขตเมือง ทั้ง 3 ศูนย์การเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ คือ พื้นที่เรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์ชุมชน พื้นที่เรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา พื้นที่เรียนรู้การปฏิบัติธรรม ให้เป็นประโยชน์เชิงวิชาการ การบรรยาย การสอน การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอน ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ ใช้ประโยชน์ด้านความรู้ในพระพุทธศาสนา ในพื้นที่เรียนรู้ชุมชนต้นแบบ ใช้ประโยชน์ในงานวิจัยงานสร้างสรรค์เพื่อพัฒนาสิ่งประดิษฐ์พื้นที่เรียนรู้ต้นแบบ และใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์/เป้าหมายของงานวิจัย/และงานสร้างสรรค์ต่อไป

คุณค่าของงานวิจัย คือ การจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ชุมชนต้นแบบในเขตเมือง อันเป็นต้นแบบด้านการพัฒนานวัตกรรมเชิงสร้างสรรค์ซึ่งสามารถขยายผลการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์โดยนำผลงานวิจัยด้านพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ให้มีการเผยแพร่ข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ชุมชนประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา และการปฏิบัติธรรมตามแนวสติปัฏฐาน 4 และด้านอื่น ๆ ในสังคม ชุมชน เขตเมือง และในสังคมไทยให้เป็นที่เข้าใจ และเป็นที่ยอมรับ พัฒนาให้เกิดประสิทธิผลที่ดีในการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ต่อสังคมโดยการขยายผลการพัฒนาทั่วประเทศไทย เสนอเป็นคู่มือการใช้พื้นที่การเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ของชุมชนต้นแบบในเขตเมืองดังนี้

ภาพที่ 4 คู่มือการใช้พื้นที่การเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ของชุมชนต้นแบบในสังคมไทย

6. อภิปรายผลการวิจัย

6.1 ผลการศึกษาแนวคิดการออกแบบและพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ของชุมชนในเขตเมือง แนวคิดด้านการออกแบบในการการพัฒนาพื้นที่เรียนรู้ของชุมชนต้นแบบ (Knowledge Center) มีส่วนเกี่ยวข้องในการวางผังเมืองในสังคมไทย การควบคุมการใช้ประโยชน์ที่ดินมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงด้วยโครงข่ายการคมนาคมและขนส่งของบ้านเมือง ที่มีความเหมาะสมทั้งทางด้านสาธารณูปโภค หลักการใช้ประโยชน์ที่ดินที่ดี ควรคำนึงถึงความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกับโครงข่ายคมนาคมและสาธารณูปโภค โดยที่ดินควรสามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ รองรับการเดินทางของเมือง และอยู่บนพื้นฐานของประโยชน์

สาธารณะ หลักการใช้ประโยชน์ที่ดินที่ทันสมัย ควรคำนึงถึงปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ เพื่อให้เกิดเมืองที่มีประสิทธิภาพ ยั่งยืน และเท่าเทียม จึงมีหน้าที่ประสานการพัฒนาของทุกภาคในการตกลงทิศทางการพัฒนาร่วมกัน จากผลการศึกษาเข้ากับแนวคิดแนวคิดเมืองปรับตัว (resilient city) มีแนวทางที่จะสร้างเมืองแห่งอนาคตที่มีความยืดหยุ่นสูง สามารถปรับตัวได้อย่างรวดเร็ว เมืองสร้างสรรค์ และแนวคิดการพัฒนาเมืองดุลนิเวศ (EQO City) เป็นแนวทางสำคัญที่จะช่วยส่งเสริมการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 เมืองสร้างสรรค์มักเป็นเมืองที่มีสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยต่อการเรียนรู้ แนวคิดการพัฒนาเมืองดุลนิเวศ (EQO City) ให้ความสำคัญกับการพัฒนาเมืองที่ยั่งยืน ซึ่งจะช่วยสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยต่อการเรียนรู้เช่นกัน²² เมืองนิเวศ (Eco-City) เป็นแนวคิดการออกแบบเมืองที่คำนึงถึงสิ่งแวดล้อมเป็นหลัก โดยมุ่งเน้นการสร้างเมืองที่ประหยัดพลังงาน และการเดินทางประเภทที่ไม่ก่อให้เกิดมลพิษ ความเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม และสามารถอยู่ได้อย่างยั่งยืน แนวคิดเมืองนิเวศเป็นแนวคิดที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาเมืองในอนาคต เมืองนิเวศจะช่วยสร้างเมืองที่ประหยัดพลังงานและการเดินทางประเภทที่ไม่ก่อให้เกิดมลพิษ ความเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม และสามารถอยู่ได้อย่างยั่งยืน เมืองสุขภาวะ (Healthy City) เป็นแนวคิดที่เน้นการสร้างความเป็นมิตรกับประชาชน การสนับสนุนการพัฒนาสุขภาพประชาชน โดยการใช้สภาพแวดล้อมทางกายภาพที่ส่งเสริมให้ประชาชนในเมืองมีคุณภาพชีวิตที่ดีทั้งทางสุขภาพกายและทางสุขภาพใจ การใช้ชีวิตของคนเมืองในแนวทางใหม่ ภายใต้แนวคิดเมืองสุขภาวะ สามารถทำได้ดังนี้ เลือกที่อยู่อาศัยในบริเวณที่มีสภาพแวดล้อมที่ดี เช่น ใกล้สวนสาธารณะ ใกล้โรงพยาบาล ใกล้โรงเรียน เลือกทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่ส่งเสริมสุขภาพ เช่น ออกกำลังกาย รับประทานอาหารที่มีประโยชน์ พักผ่อนให้เพียงพอ มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน เช่น กิจกรรมอาสาสมัคร กิจกรรมนันทนาการ แนวคิดเมืองสุขภาวะเป็นแนวทางสำคัญที่จะช่วยส่งเสริมคุณภาพชีวิตที่ดีของประชาชนในเมือง ช่วยให้ประชาชน

²² พนิต ภูจินดา และยศพล บุญสม, “แนวคิดการพัฒนาเมืองต้นแบบ,”: 30.

มีสุขภาพกายและสุขภาพจิตที่ดี มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ตามแผนยุทธศาสตร์การ
พัฒนาเมืองอัจฉริยะจังหวัดเชียงใหม่

ภาพที่ 5 แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาเมืองอัจฉริยะจังหวัดเชียงใหม่

ที่มา: จังหวัดเชียงใหม่, แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาเมืองอัจฉริยะ

Chiangmai Smart City Strategy Plan (เชียงใหม่: ม.ป.พ., 2562) หน้าปก.

อีกทั้งการวิจัยด้านการพัฒนานวัตกรรมชุดความรู้เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้
ของชุมชนต้นแบบในเขตเมืองนี้มีแนวคิดสำคัญ คือ เมืองสร้างสรรค์ เป็นแนวคิด
ที่เน้นการสร้างหรือส่งเสริมกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่หลากหลายซึ่งมีความสำคัญ
ที่ผลักดันระบบเศรษฐกิจและสังคมของเมืองนั้น ๆ อาจเป็นพื้นที่เมืองที่ประกอบ
ไปด้วยรากฐานที่มั่นคงทางสังคมและวัฒนธรรม เมืองที่ให้ความสำคัญกับความ
คิดสร้างสรรค์และนวัตกรรม มีสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาความคิด
สร้างสรรค์ เมืองสร้างสรรค์มักมีวัฒนธรรมและศิลปะที่หลากหลาย มีกิจกรรมทาง

วัฒนธรรมและศิลปะที่หลากหลาย ผู้คนในชุมชนมีความคิดสร้างสรรค์และกล้าแสดงออก แนวคิดเมืองฉลาด (smart growth city)²³ แนวคิดในการวางผังเมืองและระบบคมนาคม ที่เน้นการพัฒนาการใช้พื้นที่เมืองให้เต็มประสิทธิภาพแทนการกระจายการพัฒนาเมืองออกไปเรื่อย ๆ ซึ่งองค์กรที่คอยผลักดันแนวคิดเกี่ยวกับเมืองฉลาด กล่าวถึงหลักการในการพัฒนาเมือง แนวคิดเมืองอัจฉริยะที่รัฐบาลได้มีการผลักดันให้เกิดขึ้นในประเทศไทย หากเรามองในระดับสากลพบว่า แนวคิดนี้ปรากฏไว้อย่างชัดเจนในอดีต คือ ในปี พ.ศ. 2540 ในความหมายของเมืองเสมือนจริงซึ่งเกิดขึ้นจากวิกฤติของเมืองในประเทศตะวันตก ความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ ซึ่งความเหลื่อมล้ำ ของประชาชนภายในเมืองนั้น ๆ รวมถึงความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงบริการพื้นฐานทางเทคโนโลยีสารสนเทศ โดยอาศัยความก้าวหน้าของเทคโนโลยีในขณะนั้น ๆ

ดังนั้น แนวคิดสำคัญในการออกแบบการพัฒนาพื้นที่การเรียนรู้และนวัตกรรมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ชุมชนต้นแบบในเขตเมือง คือ วัดสวนดอก พระอารามหลวง อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ในพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ของชุมชนด้าน “ประวัติศาสตร์ชุมชน” วัดเจ็ดยอด พระอารามหลวง พัฒนาด้าน “ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา” และวัดจำเปิง (ตโปทาราม) เด่นด้านการปฏิบัติธรรมจึงพัฒนา “ศูนย์การปฏิบัติธรรม” จังหวัดเชียงใหม่ ทั้ง 3 ศูนย์เป็นชุมชนในเขตเมืองที่สำคัญสามารถเป็นต้นแบบแห่งการพัฒนา

6.2 ผลการพัฒนานวัตกรรมส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ของชุมชนต้นแบบโดยมีวัดเป็นศูนย์กลางในการขับเคลื่อนประเทศไทยสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ในยุค 4.0

การพัฒนานวัตกรรมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ชุมชนต้นแบบในเขตเมือง โดยได้ศึกษาถึงปัญหาด้านการเข้าถึงข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ของชุมชน ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา และศูนย์การปฏิบัติธรรม จังหวัดเชียงใหม่ ตลอดจนถึง

²³ เรื่องเดียวกัน, 31.

การออกแบบนวัตกรรมชุดความรู้ในการนำมาใช้ในพื้นที่เรียนรู้ชุมชนต้นแบบ ผลการศึกษาอภิปรายผล คือ การพัฒนานวัตกรรมชุดความรู้ส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชนต้นแบบในเขตเมือง การนำองค์ความรู้เชิงการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ (Knowledge Center) และการพัฒนาเมืองอัจฉริยะเพื่อให้วัดและคณะสงฆ์ในจังหวัดเชียงใหม่ และในประเทศไทย ได้มีเรียนรู้แบบของพื้นที่เรียนรู้ต้นแบบ และการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ (Knowledge Center) ด้านประวัติศาสตร์ของชุมชน ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา การปฏิบัติธรรม ในการพัฒนานวัตกรรมชุดความรู้ส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชนต้นแบบในเขตเมืองในครั้งนี้ ที่ผู้วิจัยได้ออกแบบพัฒนา Google Sites, E-Book และ QR Code ให้เป็นนวัตกรรมชุดความรู้ เป็นการดำเนินการโดยการนำความรู้และผลการวิจัยเชิงสำรวจที่ได้จากขั้นตอนที่หนึ่งมาพัฒนา Google Sites, E-Book, QR Code การพัฒนาชุดความรู้นี้มีรูปแบบตามความต้องการของกลุ่มเป้าหมายในการพัฒนาพื้นที่เรียนรู้ของชุมชนต้นแบบ ส่วนที่จะพัฒนาชุดความรู้ มีลักษณะอยู่ในกรอบของประวัติศาสตร์ชุมชน ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา และการปฏิบัติธรรม ส่วนประกอบของ Google Sites, E-Book, QR Code ได้บรรจุตามคำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญที่ได้มีการสำรวจในเบื้องต้น การพัฒนานวัตกรรมชุดความรู้เพื่อนำไปใช้ในพื้นที่เรียนรู้ของชุมชนต้นแบบได้พัฒนามาบน Google Sites ก็ดี การสร้างนวัตกรรมชุดความรู้แบบ E-Book ก็ดี ตลอดจนการจัดทำเป็น QR Code เพื่อให้ผู้ที่มีความสนใจในการศึกษาได้เข้าถึงข้อมูลได้โดยง่าย ก็ยังมีข้อจำกัดด้านการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารบางประการ ที่ยังต้องพัฒนาให้ดียิ่งขึ้น

6.3 ความพึงพอใจการพัฒนาพื้นที่เรียนรู้และนวัตกรรมส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ชุมชนต้นแบบในเขตเมือง ผู้ตอบแบบสอบถามมีความเห็นต่อการพัฒนาพื้นที่เรียนรู้ของชุมชนต้นแบบในเขตเมือง และเมื่อพิจารณา

รายด้านมีความคิดเห็นในระดับดีทุกด้าน แต่เมื่อพิจารณารายประเด็นในแต่ละด้านมีข้อควรอภิปราย ดังนี้

1) **ด้านความพร้อมของพื้นที่เรียนรู้ชุมชนต้นแบบ** ความพร้อมของพื้นที่เรียนรู้ของชุมชนต้นแบบ จากผลการวิจัยพบว่า มีความพร้อมส่วนใหญ่ในระดับดี ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดที่เน้นการสร้างหรือส่งเสริมกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่หลากหลายโดยมีผู้คนเป็นศูนย์กลางซึ่งมีส่วนสำคัญที่ผลักดันระบบเศรษฐกิจและสังคมของเมืองนั้น ๆ อาจเป็นพื้นที่เมืองที่ประกอบไปด้วยรากฐานที่มั่นคงทางสังคมและวัฒนธรรมในสังคมไทย เมืองสร้างสรรค์คือเมืองที่เอื้อต่อการสร้างสรรค์ ส่งเสริมให้เกิดกิจกรรมทางความคิดสร้างสรรค์ ศิลปะ และวัฒนธรรม นวัตกรรมใหม่ ๆ และผู้ประกอบการรุ่นใหม่ ๆ เกิดขึ้นในชุมชนสังคม เพื่อสร้างเศรษฐกิจและสังคมที่ยั่งยืน มั่นคง การพัฒนาเมืองสร้างสรรค์ต้องอาศัยกลยุทธ์ที่มุ่งเน้นการพัฒนาเชิงสร้างสรรค์รูปแบบใหม่ เช่น การส่งเสริมความร่วมมือระหว่างทุกภาคส่วน การส่งเสริมให้เกิดการพัฒนานวัตกรรมใหม่ ๆ เกิดขึ้น และการส่งเสริมให้เกิดกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่สังคมไทยมีทุนทางสังคมเป็นอย่างดีแล้ว และศิลปะที่หลากหลาย สร้างสภาพแวดล้อมที่ส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้เรียน และการสร้างประสิทธิภาพสำหรับบุคลากรในเมือง เพิ่มโครงสร้างพื้นฐานที่ส่งเสริมให้เมืองเกิดการเรียนรู้ เกิดแรงบันดาลใจในการพัฒนางานสร้างอาชีพ และเกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนในพื้นที่ชุมชนเมือง สร้างชุมชนที่สามารถรับมือกับการปรับตัวเมื่อเมืองเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางต่าง ๆ และตอบรับกับวิถีชีวิตของคนในพื้นที่ชุมชนเมือง และสนับสนุนและสร้างโครงข่ายการเรียนรู้อย่างครบวงจรของมนุษย์

2) **ด้านการบริการจัดการด้านข้อมูลประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา** เมื่อพิจารณาด้านการบริการจัดการข้อมูลประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาทั้ง 3 ศูนย์การเรียนรู้ พบว่า ชุมชนต้นแบบด้านประวัติศาสตร์ชุมชนวัดสวนดอก

มีระบบการจัดการข้อมูลที่ดีที่สุด (=4.47) (วัดเจติยอดและวัดร่ำเปิง=4.21) ถ้ามองในรายละเอียด จะพบว่ามีหลายด้านที่อยู่ในระดับดีมาก อาทิ การให้ความรู้ด้านประวัติศาสตร์แก่เจ้านายฝ่ายเหนือ กุศุบาเจ้าศรีวิชัย พระบรมธาตุเจดีย์ ซึ่งจะเป็นแนวทางให้การดำเนินบริการด้านข้อมูลสถานที่อื่น ๆ ไว้เป็นแนวทาง เพื่อจัดเครือข่ายกิจกรรมการเรียนรู้ การเข้าใจถึงความเหมือนและความแตกต่างระหว่างกลุ่มกับเครือข่าย รวมทั้งการเชื่อมโยงระหว่างปัจเจกบุคคล กลุ่ม โหนด และชุมทาง (hub) จะช่วยให้เรามองเห็นความสัมพันธ์และกระบวนการทำงานของฝ่ายต่าง ๆ ที่ชัดเจนยิ่งขึ้น สอดคล้องกับพระมหาสุทิตย์ อาภากร²⁴ กล่าวว่า “เครือข่ายทางสังคม” เป็นคำที่มีนัยและความหมายที่แตกต่างกันไป ตามความคิดเห็นมุมมองและประสบการณ์ของแต่ละบุคคล ซึ่งสามารถอธิบายได้ในมิติของการปฏิสัมพันธ์ในสังคมมนุษย์ ทั้งที่เป็นกระบวนการ วิธีการ และกลยุทธ์ในการขับเคลื่อนทางสังคม ที่แสดงถึงรูปแบบความสัมพันธ์ภายใต้เงื่อนไขที่ปัจเจกบุคคล กลุ่มบุคคล องค์กร และเครือข่ายที่มีต่อกัน และในมิติแห่งความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นด้วยกระบวนการและกิจกรรมในสังคม เช่น การติดต่อสื่อสาร การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การประสานผลประโยชน์ ความไว้วางใจ ความเอื้ออาทร ฯลฯ ที่เป็นปัจจัยหลักให้สมาชิกหรือฝ่ายต่าง ๆ มีความผูกพันต่อกันเพื่อเสริมสร้างในการแก้ไขปัญหาและการเปลี่ยนแปลงในสิ่งต่าง ๆ

3) ด้านการให้ความรู้ สื่อนวัตกรรม Google Site เป็นสื่อที่ให้ความรู้ในหลาย ๆ ด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านประวัติศาสตร์ ผู้ใช้สื่อมีความพึงพอใจจากการวัดผลทั้ง 3 ศูนย์การเรียนรู้ อยู่ในระดับดี ให้ความรู้รอบด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้ด้านประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาซึ่งต้องอาศัยความแม่นยำและเที่ยงตรง เพื่อผู้นำไปใช้เข้าใจและฝึกฝน ปฏิบัติตาม ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีกลุ่มพฤติกรรมนิยมที่ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์ ได้ให้หลักการเรียนรู้ตามทฤษฎีไว้ว่า การเรียนรู้เกิดจากการกระทำและการสังเกตจากผู้อื่น จึงมีผลก่อให้เกิด

²⁴ พระมหาสุทิตย์ อาภากร, เครือข่าย: ธรรมชาติ ความรู้ และการจัดการ (กรุงเทพมหานคร: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.), 2548), 58–59.

พฤติกรรมการเรียนรู้แบบใหม่ ๆ การเรียนรู้เริ่มจากสิ่งที่เล็กและง่ายไปหาสิ่งที่มีความสลับซับซ้อน การเรียนรู้จากส่วนย่อยไปหาส่วนใหญ่ การเรียนรู้ควรเริ่มจากที่ละเล็กละน้อย และเรียนรู้เป็นตามลำดับขั้นตอน และการฝึกหัด หมายถึง การทำพฤติกรรมตอบสนองต่อสิ่งเร้าใดสิ่งเร้าหนึ่ง ซ้ำ ๆ เพื่อให้จำได้อย่างคงทน ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องที่สำคัญในการเรียนทักษะต่าง ๆ²⁵

4) **ด้านประโยชน์การนำไปใช้** ชุมชนวัดกรรมกรออกแบบและพัฒนา ศูนย์การเรียนรู้ของชุมชนต้นแบบ เป็นการออกแบบที่สามารถใช้งานง่ายและสะดวกในการค้นหาข้อมูลจากการประเมินพื้นที่เรียนรู้วัดสวนดอก พระอารามหลวง ซึ่งมีการใช้ประโยชน์ในระดับดีมาก มีค่าเฉลี่ยสูงสุด (=4.55) สอดคล้องกับผลการประเมินศูนย์การเรียนรู้ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาพื้นที่การเรียนรู้ชุมชนต้นแบบ วัดเจ็ดยอด พระอารามหลวง พบว่า นวัตกรรมดังกล่าวเป็นแหล่งข้อมูลที่ตรงกับความต้องการของผู้ใช้งาน ซึ่งสอดคล้องกับอายุของผู้ใช้งานอยู่ระหว่าง 30–40 ปี มีการศึกษาระดับปริญญาตรี เป็นผู้ให้บริการตอบสนองข้อมูลที่ต้องการ นอกจากนี้ผู้ประเมินศูนย์การเรียนรู้การปฏิบัติธรรมพื้นที่การเรียนรู้ชุมชนต้นแบบ วัดร่ำเปิง (ตโปทาราม) ยังระบุอีกว่าระบบดังกล่าวสามารถสืบค้นได้อย่างรวดเร็วในการนำไปใช้เพื่อการเรียนรู้

8. ข้อเสนอแนะ

8.1 **ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย** ผลการศึกษาวิจัยนี้สามารถขยายผลการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ โดยนำผลงานวิจัยพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ให้เผยแพร่ข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ชุมชน ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา และการปฏิบัติธรรมต่อสังคมให้เป็นที่เข้าใจและเป็นที่ยอมรับเกิดประสิทธิผลที่ดีต่อสังคมไทยขยายผลการพัฒนาทั่วประเทศไทย

²⁵ ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, จิตวิทยาการศึกษา (*Educational Psychology*) (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์สื่อเสริมกรุงเทพมหานคร, 2546), 39.

8.2 ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ ด้านการพัฒนาพื้นที่เรียนรู้ที่ดี นวัตกรรมส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ชุมชนต้นแบบในเขตเมืองที่ดี สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้อย่างหลากหลาย โดยนำไปใช้ประโยชน์ดังนี้

- 1) การใช้ประโยชน์เชิงวิชาการ การบรรยาย การสอน การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอน
- 2) การใช้ประโยชน์ด้านความรู้ในพระพุทธศาสนา
- 3) การใช้ประโยชน์ในงานวิจัยและ/หรืองานสร้างสรรค์เพื่อพัฒนาสิ่งประดิษฐ์
- 4) การใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์/เป้าหมายของงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ ขยายหรือสร้างเครือข่าย และสร้างกระบวนการเรียนรู้การพัฒนารูปแบบพื้นที่และกิจกรรม เพื่อให้ผู้ที่สนใจได้เข้าถึงข้อมูลพื้นฐานของแต่ละชุมชน ผ่านการปฏิบัติจริงในพื้นที่อย่างกว้างขวางมากขึ้น ด้านการพัฒนาฐานข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ของชุมชน ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา และการปฏิบัติธรรมที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวในทุกมิติ และควรนำไปใช้ประโยชน์เกิดแก่สถานที่ทางศาสนาในสังคมไทย

8.3 ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยต่อไป 1) การวิจัยด้านการพัฒนา นวัตกรรมชุดความรู้ส่งเสริมการเรียนรู้ควรให้ครอบคลุมถึงเวียงสวนดอก ศึกษา ด้านประวัติศาสตร์ ทั้งศิลปะ และวัฒนธรรมของชนพื้นเมืองเดิมถึงปัจจุบัน และควรศึกษารูปแบบและการพัฒนาด้านนวัตกรรม การบริหารจัดการและการบริการการท่องเที่ยวเพื่อให้ได้เข้าถึงข้อมูลทุกท่านที่ได้เข้ามาเยี่ยมชมสถานที่

2) ควรวิจัยและพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ ทั้ง 3 ศูนย์การเรียนรู้นี้เป็นรูปแบบภาษาอังกฤษ และภาษาอื่น ๆ เพื่อเป็นศูนย์กลางแห่งการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ชุมชน ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา การปฏิบัติธรรมชั้นนำอย่างแท้จริง

บรรณานุกรม

• ภาษาไทย

1. คัมภีร์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

2. หนังสือ

คณาจารย์สถาบันราชภัฏสวนดุสิต. ความจริงของชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: สถาบันราชภัฏสวนดุสิต, 2547.

จังหวัดเชียงใหม่, แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาเมืองอัจฉริยะ Chiangmai Smart City Strategy Plan. เชียงใหม่: ม.ป.พ., 2562.

ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์. จิตวิทยาการศึกษา (Educational Psychology). กรุงเทพมหานคร: ศูนย์สื่อเสริมกรุงเทพมหานคร, 2546.

แผนยุทธศาสตร์การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา 2560-2564 “การนำนโยบายสู่การปฏิบัติ”. บรรณาธิการโดย พระราชวรเมธี และคณะ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2560.

<http://www.buddhism4.com/web/download/book%201.pdf>.

พระมหาสุทิตย์ อาภากรโร. เครือข่าย: ธรรมชาติ ความรู้ และการจัดการ. กรุงเทพมหานคร: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.), 2548.

วิทยากร เชียงกุล. พัฒนาชุมชน-พัฒนาสังคม. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2527.

อุบลรัตน์ เพ็งสฤติย์. จิตวิทยาการเรียนรู้. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2549.

3. พจนานุกรม

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. ในงานบำเพ็ญกุศลทักษิณานุปทาน (บุญอัฐฐะ) อุทิศให้นายกอง ศรีสมุทร และนางพูล ศรีสมุทร. กรุงเทพมหานคร: ม.ป.พ., 2561.

4. บทความ

พนิต ภูจันดา และยศพล บุญสม. “แนวความคิดการพัฒนาเมืองต้นแบบ.” วารสารวิชาการ การออกแบบสภาพแวดล้อม, ปีที่ 3, ฉบับที่ 1, (มกราคม - มิถุนายน 2559): 20-43.

5. รายงานวิจัย

พระมหาสุทิตย์ อาภากรโ, พระราชวรมณี (พล อาภากรโ), พระครูพิพิธสุตาทร (บุญช่วย สิริธโร), ฌัทธิร์ ศรีดี, จักรกริช และวันชัย พลเมืองดี. “การพัฒนาระบบการบริหารจัดการและการสร้างเครือข่ายองค์กรพระพุทธศาสนาในประเทศไทย.” รายงานการวิจัย, สำนักสนับสนุนสุขภาวะองค์กร สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.), 2556.

6. ข้อมูลจากเว็บไซต์

ศิรินทิพย์ อิศาสะวิน. “‘วัด’ ต้องเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน.” สสส, 30 พฤศจิกายน 2553. <https://www.thaihealth.or.th/?p=246301>.

หมวดที่ 2

บทความวิชาการ

พัฒนาการกำเนิดพระเครื่องในประเทศไทย:
วิเคราะห์จุดเปลี่ยนแนวคิดและความเชื่อ
การสร้างพระเครื่องในสมัยกรุงศรีอยุธยา

**Development of the Origin of Buddha Amulets
in Thailand: Analyzing the Turning Point of Ideas
and Beliefs in the Creation of Buddha Amulets
in the Ayutthaya Period**

ศุภสิณี รัตตะคุ* และภัททิดา แรงทน**

Supasinee RATTACU, and Phatthida RAENGTHON

* ** ศูนย์พุทธศาสน์ศึกษา DCI

* ** DCI Center for Buddhist Studies, Thailand

ตอบรับบทความ (Received) : 19 พ.ย. 2566

รับบทความตีพิมพ์ (Accepted) : 21 ม.ค. 2567

เริ่มแก้ไขบทความ (Revised) : 7 ม.ค. 2567

เผยแพร่ออนไลน์ (Available Online) : 8 ก.พ. 2567

บทคัดย่อ

บทความนี้นำเสนอพัฒนาการกำเนิดพระเครื่องในประเทศไทยโดยศึกษาวิเคราะห์แนวคิดและความเชื่อการสร้างพระเครื่องในสมัยกรุงศรีอยุธยา พบว่าพระเครื่องในปัจจุบันมีพัฒนาการมาจากพระพิมพ์ในอินเดียกระทั่งแพร่หลายมาสู่สุวรรณภูมิ หลังจากนั้นเริ่มมีการพัฒนาแนวคิดและความเชื่อการสร้างพระพิมพ์ไปใช้ในลักษณะเครื่องรางของขลังตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ซึ่งมีหลักฐานแสดงให้เห็นถึงจุดเปลี่ยนแนวคิดการสร้างแตกต่างไปจากยุคก่อนเมื่อถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลางเป็นช่วงที่ต้องทำศึกสงครามกับอาณาจักรโดยรอบพบว่า มีแนวคิดการสร้างพระเครื่องเพื่อใช้ในการศึกสงคราม เพราะเชื่อในอำนาจพุทธคุณและพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ว่าจะเป็นเกราะคุ้มครองให้แคล้วคลาดปลอดภัย มีชัยชนะเหนือศัตรูหมู่มาร กระทั่งถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายมีพัฒนาการมวลสารและเขียนเลขยันต์บนหลังพระเครื่อง โดยเน้นยันต์ทางด้านทรวด มหาอุด คงกระพันชาตรี รูปแบบพุทธศิลป์ได้พัฒนามาเป็นอัตลักษณ์ของกรุงศรีอยุธยาเอง มีพิธีปลุกเสกบรรจุคาถาอาคมอันเป็นต้นแบบการสร้างพระเครื่องที่มีพัฒนาการสืบทอดกันเรื่อยมาถึงปัจจุบัน

คำสำคัญ: จุดเปลี่ยน แนวคิดและความเชื่อ พระเครื่อง พระพิมพ์
กรุงศรีอยุธยา

Abstract

This article presents the development of the origin of Buddha amulets in Thailand by studying and analyzing the concepts and beliefs of Buddha amulets creation in the Ayutthaya period. It was found that

current Buddha amulets have evolved from Buddhist votive tablets from India until they spread to Suvarnabhumi. After that, the concept and belief of creating Buddhist votive tablets began to be developed to be used as amulets since the early Ayutthaya period, which has evidence showing the turning point of the concept of creation being different from the previous era. Evidence indicates a notable shift in the creation concept during the middle Ayutthaya period, marked by regional conflicts. In response to the turbulent times and warfare with surrounding kingdoms, the idea emerged to create amulets for protective purposes. Believing in the potency of Buddha's power and sacred rituals, these amulets were perceived as shields, ensuring the safety of individuals and securing victory over both human enemies and malevolent forces. Towards the era's conclusion, there was a progression in materials used and the practice of inscribing yantra on the back of Buddha amulets, emphasizing their durability, Maha-ud, and Kongkrabhanchatri. The development of Buddhist art during this period contributed to the distinctive identity of Ayutthaya. A consecration ceremony, featuring magical spells, is highlighted as a model for crafting Buddha amulets, a tradition passed down through generations to the present day.

Keywords: Turning Point, Concepts and Beliefs, Buddha Amulets, Buddhist Votive Tablets, Ayutthaya

1. บทนำ

เป็นที่ทราบกันแล้วว่า พระเครื่องในเมืองไทยนั้นมีพัฒนาการมาจาก “พระพิมพ์” หมายถึง พระพุทธรูป หรือรูปเคารพในพระพุทธศาสนา มีขนาดเล็ก สร้างขึ้นตามแบบแม่พิมพ์ด้วยมวลสารและวัสดุต่าง ๆ ซึ่งกำเนิดมาจากประเทศอินเดียแล้วได้เผยแพร่มายังดินแดนสุวรรณภูมิพร้อมกับพระพุทธศาสนา นักโบราณคดีได้สันนิษฐานว่า แรกเริ่มเมื่อคลื่นพระพุทธศาสนาได้แผ่ขยายจากอินเดียเข้ามายังดินแดนสุวรรณภูมิ ภูมิภาคพร้อมด้วยช่างพุทธศิลป์เข้ามาประกาศพระพุทธศาสนาโดยได้รับการอุปถัมภ์จากกษัตริย์แคว้นต่าง ๆ ในสุวรรณภูมิ ได้นำพระพุทธรูปขนาดเล็กเข้ามาและใช้เป็นอุปกรณ์สำคัญสำหรับช่วยในการประกาศศาสนาด้วยประเพณีการสร้างพระพิมพ์จึงได้ถูกนำมาเผยแพร่เช่นกัน¹ จากหลักฐานทางด้านโบราณคดีพบว่า ในสมัยกรุงศรีอยุธยามีพระพิมพ์กรุโบราณจำนวนมากและมีความหลากหลายที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่กรุวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีการขุดพบพระพิมพ์ที่ทำด้วยวัสดุที่มีความหลากหลาย มีลวดลายพุทธศิลป์ที่งดงาม และยังพบศาสนวัตถุอื่น ๆ อีกจำนวนมาก อันมีมูลค่ามหาศาล สะท้อนให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา ในยุคนั้น นอกเหนือจากกรุวัดราชบูรณะที่สร้างในช่วงกรุงศรีอยุธยาตอนต้นแล้วยังพบว่า มีพระพิมพ์อีกหลายรูปทรงจากกรุอื่น ๆ ในจารึกหลักฐานสมัยกรุงศรีอยุธยาได้บอกเล่ามูลเหตุแห่งการสร้างพระพิมพ์ในแต่ละช่วงเวลาที่แตกต่างกันไป และมีหลักฐานกล่าวถึงพิธีพุทธาภิเษกพระพิมพ์เพื่อหวังผลทางด้านพุทธคุณในลักษณะเครื่องรางของขลังเกิดขึ้นชัดเจนในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง อันเป็นช่วงเวลาแห่งการศึกสงครามรอบด้าน ภายหลังต่อมาบ้านเมืองเข้าสู่ภาวะมั่นคงจึงได้เริ่มมีการพัฒนาพุทธศิลป์ให้เป็นแบบของตนเอง ช่วงยุคปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาเอกลักษณ์ที่เห็นได้ชัดเจน คือ พระพุทธเจ้าทรงเครื่องอย่างพระมหากษัตริย์ และประทับอยู่ในอิริยาบถต่าง ๆ

¹ จิตร บัวบุศย์, *ประวัติย่อพระพิมพ์ในประเทศไทย* (พระนคร: อัมพลพิทยา, 2514), 27.

ผู้เขียนเห็นว่า ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นยุคแรกเริ่มมีแนวคิดการสร้างพระพิมพ์มาใช้ในการลักษณะเดียวกับเครื่องรางของขลังกระทั่งได้พัฒนามาสู่การเป็นต้นตำรับการปลุกเสกสร้างพระเครื่องในปัจจุบัน จึงมีความสนใจที่จะศึกษาพัฒนาการกำเนิดพระเครื่องในประเทศไทยโดยมีขอบเขตการศึกษาเฉพาะในช่วงสมัยกรุงศรีอยุธยาเท่านั้น เนื่องจากเป็นช่วงสมัยแห่งการเปลี่ยนแปลงทางด้านแนวคิดและความเชื่ออย่างเห็นได้ชัด โดยจะทำการศึกษาข้อมูลจากพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ตำราด้านประวัติศาสตร์โบราณคดี ตำราพระเครื่อง ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา บทความวิชาการ รวมถึงงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อศึกษาถึงวัตถุประสงค์ในการสร้าง รูปแบบพุทธศิลป์และพิธีกรรม โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 3 ยุค คือ กรุงศรีอยุธยาตอนต้น กรุงศรีอยุธยาตอนกลาง และกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย กลุ่มตัวอย่าง คือ พระเครื่องยอดนิยมจากกรุที่สร้างขึ้นในช่วง 3 ยุคดังกล่าว ซึ่งแต่ละยุคมีบริบททางด้านสังคมแตกต่างกันไป สิ่งเหล่านี้อาจเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อแนวคิด ความเชื่อความศรัทธาของชาวพุทธสืบทอดกันมา จนกลายเป็นมรดกทางวัฒนธรรมและบันทึกเป็นตำราที่ส่งต่อกันมาสู่ยุครัตนโกสินทร์ถึงปัจจุบัน

2. ความเป็นมาของพระเครื่อง

2.1 ความเป็นมาของพระเครื่องในประเทศไทย

การสร้างพระเครื่องถือเป็นหนึ่งในความเชื่อที่อยู่คู่กับชาวไทยผู้นับถือพระพุทธศาสนาตลอด นับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พระเครื่องในยุคแรกมีการพบก่อนยุครัตนโกสินทร์ ล้วนชุดพบจากกรุโบราณพร้อมด้วยแม่พิมพ์พบว่า มีการผลิตจำนวนมาก หลากหลายรูปแบบทั้งพิมพ์เล็ก พิมพ์ใหญ่ จึงได้เรียกพระเหล่านั้นว่า “พระพิมพ์” จากหลักฐานทางโบราณคดีของไทยพบว่า เริ่มมีมาตั้งแต่ยุคทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี อยุธยา มาจนถึงรัตนโกสินทร์

ตอนต้น และมีวิวัฒนาการมาจนถึงยุคปัจจุบันที่มีเทคโนโลยีการผลิตเข้ามา ทำให้มีรูปแบบการจัดสร้างที่หลากหลาย “พระพิมพ์ได้ถูกกำหนดให้เป็นพระเครื่องในสมัยรัตนโกสินทร์นี้เอง”² ซึ่งจุดประสงค์ดั้งเดิมของการสร้างพระพิมพ์นั้น เพื่อเป็นเครื่องระลึกถึงสังเวชนียสถานทั้ง 4 คือ สถานที่ประสูตร ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา และปรินิพพาน หรืออาจนำมาไว้สำหรับบูชาถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นอกจากนี้ยังเป็นไปเพื่อการเผยแพร่พระพุทธศาสนาไปยังดินแดนต่าง ๆ โดยมักมีจารึกอักษรที่พระพิมพ์เป็นภาษาสันสกฤตหรือมคธ ด้วยคาถาล้ำ ๆ กันว่า

“เย ธมฺมา เหตุปฺปภา เตสํ เหตุํ ตถาคโต อาห
เตสยจ โย นิโรธो เอวํวาทิ มหาสมโณ”

แปลว่า “ธรรมทั้งหลายมีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตได้
ตรัสถึงเหตุเหล่านั้น เมื่อสิ้นเหตุเหล่านั้นจึงจักดับทุกข์ได้ พระมหา
สมณะมีวาตะตรัสสอนเช่นนี้เสมอ”

ใจความแห่งพระคาถาซึ่งมีเพียง 4 บาทนั้น นับถือกันว่าเป็นหัวใจพระพุทธศาสนา คือ อริยสัจ เป็นคำวิเศษที่ทำให้คนนอกศาสนาเปลี่ยนมายอมรับนับถือพระพุทธศาสนาได้ ใจความแห่งคาถานี้เป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าได้อัครสาวกทั้ง 2 คือ พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ จึงนับถือกันเป็นสัมฤทธิ์มณฑิในการเปลี่ยนความเชื่อของคนนอกพระพุทธศาสนาให้หันมานับถือ ฉะนั้นคาถาบทนี้จึงเหมาะแก่การจารึกบนพระพิมพ์ เพื่อประกาศพุทธพจน์ออกไป แนวคิดนี้สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดการสร้างพระพิมพ์เพื่อเผยแพร่และสืบทอดพระพุทธศาสนา เมื่อพระพุทธศาสนาเถรวาทจากศรีลังกาได้เข้ามาในดินแดนประเทศไทยจึงเริ่มรับเอาความเชื่อเรื่องปัญจอัมรินทร์านที่เชื่อกันว่า พุทธกาลปัจจุบันมีอายุจำกัดได้ 5 พันปีก็จะถูกทำลาย จึงพากันสร้างพระพิมพ์เอาไว้คราวละมาก ๆ และมักฝังดินเอาไว้ ในภายภาคหน้าต่อให้เกิดมหาอุทกภัยที่สามารถพัดพาเอาวัตถุต่าง ๆ

² ศรีศักร วัลลิโภดม, พระเครื่องในเมืองสยาม (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2537), 13.

ในพระศาสนา เป็นต้นว่า โบสถ์ วิหาร คัมภีร์และของอื่น ๆ ไปหมดหากมีการขุดพบพระพิมพ์ก็จะได้เห็นพุทธรูปของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ชวนให้รำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณว่าท่านได้เคยเผยแผ่โปรดสัตว์ในโลกนี้ นักโบราณคดีในยุคนี้ก็จะสามารถสืบค้นร่องรอยความเจริญของพระพุทธศาสนาและพื้นฟูกลับมาได้ในอนาคต³ ภายหลังต่อมาได้รับอิทธิพลความเชื่อของพระพุทธศาสนาแบบมหายานนิกายมนตรยานซึ่งเป็นการรับเอาพิธีกรรมและอาถรรพเวทของพราหมณ์เข้ามาปรับใช้ให้เป็นของพระพุทธศาสนา โดยเปลี่ยนจากการบูชาพระศิวะมาบูชาพระพุทธเจ้าแทนด้วยความเชื่อในพุทธานุภาพของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงทำให้มีการทำพิธีปลุกเสกพระพิมพ์ให้กลายเป็นพระเครื่อง⁴ ในนิกายมนตรยานจะมีการสวดธารณีต่าง ๆ ของพระอวโลกิเตศวรทำให้เกิดความสุขสวัสดิ์ รอดพ้นอันตราย และได้มีการบำเพ็ญจุตรอาถรรพ์ 4 ประการคือ พิธีอาถรรพ์สร้างความสงบสุข ปิดเป่าสิ่งชั่วร้ายอัปมงคล เพิ่มพูนความสุขสมบูรณ์ กำราบกำจัดศัตรู และเพื่อให้เป็นที่เคารพนับถือเมตตารักใคร่⁵ ซึ่งเชื่อกันว่าการปลุกเสกพระเครื่องนั้นจะทำให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์แก่ผู้นำไปบูชาว่าสามารถคุ้มครองปกป้องรักษาให้แคล้วคลาดปลอดภัย ช่วยให้มีโชคลาภเมตตามหานิยม กันภูติผีปีศาจคุณไสยมนต์ดำ จึงเกิดพัฒนาการสร้างพระพิมพ์ใช้ในลักษณะเดียวกันกับเครื่องรางของขลัง ด้วยนับถือว่าพระพุทธเจ้าเป็นศาสดาเอกในโลก ประกอบด้วยบุญญาภิบาลเป็นอันมาก บรรดาคณาจารย์ผู้ทรงคุณธรรมถึงพร้อมด้วยวิทยาพุทธาคมต่าง ๆ จึงได้พัฒนาการบรรจุพุทธาคมลงในพระพิมพ์เพื่อให้เกิดพุทธานุภาพคุ้มครองชีวิตให้ปราศจากภัยอันตราย แคล้วคลาด

³ ยอช เซเดส์, *ตำนานพระพิมพ์* (พระนคร : รุ่งเรืองธรรม, 2513): 3-16.

⁴ รอบทิศ ไวยสุศรี, “การสร้างพระเครื่องในฐานะเป็นกุศโลบายสำหรับการปฏิบัติธรรม: กรณีศึกษาการสร้างพระเครื่องของ อาจารย์มนัส สิวาภิรมย์รัตน์,” *วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, ปีที่ 28, ฉบับที่ 1, (มกราคม – เมษายน 2564): 7.

⁵ เสถียร โพธิ์นันทะ, *ปรัชญามหาญาณกรุงเทพมหานคร, พิมพ์ครั้งที่ 4* (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2522), 274-275.

คงกระพันในลักษณะเดียวกันกับเครื่องรางของขลัง ซึ่งพบว่าสมัยอยุธยาหลังเสียกรุงครั้งที่ 1 เป็นจุดเริ่มต้นของตำนานการพัฒนาการสร้างพระพิมพ์ที่มีอำนาจพุทธคุณเสมือนเครื่องรางของขลังอย่างเด่นชัด ทั้งนี้เพื่อใช้สร้างขวัญกำลังใจให้กับกองทัพและพสกนิกร พระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยาช่วงนั้น จึงมิได้เน้นที่สาระธรรมเพื่อความหลุดพ้นมากนัก แต่ให้ความสำคัญทางพุทธศานาหายานที่มีแต่เดิมผสมกับพราหมณ์ทำพิธีพุทธาภิเษกพระพิมพ์ให้เป็นวัตถุมงคล ให้มีพุทธานุภาพปกป้องคุ้มครองภัยและเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ ซึ่งพระเครื่องที่สร้างไว้ใช้ในยามศึกสงครามยุคนั้น ล้วนมีชื่อเสียงพุทธคุณทางด้านอยู่ยงคงกระพัน แคล้วคลาดปลอดภัย กระทั่งพัฒนามาเป็นต้นแบบการสร้างพระเครื่องในปัจจุบัน

จากการศึกษาแนวคิดและความเชื่อในการสร้างพระเครื่องจากอดีตสู่ปัจจุบันโดยภาพรวมมีอยู่ 4 ด้านหลัก⁶ คือ 1) ยุคแรกสร้างเป็นที่ระลึกในการจาริกแสวงบุญที่สังเวชนียสถานและเป็นการสักการะพระสัมมาสัมพุทธเจ้า 2) ยุคต่อมาเป็นการเผยแพร่และสืบทอดอายุพระพุทธศาสนา บำเพ็ญกุศลส่วนตนและอุทิศกุศลแก่ผู้อื่น 3) ยุคเกิดภัยพิบัติ ทั้งจากภัยสงคราม โรคภัยระบาด ความยากจน ชาวบ้านเกิดความทุกข์ทั้งกายและใจ ต่างแสวงหาที่พึ่ง จึงเกิดแนวคิดการสร้างเพื่อเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจในลักษณะเดียวกับเครื่องรางของขลัง แนวคิดนี้เริ่มมีการปลุกเสก คาถาอาคม บรรจุลงในพระเครื่อง เพื่อหวังผลทางด้านพุทธคุณ และ 4) ยุคปัจจุบัน ส่วนใหญ่เป็นการสร้างเพื่อนำไปใช้งานตามวัตถุประสงค์ เช่น พระของขวัญมอบให้แก่ผู้ที่ช่วยเหลือทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาไว้ระลึกรู้ถึงบุญ หรือสร้างไว้สำหรับนำไปสักการบูชา ถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระอริยสงฆ์ที่ประชาชนเลื่อมใสศรัทธา

⁶ ศุภสินี รัตตะคุ, ภัทธิดา แรงทน และพุไทย วันหาภิจ, “แนวคิดและความเชื่อในการสร้างพระเครื่องจากอดีตสู่ปัจจุบัน,” วารสารบรรณการศึกษามนุษยสังคมศาสตร์, ปีที่ 3, ฉบับที่ 2, (กรกฎาคม – ธันวาคม 2565): 21.

ผู้เขียนมีความเห็นว่า อดีตกาลในสมัยกรุงศรีอยุธยา คือ จุดเปลี่ยนที่เริ่มมีแนวคิดพัฒนาการสร้างพระพิมพ์หรือพระพุทธรูปขนาดเล็กมาใช้ในลักษณะเป็นเครื่องรางของขลัง จนกระทั่งกลายมาเป็นพระเครื่องอย่างเห็นได้ชัด เนื่องจากพบร่องรอยหลักฐานที่กล่าวถึงการบรรจุคาถาอาคมเพื่อปลุกเสกพระเครื่องให้นักบวชในกองทัพช่วงออกศึกสงคราม จึงได้ทำการศึกษาเพิ่มเติมว่าเหตุใดในสมัยกรุงศรีอยุธยาจึงได้มีพัฒนาการแนวคิดและความเชื่อในการสร้างพระพิมพ์หรือพระพุทธรูปขนาดเล็กในลักษณะเดียวกับเครื่องรางของขลังกระทั่งกลายมาเป็นพระเครื่องยอดนิยมในปัจจุบัน

2.2 ความเป็นมาของพระเครื่องในสมัยกรุงศรีอยุธยา

1. กำเนิดอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา

กรุงศรีอยุธยา นครอันรุ่งโรจน์ของราชอาณาจักรไทยแห่งลุ่มน้ำเจ้าพระยา ซึ่งสถาปนาขึ้นโดย “พระเจ้าอู่ทอง” ผู้เป็นปฐมกษัตริย์ตั้งแต่วันที่ 3 เมษายน 1893 จนถึงวันที่ 7 เมษายน 2310 เป็นเวลายาวนานถึง 417 ปี มีประวัติในการปกครอง การกอบกู้เอกราช และการสรรสร้างศิลปวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีมากมาย เป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์ด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหารดังคำกล่าวว่า “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” ทว่าทั้งพระนครศรีอยุธยายังเนืองแน่นไปด้วยวัดวาอาราม ปราสาทราชวัง ปูนียสถาน ปูนียวัดถุกมากมาย ชาวจีนในสมัยนั้นเรียกกรุงศรีอยุธยาว่า “เสียนโหล”⁷ เพราะเกิดจากการรวมกันของ 2 อาณาจักร คือ สุพรรณภูมิหรือสยาม (เสียน) รวมเข้ากับเมืองละโว้ (โหลฮก) กลายเป็นเมืองหลวงและเมืองท่าที่มีการติดต่อกับชาวต่างประเทศอย่างกว้างขวาง เนื่องจากเป็นจุดศูนย์กลางแลกเปลี่ยนทางการค้าที่สำคัญและมีความสัมพันธ์กับจีนมาโดยตลอด กระทั่งได้ล่มสลายลงจากการรุกรานโดยข้าศึกชาวพม่า มีพระมหากษัตริย์ปกครองอาณาจักรสืบต่อกันมาทั้งสิ้น 33 พระองค์ แบ่งเป็นราชวงศ์ได้

⁷ อาทร จันทวิมล, *ประวัติของแผ่นดินไทย* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรไทย, 2546), 153.

5 ราชวงศ์⁸ คือ

1. ราชวงศ์อู่ทอง

มีกษัตริย์ปกครอง 3 พระองค์ รวมระยะปกครอง 41 ปี

2. ราชวงศ์สุพรรณภูมิ

มีกษัตริย์ปกครอง 14 พระองค์ รวมระยะปกครอง 178 ปี

3. ราชวงศ์สุโขทัย

มีกษัตริย์ปกครอง 7 พระองค์ รวมระยะปกครอง 60 ปี

4. ราชวงศ์ปראสาททอง

มีกษัตริย์ปกครอง 4 พระองค์ รวมระยะปกครอง 59 ปี

5. ราชวงศ์บ้านพลูหลวง

มีกษัตริย์ปกครอง 6 พระองค์ รวมระยะปกครอง 79 ปี

พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ล้วนเป็นเอกอัครราชูปถัมภกในการทำบำรุงพระพุทธศาสนาและมีความนิยมสร้างวัดประจำรัชกาลเกือบทุกพระองค์ กรุงศรีอยุธยาจึงได้รับอิทธิพลแนวคิดความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ประเพณีวัฒนธรรม จากกษัตริย์ทั้ง 5 ราชวงศ์ ซึ่งได้ปกครองพัฒนาเรื่อยมาตามกาลสมัย เพราะฉะนั้น ศิลปวัตถุ ตลอดจนพระบูชา และพระเครื่องของกรุงศรีอยุธยา จึงมีความหลากหลายเพราะได้รับกระแสอิทธิพลจากวัฒนธรรมหลายแหล่งที่เจริญขึ้นก่อนหน้า รวมถึงวัฒนธรรมใกล้เคียงผสมผสาน และพัฒนาจนกลายเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง

2. คติความเชื่อของคนสมัยกรุงศรีอยุธยา

ในสมัยที่พระนครศรีอยุธยาเป็นราชธานีนั้นสถาบันกษัตริย์มีความเชื่อว่าเป็นเทวราชา จึงมีคตินิยมการสร้างสิ่งก่อสร้างขนาดใหญ่เพื่อเป็นการแสดงพระ

⁸ “ประวัติความเป็นมาของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา,” ศาลากลางจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, สืบค้นเมื่อ 15 กันยายน 2566, https://ww2.ayutthaya.go.th/content/history_1.

ราชอาณาจักรผ่านพระอารามและแสดงความเป็นศาสนูปถัมภก นอกจากการแสดงความเป็นเทวราชาแล้วนั้น การสร้างวัดต่าง ๆ ในยุคสมัยอยุธยาตอนต้น ยังเป็นไปเพื่อการพระศาสนาอุทิศให้ศาสนาย่างแท้จริง พระราชกรณียกิจของกษัตริย์สมัยอยุธยาต้องสร้างวัดที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้ใจกลางเมือง และในการสร้างศาสนสถานต่าง ๆ นั้นนอกจากวิหาร มณฑป ก็จะมีการสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่และสร้างพระพิมพ์จำนวนมาก ๆ บรรจุไว้ในเจดีย์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา มีความเชื่อว่า การสร้างรูปพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในพุทธศาสนาเป็นเหตุแห่งกุศลทำให้ได้บุญ ไปเกิดบนสวรรค์ มีหลักฐานในศิลาจารึกในสมัยอยุธยาว่า การสร้างพระพิมพ์บรรจุไว้ตามเจดีย์ วิหาร และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนา เป็นการสร้างบุญกุศล⁹ จึงเกิดการสร้างพระพิมพ์คราวละเป็นจำนวนมาก หรือสร้างถึงจำนวน 84000 องค์เท่ากับจำนวนข้อธรรมในพระไตรปิฎก สำหรับถวายเป็นพุทธบูชา สร้างบุญกุศลสำหรับตน และอุทิศให้แก่ผู้ล่วงลับ ตามความเชื่อที่ว่า มนุษย์เมื่อตายไปจะต้องเดินทางไปสู่ภพภูมิอื่น การมีพระติดตัวไปย่อมนำมาซึ่งความเป็นสิริมงคล ทั้งช่วยปกป้องคุ้มครองภัยอันตรายต่าง ๆ

ในคัมภีร์ปัญญาสชาดกได้กล่าวถึงอานิสงส์ของการสร้างพระพุทธรูป แม้มีขนาดเล็กเท่าเมล็ดธัญหรือพันธุ์ผักกาด ก็จะได้รับผลบุญ มีความสุขในเมืองมนุษย์และโลกสวรรค์จนถึงเข้าสู่นิพพาน และการสร้างพระพุทธรูปด้วยวัสดุต่างกันจะได้รับผลบุญต่างกันไป อาทิ สร้างพระพุทธรูปด้วยดินหรือด้วยปูนจะได้เป็นเศรษฐี เสวยผลบุญ 5 กัป สร้างพระพุทธรูปด้วยดีบุกหรือตะกั่ว จะได้เป็นเทวดา เนื้อหาในคัมภีร์ล้วนส่งเสริมแนวคิดเรื่องการสร้างรูปพระพุทธรูปเป็นเครื่องค้ำชูศาสนาย่อมได้รับอานิสงส์มาก ประเพณีนิยมในการสร้างพระอย่างวิจิตรบรรจง จึงถูกรังสรรค์สืบทอดกันมา เพื่อให้คนที่มาพบภายหลังได้รู้ว่า ดินแดนแถบนี้พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองงดงามทั้งผู้คนและศิลปกรรม เป็นการกระตุ้นเตือนใจผู้คนหันมาสนใจศึกษาพระพุทธศาสนากันมากขึ้น วัดที่สร้างในสมัยกรุงศรีอยุธยาจึงมีความยิ่งใหญ่อลังการ ต่อมาเมื่อมีการแตกกรุงหรือมี

⁹ ศรีศักร วัลลิโภดม, *พระเครื่องในเมืองสยาม*, 13.

การขุดพบ พระพิมพ์เหล่านั้นจึงได้กลายมาเป็นพระเครื่องที่เชื่อกันว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ไว้คุ้มครองป้องกันภัยอันตรายและเป็นสิริมงคลในชีวิต

เราไม่อาจทราบได้ว่า การสร้างพระพิมพ์เหล่านั้นผู้สร้างเรียกว่าอย่างไร เพิ่งจะมีการตั้งชื่อขึ้นมากันภายหลัง ส่วนที่มาและความหมายของชื่อพระเครื่องสันนิษฐานว่าผู้นิยมพระเครื่องได้ตั้งขึ้นตามปัจจัยองค์ประกอบเพื่อจำแนกอัตลักษณ์ของพระพิมพ์หรือพระเครื่องแต่ละแบบ ซึ่งพบว่ามีที่มาจากลักษณะเด่น รูปทรง วัสดุมวลสารที่ใช้ นามพระพุทธรูปเจ้าและสาวก จากลักษณะปางจากวัตถุมวลสาร จากสถานที่พบ จากเหตุการณ์สำคัญ จากนามบุคคลและจากศิลปะยุคสมัยทางประวัติศาสตร์¹⁰ โดยผู้เขียนจะใช้ชื่อเรียกตามความนิยมที่คนส่วนใหญ่ใช้เรียกและเป็นที่รู้จักกันดี จากการสำรวจพบว่าพระเครื่องยอดนิยมที่สร้างในสมัยกรุงศรีอยุธยามีดังนี้

2.3 ตำนานการสร้างพระเครื่องยอดนิยมในสมัยกรุงศรีอยุธยา ยุคต่าง ๆ

1. กรุงศรีอยุธยาตอนต้น

พระปรุหน้

ถือว่าเป็นพระยอดขุนพลเมืองกรุงเก่า พระปรุหน้เป็นพระที่เลิศด้วยศิลปะอุททองยุคปลายหรืออยุธยาตอนต้น มีความวิจิตรสวยงามตระการตา ด้วยจินตนาการประติมากรรมของช่างชาวอยุธยาสันนิษฐานว่าสร้างเมื่อประมาณ พ.ศ. 1915 มีความงดงามแบบหาที่ติมิได้ ที่เรียกว่า “ปรุหน้” ก็เพราะว่าลักษณะของพระที่สร้างคล้ายกับแผ่นหนังใหญ่ที่ฉลุโปร่ง เพื่อใช้ในการขีดหนังในสมัยก่อน แสดงให้เห็นว่าเป็นฝีมือที่ยอดเยี่ยมของช่างอยุธยา พระปรุหน้ จัดเป็นพระเนื้อชินอันดับหนึ่งของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ต้นกำเนิดครั้งแรกอยู่ที่

¹⁰ พระครูคัมภีร์ธรรมานุวัต และจินดา งามสุทธิ, “วิเคราะห์ลักษณะการใช้ภาษาตั้งชื่อพระเครื่องเพื่อสร้างอุดมการณ์ทางความเชื่อในสังคมไทย.” วารสารวิชาการธรรมทรรศน์, ปีที่ 19, ฉบับที่ 4 (ฉบับพิเศษ), (ตุลาคม-ธันวาคม 2562): 45.

วัดมหาธาตุถูกพบเป็นจำนวนมาก ต่อมาเมื่อผู้พบที่วัดพุทไธสวรรย์ วัดราชบูรณะ วัดปราสาทและอีกหลาย ๆ วัด เอกลักษณ์ของพระปรูหนั่งจะเป็นพระที่สร้าง มีสาวกอยู่ซ้ายและขวา เป็นพระที่ค่อนข้างจะใหญ่ ทำเป็นฉลุทั้งองค์ ครี้องค์ และทำตันทั้งองค์ เป็นที่สังเกตว่าพระปรูหนั่งไม่ว่าจะพบที่กรุไหนจะเป็นเนื้อชิน เท่านั้นส่วนพุทธคุณของพระปรูหนั่งนั้นก็ถือว่ายอดเยี่ยมโดดเด่นทางด้านอยู่ยง คงกระพัน แคล้วคลาด

ภาพที่ 1 พระปรูหนั่ง เนื้อชินเงิน กรุวัดมหาธาตุ

ที่มา: Poster 24(นามแฝง), “ประวัติความเป็นมาสุดขลัง ‘พระปรูหนั่ง เนื้อชินเงิน’
กรุวัดมหาธาตุ จ.พระนครศรีอยุธยา !,” ส่องพระ, 31 มกราคม 2565,
<https://song-pra.com/ประวัติพระ/ประวัติความเป็นมาสุดขลัง-2/>.

พระผงสุพรรณ

พระผงสุพรรณปรากฏที่ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จ.สุพรรณบุรี เป็นพระกรุเก่าแก่ศิลปะยุคทองเนื้อดินเผา เรียก ‘ผงสุพรรณ’ สืบเนื่องจากมวลสารหลักเป็นดินเนื้อละเอียดเมื่อผสมน้ำว่านยาต่าง ๆ จึงมีความละเอียด

มากขึ้น ลักษณะคล้าย ‘ผง’ อีกทั้ง ‘จารีกลานทอง’ ที่พบก็ได้กล่าวถึงการสร้างที่มีส่วนผสมของผงวุ้นและเกสรดอกไม้ เดิมทีชาวบ้านจึงมักเรียกกันว่า “พระเกสรสุพรรณ” หรือ ‘พระผงสุพรรณ’ และติดปากมาถึงปัจจุบัน ตาม ‘จารีกลานทอง’ นั้น ได้กล่าวถึงตำนานการสร้าง “พระผงสุพรรณ” ความว่า ... “ศุภมัสดุ พ.ศ. 1886 บอกให้รู้ว่า มีฤาษีทั้ง 4 ตน พระฤาษีพิลาไลย เป็นประธาน เราจะทำด้วยฤทธิ์ จึงพร้อมกันนำวุ้นทั้งหลายทำเป็นพระพิมพ์ไว้ สถานที่หนึ่งแดง สถานที่หนึ่งดำ...พิมพ์ด้วยลายมือของพระมหาเถรปิยะทัสสี ศรีสารีบุตร เสกด้วยมนต์คาถาทั้งปวงครบ 3 เดือนแล้วเอาไปประดิษฐานไว้ในสถูปใหญ่ ผู้ใดพบเห็นให้รับเอาไว้สักการบูชาเป็นของวิเศษให้อาราธนาผูกไว้ที่คอ อาจคุ้มครองภัยอันตรายได้ทั้งปวง”...ฯลฯ¹¹

ภาพที่ 2 พระผงสุพรรณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จ.สุพรรณบุรี
ที่มา: พลายชุมพล(นามแฝง), “เนินเรียบผงสุพรรณ,” ไทยรัฐออนไลน์,
27 มกราคม 2562, <https://www.thairath.co.th/news/society/1480155>.

¹¹ รอบทิศ ไวยสุศรี, “การสร้างพระเครื่องในฐานะเป็นกุศโลบายสำหรับการปฏิบัติธรรม: กรณีศึกษาการสร้างพระเครื่องของ อาจารย์มนัส สิวาภิรมย์รัตน์,”: 15.

พระนาครปรกรั้ววัดมหาธาตุ หรือ กรุพระจั่ว

พระนาครปรกรั้วพระจั่วถือว่ามีศิลปะเป็นเลิศในพระนาครปรกทั้งหมดของจังหวัดอยุธยา เป็นพระฝางกรูโดย “ขุนหลวงพระจั่ว” ได้นำเอาพระของเมืองลพบุรี ซึ่งสร้างแต่เดิมไว้โดยช่างสกุล “ขอม” มาฝังกรู ไว้ที่วัดมหาธาตุ พระที่ขุดพบแต่กรูออกมาจึงมีลักษณะผุกร่อนมากกว่าพระส่วนใหญ่ที่เป็นเนื้อชินของอยุธยาซึ่งจะมีผิวปรอทแทบทุกองค์ แต่พระนาครปรกรั้วพระจั่วนี้ทั้งหมดจะไม่มีผิวปรอทเลยสักองค์เดียว ผิวจะระเบิดและผุกร่อนมากทั่วองค์ตามอายุที่เกินกว่าพระอยุธยาทั้งหมด ส่วนในด้านพระพุทธรูปนั้น ยอดเยี่ยมทางคงกระพันชาตรี¹²

ภาพที่ 3 พระนาครปรก กรั้ววัดมหาธาตุ

ที่มา: แทน ท่าพระจันทร์, “พระนาครปรกรั้ว : ชมรมพระเครื่อง,”

ข่าวสดออนไลน์, 17 เมษายน 2562,

https://www.khaosod.co.th/newspaper-column/amulets/news_2422470.

¹² C_visit(นามแฝง), “พระนาครปรก ‘กรุพระจั่ว’ อยุธยา,” *oknation*, 24 กันยายน 2566, <https://www.oknation.net/post/detail/634e104a44734d67fec7f780>.

พระหุยาน กรั้วตราขบรณะ

พุทธลักษณะองค์พระเป็นเนื้อชินเงิน มีผิวปรอทขาวทั้งองค์ศิลปะ
อุ่ทอง สร้างเลียนแบบพระหุยานเมืองลพบุรี ลักษณะต่าง ๆ อาทิ รูปทรง พิมพ์
พระนั่งปางมารวิชัย จุติไข่ปลา และฐานบัวเล็บช้าง 5 กลีบ เหมือนกันทุกประการ
ผิดกันที่พระเศียร พระหุยานอยุธยาเป็นแบบผมเวียน เป็นวงรอบปลาย พระพักตร์
มีพระขนง (คิ้ว) ทั้งสองโค้งยาวแบบปีกนก พระเนตรทั้งคู่ คม ยาวลึก สวยงาม
แลดูโดยรวมแล้วอ่อนโยน ทรงแย้มพระสรวล ต่างกับแบบลพบุรีที่แลดูแบบ
ทะมึน เข้มขึงกว่ามาก พระหุยานกรั้วตราขบรณะ มีศิลปะสวยงามโดยสร้างล้อ
แบบของศิลปะลพบุรีมาอีกทีหนึ่งและเป็นพระยอดนิยมเช่นกัน พุทธคุณเหมือน
กับของกรุงลพบุรี คือ อยู่ยงคงกระพันชาตรี แคล้วคลาด และทางมหาอำนาจ¹³

ภาพที่ 4 พระหุยาน กรั้วตราขบรณะ

ที่มา: “พระหุยาน กรั้วตราขบรณะ จ.อยุธยา,” พระเครื่องตั้มศรีวิชัย,
สืบค้นเมื่อ 25 กันยายน 2566. <https://www.tumsrivichai.com/index.php?lay=show&ac=article&Id=534550078&Ntype=40>.

¹³ “พระหุยาน กรั้วตราขบรณะ จ.อยุธยา,” พระเครื่องตั้มศรีวิชัย, สืบค้นเมื่อ 25 กันยายน 2566, <https://www.tumsrivichai.com/index.php?lay=show&ac=article&Id=534550078&Ntype=40>.

พระยอดขุนพล กรั้วตราขบรูณะ

สร้างด้วยเนื้อชินเงินอย่างเดียว พุทธลักษณะเป็นพระปางมารวิชัย ประทับอยู่ในซุ้มเรือนแก้วมีฐานบัวรองรับองค์พระ พระยอดขุนพล กรั้วตราขบรูณะ เป็นพระเครื่องที่สร้างขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยพระเจ้าสามพระยา สร้างลือแบบพระลพบุรีจัดเป็นพระเครื่องที่มีพุทธลักษณะวิจิตรงดงามอลังการ และสมบูรณ์มาก แสดงให้เห็นถึงความสามารถของช่างว่ายอดเยี่ยมด้วยพุทธศิลป์ และสูงส่งด้วยจินตนาการ เป็นพระที่ยอมรับว่ายอดเยี่ยมทางแคล้วคลาด คงกระพันชาตรี¹⁴

ภาพที่ 5 พระยอดขุนพล กรั้วตราขบรูณะ

ที่มา: “พระยอดขุนพล กรั้วตราขบรูณะ จ.อยุธยา,” พระเครื่องต้มศรีวิชัย,
สืบค้นเมื่อ 25 กันยายน 2566,
<https://www.tumsrivichai.com/บทความพระเครื่อง/พระยอดขุนพล-กรั้วตราขบรูณะ-อยุธยา.html>.

¹⁴ แทน ท่าพระจันทร์, “ชมรมพระเครื่อง : พระยอดขุนพล เนื้อชินเงิน กรั้วตราขบรูณะ อยุธยา,” ข่าวสด, 11 มกราคม 2561, https://www.khaosod.co.th/newspaper-column/amulets/news_702556.

2. กรุงศรีอยุธยาตอนกลาง

พระนางพญา

พระนางพญามีพุทธศิลป์ผสมผสานระหว่างศิลปะสุโขทัยและอยุธยา โดยองค์พระพิมพ์เป็นรูปสามเหลี่ยม มีบริเวณอกที่ตั้งนูนเด่นและลำแขนทอดอ่อนช้อยคล้ายกับสตรี จึงเป็นที่มาของชื่อเรียก “นางพญา” และได้รับสมญาราชินีแห่งพระเครื่อง จากหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์พบว่า ยุคแรกสร้างโดย กษัตริย์กรุงศรีอยุธยา คือ พระวิสุทธิกษัตริย์ ผู้เป็นพระราชบิดาท้าวศรีสุริยทัย และเป็นพระมารดาขององค์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชผู้สร้างพระนางพญาอีกครั้งในยุคที่สอง พิธีปลุกเสกใช้วิธีอัญเชิญเทพฯ เทวดา ฤาษี พระสงฆ์ผู้ทรงศีล และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในเมืองพิษณุโลกอันได้แก่ หลวงพ่อพระพุทธรชินราช เป็นต้น ปลุกเสกกันที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เนื้อพระพิมพ์ทำจากดินเผาผสมมวลสาร พระธาตุเหล็กไหล เหล็กน้ำพี้ โพรงเหล็กไหล พระธาตุสี่ขาวขุน พระธาตุสี่ชมพู ผงถ่าน ใบลาน เกสรดอกไม้ 108 ว่าน 108 น้ำมันต์ทิพย์ ดินมงคลตามที่ต่าง ๆ ทรายเงิน ทรายทอง และศาสตราวุธต่าง ๆ¹⁵

จากเหตุการณ์บ้านเมืองในขณะนั้นอยู่ในระหว่างศึกสงครามจึงมีการสร้างพระเครื่องมอบให้เป็นขวัญและกำลังใจแก่ทหารที่ออกรบซึ่งทำกันอย่างรีบร้อน ที่เหลือก็นำไปบรรจุไว้ในกรุซึ่งมีตำนานเล่าต่อ ๆ กันมาว่าทหารขององค์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ไปรบที่ไหนก็ประสบชัยชนะที่นั่น เป็นที่หัวนกรงแก่ข้าศึก ศัตรูในขณะนั้น มีพุทธคุณคือ เน้นหนักในเรื่องแคล้วคลาด อยู่ยงคงกระพัน โชคลาภ ค้าขายดี และเมตตาตามหานิยมเป็นหลัก

¹⁵ สมเจตน์ ทิพย์โชค, “ตำนานพระนางพญา ‘หนึ่งในเบญจภาคี’,” *GotoKnow*, 22 มิถุนายน 2555, <https://www.gotoknow.org/posts/330329>.

ภาพที่ 6 พระนางพญา

ที่มา: วลตภ ธรรมบันดาล, “ตำนานพระนางพญา กรูว์นางพญา
จังหวัดพิษณุโลก ตอนที่ 3,” *GotoKnow*, 23 สิงหาคม 2566,
<https://www.gotoknow.org/posts/587816>.

พระขุนแผน

พระขุนแผนเป็นศิลปปะอยุธยาแสดงปางมารวิชัยประทับอยู่ในซุ้มเรือนแก้ว สร้างมาจากเนื้อดินที่มีความละเอียด มีสีเป็นสีขาวนวล ซึ่งได้มีการสันนิษฐานว่าอาจพัฒนาจากการทำเครื่องปั้นดินเผาของจีน เพราะเนื้อขององค์พระนั้นมีสีที่ค่อนข้างขาว อีกทั้งยังมีเนื้อที่ค่อนข้างละเอียดอย่างเห็นได้ชัด อีกทั้งยังมีเทคนิคการเคลือบชั้นสูงแบบของชาวจีน โดยเคลือบด้วยน้ำยาอย่างดีซึ่งจะสังเกตเห็นได้ชัดว่าเป็นน้ำยาเคลือบสีเหลืองทอง มีอมเขียวนิดหน่อย คล้ายกับการเคลือบถ้วยชามสังคโลก ซึ่งถือเป็นวิทยาการสูงสุดในยุคนั้น และเป็นพระกรุเพียงกรุเดียวที่ได้มีการใช้กรรมวิธีในการสร้างพร้อมทั้งเคลือบด้วยน้ำยาแทนการลงรักปิดทองเช่นนี้¹⁶ สันนิษฐานกันว่าผู้ดำริสร้าง คือ สมเด็จพระ

¹⁶ Poster 24(นามแฝง), “ประวัติความเป็นมา “พระขุนแผนเคลือบ กรูว์ดใหญ่ ชัยมงคล” ของดีเมืองอยุธยา !,” *ส่องพระ*, 14 กุมภาพันธ์ 2565, <https://song-pra.com/พระเครื่องในแต่ละภาค/พระเครื่องในภาคกลาง/ประวัติความเป็นมา-พระข/>.

พระนเรศวรมหาราช ซึ่งน่าจะนำพุทธลักษณะของพระพุทธรูปชินราช จังหวัดพิษณุโลก มาเป็นต้นแบบในการสร้างเนื่องด้วยพระองค์ท่านเคารพและศรัทธาต่อองค์พระพุทธรูปชินราชตั้งแต่สมัยที่ท่านยังทรงพระเยาว์ พระราชาบิดาของท่าน คือพระมหาธรรมราชาเคยครองเมืองพิษณุโลก ทางด้านพุทธคุณค่อนข้างโดดเด่นในเรื่องของเมตตามหานิยม คงกระพันชาตรี และในเรื่องของความแคล้วคลาดปลอดภัย

ภาพที่ 7 พระขุนแผนเคลือบวัดใหญ่ชัยมงคล

ที่มา: Poster 24(นามแฝง), “ประวัติความเป็นมา “พระขุนแผนเคลือบกรวัดใหญ่ชัยมงคล” ของดีเมืองอยุธยา !,” ส่องพระ, 24 สิงหาคม 2566, <https://song-pra.com/พระเครื่องในแต่ละภาค/พระเครื่องในภาคกลาง/ประวัติความเป็นมา-พระข/>.

พระยอดธง

พระยอดธงส่วนใหญ่พบกระจายอยู่แทบทุกกรุในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา และจังหวัดใกล้เคียง ไม่มีพุทธลักษณะเฉพาะขององค์พระเหมือนพระพิมพ์อื่น ๆ ซึ่งมีแม่พิมพ์ในการหล่อออกมาในพุทธลักษณะเดียวกัน เอกลักษณะที่โดดเด่น คือจะเป็นพระพุทธรูปลอยองค์มีทั้งพระพุทธรูปนั่ง พระพุทธรูปยืน ปางประทานพร ปางสมาธิ ปางมารวิชัย ฯลฯ ผู้นำของแต่ละเหล่าทัพจะสร้างพระยอดธงตาม

ความเคารพเลื่อมใสในพุทธคุณของพุทธลักษณะองค์พระนั้น ๆ สันนิษฐานว่ามวลสารเนื้อโลหะที่ใช้สร้างพระยอดธงน่าจะมาจากลำดับชั้นของจอมทัพ คือ พระมหากษัตริย์ พระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าพระยา แม่ทัพนายกอง โดยสร้างจากโลหะที่แตกต่างกัน คือ เนื้อทองคำ เนื้อนาก เนื้อเงิน เนื้อสำริด และเนื้อชิน ตามลำดับการสร้างพระยอดธงจะมีการปลุกเสกด้วยคาถาอาคมจากเกจิอาจารย์หลายท่านเพื่อให้เกิดพุทธานุภาพอย่างสูงสุด¹⁷ โดยเชื่อกันว่าจะทำให้ได้รับชัยชนะเมื่อออกรบ ปัจจุบันเชื่อกันว่าพระยอดธงมีอำนาจพุทธคุณทางด้านแคล้วคลาดป้องกันภัยอยู่ยงคงกระพัน ปลอดภัยจากสงคราม

จุดสังเกตสำคัญที่จะทราบว่าเป็น “พระยอดธง” คือ บริเวณฐานขององค์พระจะมี “เดือย” ยื่นออกมาความยาวอาจไม่เท่ากัน สันนิษฐานว่าเดือยที่ยื่นออกมาใช้เสียบติดกับยอดธงของกองทัพเวลาออกศึก จากประวัติการขุดพบบางองค์จะมีครั่งติดมากับองค์พระด้วย น่าจะเป็นการใช้ยึดติดองค์พระกับยอดธงให้แน่นยิ่งขึ้น

ภาพที่ 8 พระยอดธง

ที่มา: นุ เพชรรัตน์, “ตำนาน “พระยอดธง” สมัยอยุธยา พุทธคุณ แคล้วคลาด พระพุทธรูปลอยองค์ เพื่อชัยชนะ,” *คมชัดลึก*, 27 กันยายน 2565,
<https://www.komchadluek.net/amulet/521054>.

¹⁷ ชัยมงคล อุดมทรัพย์, *อภินิหารพระเครื่องและเวทมนต์คาถาศักดิ์สิทธิ์* (กรุงเทพมหานคร: รุ่งวิทยา, 2512) 33.

พระहुโ

ในการศึกสงครามสมัยกรุงศรีอยุธยา นอกจากการสร้างพระพิมพ์แจกจ่ายให้กับนักรบและประชาชนแล้ว ยังมีการสร้างพระพิมพ์เพื่อใช้คุ้มครองให้แก่สัตว์ที่เป็นพาหนะออกรบ เช่น พวกรบช้างศึก ม้าศึก โดยทำจากเนื้อดินศักดิ์สิทธิ์ผสมว่านอมฤต เป็นฝีมือของช่างสมัยอยุธยา เป็นพระพิมพ์หลังเบี้ย คือ ด้านหลังนูนมีรูขนาดใหญ่ใช้สำหรับร้อยเชือกผูกติดคอสัตว์ที่เป็นพาหนะ ด้านหน้าเป็นศิลปะสมัยอยุธยา แสดงปางมารวิชัยหรือเรียกว่า พระสดุ้งมาร ลักษณะขององค์พระมองดูคล้ายกับहुโสมัยโบราณจึงถูกเรียกว่า “พระहुโ” โดยสันนิษฐานว่าสร้างในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเพื่อแจกจ่ายให้แก่แม่ทัพใช้ออกรบสร้างขวัญและกำลังใจให้กองทัพเช่นเดียวกับการสร้างพระชัย มีอำนาจพุทธคุณทางด้านป้องกันอันตรายต่าง ๆ¹⁸ คนสมัยก่อนเมื่อนำพระมาใช้ติดตัวยามไปไหนมาไหนหรือนำออกสู้รบในสงครามเสร็จแล้วก็มักจะนำพระกลับมาเก็บไว้ที่วัดเหมือนเดิม¹⁹ โดยพบในหลายกรุ เช่น กรุบางกระทิง กรุวัดตะไกร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

¹⁸ ธนุต์ ธรรมพิทักษ์, “พระเครื่องในกองทัพไทยสมัยอยุธยา,” วารสารศิลปกรรมสาร มหาวิทยาลัยกรุงเทพ, ปีที่ 7, ฉบับที่ 1, (มกราคม - มิถุนายน 2555): 27.

¹⁹ “พระहुโหล่งคอกช้าง พิมพ์หลวงพ่อดโต สมัยอยุธยา,” เว็บ-พระ, สืบค้นเมื่อ 5 ตุลาคม 2566, <https://www.web-pra.com/auction/show/3312284>.

ภาพที่ 9 พระพุทไธคล้องคอช้าง จ.พระนครศรีอยุธยา
ที่มา: “พระพุทไธคล้องคอช้าง พิมพ์หลวงพ่โต สมัยอยุธยา,” เว็บ-พระ,
สืบค้นเมื่อ 5 ตุลาคม 2566,
<https://www.web-pra.com/auction/show/3312284>.

3. กรุงศรีอยุธยาตอนปลาย

พระกริ่งคลองตะเคียน

เป็นพระเนื้อดินที่ผสมผงใบลาน วน 108 มวลสารศักดิ์สิทธิ์ และเกสรดอกไม้มงคล แสดงปางมารวิชัย ใต้ต้นโพธิ์คล้ายกับพระคงลำพูน มียอดเป็นปี่สูง พระพักตร์กลมขุนไม่ปรากฏรายละเอียด ส่วนด้านหลังเป็นหลังอูม และมียันต์อักษรจาร พระทนต์จะต่องจะกลวงและบรรจุเม็ดกริ่งเข้าไป เวลาเขย่าจะมีเสียงดัง จึงเรียกกันว่าพระกริ่ง มีพุทธคุณเด่นด้านคงกระพันชาตรี สร้างโดยพระเกจิผู้เรืองวิทยาคม ไว้ใช้ติดตัวช่วงภาวะสงครามคราวเสียกรุงครั้งที่ 2 พระกริ่งคลองตะเคียนลงอักษรเลขยันต์ทางด้านแคล้วคลาด คงกระพันเป็นส่วนใหญ่ เช่น ยันต์ นะคงกระพัน นะทรหด เป็นต้น²⁰

²⁰ สยามธุรกิจ, “พระกริ่งคลองตะเคียน (1),” *siamturakij*, 3 กรกฎาคม 2556,

ภาพที่ 10 พระกริ่งคลองตะเคียน

ที่มา: สยามธุรกิจ, “พระกริ่งคลองตะเคียน (1),” *siamturakij*, 3 กรกฎาคม 2556,
<https://www.siamturakij.com/news/16->.

พระปิดตาพิชัย

พระปิดตาพิชัยมักพบตามกรุวัดที่อยู่สองฝั่งคลองตะเคียน อาทิ วัดคลองตะเคียน วัดโคก วัดช้าง วัดพิชัย และวัดประดู่ทรงธรรม โดยมากจะพบพร้อมกับพระกริ่งคลองตะเคียน สันนิษฐานว่าผู้สร้าง คือ ขรัวรอด สมภารวัดประดู่ทรงธรรม ชาวบ้านในยุคนั้นให้การเคารพนับถือว่าเป็นผู้มีพุทธานุภาพศักดิ์สิทธิ์ ท่านจึงน่าจะเป็นผู้สร้างให้ชาวบ้าน ให้ทหารไว้ใช้ช่วงศึกสงคราม เล่ากันว่าสมัยสมเด็จพระนารายณ์ได้ยกทัพไปตีเมืองทางเหนือจนได้รับชัยชนะ ได้กวาดต้อนผู้คนกลับมายังกรุงศรีอยุธยาจึงมีพระเครื่องทางเหนือติดมาด้วย จากนั้นได้นำไปไว้ที่วัดประดู่ทรงธรรมซึ่งเป็นวัดทหารอันเป็นที่มาของต้นแบบในการสร้างพระเครื่องเนื้อดินผสมผงใบลานของขรัวรอด มีพุทธคุณเป็นที่ยอมรับกันว่าโดดเด่นทางอยู่ยงคงกระพัน มีอานุภาพสยบศาสตราวุธทั้งปวง²¹

<https://www.siamturakij.com/news/16->.

²¹ สัญญา นาคบุตร, “พระปิดตาพิชัย หน้าเดียวหลังจารยันต์ เนื้อดินผสมผงใบลาน,”

จากการศึกษาความเป็นมาของการสร้างพระกริ่งนั้นในวงการพระเครื่องกล่าวขานกันว่า มีมาแต่โบราณกาล โดยเริ่มที่ประเทศทิเบตก่อนแล้วจึงเผยแพร่มายังประเทศจีนและเขมรเป็นลำดับ ส่วนตำราสร้างพระกริ่งในไทยนั้นเล่าสืบต่อกันว่า เดิมเป็นตำราของสมเด็จพระวันรัต วัดป่าแก้ว สำนักอรัญญิกาวาสแห่งกรุงศรีอยุธยา ภายหลังตำราตกมาอยู่ที่สมเด็จพระยาปรมาทิตยชิโนรสศรีสุคตขัตติยวงศ์ วัดพระเชตุพนฯ จากนั้นพระมงคลทิพย์มุนี (มา) วัดจักรวรรดิราชาวาส มอบให้สมเด็จพระสังฆราช (แพ) เมื่อครั้งยังทรงสมณศักดิ์เป็นพระเทพโมลี พระองค์ท่านจึงได้สร้างพระกริ่งวัดสุทัศน์ฯ ขึ้นให้เป็นที่เคารพศรัทธาของคนไทยมาถึงปัจจุบัน

ภาพที่ 11 พระปิดตาพิชัย

ที่มา: สัญญา นาคบุตร. “พระปิดตาพิชัย หน้าเดียวหลังจารยันต์ เน้อดินผสมผงใบลาน.” *zoonphra*, 21 กันยายน 2562. <http://www.zoonphra.com/shop/catalog.php?storeno=c002&idp=9591>.

พระโคนสมอ

พระโคนสมอเป็นพระเครื่องเนื้อดินเผาศิลปะอยุธยาตอนปลายต่อเนื่องรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีหลายปางตามคติความเชื่อทางโหราศาสตร์ที่เชื่อกันว่ามีเทวดาประจำวันต่าง ๆ ทั้ง 7 วัน ความเชื่อดังกล่าวนี้ได้มีอิทธิพลต่อชาวพุทธไทยจึงได้พัฒนามาเป็นพระพุทธรูปประจำวันเกิดแสดงปางต่าง ๆ เล่ากันว่า ได้นำมาจากกรุงศรีอยุธยามาบรรจุในเจดีย์หรือพระอุโบสถในวัดที่สร้างขึ้นในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เช่น บนเพดานพระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาสซึ่งในอดีตเป็นวัดในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท พระราชวังหน้าในสมัยรัชกาลที่ 1 ต่อมามีการบูรณะจึงค้นพบพระพิมพ์จำนวนมาก และได้นำมากองไว้ใต้โคนต้นสมอพิเภกจึงเป็นที่มาของชื่อ พระโคนสมอ

ในสมัยอยุธยาเวลาออกศึกจะเอาพระโคนสมอคล้องคอให้ม้าศึกและช้างศึกเพื่อให้แคล้วคลาดจากคมหอกคมดาบของศัตรู กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ขณะที่กลับจากการศึกษาวิชาทหารเรือที่ประเทศอังกฤษทรงสนพระทัยในความศักดิ์สิทธิ์ของพระเครื่องและเครื่องราง จึงได้ทำการทดสอบโดยให้ทหารนำพระวังหน้ามายิงด้วยปืนไฟที่ทันสมัยในยุคนั้น ซึ่งปรากฏว่าปืนยังไม่ออกหลายนัด²² จึงเป็นที่โจษขานและเชื่อกันว่ามีพุทธคุณโดดเด่นในด้านคงกระพันมหาอุด และนิรันดร์อายุ

²² สมาคมนักสะสมพระกรุ พระเก่าและผู้ค้าวัตถุโบราณแห่งประเทศไทย, “โคนสมอ ดีเสมอ,” *facebook*, 29 พฤษภาคม 2563, <https://www.facebook.com/293654740803300/posts/1567150180120410>.

ภาพที่ 12 พระโคนสมอ

ที่มา: สมาคมนักสะสมพระกรุ พระเก่าและผู้ค้าวัตถุโบราณแห่งประเทศไทย,
“โคนสมอ ดีเสมอ,” *facebook*, 29 พฤษภาคม 2563,
<https://www.facebook.com/293654740803300/posts/1567150180120410>.

ตารางที่ 1 แสดงลักษณะเด่นของพระเครื่องยอดนิยมจากกรุสมัยกรุงศรีอยุธยา

พระเครื่อง	สถานที่พบ	พุทธศิลป์	มวลสาร	แนวคิดการสร้าง	ความเชื่อที่โดดเด่น
พระปรุหน้่ง	กรุวัดพุทไธสวรรย์	ศิลปะอุททอง ปางมารวิชัย	หล่อด้วยชินเงิน	บรรจุกรุ ถวายเป็นพุทธบูชา	เหนียว พันแทงไม่เข้า คงกระพันชาตรี
พระผงสุพรรณ	กรุวัดพระศรีมหาธาตุ	ศิลปะอุททอง ปางมารวิชัย	เนื้อดินผสมน้ำว่าน 108	ถวายเป็นพุทธบูชา	คงกระพันชาตรี เมตตามหานิยม
พระนาคปรก	กรุวัดมหาธาตุ	ศิลปะลพบุรี ปางมารวิชัย	หล่อด้วยชิน	ถวายเป็นพุทธบูชา	เหนียว พันแทงไม่เข้า คงกระพันชาตรี
พระหุยาน	กรุวัดราชบูรณะ	ศิลปะลพบุรี ปางมารวิชัย	หล่อด้วยชินเคลือบ ปรอท	ถวายเป็นพุทธบูชา	เหนียว พันแทงไม่เข้า คงกระพันชาตรี
พระยอดขุนพล	กรุวัดราชบูรณะ	ศิลปะลพบุรี ปางมารวิชัย	หล่อด้วยชิน	ถวายเป็นพุทธบูชา	เหนียว พันแทงไม่เข้า คงกระพันชาตรี
พระนางพญา	กรุวัดนางพญา	ศิลปะสุโขทัย ปางมารวิชัย	เนื้อดินผสมว่าน	ใช้ในการศึกสงคราม ถวายเป็นพุทธบูชา	อำนาจบารมี เมตตามหานิยม
พระขุนแผน เค็ลือบ	กรุวัดใหญ่ชัยมงคล	ศิลปะอยุธยา ปางมารวิชัย	ดินเผาเคลือบน้ำยา	ใช้ในการศึกสงคราม ถวายเป็นพุทธบูชา	คงกระพันชาตรี เมตตามหานิยม
ยุคก่อน					
ยุคหลัง					

ตารางที่ ๑ แสดงลักษณะเด่นของพระเครื่องยอดนิยมจากกรุสุพรรณบุรีอยุธยา (ต่อ)

พระเครื่อง	สถานที่พบ	พุทธศิลป์	มวลสาร	แนวคิดการสร้าง	ความเชื่อที่โดดเด่น
พระยอดธง	กรุท่าภูมิภาคของไทย	ศิลปะอยุธยา องค์ลอย	ทอง นาก เงิน โลหะ (ตามอิสริยยศ)	ใช้ในการศึกสงคราม	คงกระพันชาตรี แคล้วคลาด
	จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	ศิลปะอยุธยา	เนื้อดินเผา	ใช้ในการศึกสงคราม สำหรับช้าง ม้า กระบือ	ป้องกันอันตรายให้กับ สัตว์พาหนะในการศึก แคล้วคลาด
	วัดบริเวณริมคลอง ตะเคียน จังหวัด พระนครศรีอยุธยา	ศิลปะอยุธยา ได้แรงบันดาลใจจากล้านนา	เนื้อดินเผา ผสมผงใบลาน เขียนยันต์	ใช้ในการศึกสงคราม	คงกระพันชาตรี แคล้วคลาด ป้องกันคุณไสย
พระปิดตาพิชัย	วัดบริเวณริมคลอง ตะเคียน จังหวัด พระนครศรีอยุธยา	ศิลปะอยุธยา ได้แรงบันดาลใจจากล้านนา	เนื้อดินเผา ผสมผงใบลาน เขียนยันต์	ใช้ในการศึกสงคราม	คงกระพันชาตรี แคล้วคลาด มหาอุด ป้องกันคุณไสย
พระโคนสมอ	กรุเทพา ปริมณฑล	อยุธยา พระประจำ วันในคุ้ม เรือนแก้ว	เนื้อดินเผา	ใช้ในการศึกสงคราม สำหรับช้าง ม้า กระบือ	คงกระพันชาตรี แคล้วคลาด

3. ผลการวิเคราะห์จุดเปลี่ยนแนวคิดและความเชื่อ ในการสร้างพระเครื่องสมัยกรุงศรีอยุธยา

กรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองที่มีชุมชนอยู่อาศัยมาอย่างยาวนานก่อนการสถาปนาเป็นราชธานีและพัฒนาขึ้นเป็นศูนย์กลางทางการค้าโลกมาแต่โบราณ จึงมีผู้คนเดินทางมาค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าและเผยแพร่วัฒนธรรม ซึ่งชาวกรุงศรีอยุธยาก็มีวิจารณ์ญาณในการเลือกรับปรับใช้ความเชื่อต่าง ๆ ให้เหมาะสมกับวิถีชีวิตของผู้คนในบ้านเมืองหลอมรวมเป็นสังคมพหุวัฒนธรรม กระทั่งพัฒนามาเป็นแบบฉบับของตนอย่างกลมกลืน จากข้อมูลที่ได้นำเสนอมาข้างต้น ผู้เขียนขอทำการวิเคราะห์โดยแบ่งออกเป็น 3 ยุค ดังนี้

3.1 กรุงศรีอยุธยาตอนต้น ตั้งแต่เริ่มการสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เกิดการผสมผสานอารยธรรมใกล้เคียง สร้างความเป็นปึกแผ่นมั่นคงของบ้านเมือง พระเครื่องที่พบจากกรุในยุคนี้ส่วนใหญ่เป็นศิลปะละโว้ และอุททอง พุทธลักษณะที่พบบนพระเครื่องส่วนใหญ่นิยมสร้างปางมารวิชัยหล่อด้วยชิน จากนั้นนำมาบรรจุกรุไว้ถวายเป็นพุทธบูชาและเพื่ออุทิศบุญ เริ่มมีแนวคิดการสร้างด้วยเจตนาให้เป็นพระเครื่องคุ้มครองให้แคล้วคลาดปลอดภัย เห็นได้จากจารึกลานทองที่ค้นพบในเจดีย์วัดพระศรีมหาธาตุถึงวิธีการสร้างพระผงสุพรรณและการนำไปใช้ พระพิมพ์รูปแบบอื่น ๆ ที่สร้างในในยุคนี้เมื่อมีการแตกกรุมาแล้วถูกนำมาใช้เป็นพระเครื่องก็ได้รับความนิยมศรัทธาและมีความเชื่อที่โดดเด่นด้านคงกระพันชาตรี แคล้วคลาด ปลอดภัย แม้จะยังไม่ค่อยมีปรากฏหลักฐานที่บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรแต่ก็มีการเล่าสืบต่อกันมาในชุมชนและวงการพระเครื่องถึงความศักดิ์สิทธิ์ในลักษณะตำนานความเข้มขลัง

3.2 กรุงศรีอยุธยาตอนกลาง หลังจากการเสียเอกราชครั้งที่ 1 เกิดการทำศึกสงครามต่อเนื่อง ถือว่าเป็นจุดเปลี่ยนของแนวคิดการสร้างพระพิมพ์มาใช้เป็นพระเครื่องเกิดขึ้นชัดเจน เริ่มมีการสร้างพระพุทธรูปลอยองค์และพระพิมพ์เพื่อใช้ในการออกศึกสงคราม ทั้งให้ขุนศึกนำติดตัวไว้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวและนำไปประดับไว้บนยอดธง หรือนำไปประดิษฐานบนหัวเรือ ช้าง ม้า พระที่นั่งของพระมหากษัตริย์เพื่อความเป็นสิริมงคลและปลุกขวัญกำลังใจของกองทัพให้มีความฮึกเหิมกล้าแกร่งไม่กลัวอันตราย พระเครื่องที่พบในยุคนี้นส่วนใหญ่เป็นศิลปะสุโขทัย และอยุธยา พุทธลักษณะที่พบบนพระเครื่องส่วนใหญ่แสดงปางมารวิชัย ฝีมือช่างในยุคนี้นี้ความประณีตสวยงามลดลงจากยุคต้น ด้วยความเร่งรีบจึงลดขั้นตอนกรรมวิธีในการสร้าง วัสดุที่ใช้ในการทำพระพิมพ์ส่วนใหญ่ทำจากดินเผาและใช้โลหะหล่อเป็นพระพุทธรูปลอยองค์ เพื่อใช้ประดับบนยอดธงของกองทัพเพื่อความเป็นสิริมงคล ปกป้องคุ้มครองให้แคล้วคลาด สามารถพิชิตชัยชนะหมู่มาร นำพาบ้านเมืองอยู่รอด ปลอดภัย

3.3 กรุงศรีอยุธยาตอนปลาย หลังจากบ้านเมืองเริ่มเข้าสู่ความสงบ ว่างเว้นจากภัยสงคราม มีการติดต่อค้าขายกับต่างชาติมากขึ้น การพัฒนาการเมืองการปกครองภายในเป็นสิ่งสำคัญ ได้มีการสร้างพระที่มีคติเกี่ยวกับเทวราชาอย่างชัดเจนเพื่อให้กษัตริย์เป็นศูนย์รวมอำนาจเบ็ดเสร็จ พุทธศิลป์เป็นเอกลักษณ์ของอยุธยาได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธรูปศาสนาตอนปราบพญาชมพูดี จึงนิยมสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่แสดงปางประจำวัน เริ่มพัฒนาการใช้วัสดุมวลสารที่หลากหลายเพิ่มขึ้นมาจากยุคก่อนที่มีเพียงโลหะและดินเผา ยุคนี้นี้เริ่มมีการนำใบลานมาเผาผสมลงไปกับดินและเนื้อว่าน พร้อมด้วยการเขียนเลขยันต์ด้านหลังพระแสดงถึงการสร้างพระพิมพ์เพื่อนำไปใช้เป็นพระเครื่องรางอย่างชัดเจน

จากข้อมูลหลักฐานที่ได้ศึกษารวบรวมมาในทัศนะของผู้เขียนจึงเห็นว่า สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นยุคเริ่มต้นของการสร้างพระเครื่อง เพื่อนำไว้ใช้พกติดตัว

เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจ และเชื่อในพุทธานุภาพในการปกป้องคุ้มครองภัย ในสมัยกรุงศรีอยุธยาไม่พบจารึกคาถาบนพระพิมพ์แต่พบมีการเขียนเลขยันต์แทน มีพัฒนาการทางด้านมวลสารมากขึ้น นิยมสร้างพระปางมารวิชัยเพราะเชื่อว่า จะชนะศัตรูหมู่มารและนำไปใช้ในกองทัพโดยถือว่าเป็นสิริมงคล เชื่อในพลังพุทธคุณ มีพิธีปลุกเสกบรรจุคาถาอาคมที่ผู้เขียนมองว่า เป็นต้นแบบการสร้างพระเครื่องที่สืบทอดกันมาถึงยุครัตนโกสินทร์ กระทั่งมีเทคโนโลยีที่ทันสมัยจึงได้นิยมสร้างกันอย่างแพร่หลายในปัจจุบัน

4. บทสรุป

พระเครื่องสมัยกรุงศรีอยุธยารับแนวคิดความเชื่อที่หลากหลายจากอาณาจักรโดยรอบมาหลอมรวมและพัฒนาจนเป็นแบบฉบับของตนเองและส่งทอดแนวคิดนั้นมาสู่กรุงรัตนโกสินทร์หรือประเทศไทยในปัจจุบัน ซึ่งแนวความคิดความเชื่อในการสร้างพระเครื่องนั้นเริ่มมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น มีความชัดเจนในช่วงสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลางหลังจากเสียเอกราชครั้งที่ 1 กรุงศรีอยุธยาเกิดศึกสงครามกับอาณาจักรโดยรอบมาโดยตลอดแต่ด้านศิลปวัฒนธรรมและพุทธศาสนานั้นมีความเจริญรุ่งเรืองมาตลอดยุคสมัยเช่นกัน แม้ยามศึกสงครามยังมีแนวคิดการสร้างพระเครื่องเพื่อเป็นขวัญกำลังใจให้เหล่าบรรดาทหารหาญและแม่ทัพนายกองได้ไว้ใช้ติดตัวในการออกรบ ฉะนั้นพระเครื่องที่สร้างในยุคนี้จึงมีความเชื่อโดดเด่นทางด้านแคล้วคลาด คงกระพันชาตรีเป็นหลักใหญ่ เมื่อถึงยุคปลายได้พัฒนามาถึงขั้นเขียนเลขยันต์ไว้บนหลังพระเครื่อง มีวิวัฒนาการทางด้านมวลสารมากขึ้น พบบันทึกและวรรณกรรมที่แสดงให้เห็นถึงการใช้พระเครื่องในชีวิตประจำวันจนเป็นวัฒนธรรมที่สืบทอดกันเรื่อยมาสู่ยุคปัจจุบัน

กล่าวได้ว่า พระเครื่อง คือ หลักฐานทางประวัติศาสตร์อีกด้านหนึ่งที่สะท้อนแนวคิดความเชื่อทางศาสนาในวิถีชีวิตของคนไทยตั้งแต่อดีตที่ยังรากลึกมาถึงปัจจุบัน การศึกษาแนวคิดการสร้างพระเครื่องในสมัยอยุธยาংশี้ให้เห็นว่าศาสนาเชิงปฏิบัติในระดับชีวิตประจำวันนั้น มีความสำคัญไม่น้อยกว่าศาสนาในเชิงหลักคำสอนที่เน้นการวิเคราะห์ในเชิงตัวบทจากคัมภีร์ พระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยาไม่ได้เน้นสาระธรรมที่มุ่งความหลุดพ้นตามแนวทางพระพุทธศาสนา เพราะบ้านเมืองประสบกับภัยสงครามโดยตลอด แต่บรรพบุรุษไทยในยุคนั้นสามารถธำรงรักษาพระพุทธศาสนาไว้ได้จนกระทั่งถึงลูกหลานปัจจุบัน โดยการนำความเชื่อทางพระพุทธศาสนาประยุกต์ผ่านศาสนวัตถุและพิธีกรรม ศักดิ์สิทธิ์ (visual aids) ดังเช่น การสร้างพระเครื่องไว้พกพาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจสะท้อนให้เห็นถึงศรัทธาเชื่อมั่นแรงกล้าในพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ว่า มีพุทธานุภาพจะนำพาบ้านเมืองให้พ้นภัยอันตราย ชนาศัตรูหมู่มารทั้งปวง นำพาบ้านเมืองสู่ความสงบสุขร่มเย็น หากจะเปรียบเทียบกับช่วงเวลาเดียวกัน ณะที่กรุงศรีอยุธยา กำลังทำศึกสงครามรอบด้านนั้นเป็นช่วงที่พระพุทธศาสนาในอินเดียเริ่มเสื่อมถอยและถูกทำลายจนหายไป แต่กรุงศรีอยุธยาสามารถธำรงรักษาพระพุทธศาสนาให้มีความเจริญรุ่งเรืองมั่นคงไปด้วยวัดวาอาราม รวมถึงศาสนวัตถุจนได้รับสมญานามว่ากรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองพระ นั่นเป็นเพราะพระพุทธศาสนาได้เข้าไปอยู่ในชีวิตประจำวันของคนไทยผ่านทางความเชื่อศรัทธาอันแรงกล้าส่งทอดมาถึงคนในยุคปัจจุบัน

บรรณานุกรม

• ภาษาไทย

1. หนังสือ

กรมศิลปากร. พระพิมพ์: พระเครื่องเมืองไทย. นครปฐม: รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2564.

จิตร บัวบุศย์. ประวัติย่อพระพิมพ์ในประเทศไทย. พระนคร: อัมพลพิทยา, 2514.

ชัยมงคล อุดมทรัพย์. อภินิหารพระเครื่องและเวทมนต์คาถาศักดิ์สิทธิ์. กรุงเทพมหานคร: รุ่งวิทยา, 2512.

ยอช เซเดส์. ตำนานพระพิมพ์. พระนคร: รุ่งเรืองธรรม, 2513.

เสถียร โพธิ์นันทะ. ปรัชญามหาญาณกรุงเทพมหานคร. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2522.

ศรีศักร วัลลิโภดม. พระเครื่องในเมืองสยาม. กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2537.

อาทร จันทวิมล. ประวัติของแผ่นดินไทย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรไทย, 2546.

2. บทความ

ธนุต์ม ธรรมพิทักษ์. “พระเครื่องในกองทัพไทยสมัยอยุธยา.” วารสารศิลปกรรมสาร มหาวิทยาลัยกรุงเทพ, ปีที่ 7, ฉบับที่ 1, (มกราคม - มิถุนายน 2555): 21-28.

พระครูคัมภีร์ธรรมานวัตร และจินดา งามสุทธิ. “วิเคราะห์ลักษณะการใช้ภาษาตั้งชื่อพระเครื่องเพื่อสร้างอุดมการณ์ทางความเชื่อในสังคมไทย.” วารสารวิชาการธรรมทรรศน์, ปีที่ 19, ฉบับที่ 4 (ฉบับพิเศษ), (ตุลาคม - ธันวาคม 2562): 37-48.

รอบทิศ ไวยสุศรี. “การสร้างพระเครื่องในฐานะเป็นกุศโลบายสำหรับการปฏิบัติ
ธรรม: กรณีศึกษาการสร้างพระเครื่องของ อาจารย์มนัส สีวาภิรมย์รัตน์.”
วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ 28, ฉบับที่ 1,
(มกราคม – เมษายน 2564): 1-56.

ศุภสิณี รัตตะคุ, ภัทิดา แรงทน และพุไทย วันหากิจ. “แนวคิดและความเชื่อใน
การสร้างพระเครื่องจากอดีตสู่ปัจจุบัน.” วารสารบรรพตการศึกษาและ
มนุษยสังคมศาสตร์, ปีที่ 3, ฉบับที่ 2, (กรกฎาคม – ธันวาคม 2565):
21-35.

3. ข้อมูลจากเว็บไซต์

แทน ท่าพระจันทร์. “ชมรมพระเครื่อง : พระยอดขุนพล เนื้อชินเงิน กรุวัดราช
บูรณะ ออยุธยา.” ข่าวสดออนไลน์, 11 มกราคม 2561. https://www.khaosod.co.th/newspaper-column/amulets/news_702556.

_____. “พระนาคปรกกรุพะงั่ว : ชมรมพระเครื่อง.” ข่าวสดออนไลน์, 17
เมษายน 2562. https://www.khaosod.co.th/newspaper-column/amulets/news_2422470.

นุ เพชรรัตน์. “ตำนาน “พระยอดธง” สมัยอยุธยา พุทธคุณ แคล้วคลาด พระพุทธ
รูปลอยองค์ เพื่อชัยชนะ.” คมชัดลึก, 27 กันยายน 2565. <https://www.komchadluek.net/amulet/521054>.

พระเครื่องตั้มศรีวิชัย. “พระยอดขุนพล กรุวัดราชบูรณะ จ.อยุธยา.” สืบค้นเมื่อ
25 กันยายน 2566. <https://www.tumsrivichai.com/บทความพระเครื่อง/พระยอดขุนพล-กรุวัดราชบูรณะ-อยุธยา.html>.

_____. “พระหุยาน กรุวัดราชบูรณะ จ.อยุธยา.” สืบค้นเมื่อ 25 กันยายน 2566.
<https://www.tumsrivichai.com/index.php?lay=show&ac=article&Id=534550078&Ntype=40>.

- พลายชุมพล(นามแฝง). “เนินเรียบผงสุพรรณ.” *ไทยรัฐออนไลน์*, 27 มกราคม 2562. <https://www.thairath.co.th/news/society/1480155>.
- วัลลภ ธรรมบันดาล. “ตำนานพระนางพญา กรูวัดนางพญา จังหวัดพิษณุโลก ตอนที่ 2.” *GotoKnow*, 23 มีนาคม 2558. <https://www.gotoknow.org/posts/587815>.
- _____. “ตำนานพระนางพญา กรูวัดนางพญา จังหวัดพิษณุโลก ตอนที่ 3.” *GotoKnow*, 23 มีนาคม 2558. <https://www.gotoknow.org/posts/587816>.
- เว็บ-พระ. “พระหูไหลัก้องคอช้าง พิมพ์หลวงพ่อดโต สมัยอยุธยา.” สืบค้นเมื่อ 5 ตุลาคม 2566. <https://www.web-pra.com/auction/show/3312284>.
- ศาลากลางจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. “ประวัติความเป็นมาของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา.” สืบค้นเมื่อ 15 กันยายน 2566. https://ww2.ayutthaya.go.th/content/history_1.
- สมเจตน์ ทิพย์โชค. “ตำนานพระนางพญา ‘หนึ่งในเบญจภาคี’.” *GotoKnow*, 22 มิถุนายน 2555. <https://www.gotoknow.org/posts/330329>.
- สมาคมนักสะสมพระกรุ พระเก่าและผู้ค้าวัตถุโบราณแห่งประเทศไทย. “โคนสมอ ดีเสมอ.” *facebook*, 29 พฤษภาคม 2563. <https://www.facebook.com/293654740803300/posts/1567150180120410>.
- สยามธุรกิจ. “พระกริ่งคลองตะเคียน (1).” *siamturakij*, 3 กรกฎาคม 2556. <https://www.siamturakij.com/news/16->
- สัญญา นาคบุตร. “พระปิดตาพิชัย หน้าเดียวหลังจารยันต์ เนื้อดินผสมผงใบลาน.” *zoonphra*, 21 กันยายน 2562. <http://www.zoonphra.com/shop/catalog.php?storeno=c002&idp=9591>.
- c_visit(นามแฝง). “พระนาคปรก ‘กรุพระจั่ว’ อยุธยา.” *oknation*, 24 กันยายน 2566. <https://www.oknation.net/post/detail/634e104a44734d-67fec7f780>.

Poster 24(นามแฝง). “ประวัติความเป็นมา “พระขุนแผนเค็ลือบ กรูวัดใหญ่
ชัยมงคล” ของดีเมืองอยุธยา !.” ส่องพระ, 14 กุมภาพันธ์ 2565. [https://
song-pra.com/พระเครื่องในแต่ละภาค/พระเครื่องในภาคกลาง/ประวัติ
ความเป็นมา-พระข/](https://song-pra.com/พระเครื่องในแต่ละภาค/พระเครื่องในภาคกลาง/ประวัติความเป็นมา-พระข/).

_____. “ประวัติความเป็นมาสุดขลัง ‘พระปฐนัง เนื้อชินเงิน’ กรูวัดมหาธาตุ
จ.พระนครศรีอยุธยา !.” ส่องพระ, 31 มกราคม 2566. [https://song-
pra.com/ประวัติพระ/ประวัติความเป็นมาสุดขลัง-2/](https://song-pra.com/ประวัติพระ/ประวัติความเป็นมาสุดขลัง-2/).

ภาคผนวก

หลักเกณฑ์การอ้างอิง
ของวารสารธรรมธารา
(ปรับปรุงครั้งที่ 2)

ประวัติการศึกษา
ของบรรณาธิการและผู้เขียน

อักษรย่อและหลักเกณฑ์การอ้างอิง คัมภีร์พระพุทธศาสนา

1. อักษรย่อกัมภีร์

- อักษรย่อตัวโรมัน ยึดตามพจนานุกรม Critical Pāli Dictionary¹
- อักษรย่อตัวไทย ยึดตามที่ระบุในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยสงฆ์ราชวิทยาลัย พ.ศ. 2539²

2. อักษรย่ออื่น ๆ

มจร	คัมภีร์ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มมร	คัมภีร์ฉบับมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
ภูมิพล	คัมภีร์ฉบับภูมิพล
หลวง	พระไตรปิฎกแปลฉบับหลวง
Apte	<i>The Practical Sanskrit-English Dictionary (Revised and enlarged edition)</i> . 1986. Vaman Shivaram Apte. Kyoto: Rinzen Book.
B ^๑	คัมภีร์บาลีอักษรพม่า ฉบับฉัฐรุสสังคีติ (Burmese edition)
BHS	<i>Buddhist Hybrid Sanskrit Vol. I: Grammar</i> . 1953-85. Franklin Edgerton, Yale University Press: New Haven.
BHSD	<i>Buddhist Hybrid Sanskrit Vol. II: Dictionary</i> . 1953-85. Franklin Edgerton, Yale University Press: New Haven.
C ^๑	คัมภีร์บาลีอักษรสิงหล ฉบับพุทธชยันตี หรือฉบับ Simon Hewavitarne Bequest Series (Ceylon edition)

¹ ดูรายละเอียดได้ที่ https://cpd.uni-koeln.de/intro/vol1_epileg_abbrev_texts

² ดูรายละเอียดได้ที่ http://gds.mcu.ac.th/site/office/images/b7_acronym.html

- E° คัมภีร์บาลีอักษรโรมัน ฉบับสมาคมบาลีปกรณ์ (European edition (PTS))
- HOS *Harvard Oriental Series*
- IAKBh I *Index to the Abhidharmakośabhāṣya* (P. Pradhan Edition)
Part I Sanskrit-Tibetan-Chinese. 2001. Hirakawa Akira 平川彰.
Tokyo: Daizōshuppan 大蔵出版.
- IAKBh II *Index to the Abhidharmakośabhāṣya* (P. Pradhan Edition)
Part II Sanskrit-Tibetan-Chinese. 2001. Hirakawa Akira 平川彰.
Tokyo: Daizōshuppan 大蔵出版.
- KBD *A Buddhist Chinese-Sanskrit Dictionary*. Bukkyō Kan-Bon
Daijiten 佛教漢梵大辞典. 1997. Hirakawa Akira 平川彰. Tokyo.
- MW *A Sanskrit-English Dictionary*. 1986. Monier Williams,
Tokyo: Meicho-fukyukai. (first printed.1899. Oxford:
Clarendon Press)
- NPED *A Dictionary of Pāli*, Part II. 2010. Margaret Cone, Pali Text
Society.
- PED *The Pali Text Society's Pali-English Dictionary*. 1921-1925.
T.W. Rhys Davids and William Stede. London: PTS.
- PTS สมาคมบาลีปกรณ์ (Pali Text Society)
- PW *Sanskrit-Wörterbuch*. 7 vols. 1855-75. Otto Böhtlingk
and Rudolph Roth. St.Petersburg.
- S° คัมภีร์บาลีอักษรไทย ฉบับสยามรัฐ (Siamese edition)

3. รูปแบบการอ้างอิงหลักฐานคัมภีร์ในเชิงอรรถ

- สามารถระบุการอ้างอิงได้ 2 แบบ คือ

1) ระบุชื่อคัมภีร์ และเลขกำกับ มี 2 แบบ

1.1) ระบุ เล่ม-หน้า เช่น DN II 105

1.2) ระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า เช่น ขุ.อิติ. 25/195/237

2) ระบุตัวเลข “วรรค” “พระสูตร” “คาถา”

ซึ่งต้องเรียงตามลำดับที่ได้กำหนดไว้แล้วใช้เครื่องหมาย

ทวิภาค (Full stop) “.” คั่นระหว่างกัน

- ควรใช้รูปแบบเดียวทั้งเอกสาร

- ให้เขียนเป็นตัวเลขอารบิก

• กรณีต้องการอ้างอิงข้อมูลระดับบรรทัด สามารถใส่เครื่องหมายจุลภาค “,” ต่อจากเลขหน้า แล้วใส่เลขระบุบรรทัดเป็นตัวห้อย (Subscript) เช่น DN II 105,³⁵⁻³⁷ หรือ ขุ.อิติ. 25/195/237,¹⁹ (บาลี.มมร)

• กรณีคัมภีร์เดียวกัน แต่มีการอ้างอิงหลายหน้า ใช้ “,” คั่นแบ่งหน้า ตัวอย่างที่ 1 - DN III 218, 227, 421

ตัวอย่างที่ 2 - ที.มหา. 10/191/158, 253/203 (บาลี.มมร)

• กรณีเปรียบเทียบคัมภีร์เดียวกัน ต่างจารีต ใช้ “;” คั่นแบ่งหน้า ตัวอย่าง - AN (E°) II 120; (C°) II 210; (S°) II 112; (B°) II 77

• กรณีหลายคัมภีร์หรือหลายจารีต ใช้ “;” คั่นแบ่งคัมภีร์ เช่น ตัวอย่างที่ 1 - DN III 218; MN I 72; Nidd I 82

ตัวอย่างที่ 2 - AN (E°) I 41; MN (C°) III 70; Khp (S°) 57

ตัวอย่างที่ 3 - ที.มหา. 10/191/158 (บาลี.มมร); ที.ปา. 11/108/10 (บาลี.มมร)

คัมภีร์	ฉบับ	ตัวอย่างการอ้างอิง
คัมภีร์บาลี³ • พระไตรปิฎก	(ยุโรป) สมาคมบาลีปกรณ์ (PTS หรือ E ^o) (ไทย) สยามรัฐ * อ้างเป็น เล่ม/หน้า (ไทย) จุฬาลงกรณ์ * อ้างเป็น เล่ม/ข้อ/หน้า	Vin IV 104 , Vin IV 104, ₁₂ DN III 218 , DN III 218, ₃ ขุ.อป. 32/502 (บาลี.มจร) ขุ.อิติ. 25/195/237 (บาลี.มจร)
	(ยุโรป) สมาคมบาลีปกรณ์ (ไทย) สยามรัฐ (พม่า) ฉန္ฐานสังคีติ (ศรีลังกา) พุทธชยันตี	MN (E ^o) III 19 Vin (S ^o) IV 144 Vin (B ^o) IV 144 DN (C ^o) II 105-106
	(ไทย) สยามรัฐ * อ้างเป็น เล่ม/หน้า (ไทย) จุฬาลงกรณ์ * อ้างเป็น เล่ม/ข้อ/หน้า เลขเล่ม อรรถกถาให้นับแยกคัมภีร์ เช่น ปัญจ- สูทนีมี 4 เล่ม ให้นับ 1 ที่เล่มแรกของ ปัญจสูทนี และเมื่อขึ้นอรรถกถา คัมภีร์ใหม่ เช่น สारตถ์ปกาสินี ก็ให้ นับ 1 ที่เล่มใหม่ของสารตถ์ปกาสินี แต่หากว่าอรรถกถาเดิมเพียงเล่มเดียว ให้ระบุเป็น ข้อ/หน้า โดยไม่ต้องใส่ เลขเล่ม	ส.มหา.อ. 19/592 (บาลี.มจร) ม.ม.อ. 2/452/254 (บาลี.มจร) ขุ.ธ.อ. 6/138 (บาลี.มจร)

³ รูปแบบการอ้างอิงคัมภีร์บาลี ให้ผู้เขียนยึดโครงสร้างการอ้างอิงแบบทั่วไป

- ฉบับยุโรป, ไทย, พม่า ศรีลังกา ที่ใช้อักษรโรมัน ให้ยึดรูปแบบ
อักษรย่อคัมภีร์ - เล่ม - หน้า เป็นหลัก (เครื่องหมาย - คือ เว้นวรรค 1 คาบ)
- ฉบับไทยที่ใช้อักษรไทย ให้ยึดรูปแบบ
อักษรย่อคัมภีร์ เล่ม/ข้อ/หน้า (ชื่อฉบับ)
- หากมีการเปรียบเทียบคัมภีร์หลายสายจารีตที่ใช้อักษรโรมัน
ให้ใส่อักษรย่อของสายจารีตกำกับด้านหลังชื่อคัมภีร์นั้น ๆ ด้วย

คัมภีร์	ฉบับ	ตัวอย่างการอ้างอิง
ทิเบต	Peking Edition Derge Edition * ควรใช้รูปแบบเดียวทั้งเอกสาร	รูปแบบที่ 1 : ระบุเล่ม แกว หน้า P118.269a3-270a5 D96.269a3-270a5 รูปแบบที่ 2 : หมายเลขกำกับพระสูตร P Thu 128b5-129b7 D Ña 103b9
จีน	ฉบับไทโชชินชูไดโซเคียว (Taisho Shinshu Daizokyo) * ควรใช้รูปแบบเดียวทั้งเอกสาร	รูปแบบที่ 1 : ระบุเล่ม แกว หน้า T32.101a7-101b19 (no.1648) หรือ T32.101a7-101b19 รูปแบบที่ 2 : หมายเลขกำกับพระสูตร T 1648
ฉบับแปล ภาษาไทย ⁴ • พระไตรปิฎก • อรรถกถา	ฉบับ มจร ฉบับ มมร ฉบับหลวง	ขุ.อป. 32/82/12 (ไทย.มจร) ขุ.อป. 71/394/912 (ไทย.มมร) ส.มหา. 19/1081/592 (ไทย.หลวง)
	ฉบับ มจร * อ้างเป็น เล่ม/ข้อ/หน้า โดยใช้อักษรย่อ ตามที่ปรากฏอยู่บริเวณสันเล่มของ อรรถกถา มจร เช่น สมันตปาสาทิกา ภาค 1 คือ วิ.อ. 1 เป็นต้น แล้วจึงระบุ ข้อ/หน้า แต่หากอรรถกถาใดมีเล่มเดียวให้ระบุ เป็น ข้อ/หน้า ฉบับ มมร * อ้างเป็น เล่ม/หน้า	วิ.อ. 1/36/312 (ไทย.มจร) ที.สี.อ. 2/68-70 (ไทย.มจร) อง.เอก.อ. 32/231 (ไทย.มมร)

⁴ รูปแบบการอ้างอิงคัมภีร์แปลภาษาไทยให้ผู้เขียนยึดโครงสร้างการอ้างอิงแบบทั่วไป คือ อักษรย่อคัมภีร์ เล่ม/ข้อ/หน้า (ไทย.ผู้แปล) เป็นหลัก แต่หากต้องการเพิ่มรายละเอียด เช่น ปีที่พิมพ์, หรือระดับบรรทัด สามารถเพิ่มเติมได้เมื่อต้องการใช้งาน

4. การลงบรรณานุกรม

ให้ลงตามประเภทเอกสารนั้น ๆ โดยใส่ชื่อฉบับแทนชื่อผู้แต่ง แล้วจึงระบุชื่อคัมภีร์ สามารถระบุแบบรวมเล่มหรือแยกเล่มก็ได้

• บรรณานุกรม _____

ชื่อฉบับ. \ ชื่อคัมภีร์. \ สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ขุทฺทกนิกาย ชาตกปาฬียา ส่วนฉนวนาฏดา
ชาตกฏฐกถา สดตโม ภาโค วิสติ-จตตาลีสนิปาตวณฺณนา.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน, 2535
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล
ชุด 91 เล่ม. นครปฐม: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2552.

5. การใส่ชื่อคัมภีร์ในงานเขียน

• งานเขียนภาษาอังกฤษ ชื่อคัมภีร์อักษรโรมัน ใช้เป็นตัวเอียง เช่น *Dīghanikāya*, *Linatthappakāsinī*, *Visuddhimagga* เป็นต้น

• งานเขียนภาษาไทย ชื่อคัมภีร์อักษรไทยไม่ต้องทำตัวเอียง แต่หากมีการกำกับชื่อคัมภีร์เป็นอักษรโรมันทั้งในบทความย่อภาษาอังกฤษ และการอ้างอิงท้ายกระดาษ (Footnote) ให้ทำตัวเอียงเฉพาะอักษรโรมัน เช่น คัมภีร์ทีฆนิกาย (*Dīghanikāya*) เป็นต้น

แบบทั่วไป	– ส.มหา. 19/1081/592 (ไทย.มจร)
แบบละเอียด	– ส.มหา. 19/1081/592, ₁₁ (ไทย.มจร.2539)
แบบระบุเฉพาะปีที่ตีพิมพ์	– ส.มหา. 19/1081/592 (ไทย.มจร.2539)
แบบระบุเฉพาะเลขบรรทัด	– ส.มหา. 19/1081/592, ₁₁ (ไทย.มจร)

หลักเกณฑ์การอ้างอิงอื่น ๆ

หลักการ : ยึดตามระบบ Chicago เวอร์ชัน 17

ลักษณะอ้างอิง : เชิงอรรถท้ายกระดาษ (Footnote)

1. คำแนะนำเบื้องต้น

- **ชื่อผู้แต่งคนไทย** ให้ลง “ชื่อ นามสกุล” ทั้งเชิงอรรถ และบรรณานุกรม เช่น ปัญญา ศิริวัฒน์ชัย

- **ชื่อผู้แต่งคนต่างประเทศ**

กรณีอ้างอิงในเชิงอรรถให้ลง “ชื่อ นามสกุล” ทุกคน เช่น Lisa Kelly
กรณี**บรรณานุกรม**ให้ลง “นามสกุล, ชื่อ” เฉพาะคนแรก ส่วนคนต่อไปใช้ “ชื่อ นามสกุล” เช่น KELLY, Lisa and Philip BALL และให้ทำอักษร Small Cap กับนามสกุลของผู้แต่งทุกคน

- **ชื่อหนังสือ/ชื่อวารสาร** ทั้งภาษาไทย และต่างประเทศ ใช้ ตัวเอียง กรณีเป็นภาษาญี่ปุ่น/จีน ให้ใช้ “คำอ่านโรมัน อักษรจีน/ญี่ปุ่น (คำแปลไทย).”

ตัวอย่าง สมภาร พรหมทา. เก็บเพชรจากพระไตรปิฎก. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542.

LEITT, Steven, and Stephen J. DUBNER. *Freakonomics: A Rogue Economist Explores the Hidden Side of Everything*. New York: William Morrow, 2005.

SHIMODA, Masahiro (下田正弘). *Nhangyō no kenkyū: Daijō kyōten no kenkyū hōhō shiron* 涅槃經の研究: 大乘經典の研究 方法 試論 (การศึกษาวิจัยมหาปริณิพพานสูตร: วิธีการศึกษาวิจัยคัมภีร์พระพุทธานามหายาน). Tokyo: Shunjūsha, 1997.

- ปีตีพิมพ์ ใช้เลขปี ค.ศ. หรือ ปี พ.ศ. ตามที่ปรากฏในงานเขียน
- กรณีพิมพ์ซ้ำ ให้ใช้ปีของเล่มที่ใช้อ้างอิงจริง ๆ
- กรณีผู้เขียนคนเดียว มีงานเขียนตั้งแต่ 2 งานขึ้นไปในปีเดียวกัน งานเขียนใช้เลขปี พ.ศ. ให้ใช้ ก, ข, ค... ต่อท้ายปีตามลำดับงานเขียนใช้เลขปี ค.ศ. ให้ใช้ a, b, c... ต่อท้ายปีตามลำดับ
- กรณีไม่ปรากฏปีตีพิมพ์ ภาษาไทยใช้ “ม.ป.ป.” ต่างประเทศใช้ “n.d.”

2. การอ้างอิงเชิงอรรถท้ายกระดาษ (Footnote)

2.1 บรรทัดแรกของข้อมูลหรือสิ่งอ้างอิง ให้ย่อหน้า 1 ครั้ง แล้วจึงพิมพ์หมายเลขอ้างอิงเป็นตัวยก และเว้นวรรค 1 เคาะ แล้วจึงพิมพ์แหล่งอ้างอิงตามระบบ Chicago เวอร์ชัน 17

2.2 กรณีผู้แต่ง **2-4 คน** ให้ระบุชื่อผู้แต่งทุกคน, กรณีผู้แต่ง **4-10 คน** ให้ใส่ชื่อผู้แต่งคนที่ 1 แล้วพิมพ์คำว่า “และคณะ” ภาษาต่างประเทศใช้คำว่า “et al.”

2.3 กรณีไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง แต่มีชื่อผู้ดำเนินการ ให้ละชื่อผู้แต่ง เช่น พระพุทธศาสนา ม.1, บรรณาธิการโดย สุระ ดามาพงษ์ และบุญรัตน์ รอดตา (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช, 2551), 12.

2.4 การอ้างอิงเอกสารเรื่องเดียวกันซ้ำ โดยไม่มีเอกสารอื่นมาคั่น ภาษาไทยใช้คำว่า “เรื่องเดียวกัน” ภาษาต่างประเทศใช้อักษรย่อ “Ibid.” แล้วจึงระบุหน้า เช่น เรื่องเดียวกัน, 14. หรือ Ibid., 601.

2.5 การอ้างอิงเอกสารเรื่องเดียวกันและหน้าเดียวกัน โดยไม่มีเอกสารอื่นมาคั่น ภาษาไทยใช้คำว่า “ที่เดียวกัน” ภาษาต่างประเทศใช้อักษรย่อ “Id.”

2.6 การอ้างอิงเอกสารเรื่องเดียวกันซ้ำ โดยมีเอกสารอื่นมาคั่น ให้ใช้การอ้างอิงแบบย่อ (Shortened-form) ยกมาเพียงชื่อผู้แต่ง ชื่อหนังสือ/ชื่อบทความ/ชื่อวิทยานิพนธ์ และเลขหน้า

3. การลงบรรณานุกรม (Bibliography)

3.1 พิมพ์ข้อมูลอ้างอิงติดขอบกระดาษ เมื่อขึ้นบรรทัดต่อไป ต้องย่อหน้า 1 ครั้ง

3.2 ให้เรียงประเภทเอกสารในบรรณานุกรมดังต่อไปนี้

- (1) คัมภีร์
- (2) หนังสือ ตำราที่เป็นต้นฉบับ
- (3) พจนานุกรม/สารานุกรม
- (4) บทความ
- (5) วิทยานิพนธ์
- (6) รายงานวิจัย/รายงานที่ประชุมทางวิชาการ
- (7) ข้อมูลจากเว็บไซต์
- (8) สื่อออนไลน์
- (9) รัฐธรรมนูญ พระราชบัญญัติ กฎหมาย ประกาศ

3.3 เมื่อเรียงประเภทเอกสารแล้ว ให้เรียงลำดับเอกสารแต่ละประเภทตามตัวอักษร โดยให้เรียงลำดับเอกสารที่เป็นภาษาหลักที่ใช้ในการนิพนธ์งานขึ้นก่อน แล้วจึงตามด้วยเอกสารภาษาอื่น ๆ

3.4 เมื่อเรียงเอกสารแต่ละประเภทตามตัวอักษรแล้ว ให้เรียงลำดับปีของเอกสารตามลำดับการพิมพ์

3.5 กรณีเอกสารและสิ่งอ้างอิงหลายเรื่อง ผู้แต่งคนเดียวหรือคณะเดียวกัน เมื่อเรียงลำดับในรายการเอกสารและสิ่งอ้างอิงไม่ต้องพิมพ์ชื่อผู้แต่งซ้ำ โดยพิมพ์เครื่องหมาย Underscore ยาวเท่ากับย่อหน้า (6 ครั้ง) แล้วปิดด้วยจุดมหัพภาค “_____.” แทนการพิมพ์ชื่อซ้ำ

3.6 กรณีผู้แต่งหลายคน

(1) ให้เรียงรายการที่มีผู้แต่งคนเดียวจนหมดก่อน แล้วจึงใส่รายการที่มีผู้แต่งหลายคน โดยยึดตัวอักษรของผู้เขียนคนแรกเป็นสำคัญ

- (2) ให้เรียงลำดับผู้แต่งที่ปรากฏในเอกสารอ้างอิงนั้น ๆ
- (3) ระบุชื่อผู้แต่งทุกคน

รูปแบบการอ้างอิงแบบเชิงอรรถ

¹ โกศล วงศ์สวรรค์ และคณะ, ปัญหาสังคม (*Social Problem*) (กรุงเทพมหานคร: อมรพริ้นติ้ง, 2549), 74-76.

² สุภัค มหาวรรการ, “พระจันทร์: การสื่อแนวคิดเรื่องปัญญาในอรรถกถาชาดก,” *วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ*, ปีที่ 13, ฉบับที่ 2 (26), (มกราคม-มิถุนายน 2555): 67.

³ ส.มหา. 19/1081/592 (ไทย.มจร)

⁴ พระไพศาล วิสาโล, *ศาสนาประจำใจ* (กรุงเทพมหานคร: โพสต์-บุ๊กส์), 77.

⁵ พระไพศาล วิสาโล, *สุขเหนือใจ* (กรุงเทพมหานคร: เนชั่น-บุ๊กส์, 2552), 25.

⁶ กฤติกาวัลย์ หิรัญสี, *โกณฑัญญะบรมครูโทรเอกของโลก* (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 83.

⁷ Svetlana Cicmil et al., *Exploring the Complexity of Projects: Implications of Complexity Theory for Project Management Practice* (New Jersey: Project Management Institute, 2009), 54-55.

⁸ Margaret Lock, “Comprehending the Body in the Era of the Epigenome.” *Current Anthropology*, 56, no. 2, (April 2015): 162.

⁹ Ibid., 165.

¹⁰ กฤติกาวัลย์ หิรัญสี, *โกณฑัญญะบรมครูโทรเอกของโลก*, 89.

¹¹ สุภัค มหาวรรการ, “พระจันทร์: การสื่อแนวคิดเรื่องปัญญาในอรรถกถาชาดก,”: 69.

รูปแบบการลงบรรณานุกรม

• ภาษาไทย

1. คัมภีร์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

2. หนังสือ

กฤติกาวัลย์ หิรัญสี. โภชนาญะบรมครูโหรเอกของโลก. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553.

โกศล วงศ์สวรรค์, สุธีลา ตุลยะเถียร, สถิต วงศ์สวรรค์, อ้วน อรชร และสุพัตรา สุภาพ. ปัญหาสังคม (Social Problem). กรุงเทพมหานคร: อมรพรินติ้ง, 2549.

พระไพศาล วิสาโล. ศาสนาประจำใจ. กรุงเทพมหานคร: โพสต์บุ๊กส์, 2552.

_____. สุขเหนือสุข. กรุงเทพมหานคร: เนชั่นบุ๊กส์, 2552.

3. บทความ

สุภัค มหาวรรการ. “พระจันทร์: การสื่อแนวคิดเรื่องปัญญาในอรรถกถาชาดก.” วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ, ปีที่ 13, ฉบับที่ 2 (26), มกราคม-มิถุนายน 2555: 60-77.

• ภาษาต่างประเทศ

1. หนังสือ

Cicmil, Svetlana, Terry COOKE-DAVIS, Lynn CRAWFORD, Kurt A. RICHARDSON, and Project Management Institute. *Exploring the Complexity of Projects: Implications of Complexity Theory for Project Management Practice*. New Jersey: Project Management Institute, 2009.

ศึกษาตัวอย่างในกรณีต่าง ๆ ได้ที่

หลักเกณฑ์การอ้างอิงของวารสารธรรมธรา (ปรับปรุงครั้งที่ 2)

ยึดตามระบบ : Chicago เวอร์ชัน 17

ลักษณะการอ้างอิง : เชิงอรรถท้ายกระดาษ (Footnote)

ดาวน์โหลด : https://drive.google.com/file/d/1_yYcg3-2nJoYOFQRLJTQ6tUAvm6y7AeO/view

สามารถศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมได้ที่

The University of Chicago. Notes and Bibliography. *The Chicago Manual of Style 17th edition text*. Accessed April 14, 2019.

<https://www.chicagomanualofstyle.org/book/ed17/part3/ch14/toc.html>.

ประวัติการศึกษา ของบรรณาธิการและผู้เขียน

พระครูปลัดสุวัฒนโพธิคุณ (สมชาย ฐานวุฑฺโฒ), พ.บ., ดร.
Phragrupalad Suvattanabodhigun (Somchai THANAVUDDHO), M.D., Ph.D.

บรรณาธิการ (Editor)

E-Mail: thanavuddho@dhammakaya.or.th

- อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พุทธศาสตร์)
- อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (พุทธศาสตร์)
- มหาวิทยาลัยโตเกียว (University of Tokyo) ประเทศญี่ปุ่น
- แพทยศาสตรบัณฑิต
- จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- Ph.D. (Buddhist Studies), University of Tokyo, Japan
- M.A. (Buddhist Studies), University of Tokyo, Japan
- M.D. (Doctor of Medicine)
- Chulalongkorn University, Thailand

ดร. ชاکริต แหลมม่วง
Dr. Chakhrut LAEMMUANG

ศูนย์วิจัยพระไตรปิฎก DCI

DCI Tipitaka Research Center, DCI, Thailand

E-Mail: cha072@hotmail.com

- ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต (ภาษาและวรรณคดีอินเดีย)
- มหาวิทยาลัยปักกิ่ง
- ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ภาษาและวรรณคดีอินเดีย)
- มหาวิทยาลัยปักกิ่ง
- พุทธศาสตรบัณฑิต (บาลีพุทธศาสตร์) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ประกาศนียบัตรปริวรรตอักษรและอักษรธรรมบาลี
- อักษรธรรมมหาวิทยาลัยแห่งประเทศไทย วัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร
- เปรียญธรรม 8 ประโยค สำนักเรียนวัดพระธรรมกาย
- Ph.D. (Indian Language and Literature), Peking University, China
- M.A. (Indian Language and Literature), Peking University, China
- B.A. (Pali Buddhism), Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand
- Graduate Certificate in Abhidhamma, Rakhang Khositaram Woramahawihan Temple, Thailand
- Pali Level 8th, Dhammakaya Temple, Thailand

พระมหาธัญสันต์ กิตติสาโร
Phramaha Thunsun KITTISARO

นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Doctoral Student of Buddhist Studies, Faculty of Buddhism,
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand
E-Mail: thunsun@gmail.com

- พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ศิลปศาสตรบัณฑิต (ภาษาอังกฤษ)
มหาวิทยาลัยรามคำแหง
- M.A. (Buddhist Studies),
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand
- B.A. (English Studies), Ramkhamhaeng University,
Thailand

พระมหาอภิเชษฐ มุฑิตโต
Phramaha Apiched MUDUCITTO

นิสิตปริญญาโท สาขาพุทธบริหารการศึกษา คณะครุศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Master Student of Buddhist Education Administration, Faculty of Education,
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand
E-Mail: stillmind68@gmail.com

- ครุศาสตรมหาบัณฑิต (พุทธบริหารการศึกษา)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- รัฐศาสตรบัณฑิต (ร.บ.)
มหาวิทยาลัยรามคำแหง
- M.Ed. (Buddhist Educational Administration)
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand
- Bachelor of Political Science (B.Pol.Sc.),
Ramkhamhaeng University

ดร. อรทัย มุลคำ
Dr. Orathai Moolkum

นักวิจัยอิสระ

Independent Researcher

E-Mail: oraood.m@gmail.com

- ปริญญาเอก (การศึกษา) มหาวิทยาลัยซาร์ดาร์ พาเทล ประเทศอินเดีย
- ครุศาสตรมหาบัณฑิต (บริหารการศึกษา) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ปริญญาตรี (สิ่งแวดล้อมศึกษา) มหาวิทยาลัยสแตร์ไคลด์ สหราชอาณาจักร
- ศิลปศาสตรบัณฑิต (ภาษาอังกฤษ) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
- ประกาศนียบัตรระดับสูง หลักสูตรนักบริหารระดับสูง (นบส.รุ่น 67) ก.พ.
- ประกาศนียบัตรระดับสูง หลักสูตรการบริหารงานภาครัฐ และกฎหมายมหาชน (ปรม.รุ่น 7) สถาบันพระปกเกล้า
- Ph.D. (Education) Sardar Patel University, India
- Master of Education (Education Administration), Chulalongkorn University, Thailand
- Bachelor's degree (Environmental Education), University of Strathclyde, UK
- Bachelor of Arts (English), srinakharinwirot university, Thailand
- Diploma Senior Executive Program (Class 67)
- Diploma Public Administration and Public Law Courses (Class 7) King Prajadhipok's Institute

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ศุภฤกษ์ โออินทร์
Supharerk O-IN, Asst. Prof., Ph.D.

อาจารย์ประจำภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

Instructor, Department of Geography, Faculty of Arts, Silpakorn University, Thailand

E-Mail: oin_s@su.ac.th

- ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ภูมิสารสนเทศศาสตร์) มหาวิทยาลัยบูรพา
- Doctor of Philosophy (Geoinformatics), Burapha University, Thailand

- การวางแผนภาคและเมืองมหำบัณฑิต (การวางแผนภาคและเมือง) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- อักษรศาสตรบัณฑิต (ภูมิศาสตร์) มหาวิทยาลัยศิลปากร
- M.U.R.P (Urban Planning and Design), Chulalongkorn University, Thailand
- Bachelor of Arts (Geography), Silpakorn University, Thailand

อริศำ จีระศิริโชติ Arisa Jirasirichote

อาจารย์ประจำภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
Instructor, Department of Geography, Faculty of Arts, Silpakorn University,
Thailand

E-Mail: ajirasirichote@gmail.com

- วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต (ภูมิศาสตร์และภูมิสารสนเทศศาสตร์) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- อักษรศาสตรบัณฑิต (ภูมิศาสตร์) มหาวิทยาลัยศิลปากร
- Master of Science (Geography and Geoinformatics), Chiang Mai University, Thailand
- Bachelor of Arts (Geography), Silpakorn University, Thailand

กมลพร อุปการแก้ว Kamonporn Upakankaew

อาจารย์ประจำภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
Instructor, Department of Geography, Faculty of Arts, Silpakorn University,
Thailand

E-Mail: upakankaew_k@su.ac.th

- วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต (การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ) สถาบันเทคโนโลยีแห่งเอเชีย
- อักษรศาสตรบัณฑิต (ภูมิศาสตร์) มหาวิทยาลัยศิลปากร
- Master of Science (Natural Resources Management) Asian Institute of Technology, Thailand
- Bachelor of Arts (Geography), Silpakorn University, Thailand

พระครูพิลาสธรรมากร (ณัฐพล ประชุมหะ), ผศ.ดร.
Phrakhrupiladdhammakorn (Natthaphon PRACHUNHA), Asst. Prof. Ph.D.

อาจารย์สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่
Lecturer in Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University,
Chiangmai Campus Thailand
E-Mail: natthaphon.pra@mcu.ac.th

- พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- พุทธศาสตรบัณฑิต (พุทธจิตวิทยา)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- Ph.D. (Buddhist Studies),
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand
- M.A. (Buddhist Studies),
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand
- B.A. (Buddhist Psychology),
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

ดร. เดชา ตาละนีก
Decha TALANUED, Ph.D.

อาจารย์สาขาวิชาภาษาอังกฤษ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่
English Lecturer, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Chiangmai campus,
Thailand
E-Mail: decha.tal@mcu.ac.th

- ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต (ภาษาศาสตร์)
มหาวิทยาลัยยาวฮาร์ลาล เนห์รู ประเทศอินเดีย
- ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ภาษาศาสตร์)
มหาวิทยาลัยไมซอร์ ประเทศอินเดีย
- ศิลปศาสตรบัณฑิต (ภาษาอังกฤษ)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- Ph.D. (Linguistics),
Jawaharlal Nehru University, India
- M.A. (Linguistics),
University of Mysore, India
- B.A. (English),
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

ดร. พัลลภ หารุคำจา

Panlob HARUCOMJA, Ph.D.

อาจารย์สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน

Lecturer in Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University,

Lamphun Buddhist College, Thailand

E-Mail: Panlob.har@mcu.ac.th

- พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- การศึกษามหาบัณฑิต (บริหารการศึกษา)
มหาวิทยาลัยนเรศวร
- พุทธศาสตรบัณฑิต (สังคมวิทยา)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- Ph.D. (Buddhist Studies),
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand
- M.Ed. (Educational Administration),
Naresuan University, Thailand
- B.A. (Sociology and Anthropology),
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

ดร. ภัทธิดา แรงทน

Phatthida RAENGTHON, Ph.D.

หัวหน้าศูนย์วิจัยพุทธศาสตร์ DCI, ศูนย์พุทธศาสตร์ศึกษา DCI

Head of the DCI Buddhist Research Center,

DCI Center for Buddhist studies, Thailand

E-Mail: phatthida.dcibs@gmail.com

- พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พุทธบริหารการศึกษา)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ครุศาสตรบัณฑิต สาขาวิทยาศาสตร์ทั่วไป
สถาบันราชภัฏเชียงใหม่
- Ph.D. (Buddhist Education Administration),
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand
- M.A. (Buddhist Studies),
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand
- Bachelor of Education (General Science),
Rajabhat Institute ChiangMai

ศุภสินี รัตตะคุ
Supasinee RATTACU

ศูนย์พุทธศาสตร์ศึกษา DCI
DCI Center for Buddhist Studies, Thailand

E-Mail: punorway@gmail.com

- ครุศาสตรบัณฑิต (สุขศึกษา)
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

- B.A. (Health Education),
Chulalongkorn University, Thailand

น้อมบูชาธรรม

พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร: หลวงปู่วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ)

หลวงพ่อดมชโย

หลวงพ่อดตชโว

คุณยายอาจารย์มหารัตนอุบาสิกาจันทร์ ขนนกยูง

การไม่ทำบาปทั้งปวง
การทำกุศลอย่างเต็มที่
การทำจิตของตนให้บริสุทธิ์
นี่คือคำสอนของพระพุทธเจ้า

ที.ม. 10/90/50-51 (ไทย.มจร)

สพฺพปาปสฺส อกรณํ	sarvapāpasyākaraṇam
กุสฺสสฺส อฺปสมฺปทา	kuśalasyopasampadaḥ
สจิตฺตปริโยทปนํ	svacittaparyavadanam
เอตํ พุทฺธานสาสนํ	etad buddhasya śāsanam
(ขุ.ธ. 10/54/57 (บาลี.มมร)	(สันสกฤต : Uv. 28)

諸惡莫作,	ཆད་རུ་བཟོད་པའི་ཚམས་ལས།
諸善奉行	མྱིག་པ་ཐམས་ཅད་མི་བྱ་ཞྩ།
自淨其意,	དགེ་བ་ལྷན་སྦྲུམ་ཚཱིགས་པར་བྱ།
是諸佛教。	རང་གི་སེམས་ནི་ཡོངས་སུ་གདུལ།
(จีน : T4.567b1-2)	འདི་ནི་སངས་རྒྱས་བསྐྱེད་པ་ཡིན། །
	(ทิเบต : Uv. 28)

